

**DUMAS VÁLOGATOTT MŰVEI
V.**

**DUMAS
CHARNY GRÓFNÉ**

BALLA MIHÁLY FORDITÁSA

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET	HUSZONHETEDIK FEJEZET
Csapszék a sèvresi hídfőnél	Metz és Páris
MÁSODIK FEJEZET	HUSZONNYOLCADIK FEJEZET
Gamain mester	A királyné
HARMADIK FEJEZET	HUSZONKILENCEDIK FEJEZET
Cagliostro	A király
NEGYEDIK FEJEZET	HARMINCADIK FEJEZET
A végzet	Régi ismerősök
ÖTÖDIK FEJEZET	HARMINCEGYEDIK FEJEZET
A Tuilériák	A kivégzett emberek temetőjében
HATODIK FEJEZET	HARMINCKETTEDIK FEJEZET
A négy gyertya	Melyben Gamain mester bebizonyítja,
HETEDIK FEJEZET	hogy csakugyan ő a mesterek mestere
Páris országútján	HARMINCHARMADIK FEJEZET
NYOLCADIK FEJEZET	Melyben beszélnek mindenről, csak a
Az álmkép	lakatosmesterségről nem
KILENCEDIK FEJEZET	HARMINCNEGYEDIK FEJEZET
Andrée pavillonja	Melyben bebizonyosodik, hogy csakugyan
TIZEDIK FEJEZET	Isten őrzi a részeg embereket
Férj és feleség	HARMINCÖTÖDIK FEJEZET
TIZENEGYEDIK FEJEZET	Mit nem tesz a véletlen
A hálószoba	HARMINCHATODIK FEJEZET
TIZENKETTEDIK FEJEZET	Guillotin ur gépe
Mi lett Sebestyénből?	HUSZONHETEDIK FEJEZET
TIZENHARMADIK FEJEZET	Fogadóest a Flóra-pavillonban
Marat	HARMINCNYOLCADIK FEJEZET
TIZENNEGYEDIK FEJEZET	Amit a királyné husz évvel azelőtt látott
Katalin	a Taverney-kastélyban
TIZENÖTÖDIK FEJEZET	HARMINCKILENCEDIK FEJEZET
Fegyverszünet	A test és a lélek orvosa
TIZENHATODIK FEJEZET	NEGYVENEDIK FEJEZET
I. Károly arcképe	Monsieur megtagadja Favras urat
TIZENHETEDIK FEJEZET	NEGYVENEGYEDIK FEJEZET
Mirabeau	A király megesküszik az alkotmányra
TIZENNYOLCADIK FEJEZET	NEGYVENKETTEDIK FEJEZET
Favras	Egy nemes ember
TIZENKILENCEDIK FEJEZET	NEGYVENHARMADIK FEJEZET
A király családi ügyekkel foglalkozik	Cagliostro jóslata beteljesül
HUSZADIK FEJEZET	NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET
A király államügyekkel foglalkozik	A Grève-tér
HUSZONEGYEDIK FEJEZET	NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET
A királynénál	A királyságot megmentették
HUSZONKETTEDIK FEJEZET	NEGYVENHATODIK FEJEZET
Asszony férj nélkül - Szerető kedves nélkül	Pitou ápolja Katalint
HUSZONHARMADIK FEJEZET	NEGYVENHETEDIK FEJEZET
François pék	Pitou földrajzi tudománya
HUSZONNEGYEDIK FEJEZET	NEGYVENNYOLCADIK FEJEZET
Mi haszon származhatik egy levágott fejből	Az emberi jogok kihirdetése
HUSZONÖTÖDIK FEJEZET	NEGYVENKILENCEDIK FEJEZET
Ismét a Sainte-Claude-utcai házban	Az ablak alatt
HUSZONHATODIK FEJEZET	ÖTVENEDIK FEJEZET
A Jakobinusok klubja	A bujócška

ÖTVENEGYEDIK FEJEZET
A farkasles

ÖTVENKETTEDIK FEJEZET
Mirabeau nagy árulása

ÖTVENHARMADIK FEJEZET
Az életital

ÖTVENNEGYEDIK FEJEZET
Egy nő, ki a királynéhoz hasonlít

ÖTVENÖTÖDIK FEJEZET
A Mars mezején

ÖTVENHATODIK FEJEZET
1790 július hó 14-ike

ÖTVENHETEDIK FEJEZET
Pitou és Sebestyén

ÖTVENKILENCEDIK FEJEZET
Kettesben

HATVANADIK FEJEZET
A Platrière-utcai páholy

HATVANEGYEDIK FEJEZET
Beszámoló

HATVANKETTEDIK FEJEZET
Virág és asszony

HATVANHARMADIK FEJEZET
Amit a király mondott; amit a királyné mondott

HATVANNEGYEDIK FEJEZET
Éljen Mirabeau!

HATVANÖTÖDIK FEJEZET
A király megbízottja

HATVANHATODIK FEJEZET
Az ígéret

HATVANHETEDIK FEJEZET
Figyelmeztetés

HATVANNYOLCADIK FEJEZET
Junius 20-ikának estéje

HATVANKILENCEDIK FEJEZET
Az elutazás

HETVENEDIK FEJEZET
Etikettkérdés

HETVENEGYEDIK FEJEZET
Az országut

HETVENKETTEDIK FEJEZET
A végzet

HETVENHARMADIK FEJEZET
Végzet

HETVENNEGYEDIK FEJEZET
Jean Baptiste Drouet

HETVENÖTÖDIK FEJEZET
A varennesi hid tornya

HETVENHATODIK FEJEZET
Sausse ur háza

HETVENHETEDIK FEJEZET
A kétségbeesés tanácsa

HETVENNYOLCADIK FEJEZET
Szegény Katalin

HETVENKILENCEDIK FEJEZET
Charny

NYOLCVANADIK FEJEZET
Több egy ellenséggel

NYOLCVANEGYEDIK FEJEZET
Kétségbeesés

NYOLCVANKETTEDIK FEJEZET
A fájdalom útja

NYOLCVANHARMADIK FEJEZET
A fájdalom útja

NYOLCVANNEGYEDIK FEJEZET
Titok

NYOLCVANÖTÖDIK FEJEZET
Date lilia

ELSŐ FEJEZET

Csapszék a sèvres-i hidfőnél

Az olvasónak, mielőtt forgatni kezdi e könyv lapjait, elmondom, mit irtam az 1789. október hó 5-éről 6-ára virradó éjszaka történetéről. A n g e P i t o u című regényemnek egyik fejezetében. Mert abban a fejezetben oly tények vannak, melyek fontosak történetünkre nézve, mely ugyanannak a hónapnak 6-án kezdődik. Ez van ott megírva:

Három órákor minden csöndes volt Versaillesben. Teremőreinek jelentéséből megnyugtatta, még a nemzetgyűlés is visszavonult, remélve, hogy nem zavarják meg ezt a nyugalmat. De csalódott. A forradalmi nyugtalanság felszítói mögött olyan emberek állnak, kik bevárják, míg megtörténtek az első mozdulatok, s míg amazok vagy elfáradtak, vagy meg vannak elégedve és már nem akarnak továbbmenni, ezek a sötétségből előbukkanó emberek, az ijesztő szenvedélyeknek titokzatos ügynökei, alattomban elvegyülnek a tömegben, újra kezdik s a végletekig hajtják a félbeszakadt mozgalmat, úgy, hogy rémségekkel teli ébredés vár azokra, akik elindultak a pályán és féluton lefeküdtek, gondolva, hogy elérték céljukat.

Abban a regényben megneveztünk hármat ezek közül az emberek közül. Az olvasó engedelmével itt, ezen a szintéren, vagyis a sèvres-i hidfő közelében álló csapszék ajtaja előtt, bemutatunk egy embert, akit ugyan még nem neveztünk meg, bár nem játszott az övéknél kisebb szerepet azon a szörnyű éjjelen.

Negyvenöt-negyvennyolc éves ember volt, munkásnak öltözve, vagyis bársonynadrágban és zsebes bőrkötényben, minőt a kovácsok és a lakatosok hordanak. A lábán szürke harisnyát és acélcsatos cipőt viselt, a fején pedig valami prêmes süvegfélét. Az őszülő hajzatnak egész erdeje bokrosodott ki e süveg alól s bonyolódott össze egy roppant szemöldökpárral, vele együtt árnyékolva be aztán az elevenséget és értelmet sugárzó, nagy és kiülő két szemet. Az arcon egyébként szembe tűnt a meglehetősen nagy orr, vastag ajak, a fogak fehérsége és a naptól barna bőr. Nem volt nagy, de alakra kifogástalan, bokája, csuklója karcsu, a lába kicsi, a kezei finomszabásúak. Arannyal dusan kivert dupla puskájának egyik csövén Leclèrenek, Páris legkedveltebb puskaművesének neve látszott.

Versaillesből jött s éppen most beszélte a csaplárosnak, hogy mi történt ott. A király, a királyné meg a dauphin, mondták, végre reászánták magukat, hogy átköltöznek Párisba a Tuilériákba. Hiszen mi mást tehettek volna, jegyezte meg, mint hogy engedjenek a nép követelésének; Párisban most már bizonyára lesz kenyér, mert most már ott lesz a pék, a pékné, meg a kis pékinas; ő maga bevárja itt, míg Párisba tartva, erre jön a menet.

Lehet, hogy igazat mondott; de egészen bizonyos, hogy sokkal nagyobb érdeklődéssel nézett Páris, mint Versailles felé. Néhány perc múlva kielégült a várakozása. Ruházatra hozzá egészen hasonló ember jelent meg azon a magaslaton, melyen az országut, a szemhatár szélén, lefelé kanyarodik. Nehézkes léptekkel közeledett, mintha a nagy ut elfárasztotta volna. Mikor közelebb ért, körülbelül meg lehetett állapítani, hogy a jövevény, korát tekintve, az ismeretlenhez hasonlóan a negyvennek, mint mondani szokás, a rosszabbik felén áll. Arcának kifejezéséről ítélve, alantas lelkületű embernek lehetett tartani.

Mikor már csak husz lépésnyire volt a csapszéktől, a másik bement az ivóba s egy tele pohár borral tért vissza az ajtó elé.

- Hallod-e, cimborám, - kiáltotta a jövevénynek - fogas az idő és eleget gyalogoltál: ne innánk meg szíverősítőnek egy jó pohár italt?

- Nekem mondja? - kérdezte amaz.
- Ki másnak mondanám?
- És borral kínál?
- Miért ne? Hiszen egy a mesterségünk.
- Meglehet. Csak az a kérdés, ki a legény és ki a mester?
- No, majd elvállik mindjárt, ha megittunk ott benn még egy pohárral.
- Nem bánom, - felelte a munkás és az ivó ajtaja felé tartott.

Az ismeretlen megmutatta, melyik asztalnál ül s reámutatott egy pohár borra is. A munkás felvette a poharat, szemügyre vette a bort, nem minden bizalmatlanság nélkül, mely csak akkor oszlott el, mikor az ismeretlen megtöltötte a saját poharát is.

- No! - kérdezte - talán bizony büszkék vagyunk s nem is koccintunk a meghívott vendéggel?
- Hát arról igazán szó sincs; ellenkezőleg... Éljen a nemzet!

A munkásember egy pillanatig reászegezte a szürke szemét; aztán így szólt:

- Biz' Isten, jól mondotta, ugy bizony... éljen a nemzet!

És fenéig üritette poharát.

- Vajjon mi dolga hozta ide, - kérdezte aztán az új ismerőstől, mikor az friss bort töltött a poharukba.
- Versaillesben jártam, - felelte az - s most a királyt várom itt, aki feleségstül, gyermekestül, a csarnoki hölgyek és a nemzetgyűlés kétszáz tagjának társaságában, a nemzetőrség és Lafayette ur védelme alatt, most tér vissza Párisba.
- Ugy hát reászánta magát, a polgár?
- Kénytelen volt vele!
- Gyanítottam, mikor ma reggel három órakor Párisba mentem.
- Ejnye, ejnye! Ma reggel három órakor indult? Odahagyta Versailles-t, és nem is volt kíváncsi, hogy mi történik ott?
- Sürgős munkát vállaltam Párisban, s minthogy az embernek felesége, gyermeke van, akiket el kell tartania, Versaillesben pedig már nem akad valami sok dolga egy lakatosnak...
- Sürgős munkát? És persze nehezét, mi?

- Magam is a'mondó vagyok; és jól megfizették, - felelte a munkás és megcsörgetett pár tallért a zsebében. - Láthatatlan ajtóról volt szó, vasajtóról, melyet egy deszkával burkolt szobában kellett elhelyezni. Képzelden csak a házban egy másik házat és gondoljon hozzá valakit, aki el akar bujni otthon. Csöngötnék... a szolga ajtót nyit: »Itthon van az ur?« »Nincs itthon«. »De bizony itthon kell lennie.« »Hát keresse!« Keresik. Jó éjszakát! Szeretném látni azt az embert, aki megtalálja ott az urat. Mert az a vasajtó a legakkurátosabban passzol bele a falba. Az ember ráhuzza a tölgyfaburkolatot, és nincs az a teremtetett lélek, aki kopogtatva is különbséget tudna tenni a vas meg a fa hangja közt.

- És hol a pokolban csinálta?
- Hát éppen ez az, amit nem mondhatok, meg, mert nem tudom.
- Talán bizony be is kötötték a szemét?

- Be bizony, mikor beültettek abba a kocsiba, mellyel a kapunál vártak, és csak a szobában vették le a kendőt a szememről. És akkor is bekötötték a szemem, mikor elvittek onnan.

- Ugy hát nem látott semmit?

- No, egy kicsit mégis csak láttam, mert egyszer, mikor megbotlottam, egy csöppet félrecsusztattam a kendőt s láttam annyit, hogy a ház okvetlenül valamelyik boulevardon áll. Ennyi az egész. Mert megismerni nem tudnám azt a házat.

Ugy látszott, hogy ez a magyarázat kielégíti az ismeretlent.

- Különös, - mondotta - Versaillesből vitetnek lakatost, mintha nem találnának eleget Párisban is.

És szinig töltötte borral a lakatos poharát, kopogtatott az asztalon az üres üveggel, és még egy üveg bort rendelt.

MÁSODIK FEJEZET

Gamain mester

A lakatos felemelte a poharát és jóleső érzéssel nézte a burgundi bort, mely benne csillogott. Aztán hörpintett egyet, csettintett a nyelvével, és újabb meg újabb hörpintések közben így szólt:

- Találnának bizony Párisban mestert is akárhányat. De van ám különbség mester meg mester között.

- Ejnye, ejnye! - mondotta mosolyogva az ismeretlen - úgy veszem észre, maga is olyan, mint a szent Eligiusz, hogy nem csak, hogy mester, hanem mester a mesterek között.

- Még pedig valamennyi közt. Maga is közénk tartozik?

- Körülbelül.

- Hát micsoda?

- Puskaműves vagyok. Nézze meg ezt a puskát.

A lakatos kezébe vette a puskát, figyelmesen vette szemügyre, aztán megnézte a závarzatán álló nevet és felkiáltott:

- Leclère? Nem lehet az, barátom! Leclère legfeljebb ha huszonnyolc éves ember, mi ketten pedig - ne vegye zokon - az ötvenhez közeledünk.

- Igaz, - felelte az ismeretlen - nem vagyok Leclère - de érek annyit, mint ő. Mert a gazdája vagyok.

- Ejnye, de jó, - kacagott a lakatos, - ez olyan, mintha én meg azt mondanám: »Nem én vagyok a király, de annyi, mintha az volnék, mert én tanítom a mesterségre«.¹

- Hohó! - kiáltotta az ismeretlen s felállt és katonásan tisztelgett - talán bizony Gamain urral van szerencsém beszélni?

- Vele magával, szolgálatára, - felelte a lakatosmester, elragadtatva, hogy mily hatást tett a neve erre az emberre.

- Az ördögbe, - folytatta az ismeretlen - nem tudtam, hogy ily tekintélyes emberrel van dolgom. De mondja csak, ugy-e, nem nagyon kellemes, egy király tanítómesterének lenni?

- Miért ne volna?

- Mert az embernek mindig hajbókolni kell az inasa előtt.

- Szó sincs róla!

- Mikor ilyenformán kell szólni: »Felség, vegye a balkezébe azt a kulcsot... Sire, kegyeskedjék a jobbkezébe venni azt a reszelőt!«

- Oh, hiszen éppen az benne a legkedvesebb; mert, lássa, alapjában véve nagyon jó ember volt. Mikor bejött a műhelybe és maga elé kötötte a bőrkötényt és felgyűrte az inge ujját, az ember nem hitte volna, hogy szent Lajos legidősebb fiával van dolga, mert annak nevezik.

- Csakugyan, igaza van, milyen különös is, mikor egy király olyan, mint a más emberfia.

---

¹ Tudni kell, hogy XVI. Lajos nagy szenvedéllyel üzte a lakatosmesterséget.

- Mikor a műhelyben voltunk, nem hívtam másképp, mint polgárnak, ő meg engem Gamainnak szólított. Nem volt más különbség köztünk, mint az, hogy letegezett, amit én még sem mertem volna megtenni vele szemben. Azt hiszem, szívesebben töltötte velem az időt, mint mással. Elhiheti, halálos kár, hogy az az ember királynak jött a világra és annyi mellékes dologgal kell bibelődnie, ahelyett, hogy csak a mesterségére vetette volna magát. Sohasem lesz abból igazi király, de lakatosnak derék lakatos lett volna belőle. Oh, mennyi idejét nem rabolta el például Necker ur és mennyire nem rágták a többiek, az a Coigny, Vaudreuil, Polignac, hogy a többiről ne is szóljak! Mennyi pénzébe nem kerültek ezek az emberek! A magam fülével hallottam, mikor szemére lobbantotta a feleségének, hogy háromezer frankos gyermekkelengyével akarta megajándékozni Polignacnét, mikor fia született.

- Ugyancsak szép keresztelő ajándék!

- No hát, a királyné még azt is kevesletette és ötszázezer frankossal ajándékozta meg. Pedig, lássa, azok a Polignacok, kiknek tíz évvel ezelőtt egy garas vagyonuk sem volt, most milliókat vittek ki Franciaországból! És ha még tudnának valamit! de még egy patkót sem tudnának kiformálni. Nem tudnak azok mást, mint csalni, lopni! Megcsalni a királyt és meglopni a népet! Nekem pedig kitörlik a szemem másfélezer livre évi fizetéssel, nekem, aki a mestere vagyok, nekem, a barátjának, nekem, aki a reszelőt a kezébe adtam! De most már ennek is vége. Tudniillik a dolog reám nézve most már nincs veszedelem nélkül. Visszavonultam. De néhányszor mégis megszólított, mintha nem történt volna semmi. Egyszer nekem adta mindenét, ami nála volt. Kiforgatta zsebét, de nem volt abban több kilenc Louisdornál.

- Hát mit gondol? - mondotta az ismeretlen és apró kortyokban üritette ki a poharát - már csak olyanok a királyok, azok a hálátlanok! De csitt, nem vagyunk már egyedül.

Csakugyan három új vendég nyitott be, két férfi, minden látszat szerint az alsó néposztályból való, meg egy halárus asszony. Leültek a szomszédos asztalhoz. A két férfi közül az egyik valóságos törpe volt. Zsirral bőven kikent haja a halántékához tapadt; a szeme üveges, fénytelen volt, csak az indulat pillanataiban hányt szikrát. A pofacsontjai erősen kiálltak a lapos orrán innen és tul. Sárgás, torz ajka néhány mozgó, fekete fogat takart. Olyan volt az az ember, mintha nem is vér, hanem epe folyt volna ereiben.

A másik éppen ellentéte volt a törpének, ki talán azért volt oly alacsony, mert a két térde, mikor állt, belül egymáshoz ért, a két lába pedig ugyanakkor kétfelé állt. Ez a másik hosszú és vékony, valóságos gólyalábakon állt. Abban is hasonlított a gólyához, hogy pupos volt s a vállai közt szinte eltűnő fejéből csak a két vérfolthoz hasonló szeme és hosszú, csőrszerű orra látszott ki.

A harmadik jövevényről, ha nem nézik a ruháját, nehéz lett volna eldönteni, férfi-e, vagy asszony. Harminc-harminnégy évesnek látszott a halárusnők szemenszedett köntösében, aranylánccal, fülönfüggővel, csipkezebkendővel, orráig érő fátyollal az arcán, melyen néhány szépségtapaszt ékeskedett.

- Bámulatos, - mondotta Gamain, - úgy rémlik, mintha ismerném ezt az asszonyt.

- Könnyen meglehet, - felelte az ismeretlen s kezébe vette a puskát és még jobban fülére huzta a süvegét.

- Talán ismeri? - kérdezte Gamain.

- Látásból. Maga is?

- Esküt mernék tenni, hogy én is láttam valahol.

- Valószínűleg a Tuilériákban.

- No persze! Egy halárusnőt.

- Mostanában sűrűn fordulnak meg ott.

- Ha ismeri őket, mondja meg, hogy hívják azt a két embert; akkor bizonyosan megtudom azt is, hogy ki az az asszony.

- Helyes. Hát az az ikszlábu Marat János Pál, az a pupos meg Verrières Prosper - no, eltalálja most már, hogy ki az a halárusnő?

- Várjon csak... De nem! oh, igen! nem.

- No, látom már, hogy nekem kell megmondani: az a halárusnő Aiguillon herceg.

E név hallatára a halárusnő megrázkódott és megfordult épp úgy, mint a vele egy asztalnál ülő két férfi. De az ismeretlen ajkára tette az ujját és kiment. Gamain nyomon követte; azt hitte, álmodik.

Az ajtó előtt beleütközött egy emberbe, ki menekülni látszott az üldözői elől. Azok vadul kurjantották:

- A királyné fodrásza! A királyné fodrásza!

Az előretörtető és kiabáló csődületben voltak ketten, kik egy-egy véres fejet vittek dárdájuk hegyén. Két szerencsétlen testőr: Varicourt és Deshottes levágott feje volt s azok, akik vitték, ahhoz a csoporthoz tartoztak, mely utánacsődült annak a szerencsétlennek, ki Gamainbe ütközött.

- Nini, Leonard ur, - mondotta a lakatos.

- Csitt, ne szólítson a nevemen! - kiáltotta a fodrász és berohant az ivóba.

- Mit akarhatnak tőle? - kérdezte a lakatos az ismeretlentől.

- Mit tudom? - felelte amaz. - Talán meg akarják vele fésültetni azoknak a szegény ördögöknek a fejét. Forradalmi időkben már vannak ily furcsa ötletei az embereknek!

És elvegyült a népsokaságban s hagyta visszatérni versaillesi műhelyébe Gamaint, kitől kétségtelenül kitudott mindent, amit tudni akart.

HARMADIK FEJEZET

Cagliostro

Könnyű volt az ismeretlennek, eltűnni a temérdek nép között. Ez a népcsődület előhada volt a király, a királyné és a dauphin menetének, mely délután egy óra tájban indult el Versaillesből.

A királyné, a dauphin, Madame Royale, a provençei gróf, madame Elisabeth és Taverney Andrée (Charny grófné) beszálltak a király kocsijába.² Száz kocsi vitte a nemzetgyűlés tagjait, kik nem akartak elszakadni a királytól.

Charny gróf és Billot Versaillesben maradt, megadni a végtisztességet Charny Györgynek, a gróf öccsének, kit a csőcselék az éjjel agyonvert a királyné ajtaja előtt.

A csapszék előtt az előhad két véres diadalmi jelvényével megállt. Két órával előbb indult utnak, mint a király s negyedórával most is előtte járt. Rongyos, félmeztelen csőcselék volt, olyan, mint a szennyes hab, mely a megáradt vizek színén táncol.

Egyszerre nagy tolongás támadt a csődületben. Megpillantották a nemzeti gárda szuronyait és Lafayette fehér lovát. Lafayette a nép bálványa és korlátlan ura volt akkor. Ő pedig nem szerette az aljanépet, és legkevésbé szerette azokat a kivégzéseket, melyeket a csőcselék maga hajtott végre. Az emberek tehát nem akartak ezekkel az új diadaljelvényekkel mutatkozni Lafayette előtt és a sokaság sietve mozdult meg s mint a záporosótól megáradt csatorna szennye, kiabálva, lármázva Páris felé indult.

A falvakban mindenütt a kíváncsiak seregei gyülekeztek az országut két oldalán. De csak kevesen verődtek hozzá az előhadhoz, a legtöbben ott maradtak és várták a királyt, nem kiabálva, hanem oly hallgatással, mely szinte vészjóslóbban hatott, mint a népdüh hangos kifakadásai.

Mikor most a nemzeti gárda parancsnoka megjelent, végigrivalgott a kiáltás az ut két oldalán: »Éljen Lafayette!« A tábornok néha-néha megemelte a kalapját és tisztelgett a kardjával. Éltették Mirabeaut is, kinek arca azután meg-megjelent az ablakában annak a kocsinak, melyben őt másik népképviselővel foglalt helyet. Ilyképpen a boldogtalan XVI. Lajos hallotta, hogyan köszöntik ujjongva a népszerűséget, melyet ő elvesztett, és a tehetséget, mely sohasem volt része.

A király kocsijának jobboldalán, vagyis a királyné ablaka mellett, mindenféle nép között Gilbert doktor haladt. Ő meg a társai el voltak szánva, hogy, ha kell, életük árán is megvédik a kocsiban ülőket.

A királyi kocsi mindkét oldalán, az utnak mély sarában gázolva, mindenek előtt a csarnokok hölgyei és emberei haladtak; áradatukat néha egy-egy tömörebb hullám szakította meg, tudniillik egy ágyu vagy egy municíós szekér, asszonyokkal rakodva meg, kik hangosan énekelték vagy tele torokkal rikoltozták azokat a csufondáros utcai nótákat, melyek a királynét akkor a »pékné« csufnévvel ruházták fel.

- Most már lesz kenyér, - kiabálták az emberek. - Most már itt van nekünk a pék, a pékné, meg a kis pékinas!

---

² A dauphin a trónörökös, Madame Royale XVI. Lajos leánya, a későbbi Angoulême hercegnő. A provençei gróf XVI. Lajos legidősebb öccse, a restauráció után XVIII. Lajos király, Erzsébet asszony, a király nővére. Taverney Andréet ismerik A Varázsló és az Ange Pitou című regények olvasói.

Ugy látszott, a királyné nem érti ezt az orditozást. Térdén tartotta a dauphinet és a herceg ijedten nézte a vad háborgást. De a király fénytelen, közömbös pillantással meredt maga elé. Az elmúlt éjszaka majdnem semmit sem aludt s arra sem ért reá, hogy megreggelizzék, vagy megborotválkozzék. Ez a szegény uralkodó nem volt arra teremtve, hogy megbirkózzék a nehéz körülményekkel. Ezért minden bajban, mely ezután volt következendő, csak lehajtotta a fejét. Még csak egyszer emelte fel aztán: a verpadon, rövid idővel azelőtt, hogy lehullott nyakáról.

Erzsébet hercegnő, a király nővére, ezuttal is a szelidség angyala volt, kit Isten vigasztalásként rendelt e halálnak szánt teremtések mellé. A provençei gróf szeme itt sem palástolhatta álnok, fürkésző pillantását; tudta jól, hogy őt magát, legalább egyelőre, nem fenyegeti veszély. Ezidőszere a nép még legjobban kedvelte valamennyi közt, talán azért, mert Franciaországban maradt, míg testvére, Artois gróf, elutazott.

Andrée olyan volt, mint a márványköszobor: nem aludt jobban, mint a királyné, nem evett különben, mint a király; de úgy látszott, ez a nő felülemelkedik a közönséges életszükségleteken. Olyan volt, mint árnyék az élők között, és csak egy dolog mutatta még, hogy él: a szemében önkéntelenül felcikázó villám, valahányszor pillantása Gilbert szemével találkozott.

Száz lépésnyire a sèvres-i kis csapszék előtt a menet megállt. A királyné kihajolt kocsijának ablakából és magához szólította Gilbertet.

- Gilbert ur, - mondotta - vajjon mit énekel, mit mond, mit kiált az ön népe?

De Gilbert még nem is felelhetett, mikor szörnyű tolongás támadt s úgy odaszorította a kocsit, hogy meg kellett fogódznia ajtajában, másképp elesett volna. A népnek az a csoportja, mely a két testőr véres fejét hordozta, a kocsihoz közeledett. Meg akarták mutatni a királynénak a diadalnak ezeket a jelvényeit. Mária Antoinette odanézett, ahonnan a láрма közelségét hallotta, és iszonyodva sikoltott fel. De nem azért tört ki belőle a sikoly, mert megpillantotta a véres fejeket, hanem egy Meduza-arc láttára, mely ígézetébe ejtette szemét, mikor észrevette azt az ismeretlent, ki a csapszékben Gamain mesterrel beszélgetett, most pedig, karjait összefonva, egy fa törzséhez támaszkodott.

A királyné keze fölemelkedett a kocsit bársonykönyöklőjéről; reáhullott Gilbert vállára s egy pillanatig oly görcsösen nehezedett reá, hogy körmei belevájódtak az orvos husába.

Gilbert megfordult. Láta, hogy a királyné halálosan sápadt, hogy az ajka vonaglik s hogy dermedten néz a szemével. Követte pillantásával irányát, és ámulatlan kiáltott fel. Aztán mind a ketten egyszerre suttogták:

- Cagliostro!

A fához támaszkodó ember nagyon jól látta a királynét. Intett kezével Gilbertnek, mintha azt akarta volna mondani: »Jer!«

Ebben a pillanatban a kocsik elindultak. Gilbert gyorsan félreszökött és bevárta, míg a kocsik elhaladnak. Aztán utána ment az állítólagos munkásnak, ki néha-néha visszafordult, hogy lássa, csakugyan követik-e, befordult egy kis utcába, felkanyarodott Belleveue felé és eltűnt egy fal árnyékában.

NEGYEDIK FEJEZET

A végzet

Gilbert az emelkedő ut felerészéig mintegy husz lépésnyi távolból követte vezetőjét. Mikor ott egy nagy és szép ház elé értek, az előbbi kulcsot vett ki a zsebéből és, mintegy érthető meghívásként, kissé nyitva hagyta az ajtót, mikor bement.

Gilbert belépett utána s egy folyosóra jutott, melynek kettős falai embermagasságig művészi bronzbetétekkel voltak díszítve. Süppedős, puha török szőnyegre lépett. Balkéz felől egy ajtó nyitva volt.

Gilbert azt gondolta magában, hogy megint az ő kedvéért hagyták nyitva az ajtót s belépett egy szalonba, melynek falát indiai atlaszkárpit fődte. Egyetlen festmény díszítette a szalon falát, Rafaelnek egyik madonnaképe.

Mig ezt a mesterművet csodálta, hallotta, vagy is inkább érezte Gilbert, hogy kinyitának mögötte egy ajtót. Megfordult és felismerte Cagliostro, ki az öltözőszobájából lépett ki.

Néhány perc elég volt számára, hogy eltüntesse karjairól és arcáról a szennyet, hogy előkelő módra megfésülje még mindig fekete haját s hogy ruhát váltson. Nem az a durva munkás volt már, akinek az imént láttuk, hanem az a választékosan öltözött ur, akit Balsamo Józsefről irt regényünkben, A v a r á z s l ó-ban mutattunk be.

Karját kitarva közeledett és Gilbert a nyakába borult.

- Drága mester! - kiáltotta.

- Kedves Gilbert! - felelte Cagliostro - nagyot haladt, mióta elszakadtunk egymástól, különösen pedig a filozófiában, úgy, hogy az a cím voltaképpen most már nem engem illelt meg, hanem magát.

- Köszönöm a hízogő véleményyt. De hogyan tud az én haladásomról? Hiszen nyolc éve már, hogy nem láttuk egymást.

- Megmondhatom, hogy mit tett ennek a nyolc évnek bármelyik napján. Még mindig kételkedik látnoki tehetségemben?

- Tudja, hogy matematikus vagyok.

- Más szóval hitetlen... Tehát hallja: első ízben családi ügyek miatt jött Párisba. A családi ügyekhez nincs közöm, tehát...

- Nem, - felelte Gilbert, ki azt hitte, hogy zavarba ejtette Cagliostrot, - inkább beszéljen, kedves mester!

- Nos hát, először fiának, Sebestyénnek nevelése foglalkoztatta, s a gond, hogy nevelőintézetbe vigye egy Páristól tizennyolc-husz mérföldnyire levő kis városba; hogy elintézzze ügyeit bérlőjével, azzal a jóra való emberrel, kit nagyon is akarata ellenére tart vissza Párisban, s akire ezer okból nagy szüksége volna a feleségének.

- Valóban mester, csodálatba ejt.

- Oh! várjon csak... másodszor azért járt Franciaországban, mert a politikai ügyek hozták ide; aztán megirt bizonyos röpiratokat és elküldötte egy-egy példányukat XVI. Lajos királynak. Minthogy pedig még mindig maradt önben valami a régi emberből, minthogy büszkébb egy király tetszésére, mint talán Jean Jacques Rousseau-éra, aki elődöm volt nevelésében, kíváncsi volt megtudni, mint vélekedik XIV. Lajos, IV. Henrik és Szent Lajos unokája, Gilbert dok-

torról. Sajnos, volt még régebből egy kis ügy, melyre nem gondolt, s melynek folyamán valamikor vérében fekve, golyóval mellében találtam az Azori szigetek egyik barlangjában, amit annak köszönhetünk, hogy történetesen éppen ott horgonyzott hajóm. Ez a kis ügy Taverney Andrée kisasszonnyal állt kapcsolatban, ki azóta becsülettel és, hogy szolgálja királynéját, Charny gróf felesége lett. Minthogy pedig a királyné nem tagadhatott meg semmit attól a nőtől, aki feleségül ment Charny grófhhoz, ő felsége titkos elfogató parancsot kért és kapott férjétől ön ellen. Ennek következtében önt Havre és Páris útján letartóztatták és a Bastilleba vitték, s ott volna, kedves doktorom, még most is, ha a nép egyszer csak egy csapásra halomra nem döntötte volna a Bastillet. Jó royalista létére, kedves Gilbertem, ön menten kibékült a királlyal, és most udvari orvosa ő felségének. Tegnap, vagyis inkább ma reggel nagy mértékben hozzájárult a királyi család megmentéséhez, midőn sietve keltette fel a jó Lafayettet, ki az igazak álmát aludta; s az imént, midőn megpillantott engem, azt hitte, hogy a királyné - aki, mellesleg szólva, gyűlöli önt, édes Gilbertem - veszélyben forog, és arra készült, hogy megvédi testével... Ugy van-e? Ha megfeledeztem volna valami kisebb jelentőségű részletről, mint például arról, hogy a király előtt próbát tett hipnotikus művészetéről, még pedig Charny Andréével szemben, aki egy bizonyos, önre nézve értékes szelencét idegenített el, szóljon, és ha bármi tévedés hibájába estem, kész vagyok, nyilvánosan bocsánatot kérni érte.

Gilbert ámultan állt e különös emberrel szemben.

- Igen, ugy van, - mondotta - s ön még mindig a régi Cagliostro, a mágus, a varázsló!

Cagliostro elégtelen mosolygott. Gilbert pedig így folytatta:

- Most pedig, drága mesterem, minthogy nagyon szeretném tudni, hogyan ment dolga, mióta elszakadtunk egymástól, mondja meg, ha nem talál szerénységet kérdésemben, a világnak mely táján érvényesítette lángelméjét és hatalmát?

Mosolyogva felelte Cagliostro:

- Ön azért közeledett a királyokhoz, hogy segítsen rajtuk, én, hogy megbuktassam, vagy legalább a filozófiára térítsem őket, s ebben szerencsével is jártam. A nagy Frigyes, sajna, elvesztettük, de itt van még II. József, a mi kedves uralkodónőnk bátyja, ki zárdákat szüntet meg, egyházi javakat koboz el, apácákat és szerzeteseket üz ki országából; itt van a dán, ki fejét vétette udvari orvosának Struensee-nek; itt van Katalin, Oroszország császárnője, ki Voltaire-rel és D'Alembert-rel levelez. Itt van a svéd királyné...

- Tehát már csak a pápa hiányzik a sorból, - vágott szavába Gilbert - s minthogy önnek semmi sem lehetetlen...

- Oh, azzal bajosabban áll a dolog, - felelte Cagliostro. - Éppen most szabadultam ki a karmaiból. Félévvel ezelőtt még az Angyalvárban ültem ép úgy, mint ön a Bastilleben.

- Oh és úgy szabadult meg, mint én? A római nép is ott tart már, ahol a francia? Mert hiszen mindig úgy hallottam, hogy aki az Angyalvárba jut, nem szabadul ki onnan soha. Vagy talán szárnyat készített magának, mint Benvenuto Cellini, és úgy szabadult meg?

- Óvatosságból földalatti börtönbe vetettek.

- Akkor hát megvesztegette őreit?

- Sajnos, nekem megvesztegethetetlen Cerberusom volt.

- De akkor hogyan szabadult ki?

- A megvesztegethetetlen ember szerencséje nem volt halhatatlan is. Egyszer egészen váratlanul életét vesztette és másik börtönőrt rendeltek hozzám. Ez, mikor első ízben hozta a

vacsorámat, azt mondta, hogy gyűjtsek erőt, mert éjszakára nagy utat kell megtennünk. Igaza volt, mert ugyan aznap éjszaka mindegyikünk három lovat hajsolt agyon, és száz mérföldet tettünk meg együtt.

- És mit szolt az Angyalvár parancsnoka, mikor felfedezte szökését?

- Semmit. Reáadta a holt börtönőrré azt a ruhát, melyet börtönömben hagytam, pisztollyal a koponyájába lőtt, a pisztolyt a halott mellé tette, aztán világgá kürtölte a hirt, hogy megöltem magam börtönömben. Halálomat hivatalosan megerősítették, a börtönőrt pedig az én nevem alatt temették el. Tehát meghaltam, és mondhatom, kedves Gilbert, nekem éppen nagyon kapóra jött, hogy eltüntem a világból és álnéven mégis továbbélhettem.

- És a mostani neve?

- Most Zannone báró génuai bankár vagyok. Én vagyok Monsiuernak, a királyi hercegnek kölcsönadója. Vele kötött üzleteim nem rosszabbak azoknál, melyeket Rohan bíbornokkal kötöttem: de szerencsére nem szükséges a nyereségre néznom. Tudhatja, kedves Gilbert, hogy tudományom, szívem és erszényem mindig rendelkezésére áll önnek.

- Csakugyan bámulatos ember ön, - mondotta Gilbert kacagva; - de tudja, hogy én huszezer livre jövedelemmel gazdagabb vagyok, mint a király... És nem fél, hogy kellemetlenségei támadnak itt most Párisban?

- Azt akarja mondani, hogy amiatt a nyaklánc-história miatt? Oh, minden népszerű ember, Lafayette, Mirabeau, Necker jóbarátaim.

- Miért jött Párisba?

- Talán sikerül köztársaságot alapítanom.

- Gilbert a fejét rázta.

- A franciák nem köztársasági érzelműek. A király helyén marad.

- Akkor nem köztársaságot, hanem forradalmat csinálunk. Ha kétségbe vonja, vagy ha meg akarja akadályozni, akkor nem érti meg Franciaország hivatását. Franciaország a világ agyveleje. Tudja-e, hogy ki rombolta le a Bastillet?

- A nép, - felelte Gilbert.

- Tévedés. Ötszáz évig csak hercegeket, grófokat és más nagyurakat csuktak a Bastilleba. De a királynak akkor az a szerencsétlen gondolata támadt, hogy gondolkodókat és tudósokat záratott oda. A gondolat röpitette a levegőbe a Bastillet, Gilbert, a nép csak a réseken nyomult be aztán.

- Igaza van, - mondotta az orvos.

- És mind az a szörnyűség, mind az az iszonyat, melyet eddig itt látott, csak a kezdete annak, ami ezután következik. Nemrégiben egy emberszerető érdemes orvosnál jártam. Guillotinnak hívják. Ismeri a pestist, a kolerát, a puskaport és az élesre fent acélt - ami mind olyan szer, mely másvilágra segíti az emberiséget, és mégis azon gondolkodik most, hogy találjon egy oly szert, mely még szaporábban dolgozik, mint azok. Egy gépet szerkeszt, mellyel egy óra alatt körülbelül száz embert lehet a másvilágra küldeni, és ezt a gépet ajándéknak akarja adni a nemzetnek. Szükség van most erre a készülékre, melynek közeledtét én egyébként már éveken ezelőtt láttam. Bizonyára eszébe jut, hogy egyszer teljes működésben mutattam meg egy pohár vízben ezt a gépet az akkori trónörökösnének, mikor bevonulását tartva Párisba, meglátogatta Taverneyt. Most majd látják működni a valóságban is, mert sok dolga lesz a hóhéroknek. Elpusztul itt minden, a nemesség és a királyság, nagy sir tárul fel mindezek befogadására.

- A királyságot meg kell mentenünk! - kiáltotta Gilbert.
- Oly egyszerű dolognak tartja, mikor oly király képviseli, mint ez? - felelte Cagliostro.
- De hiszen nagy törzs leszármazottja!
- A sasok papagályt nemzettek! Igen, az ősei férfiak, izig-vérig férfiak voltak; de hol van a férfiaság ebben a petyhüdt arcu, ebben a lelógó ajku, ebben az erőtelen tartásu emberben?
- Mindegy, - felelte a doktor. - Az én helyem a király mellett van.

Azzal az ajtóhoz közeledett.

- Hiszen nem is akarom megszorítani, - mondotta Cagliostro. - Tehát hallgassa meg legalább tanácsomat. A királynak menekülnie kell, míg van reá idő. Három hónap múlva már késő lesz. Mondja meg ezt annak a szerencsétlen embernek. Önre hallgatni fog. Mondja meg neki még ma.
- Tudja, gróf, hogy fatalista vagyok, - felelte Gilbert. - Míg van befolyásom a királyra, addig ő Franciaországban marad, én pedig kitartok mellette. Isten önnel gróf, a harcban találkozni fogunk.
- Tehát igaz volna, hogy a legokosabb ember sem kerülheti el végzetét, - mondotta mintegy magában Cagliostro. - Azért hívtam magamhoz, hogy óva intsem, de nem hallgat figyelmeztetésemre. Tehát Isten önnel.
- Grófom, grófom, - suttogta Gilbert, megállva a küszöbön - megint el akarja hitetni velem,, hogy leolvashatja az ember arcáról végzetét?
- Gilbert, - felelte Cagliostro - a mily szent igaz, hogy ismeri a csillagok járását az égboltozaton...
- Csitt, kopogtat valaki! Nos hát gróf, mondja meg nekem, mi sors vár arra az emberre - bárki legyen - aki éppen most jön ide. Mondja meg, mikor és mily halállal hal meg.
- Jól van, nyissuk ki az ajtót.

Az ajtó kinyílt. Előkelő külsejű, energikus arcu, magas férfi lépett a szobába.

- Jó napot, márki, - mondotta Cagliostro.
- Jó napot, báró, - felelte az érkező.

Kérdő pillantást vetett a neki ismeretlen vendégre és Cagliostro hozzátette:

- Kedves márki, ez az ur barátom, Gilbert doktor... Kedves Gilbertem, ez az ur Favras márki, egyik ügyfelem.

A két férfi meghajolt.

- Kérem, márki, lépjen be a szalónba. Öt perc múlva rendelkezésére állok, - mondotta még Cagliostro, és a márki köszöntve kiment.
- Nos? - ezzel a kérdéssel fordult Gilbert Cagliostrohoz.

Az mosolyogva nézett az ajtóra, mely ismét bezárult.

- Fel fogják kötni a Grève-téren, - mondotta. - De bocsásson meg, nem lehet megvárakoztatni olyan embert, kinek már nem sok van hátra.

A kapuig kísérte Gilbertet.

- Nézze, - mondotta ott - ha hozzám akar jönni, nem szükséges csengetnie. Tolja ezt a gombot egyszerűen jobbról balra, aztán felülről lefelé - s a kapu kinyílik. Isten önnel.

S visszavonult. Gilbert egy pillanatig megdöbbenve és hitetlenül állt még a ház előtt.

ÖTÖDIK FEJEZET

A Tuilériák

Eközben a király, a királyné és a királyi család folytatta útját Páris felé. A szörnyű tolongás miatt, mely körülvette a kocsit, lassan juthatott előre. Csak este hat órakor érkezett a királyi hintó a kapu elé.

Utközben a trónörökös megéhült és enni kért. Könnyű lett volna kenyeret szerezni, mert hiszen minden gárdista vitt magával egy kenyeret. De Gilbert doktor eltűnt és idegenektől a királyné nem kérhetett kenyeret.

- Várj estig, gyermekem, - mondotta a trónörökösnek. - Itt most nincs kenyerünk.

A kis fiu a katonákra mutatott.

- Ezeknek van, - mondotta.

- Ők maguk is éhesek, kell nekik maguknak is, - felelte anyja.

Erre a gyermek elhallgatott és aludni próbált, a szegény királyi gyermek, kire az a sors várt, hogy nem egyszer fog még hiába kérni kenyeret!

A kapunál újra megálltak, mert a nép dalokkal és tánccal akarta ünnepelni a király megérkezését. A halárus asszonyok szálltak lovaikról, azaz, hogy a gárdisták lovairól; a csarnok hölgyei és urai elhagyták az ágyukat, melyeknek tetején ütöttek tanyát. Hátraszorították a gárdistákat és polgárokat, s kurjongatva és ugrándozva vették körül a király kocsiját. Néhány fáklya lángja kísérteties fényt vetett a vad jelenetre, mert közben besötétedett. Időről-időre üdvlövés durrogtak, s minden lövés után ijedten jajdultak fel a király gyermekei.

Fél órai kiabálás, dalolás, tombolás és tánc után a menet újra elindult. A városháza előtt csapatok álltak. A királyné ott a csődületben megismerte a komornyikját, Weber-t. Ez az ember, kinek anyja valamikor a dajkája volt, vele jött Bécsből Párisba. Magához szólította. Weber, minthogy Versaillesben felismerte, mily fontos szerep jutott ez idő szerint a nemzetőrségnek, maga is egyenruhát öltött, gondolva, hogy ebben az álruhában inkább lehet hasznára a királynénak. Utközben, hogy gyanut ne keltsen, nem maradt a kocsi közelében, hanem udvari paripán előrelovagolt. Most sietve engedett a királyné szolításának.

- Mit keresel itt a városháza előtt? - kérdezte a királyné. - Itt nem segíthetsz rajtam.

- Hát hol, felség?

- A Tuilériákban. Ott nem vár bennünket senki, és ha te nem gondoskodik, nem lesz ágy, hova lefeküdjünk és nem lesz mit ennünk.

- Jó gondolat, asszonyom, - szólalt meg a király angolul. Mária Antoinette németül beszélt, a király pedig értett ugyan, de nem beszélt németül. Ily esetekben az angol nyelvhez szokott folyamodni.

Bailly, Páris polgármestere, ki akkoriban egyike volt a nép kegyenceinek, a fogadás alkalmára hevenyében összeácsolt trón lépcsőjénél várta a királyt meg a királynét. Csak néhány üdvözlő szót mondott, mire a király így felelt:

- Mindig örömmel és bizalommal jövök jó Páris városom lakóinak körébe.

A király halkán, az éhségtől és fáradtságtól bágyadt hangon beszélt. Bailly egész hangosan ismételte meg a mondatot, de kihagyta belőle ezt a szót: »bizalommal«, nem bizonyos, hogy szándékkal-e, vagy véletlenül.

A királyné észrevette.

- Bocsásson meg, polgármester ur, - mondotta elég fennhangon, hogy a körülállók minden szavát megértették - rosszul hallotta, vagy rossz emlékezőtehetsége van. A király azt mondta, hogy mindig örömmel és bizalommal jön jó Páris városának s lakóinak körébe; minthogy pedig kétségbe lehet vonni, hogy örömmel jön ide, legalább tudják meg, hogy bizalommal jön.

Aztán felhaladt a trón lépcsőin és leült a király mellé.

Eközben Weber eljutott a Tuilériákba és elrendezett mindent a királyi család fogadására. Mikorra az megérkezett, már készen állt az estebéd.

- Oh, mily bővében van mindennek ez a Weber! - kiáltotta a király. - Asszonyom, lesz szives megmondani neki, hogy meg vagyok vele elégedve.

- Sire, nem fogom elmulasztani, hogy megmondjam neki, - felelte a királyné.

Az ebédlőben terítve volt, a királyi családnak, de Andréenak nem. Éhességében a király nem vette észre a mulasztást, amiben egyébként nem volt semmi sértő, mert megfelelt a legszigorubb etikett parancsának. De a királyné, kinek figyelmét semmi sem kerülte el, az első szempillantással észrevette és így szólt:

- A király meg fogja engedni, hogy Charny grófné velünk vacsorázzék.

- Hogyne? - kiáltotta a király - ma családi körben étkezünk, és Charny grófné a családhoz tartozik.

- Sire, - felelte a grófné - parancs ez, melyet a királytól kapok?

A király csodálkozva nézett a grófnéra és így felelt:

- Nem, asszonyom, csak kérés, amellyel a király fordul önhöz.

- Akkor, - mondotta a grófné - arra kérem a királyt, hogy bocsásson meg; nem vagyok éhes.

- No, - jegyezte meg a király s a tányérját nyújtotta és másodszor is kért a levesből. - Nincs igaza, grófné, ez a leves csakugyan kitűnő! Miért történik most először, hogy ilyet adnak az asztalomra?

- Azért, mert új szakácsa van, sire, Lamark grófné, kinek szobájában lakunk.

- Megtartom szolgálatomban, tartozzék ezentul az én háztartásomhoz... Ez a Weber csakugyan bámulatos ember, asszonyom.

- Igen, - mondotta halkán és szomorúan a királyné - mily szerencsétlenség, hogy nem lehet miniszterré tenni!

A király nem hallotta, vagy nem akarta hallani; csak látva, hogy Andrée nagyon sápadtan áll az asztal közelében - míg a királyné és madame Elisabeth, bár épp úgy nem ettek, mint Andrée, az asztalnál ültek - a következő szavakkal fordult Charny grófnéhez:

- Asszonyom, ha már nem akar enni, remélem, legalább akar aludni. - Aztán, a királynéhez fordulva, így szólt:

- Asszonyom, kérem, bocsássa el Charny grófnét: látjuk, hogy nem eszik, de alvásra szüksége van.

És a cselédséghez fordulva kérdezte:

- Remélem, Charny grófné asszony ágyával nem vagyunk úgy, mint a terítékével, s nem feledkeztek meg, fenntartani számára egy szobát.

- Oh, sire, - felelte Andrée - ily izgalmak közt hogyan gondoltak volna reám? Jó lesz nekem egy karosszék is.

Aközben jött egy udvaronc és jelentette, hogy Weber ur a grófnénak a királyné szobája mellett levő szobát tartotta fenn. A királyné megrázkódott arra a gondolatra, hogy ha a grófné számára csak egy szoba van, akkor csak egy szoba van a grófné és a gróf számára is.

Andrée észrevette a borzadályt, mely végigfutott a királyné erein.

- Ma éjszakára, de csakis ma éjszakára elfogadom, asszonyom, - mondotta. - Ő felsége lakása sokkal szorosabb, semhogy kényelmének rovására elfoglalhatnék tőle egy szobát: a kastély manzardjain bizonyára találkozik majd számomra egy kis zug.

A királyné pár érthetetlen szót rebegett.

- Grófné, - mondotta a király - holnap majd szépen rendbe hoznak mindent.

A grófné hódolattal hajolt meg a király előtt és kiment.

A király, villáját a szája magasságában tartva, egy pillanatig utána nézett. - Csakugyan elragadó teremtség ez az asszony, - mondotta - és Charny gróf boldognak vallhatja magát, hogy ily tüneményt talált az udvarnál.

A királyné hátradőlt karosszékében, hogy elpalástolja sápadtságát, nem a király előtt, aki nem látta, hanem madame Elisabeth előtt, aki megijedt volna láttára. Mária Antoinette közel volt az ájuláshoz.

HATODIK FEJEZET

A négy gyertya

Mihelyt a gyermekek megvacsoráztak, a királyné engedelmet kért a királytól, hogy visszavonulhasson szobájába. A király még az asztalnál maradt és csak madame Elisabeth maradt mellette.

Mária Antoinette mellett nem volt egyik hölgye sem, mert kifejezett parancsára mind Versaillesben maradt. A trónörökös egy székre vetette magát és mindjárt elaludt. A királyné körülnézett és kereste ágyát. De ágy csak valamelyik szomszédos szobában lehetett. Odalépett egy ajtóhoz; de valami nesz, melyet háta mögül hallott, arra készítette, hogy benézzen a kulcslyukon. Ekkor megpillantotta Andréet, ki egy térdeplőre bocsátkozva, csöndesen imádkozott. A szemközt levő ajtóhoz ment, kinyitotta, s éji lámpával megvilágított szobát látott, melyben két frissen áthuzott ágy volt.

Megkönnyebbülten sóhajtott fel, ágyába fektette a fáradt kis fiut és várt, míg leánya elmondja az esti imádságot. Mikor Teréz is lefeküdt, anyja még egy kis ideig ott maradt mellette és kezébe fogta kezét. Mikor ez a gyermek is elaludt, a királyné visszatért szobájába.

Egy vörös terítővel letakart asztalon négy viaszgyertya égett. A királyné leült, kezére támasztotta fejét és meredten nézett maga elé. Életének minden eseménye ködfátyolkép módjára vonult el lelki szemei előtt. Eközben eszébe jutott az a Taverneyben töltött nap és a varázsló Cagliostroval való találkozása is - ugyanazzal a Cagliostroval, ki a nyaklánc-história által oly szörnyű befolyást gyakorolt sorsára. Husz év mult el azóta, s mégis az volt az érzése, mintha csak tegnap pillantotta volna meg a halálnak azt a gépét. - Ujra reszketett, mert megint megpillantotta a gép alján azt a véres fejet, mely az ő feje volt. Eszébe jutott az is, hogy azon a napon, melyet először töltött a Tuilériákban, vihar kerekedett és a villám mellette sujtott le a kövezetre. Mindez eszébe jutott, s míg álmos szemével a vörös asztalterítőt nézte, úgy rémlett neki, hogy véres ködön át néz.

Egyszerre feltűnt neki, hogy kissé sötétebb lett a szobában. Felpillantott - a négy viaszgyertya egyike kialudt és most kezdett bágyadni és összehúzódni egy másiknak a lángja is - kis idő múlva még egyszer fellobbant, aztán elaludt, mintha láthatatlan kéz oltotta volna el.

A királyné borzadva nézte, visszafojtotta lélekzetét, reszketve nyujtotta ki kezét a karosgyertyatartóért, s mikor a világ kialudt, visszaroskadt székére. A rémület veritékcseppjei gyöngyöztek homlokán; lehunyta szemét; de mikor kis idő múlva újra kinyitotta, észrevette, hogy most már a harmadik gyertya is kezd bágyadtan égni. Azt hitte, álmodik és fel akart állni, de nem volt képes rá. Szólitani akart valakit, de a szó elhalt torkában. Másfelé akart nézni, de a harmadik kialvó gyertya ígézetében tartotta szemét. S most fellobbant, összehúzódott kissé, és elaludt.

Minden erejét összeszedve állt fel.

- Mi ez? - mondotta magában. - Nem bánom! Nem magyarázok bele semmit, ha a negyedik szál is el nem alszik.

De alig mondotta ki, elaludt már az a gyertya is. Ekkor iszonyodva sikoltott fel, néhányszor körben fordult, szétvetette karjait és ájultan roskadt össze.

Andrée hálóköntösben sietett be hozzá. Látta, hogy a királyné a földön fekszik, lehajolt, s oly erővel emelte fel, melyet senki sem nézett volna ki belőle, és ágyába vitte. Aztán illatos szeszt vett elő a zsebéből és odatartotta Mária Antoinette orra alá. De a királyné oly mély aléltság-

ban feküdt, hogy csak tíz perc múlva adott életjelet magáról. Reszkető kézzel ölelte át a grófnét, nem is ismerve reá, és azt kiáltotta neki:

- Oh segítsen rajtam, mentsen meg!

Andrée visszabocsátotta a vánkosra a királyné fejét és félretette az illatszeres üveget.

- Felsőged jó barátai közt van, - mondotta hidegen. - Ájulása már elmúlt.

- Charny grófné! - hebegte a királyné és teljesen elhuzódott tőle; a mozdulata olyan volt, mintha el akarná lökni magától. A grófnénak ez nem kerülte el figyelmét; egy lépéssel hátrált.

- Parancsolja felsőged, hogy segítsek a vetkezésnél? - kérdezte.

- Nem, grófné, köszönöm. Menjen feküdni, bizonyára ön is fáradt.

- Visszamegyek szobámba, - felelte Andrée - de nem aludni, hanem, hogy örökjtem felsőgeden.

Tiszteletteljesen hajolt meg és lassu, ünnepélyes léptekkel vonult vissza szobájába.

HETEDIK FEJEZET

Páris országutján

Ugyanaznap este komoly esemény hozta izgalomba Fortier abbé egész nevelőintézetét. Gilbert Sebestyén este tíz óra tájban eltűnt és akárhogyan keresték, nem találták sehol.

Csak Angelika néni vélte látni a templomból hazajövet a templom és a kert között.

Ez még inkább fokozta az abbé nyugtalanságát. Tudott Gilbert különös ábrándjairól, melyek különösen akkor ejtették hatalmukba a fiút, mikor néha megjelent neki egy nő, kit anyjának mondott. Az abbé akárhányszor követte szemével a fiút, mikor látta, hogy nagyon is mélyen megy be az erdőbe és intézetének legjobb futóit küldötte utána. De még soha sem volt szükség arra, hogy éjnek idején hajszojják. Tehát rendkívüli dolog történhetett.

- Angelika néni nem tévedett, Gilbert Sebestyén volt, akit látott a sötétben tovasurranni, aztán teljes erejéből futni a park virágos kertjében. Mikor odaért, a fácánosba, onnan pedig a kis erdei ösvényre sietett, mely egyenesen Haramontba visz. Háromnegyed óra alatt megérkezett a faluba és kereste Pitout, de az a másik végen ment ki a faluból.

Bárhol tudakolták, hova tűnt Sebestyén, nem mondhatta meg senki. Az abbé mindjárt arra a nőalakra gondolt, kit a fiú már több ízben emlegetett előtte. Ő maga is sokszor ment ki Sebestyén után az erdőbe, de soha egy pillanatra sem láthatta saját szemével azt a rejtelmes nőalakot. Ugy lehet, mégis újra megjelent a fiú előtt és az erdő mélyébe csábította, hol aztán a fiú, mint eddig mindannyiszor, erejét vesztve roskadt össze és az erdei pázsiton töltötte az éjszakát. Tehát tünni kellett békén, míg reggel keresésére indulhatnak.

De Fortier abbé ez egyszer tévedett. Senki sem világosíthatta volna fel inkább, mint egykori tanítványa, Pitou Ange, kit most nagyon gyűlölt. Mert míg Pitou Billot Katalin után sietett, ki Charny Izidortól való bucsuzása után ájultan esett össze az uton, Sebestyén felkereste házacskájában, s minthogy nem találta otthon, levelet hagyott neki, melyben a következőket írta:

»Édes Pitoum! Fortier abbé és a villers-cotteretsi pap beszélgetéséből megtudtam, hogy Versaillesben ellenforradalomra készülnek. Ezért aggódom apám miatt, mert hiszen tudod, hogy ellensége az arisztokratáknak. Ujabban hallottam még azt is, hogy a csöcselék kiment Versaillesbe és megölt sokakat, köztük Charny Györgyöt. Én tehát megszöktem az intézetből s el vagyok szánva, hogy Párisba megyek. Ne félj, nem fogok eltévedni. Van két louisdorom és felkaphatok az első kocsira, mellyel utközben találkozom. Nyugtasd meg holnap az abbét eltűnésem miatt. Szerető Sebestyéned.«

Sebestyén mindenesetre kissé kellemetlenül érezte magát, mikor éjnek idején oly hosszú utra indult, de nem, mintha félt volna, mert már tizenöt éves volt, és az olyan fiú, ki egy Gilbert vérmérsékletét és egy Andrée akaraterejét örökölte, ebben a korban már kész férfi.

De mikor a nagy országutak első keresztezéséhez ért, nem tudta, melyik irányban induljon tovább. Leült az agyagpart mellett és gondolkozott. Egyszer csak úgy rémlett, hogy lódobogást hall Villers-Cotterets felől. Nem tartott soká, és két lovas pillantott meg. Sebestyén kilépett az országutra, hogy feltartóztassa őket s megkérdezze tőlük, merre menjen. Azok megállították lovaikat, mikor emberalakot pillantottak meg az országut közepén és a pisztolyukhoz kaptak.

- Nem vagyok utonálló, - kiáltotta nekik Sebestyén - csak kérem, mondják meg, merre jutok itt Párisba?

- Kicsoda ön, fiatalember? - kérdezte az egyik a két lovas közül.

- Én sem kérdeztem, hogy kicsodák, - felelte a fiatal Gilbert. - Csak tudni akarom az utat, melyen atyámhoz juthatok.

- Én is Párisba megyek, - felelte a lovas - de az utat magam sem tudom határozottan; csak éppen hiszem, hogy arra felé kell tartanunk.

Sebestyén megköszönte és a két lovas folytatta útját. Mikor kissé eltávoztak már, a második lovas, ki az első szolgájának látszott, kérdezte gazdájától, hogy nem ismerte-e meg a gyereket.

- A fiatal Gilbert Sebestyén volt, aki Fortier urnál van nevelőben, - tette hozzá.

- Az ám, most már nekem is eszembe jut, - felelte a másik. - Hiszen néhányszor künn járt a hosszú Pitouval Katalinnál a birtokon.

Megállította lovát és visszakiáltott:

- Csakugyan maga az, Sebestyén?

- Én vagyok vicomte ur, - kiáltotta Sebestyén, ki maga is mindjárt reáismert a lovasra.

- No, akkor jöjjön ide és mondja meg, miért találom itt az elhagyott országuton.

- Hiszen megmondottam, - felelte Sebestyén. - Meg akarom tudni Párisban, hogy atyám él-e még, vagy elpusztult-e.

- No magamat is ehhez hasonló szándék visz oda. György bátyámat tegnap Versaillesben agyonverték.

- Oh Charny ur! - kiáltotta Sebestyén és odanyújtotta mind a két kezét a vicomtenak. Az elfogadta és melegen kezét szorított vele.

- Egy irányban megyünk, tehát maradjunk együtt, fiatal barátom, - mondotta. - Szálljon fel a lovászom háta mögé.

- Köszönöm, vicomte ur, - felelte Sebestyén, és Charny ur észrevette a hangján, hogy megsértette a büszke fiut azzal az ajánlatával, hogy a lovásza mögé üljön.

- Annál jobb, Sebestyén, - mondotta - tehát üljön fel hozzám. Együtt megyünk Dammartinig, onnan visszaküldjük a lovással mind a két lovat és külön postakocsira szállunk. Ugy is az volt a szándékom. Szállj le, Baptist és segíts a fiatal urnak.

- Oh, nem szükséges, - felelte Sebestyén gyorsan és egyszerre felkapott Izidor mögé. Aztán vágatásnak indultak és csakhamar eltűntek a gondrevillei uton.

NYOLCADIK FEJEZET

Az álmokép

Reggel tíz órakor érkeztek meg Dammartinba. Ott megreggeliztek és postakocsit rendelték. Tizenkét órakor a kocsí a fogadó ajtaja elé állott. De lassan haladtak, mert minden állomáson friss lovat váltottak. Csak délután öt órakor értek a város kapujához. És fél óra múlva a Tuilériák előtt álltak meg.

Charny Izidornak elég volt a nevét megmondania, s áteresztették az őrszemek, kiket Lafayette a király biztonléte érdekében állított oda. A svájci udvarba, onnan pedig a belső udvarba vezették őket. Sebestyén remélte, hogy teljes felvilágosítást szerezhet atyjáról, mert hiszen Gilbert a király udvari orvosa volt.

A főlépcsőn felvezették őket egy karosgyertyatartókkal megvilágított nagy terembe, s ott Izidor megbízott egy ajtónállót, hogy tudakozódjék Olivér gróf és a doktor hogyléte felől.

Tíz perc múlva az ajtónálló visszatért azzal az üzenettel, hogy a gróf ur a királynénál, a doktor pedig a királynál van. Sebestyén megkönnyebbülten lélekzett fel; tehát nem kell már aggódnia az atya miatt.

Az ajtót kinyitották; belépett egy lakáj és kiáltotta:

- Charny vicomte ur!

- Az vagyok, - mondotta Izidor és előre lépett.

- A vicomte urat várják a királyné szobájába, - mondotta a lakáj és félre állt.

Sebestyén magára maradt a teremben. Leült egy pamlagra és gondolataiba mélyedt. Vajjon miért nem sietett utána az a hosszulábu Pitou? Lassan haladtak, tehát könnyen utolérhette volna őket. Mikor eszébe jutott Pitou, lelki szemei előtt feltűnt az otthoni erdő képe és a gondolatkapcsolódás eléje varázsolta azt a különös álmoképet is, mely néhányszor megjelent előtte az erdő mélyén. E képzelettől egészen elfogódva suttopta: - Anyám, anyám!

E pillanatban az ajtó kinyílt. Charny Izidor tért vissza és mögötte egy hölgy lépett a terembe.

Sebestyén megpillantotta, s azt hitte, hogy álma valósággá változott. Ez a nő vonásról-vonásra hasonlított ahhoz a képhez, mely csak az ismént is megjelent képzeletében. Felugrott - ajka szóra nyílt, de nem tudott szólni, szemei kerekre nyíltak.

A hölgy pedig büszkén haladt el mellette s ügyet sem vetett reá. A fiú utána sietett, a hölgy pedig, mikor lépteket hallott, még nagyobb sietséggel ment tovább. Sebestyén attól tartott, hogy elveszti szeme elől a sötét folyosón.

- Asszonyom, asszonyom! - kiáltotta pihegye.

A fiatal nő csodálkozva állt meg. Sajátszerűen érintette ez a hang. De aztán mindjárt megszabadította magát az érthetetlen érzéstől és továbbsietett. Az udvaron egy kocsí állt s egy szolga várt nyitott ajtaja mellett. A hölgy beszállt, de mielőtt a kocsiajtót becsukhatták volna, oda ért Sebestyén, megragadta a hölgy ruháját, és megcsókolta köpenyének szegélyét. Szenvedélyesen kiáltotta:

- Oh, asszonyom! Oh, asszonyom!

A fiatal nő reánézett a szép fiúra, ki eleinte megijesztette és oly hangon, mely már szelidebb volt, így szólt hozzá:

- Nos, barátom, miért fut utánam? Miért szolít? Mit akar tőlem?

- Látni akarom, - felelte a gyermek lelke szakadtán - meg akarom csókolni - és elég halkán, hogy csak a fiatal nő hallhatta meg, hozzátette: - Anyámnak akarom szólni.

A fiatal nő felkiáltott. Kezébe fogta a fiatalember fejét, s mintegy hirtelen sugallatnak engedve, gyorsan magához vonta és homlokára szoritotta forró ajakát. Aztán, mintha attól tartana, hogy jöhet valaki és elveheti tőle a fiút, kit éppen most talált meg, magához vonta, míg egészen benn nem volt mellette a kocsi, aztán ő maga csapta be a kocsiját és azt mondta a kocsisnak:

- Lakásomra, a Coq-Héron-utca 9. szám.

S a gyermekhez fordulva, megkérdezte tőle: - Hogy hívnak?

- Sebestyénnek.

- Oh, jer, Sebestyén, jer ide.... ide a szívemre!

Aztán hátravetette magát, mintha ájuláshoz volna közel, és suttogva mondotta:

- Oh, mily nem ismert érzélem ez! Vajjon ez az, amit boldogságnak szoktak mondani?

KILENCEDIK FEJEZET

Andrée pavillonja

Nem kételkedett egy pillanatig sem: Igen, ez az a gyermek, kit mindjárt születése után elraboltak tőle, ez az a fiú, kit örökre elveszettnek hitt. Itt, ahol sohasem remélte megpillantani, a gyermek meglátta, anyjára ismert benne, kit még sohasem látott, érezte, hogy vonzódik hozzá, szerette és megcsókolta. S az ő anyai szíve is feltárult - ajka, mellyel sohasem érintett idegen ajakat, megtalálta az elvesztett élet minden örömét abban az első csókban, melyet az anya ad gyermekének.

A Coq-Héron-utca 9. szám ugyanaz a kertben álló kis ház volt, melyben Sebestyén 15 évvel ezelőtt világra jött.

Andrée most visszatért ebbe a házba, mert elhatározta, hogy elhagyja a királynét s átengedi a csatateret vetélytársnőjének. És most visszavitte a fiát is ebbe a házba.

Mária Antoinette nem vetett akadályt Andrée útjába. A grófnénak, mikor hirül vette, hogy a Coq-Héron-utcai lakást rendbehozták, nem kellett engedélyt kérnie a távozásra, mert a királyné már reggel megengedte, hogy távozhassék. Teljesen zavartalanul, az udvar etikettjétől nem feszélyeztetve, tanúk nélkül, cselédség nélkül, minden korlátozás nélkül engedhette át magát Andrée az örömnél, hogy viszontlátja gyermekét. A kandalló tűzétől és két gyertya lángjától megvilágított szobájában leült a pamlagra és magához vonta Sebestyént.

- Drága gyermekem, - suttozta s egy utolsó kétség reszkettette meg örömét, - csakugyan te volnál?

A fiú megint csak azt mondhatta: - Anyám! Anyám! - és hangjának melege üdítő harmatként hullott a grófné lázasan dobogó szívébe.

- Itt, itt, - hebegte megindultan - itt születtem tizenöt évvel ezelőtt, most pedig, ily hosszú idő múlva, összehozott bennünket az Isten irgalmassága.

- Igen, különösen fordult, - mondotta Sebestyén. - Aggódtam atyám élete miatt, azért indultam Páris felé; de nem tudtam, hogyan jutok oda és vártam valakit az országuton, aki utbaigazíthatna. Ekkor Charny Izidor urral találkoztam és ő magával hozott.

Sebestyén e szavainak hallatára: »Aggódtam atyám életéért« Andrée a fájdalom keserű érzelmével hanyatlott vissza. De az, hogy férjének öccse vezette el hozzá az elvesztett gyermeket, megint megnyugtatta. Hálásan emelte ég felé szemét és újra szívéhez szorította Sebestyént.

- Mondd, - kérdezte - hogyan ismertél reám? Hogyan van az, hogy mindjárt anyádnak szólítottál?

- Hogyan magyarázzam? - felelte a fiú. - Magamnak is ép oly titok, mint neked.

- De valaki mégis megmondhatta, mikor elmentem melletted.

- Igen, a szívem... de hallgass reám, valami csodálatos dolgot fogok most elmondani.

És elbeszélte, hogyan pillantotta meg már oly sokszor álmaiban, hogyan követte nyomon képét, míg el nem tűnt az erdőben. E fiúnak éber álmai annyira rokonok voltak sok minden-nel, ami vele magával történt az életben, hogy Andrée felismerte önmagát gyermekében.

- Szegény fiam, - mondotta - Isten hát mindannyiszor közel hozott bennünket egymáshoz, ha az ellenséges szándék még úgy el akart bennünket választani egymástól. De én, gyermekem, nem voltam oly boldog, mint te; nem pillantottalak meg álmaimban; csak akkor mondotta meg egy belső hang, hogy ki vagy, mikor megszólítottál.

- Most egymásra találtunk, - mondotta a fiu. - Ugy-e, most már nem hagyjuk el többé egymást?

Andrée megijedt. Még egyáltalában nem gondolt a jövőre.

- Mily boldog volnék, - mondotta halkán, - ha lehetséges volna.

- Bizd reám, - mondotta Sebestyén. - Nem tudom ugyan, miért szakadtál el atyámtól, de kéréseim, könnyeim majd meggyőzik. Nagyon jó hozzám. Megmondom neki, hogy egymásra találtunk. Akkor aztán megfogom a kezéd és hozzá vezetek.

Andrée ellökte magától és felállt.

A fiu csodálkozva nézett reá; oly sápadtnak látta, hogy aggódott miatta.

- Soha! - mondotta újra Andrée - soha!

És hangja egyuttal többet fejezett ki az ijedtségnél, mert fenyegetés volt benne.

A fiu visszasimult hozzá.

- És miért nem akarsz találkozni atyámmal? - kérdezte.

- Miért? Azt kérdezed? Megmondom! Azért, mert az atyád nyomorult, aláváló ember.

- Így beszélsz atyámról? Gilbert doktorról aki felnevelt? Arról az emberről, kinek mindent köszönök, kit tisztetek és szeretek! Akikor tévedtem, asszonyom, akkor nem lehet anyám.

Elfordult tőle és az ajtó felé sietett, Andrée visszatartóztatta.

- Nem tudod, mi történt, tehát ne ítéld.

De ebben a pillanatban kocsi robogott az udvarra. Léptek hallatszottak a folyosón. Behallatszott, hogy a kulcsár azt kérdi valakitől, hogy kit jelentsen be és ez volt a felelet:

- Charny gróf kéri, hogy a grófné fogadni kegyeskedjék.

- Hamar, Sebestyén, lépj be ide, nem szabad látnia, nem szabad tudnia létedről, - sugta Andrée és a megdöbbsent fiút a szomszéd szobába készítette és behuzta mögötte az ajtót. - Várj itt, majd ha elment, megmondok mindent... de nem, nem mondok semmit, majd megölellek, és érezni fogod, hogy csakugyan én vagyok anyád.

TIZEDIK FEJEZET

Férj és feleség

A kulcsár belépett. Mögötte a grófné éles szeme egy férfialakot pillantott meg a folyosón. A kulcsár visszavonult és Charny gróf megjelent az ajtóban. Fekete ruha volt rajta, mert gyászolta öccsét. Sápadt arcán a fájdalom jelei látszottak. Felesége mindjárt észrevette, mert a szép arc mindig a bánat óráiban a legszebb.

- Bocsásson meg, - mondotta Olivér - hogy váratlanul jöttem ide. Kocsim az ajtó előtt áll, mindjárt megyek, csak...

- Ellenkezőleg, gróf, - felelte Andrée. - Örülök, hogy látom; hiszen majdnem attól tartottam, hogy önnel is szerencsétlenség történt. Ugy hallottam, hogy még Versaillesben van, és csak rövid idővel ezelőtt tudtam meg, hogy megint a királynénál időzik.

A gróf hallgatott, mert hiszen nem tudta, nem kell-e szemrehányásnak vennie ezeket a szavakat.

- Szomorú kötelesség tartóztatott Versaillesben, - mondotta - egy másik kötelesség pedig, melyet a mostani viszonyok közt szentnek tartok, arra készítetett, hogy ma ismét a királynéhez siessek. A királyné parancsolt is valamit.

Andrée felsóhajtott.

- Ebben a nehéz helyzetben maga köré gyűjt mindenkit, akiben megbizhatik, - mondotta odavetőleg.

- Téved, grófné - felelte Charny. - Nem azért hívott, hogy magánál tartson, hanem azért, hogy elküldjön.

Andrée csodálkozva pillantott fel. Nem tudta, mit feleljen.

- Bocsásson meg gróf, - mondotta - még nem is kértem, hogy foglaljon helyet.

E szavai közben kimerülten roskadt le a pamlagra, melyen az imént még Sebestyén mellett ült.

Charny leült egy székre.

- Igen, hogy elküldjön, - ismételte meg szavát. - Tudniillik azt kívánja, hogy utazzam Turinba Artois grófhhoz és Bourbon herceghez.

Fürkésző pillantást vetett Andrée-ra.

- És elfogadta a megbízást? - kérdezte Andrée teljesen nyugodt hangon.

- Nem, - felelte Charny.

Andrée, bármennyire igyekezett uralkodni magán, mégis elsápadt. A gróf felszökött helyéről, de Andrée villámgyorsan összeszedte magát és így felelt:

- Gróf ur, a királyné parancsának akar ellenszegülni? Ön, gróf?

E két utóbbi szavát a csodálat és a kétség leplezetlen hangján mondotta.

- Kijelentettem, hogy jelenlétemre nagyobb szükség van Párisban, mint Turinban. Oda jó a második öcsém is, ki éppen most érkezett meg Párisba.

- A királyné bizonyára örömmel egyezett bele, - vetette oda Andrée keserűen.

- Ellenkezőleg, a királyné annyira bosszankodott vonakodásomon, hogy nem ragaszkodhattam volna hozzá tovább, ha szerencsémre be nem avatkozik a király. Egyetértett velem abban, hogy Izidor öcsém ép úgy elvégezhetné azt, mint én magam. Ugy vélte, a királyné nem kívánhatja tőlem, hogy ebben a nehéz időben magára hagyjam feleségemet.

- A feleségét! - kiáltotta Andrée. - Rólam szólott a király?

- Szó szerint ismételt meg szavait, - felelte Charny. - Negyed óra múlva öcsém már utra is kelt, mert a hercegeknek szóló megbízás nagyon sürgős. Azután megkérdezte tőlem a király, tudom-e, miért hagyta el a feleségem oly hirtelen a Tuilériákat, és én csak ebből a kérdésből tudtam meg, hogy kegyed távozott az udvartól. Ő felsége úgy vélte, hogy történhetett valami kegyed és a királyné között; úgy tűnt fel neki, mintha a királyné igaztalan lett volna a grófnéval szemben, ami egyébként nem szokott előfordulni a két barátnő közt. Biztosítottam a királyt, hogy nem tudok semmit a meghasonlásukról s hogy a grófné, ha csakugyan történt valami, semmiesetre sem hibás a dologban.

- Köszönöm, uram, hogy ily jó véleménnyel van rólam, - mondotta Andrée, és Charny gróf meghajolt.

- Minthogy tudtam, hogy régente itt lakott a Coq-Héron-utcában, - folytatta Charny - ide-siettem, mert a király szívemre kötötte, hogy holnap vigyem vissza ismét a Tuilériákba.

E szavai közben ismét fürkésző pillantást vetett Andrée-ra.

- Ő felsége kifejezte részvétét is abból az alkalomból, hogy elvesztettem öcsémet és kérdezte tőlem, hogy házasember volt-e és maradt-e családja. »Akkor gondoskodni fogok gyermekeiről, a királyné pedig az özvegyéről«, tette hozzá.

- Ezzel, ugy-e, csak azt ismételte meg, amit a felesége már megmondott önnek? - kérdezte Andrée.

- A királyné egy szót sem szólt hozzám arról, - felelte Charny - és éppen azért hatott meg a király részvéte oly mélyen, hogy könnyekre fakadtam. »Menjen a kedves Andrée-jához, gróf«, tette hozzá még azután, »ott majd megkönnyebbül; azok, kiket a szeretet köt hozzánk, legjobb vigasztalóink szoktak lenni.« Tehát, - mondotta Olivér - a király parancsára jöttem ide, s ezt mentségemre fog szolgálni kegyednél.

Andrée felállt és odanyújtotta neki mind a két kezét.

- Kétkedhetik-e benne, hogy szívesen látom? - kérdezte.

Charny ajkához vonta mind a két kezét. Andrée megrázkódott, mintha tüzes vashoz ért volna. És a pamlagra roskadt. De minthogy még mindig kézen tartotta a gróft, magával rántotta, és Charny, anélkül, hogy akár Andrée, akár ő maga akarta volna, leült melléje.

Ugyanabban a pillanatban, nesz hallatszott a szomszédos szobából. Andrée felállt és hirtelen elsietett a gróftól. Charny csodálkozva állt fel.

TIZENEGYEDIK FEJEZET

A hálósza

Charny megfogódzott a pamlag támlájába és felsóhajtott. Andrée kezére hajtotta fejét. Maga sem tudta volna megmondani, mi háborog a szívében. Négy éve felesége ennek az embernek, kit végtelenül szeret - de az más nőnek ajándékozta szívét és nem gyanítja, mily áldozatot hozott érte, mikor felesége lett. Nehéz harcban állt kettős kötelességével úgy is mint hitves, úgy is mint alattvaló s végignézett mindent, elviselt mindent, hallgatott mindenről, míg férjének néhány gyöngéd pillantása, a királyné néhány barátságtalan szava el nem árulták előtte, hogy átérezték önfeláldozását. A legutóbbi rémes napokban talán Andrée volt az egyetlen az udvarnál, ki valamennyire örülni is tudott; mert nagyot dobbant a szíve, valahányszor férjének pillantása megmondotta neki, hogy aggódik miatta. Édes borzadály hatotta át ezt a hideg lelket, mely a szerelmet eddig csak a fájdalmas oldaláról ismerte.

De most hozzájárult mindehhez az, hogy megtalálta gyermekét, és az a szerelem, mellyel férje most feléje közeledett, szükségképpen utját kellett, hogy állja gyermekéhez való szeretetének. Így hát reá nézve az egyik boldogság mintegy megszüntette a másikat.

Charny természetesen nem találhatta ki gondolatait. Néhány pillanatig reánézett, aztán felsóhajtott és kérdezte tőle:

- Tehát mit jelentsek a királynak, asszonyom?

Andrée megrázkódott e hang hallatára; aztán a grófra vetette tiszta, átható szemét és így felelt:

- Uram, annyira szenvedtem, mióta az udvarnál vagyok, hogy hálásan fogadom el az elbocsátást, melyet a királyné kegyes volt megadni számomra. Nem arra születtem, hogy a nagyvilágban éljek, és mindig az egyedülletben találtam, ha nem is boldogságomat, de legalább nyugalmamot. Engedelmeivel, uram, ebben a pavillonban akarok lakni, melyhez annyi emlékem köt, mely ha szomorú is, nincs egészen édesség nélkül.

Charny meghajolt, mint aki kész nemcsak kérést teljesíteni, hanem engedelmeskedni a parancsoknak is.

- Asszonyom, - mondotta - ez hát a végső elhatározása?

- Igen, uram, - felelte Andrée szeliden.

Charny újra meghajolt és így szólt:

- Most még csak egyet kell kérdezniem, asszonyom: Szabad-e, meglátogatnom itt?

Andrée reávetette nagy, átható, rendszerint nyugodt és hideg, de most csodálkozással és szelid nyájassággal tele szemének pillantását és így felelt:

- Mindenesetre uram, s minthogy egyébként senkit sem fogadok, mindig hálás volnék önnek, ha néhány pillanatot szentelne nekem.

Charny még sohasem tapasztalt annyi gyöngédséget Andrée hangjában, mint most. Úgy érezte magát, mint a balga pásztor, ki az első csókot akarja kérni kedvesétől. Szeretett volna még egyszer leülni hozzá, de nem merészelt, mert hiszen azt hitte, hogy az imént eltaszította magától. Andrée pedig éveket adott volna oda az életéből, ha maga mellett látta volna. Egyikük sem tudta, mi történik a másinak szívében és mindketten megmaradtak kínos elfogódottságukban.

- Azt hiszem, nem talál itt nagy kényelmet, - mondotta a gróf. - Engedje meg, hogy kissé gondoskodjam róla és megnézzem, mire van szüksége, hogy a lakás kényelmesebb legyen. Egy előszobán jöttem be, itt a szalonban vagyok, az az ajtó az ebédlőbe visz és ez itt?

Ahhoz az ajtóhoz tartott, mely mögött Sebestyén eltűnt. Andrée elállta útját.

- Kérem, gróf, egy lépéssel se tovább!

- Oh, megérthetem, - mondotta - ez az ajtó tehát a hálósobájába nyílik.

- Ugy van, gróf, - felelte Andrée sápadtan, reszkető hangon, s a vonásai szinte eltorzultak.

Charny reánézett és arcának sajátos kifejezését megint nem magyarázhatta másra, mint arra, hogy megismételt közeledése irtózáttal tölti el.

- Oh, tudtam, hogy nem szeret, - mondotta mély fájdalommal - de azt nem tudtam még, hogy gyűlöl.

Megtántorodott, mint a mámoros ember, aztán oly kiáltással, mely elárulta szívének fájdalmát, kirohant a szobából. Andrée utána nézett és hallgatódzott, míg a kocsi zörgése elhalt, aztán gyorsan kinyitotta a hálósoba ajtaját és kiáltotta:

- Sebestyén! Sebestyén!

Senki sem felelt. Andrée belépett és körülnézett az éji lámpával megvilágított szobába. A szoba üres volt.

- Sebestyén! Sebestyén! - kiáltotta újra.

Ekkor észrevette, hogy az ablak nyitva van.

- Oh, - sóhajtott - gondolhattam volna. Hiszen mondotta is, hogy nem vagyok anyja.

Igy tehát egyszerre elvesztett ismét mindent, a férjét és a gyermekét. Kimerülten dőlt le az ágyra. Nem volt már ereje, már csak sirhatott és jajveszékelhetett.

De egyszerre úgy rémlett neki, mintha valami még borzalmasabb érzés vegyülne fájdalmába és könnyei közé. Oly érzés, melyet életében néhányszor már érzett és melyre mindig borzadva gondolt vissza. Felegyenesedett, zokogása elhallgatott, rajta kívül álló hatalom markolt a szívébe. Megfordult, s mintegy ködfátyolon át vette észre, hogy már nincs egyedül. Ágya előtt egy férfi állt, ki úgy lehet, az ablakon jött a szobába. Segítségért akart kiáltani, a csengő zsinórjához akart nyulni, de bénának érezte tagjait. Erőt vett rajta az a le nem győzhető meredség, mely régente Balsamo közeledtét jelezte neki.

Abban az emberben, ki oly hatalmat gyakorolt reá, Gilbertre ismert.

Hogyan került Gilbert, a gyűlölt apa, forrón szeretett fiának helyére?

TIZENKETTEDIK FEJEZET

Mi lett Sebestyénből?

Csakugyan Gilbert doktor volt. A királynál volt, mikor Izidor parancsára és Sebestyén kérésére egy udvari szolga keresésére indult. Mikor kilépett a király szobájából, az előteremben Izidor vicomte-tal találkozott. Tőle tudta meg, hogy Sebestyén Párisba jött, keresni az atyját, hogy ő hozta magával, hogy szintén ott van a palotában, s a vicomte megmondotta azt is, hol hagyta el.

Csak hogy nem találta már ott. Érdeklődött a cselédségnél és hallotta, hogy a fiu elment egy hölgygel. Egy szolga, kinek az udvarban volt dolga, azt is megmondhatta neki, hogy a fiu kocsiba szállt azzal a hölgygel és hogy a hölgy azt parancsolta a kocsinak, hogy Coq-Héron-utca 9. számú házához vigye.

Gilbertnek mindjárt eszébe jutott, hogy ez az a ház, hol régente Andrée lakott a bátyjával. Odasietett, és hamar megtalálta azt a helyet, ahol egykor átmászott a falon. Mikor végigment a park ösvényén, azon gondolkodott, mit tegyen, ha Andrée nem volna egyedül. Minden áron visszaakarta szerezni fiát, de nem szerette volna kényes helyzetbe hozni Andréét sem.

Ott állt most az előtt az ablak előtt, melyet Andrée haragosan becsapott előtte akkor éjjel, mikor Balsamo százezer tallérjával zsebében megkérte kezét. Ebből az ablakból a szalonba vitt az ut; de minthogy a függönyöket összehúzták, nem láthatta, mi történik benn. Továbbment s egy nyitott ablakhoz érkezett, melyből bágyadt világosság esett a kertbe. Az az ablak volt, melyen át, tizenöt évvel ezelőtt megszökött azzal a gyermekkel, kit most keres. Benézett a szobába és az ágyon egy halkán siránczó nőalakot látott. Semmi kétség, Andrée. És egyedül.

Habozás nélkül lépett be a szobába és a delejes erő, melynek hatalma iránt oly érzékeny volt, hatni kezdett Andréera. De mielőtt teljesen hatalmába került volna ennek az erőnek, a szíve még ráért, hogy teljesen átérezze azt az utálatot, mely még mindig eltöltötte ez ember iránt. Az ő szemében Gilbert, ki Washingtonnal és Lafeyette-tel érintkezett, kit megnevesítettek a tudomány, a tanulmányok és a lángész, még mindig az a trianoni nyomorult kis Gilbert volt.

Viszont Gilbert nem érezte többé Andrée iránt azt az égő szerelmet, mely fiatal korában bűnre készítette, de érezte magában azt a gyöngéd, mély részvétet, mely szolgálatába állította, még ha életébe kerül is.

- Mit keres itt? - támadt reá Andrée.

- Legyen nyugodt, - felelte Gilbert - nem látott senki, nem tudja senki, hogy itt vagyok. Mit keresek itt? Azért jöttem, hogy elvigyem a fiamat, ki legdrágább nekem, holott kegyednek nem oly tulajdon, melyre különösebb súlyt helyez.

- Megszökött, nem tudom hova. Hiszen arra tanította, hogy gyűlölje anyját, - felelte Andrée.

- Tehát nem tudja, hol van?

- Itt volt, bejöttem érte, de üresen találtam a szobát és nyitva az ablakot.

- Istenem, - hebegte Gilbert. - Hova mehetett? Szegény fiu idegen Párisban és elmúlt éjfél.

- Azt hiszi, hogy szerencsétlenség történhetik vele?

- Meg kell tudnom, és kegyednek kell megmondania.

Azzal kinyújtotta kezét Andrée felé.

Andrée halkan rebegte még Sebestyén nevét, aztán egy székre roskadt.

- Aludjék és lásson álmában! - mondotta Gilbert. - Kifejtsem akaratomnak teljes erejét, vagy önként is felelni fog?

- Megengedi-e, hogy viszontlássam fiamat, ha megtalálta?

- Szereti?

- Oh mindenkinél jobban szeretem, hiszen az a gyermek ő, kit a szívem alatt hordottam!

- Akkor ép úgy anyja, mint én atyja vagyok. Viszont fogja látni.

- Köszönöm... kérdezzen... látok...

- Kövesse attól a helytől fogva, hol először pillantotta meg.

- Igen, a zöld teremtől fogva.

- Hova sietett kegyed után?

- A folyosókon át, míg a kocsimnál utol nem ért. Aztán a szalonba vezettem itt e mellett a szoba mellett.

- Miért küldötte be a hálósobába?

- Mert idejött a férjem.

- Mondott a fiu valamit, mikor elhagyta kegyedet?

- Igen, azt mondotta, hogy még sem lehetek az anyja.

- Miért mondotta?

- Azért, mert gyalázatos embernek mondtam az atyját.

- Gilbert egy pillanatig diadalmasan hallgatott.

- Mit tett Sebestyén, mikor ebben a szobában volt? Látja őt?

- Látom. Az ajtóhoz megy és figyel. Hallgatja, mint mond nekem a gróf...

- Mikor határozta el, hogy elhagyja a szobát?

- Mikor látta, hogy a gróf megcsókolta a kezem. Látom, hogy megijed amiatt és haragjában melléhez szorítja kezét! Oh Sebestyén, mily igaztalan vagy hozzám!

- Gondoljon csak reá! Ne tévessze szem elől! Mit tesz azután?

- Kilép az ablakon és eltűnik a sötétségben.

- Kövesse nyomon!

- Nem tehetem... nagyon sötét van.

- Ne legyen számára éjszaka, - mondotta Gilbert és végighuzta kezét a szemén.

- Igen, most látom. A kertajtóhoz fut, kinyitja az ajtót és kisiet. Künn egy asszonnyal találkozik. Megáll és kérdez tőle valamit.

- Mit kérdez tőle? Jól figyeljen, akkor megérti.

- Azt kérdi, merre menjen a Saint-Honoré-utcába.

- Ah, én lakom ott, - mondotta Gilbert halkan. - Várni fog reám. Szegény Sebestyén.

Andrée a fejét rázta.

- Nem, nincs ott... nem vár... látom... a Grenelle-utcában van... most a Saint Honoré-utcába ér... most a Richelieu-utcába... most a rue des Frondeurs-be. Állj meg, szegény gyermek! hova mégy? Állj meg! Nem látod azt a kocsit, mely bekanyarodik a rue de la Sourdière felől? A lovak... a lovak... oh, Istenem!

Andrée felsikoltott. Veritékcseppek gyöngyöztek homlokán. Gilbert a feje fölé tartotta kezét.

- Oh, hála Istennek! - folytatta Andrée. - A ló félrelökte, a kerekek nem gázoltak át rajta. Eszméletlenül fekszik az utcán, segítség, segítség, az én gyermekem!

Félájultan roskadt vissza a székre. Gilbert szünetet tartott, hogy kissé megpihenhessen. De mihelyt kissé magához tért, folytatta a kihallgatást.

- Tovább! - parancsolta.

- Várjon, - dadogta Andrée. - Emberek állják körül. Oh, engedjetelek hozzá... hiszen Sebestyén az, az én fiam! Hát nincs orvos sehol?

- Én megyek hozzá! - kiáltotta Gilbert.

- Várjon, - mondotta ismét Andrée. - Az emberek most helyet engednek. Egy ember jön... szent Isten, mi az? - sikoltotta. - Ne nyuljon az az ember az én gyermekemhez! Nem is ember, hanem törpe, gnóm, vámpír... Óh, mily undorító!

- Kísérje szemmel! Mít művel az az idegen?

- Elviszi Sebestyént... végig a rue de la Sourdière-on. Most balra fordul egy kis mellék-utcába... belép egy házba, felmegy a lépcsőn, az asztalra fekteti a fiút; lehuzza róla a kabátot; felgyüri az ingujját; fojtóra köt egy szalagot a karján; elővesz egy lancettát; eret akar vágni rajta... Oh! nem akarom látni... nem akarom látni a fiam véré!

- Akkor menjen ki és nézze meg jól a kaput, mely az orvos házába visz. Nem tűnik fel rajta valami?

- Négyszögletű kis ablak van rajta keresztberakott kis vaspálcákkal.

- Menjen le és számlálja meg az utcára vivő lépcsőfokokat.

- Tizenegy lépcső, - felelte Andrée.

- Sietek oda és meg fogom találni, - mondotta Gilbert. - Akarja, hogy mindjárt felébresszem és megtarthasson mindent az emlékezetében, vagy csak holnap reggel akar magához térni és el akar felejteni mindent?

- Nem, most mindjárt, és emlékezetemben akarok tartani mindent!

Gilbert végighuzta két hüvelykujját a szemöldökén, reálehelt homlokára és így szólt:

- Ébredjen fel!

Andrée mindjárt kinyitotta szemét és teste visszanyerte hajlékonyságát. Az ijedtségnek majdnem minden jele nélkül nézett Gilbertre.

- Siessen, siessen! - kiáltotta - és ragadja ki a kezéből annak az embernek!

TIZENHARMADIK FEJEZET

Marat

Gilbert éjjél után egy órakor ért a Saint-Honoré-utcába és abba a kis mellékutcába, melyet Andrée megjelölt. A harmadik kapun megismerte azt az ablakot, melyet Andrée leirt. Megszámlálta a felfelé vivő lépcső fokait; tizenegy lépcsőfok volt. Semmi kétség, ez az a ház, melyet keres. Tehát bezörgetett. Csoszogó lépteiket hallott belülről.

- Ki az? - kérdezte egy női hang.

- Nyissa ki, én vagyok az apja annak a megsebesült fiúnak, kit idehoztak.

- Nyisd ki, Albertina, - mondotta egy másik hang. - Gilbert doktor az.

Most kihallatszott Sebestyén hangja.

- Apám, apám! - kiáltotta.

Gilbert fellélekzett. Ajtót nyitottak neki és belépett. Szegényes szobának sötét zugában feküdt Sebestyén és kinyújtotta karját az apja felé. Gilbert odasietett hozzá és gyöngéden szoritotta a szívére. A seborvos lámpáját magasra emelve állt ott és nézte őket.

- Nézd, Albertina, - mondotta az asszonyszemélynek - s velem együtt adj hálát a véletlennek, mely megengedte, hogy megtehettem ezt a szolgálatot egyik testvéremnek.

Csak most nézett reá Gilbert és szinte megrettent ettől a sárgászöld képü és meredt szemü szörnyetegtől. Azt hitte, kétlábu békát lát, de erőt vett utálatán és közeledett hozzá.

- Kedves uram, - mondotta - fogadja hálás köszönetét egy apának, kinek a fiát mentette meg.

- Csak kötelességemet teljesítettem; - felelte az orvos - szívem és hivatásom parancsa szerint. Lány természetü ember vagyok s nem nézhetem közömbösen egy rovar szenvedését sem, hát még egy emberét.

- Kérdezhetem-e, hogy melyik emberbaráthoz van szerencsém? - kérdezte Gilbert.

- Nem ismer, kartársam? - felelte a seborvos oly nevetéssel, mely barátságosabb akart lenni, de utálatos volt. - Nos, én ismerem önt, Gilbert doktor. Ön Washington és Lafayette barátja, - különös sulyt vetett erre az utóbbi névre - Amerika és Franciaország gyermeke, a becsületes utópista, ki nagyszerű könyvet irt az alkotmányos királyságról, melyet Amerikából elküldött XVI. Lajos király ő felségének, amely udvariasságát ő felsége azzal hálálta meg, hogy abban a pillanatban, mikor Franciaország földjére lépett, a Bastilleba küldötte. Ön meg akarta menteni azzal, hogy előre egyengette útját; ő viszont megnyitotta önnek a börtön útját - királyi háladatosság!

A seborvos megint kacagott, de ezuttal rémesen és fenyegetően.

- Tehát nem ismer engem, de én ismerem önt, - folytatta a seborvos. - Ismerem önt 1770. május 30-ának szörnyű éjszakája óta; akkor eszméletlenül, félholtan hozták hozzám. Rousseau hozta. Oh, nagyon sok ember életét mentettem meg akkor éjjel.

- Akkor ön Marat Pál, - mondotta Gilbert és hátrált egy lépéssel. - És itt, ily lakásban látom önt viszont? Azt hittem, Artois gróf udvari orvosa!

- Lemondtam arról az állásról, mert nem szolgállok zsarnokokat. Azonkívül pedig a herceg elhagyta Franciaországot. Hogy miért lakom itt? Azért, mert el kell rejtőznöm; mert Lafayette, a diktátor, gyűlöl és díjat tűzött ki a fejemre. De nevetem - tudom, mit akar - együtt fondorkodik a királynéval. Határozottan tudom, Bertinné sugta be nekem. Bizonyára ismeri ön is

Bertinnét, a királyné divatárusnőjét. Világgá kürtöltem már az ujságokban. Ujságomból, a »Népbarát«-ból már husz szám jelent meg. Egymagam irom ezt az egész ujságot - egy száma néha tizenhat oldal. Nem is pusztán ujság, hanem kész egyéniség - az én egyéniségem tükörképe. Ebből az oduból uralkodom a világon. Én vagyok a politika legfőbb döntőbírája és lefogok rombolni mindent, mint ahogy Sámson is romba döntötte a templomot. Az omladékok alatt pedig a királyságot temetjük el.

Gilbert megborzadt. Ebben a fojtó levegőjű oduban ez az ember körülbelül ugyanazt mondja neki, amit Cagliostro mondott neki egy palotában. És Marat, a kétlábu béka, megváltozott, mikor így beszélt; sárga bőre kipirosodott, üveges szemei fénylettek. Nagy volt a rutságában, mint más a szépségében.

- Még nem vagyok néptribun, - folytatta - még nem rendelkezem a megbízható hivek seregével. De hirlapíró vagyok, van tollam, papirosom, vannak olvasóim, kiknek én orákulum, próféta, jós vagyok. Rövid idővel ezelőtt még azt mondtam, hogy hatszáz bűnös van Franciaországban, hogy hatszáz kötél elég. De október 5-én és 6-án világosság gyult elmémbe; most azt mondom, huszezer arisztokratát kell elítélni.

Gilbert mosolygott. Őrületesnek tűnt fel előtte ez a végsőig csigázott düh.

- Arra nem terem elég kender Franciaországban, - mondotta.

- Remélem, találnak reá eszközt, mely feleslegessé teszi a kötelet, - felelte Marat. - Tudja-e, kit várok ide ma estére? Egy kartársamat, akit ön ismer. Guillotin polgárt! Tudja-e, mit talált fel? Egy gépet, mely fájdalom nélkül öl. Mert a halál büntetés legyen, ne pedig kínzás. Nem-sokára ki fogjuk próbálni azt a gépet.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET

Katalin

V a r á z s l ó című regényünk olvasója emlékezhetik reá, hogy Gilbert, mikor születésének éjszakáján elrabolta azt a fiút, kit Taverney Andrée, a mostani Charny grófné hozott a világra egy Villers-Cotterets közelében lévő faluba, Haramont-ba vitte a gyermeket egy Pitou nevű paraszt feleségéhez. Ott serdült fel Sebestyén a parasztnő fiával, Ange Pitouval együtt. Bizonyos idő múlva mindkettőjüket Fortier abbé iskolájába adták, Sebestyént egymagát pedig utóbb egy párisi gimnáziumba.

Mikor Párisban kiűtött a forradalom, Ange Pitou és jóakarója, Billot jószágbérlő, kinek Katalin leányába Ange beleszeretett, együtt Párisba mentek és részt vettek a forradalom első eseményeiben. De Gilbert doktor, el akarva távolítani saját fiát a vadul háborgó Párisból, meghagyja Angenak, hogy térjen vissza vele Villers-Cotteretsbe. A két fiu együtt ment oda, és Sebestyén ismét Fortier abbé nevelőintézetébe jutott. Billot Katalin, a bérlő leánya, nem viszonzta Ange szerelmét; Charny Izidornak, a daliás arisztokratának ajándékozta szívét, s ez, mikor Olivér bátyja Párisba szolitotta, utoljára találkozott Katalinnal a haramonti erdőben és elbucsuzott tőle. A bucsuzás után a leány ájultan roskadt össze és alélt állapotában akadt reá Pitou az ut szélén.

Az előbbi fejezetben elmondott események közben Ange Pitou utnak indult Haramontból. Az alélt Katalint hazavitte az édes anyjához, Billoték tanyájáról aztán visszatért saját házába s ott találta azt a levelet, melyet Sebestyén írt neki.

Haladéktalanul utnak indult Párisba. Még; mindig remélte, hogy utolérheti Sebestyént és ez, hosszú lábát tekintve, sikerült volna is neki, ha Sebestyén nem találkozik Charny Izidorral és nem vele együtt teszi meg útját. Így fordult, hogy Pitou Ange csak akkortájt érkezett Párisba, mikor Andrée újra megtalált fiával a Coq-Héron-utcába hajtatott.

Pitou Ange tudta, hol lakik Gilbert doktor és Billot; remélte, hogy náluk találja Sebestyént is. De csak a bérlőt találta, az pedig nem tudott Sebestyénről semmit. Billot nem nyugtathatta meg az aggódo fiút, csak osztozkodhatott aggodalmában, melyet Gilbert doktor elmaradása még inkább fokozott.

Igy együtt vártak körülbelül éjfél után két óráig. Végre csengettek a kapun. Lesiettek és meglátták a doktort, ki karjában hozta Sebestyént. Gilbert elmondotta nekik, hogy mi történt. A fiút, ki mély álomba merült, ágyba fektették; Pitou, saját mentségére, megmutatta a levelet, melyet Sebestyén nála hagyott; mert mióta Gilbert doktor fia mellé rendelte, felelősnek érezte magát a fiu jóvoltáért; Billot és Pitou azután visszatértek szobájukba, a doktor pedig virrasztott Sebestyén mellett.

Másnap kora reggel Billot megjelent a doktornál.

- Mindenesetre igaza volt, - mondotta - mikor Pitout egymagát küldötte vissza Haramontba, engem pedig itt tartott maga mellett Párisban. De ugyanakkor megegyeztünk, hogy hazamehetek, mihelyt itt nélkülözhető vagyok. Most bekövetkezett ez az eset. Rosszul ütött ki az aratás, a csűrök félig sem teltek meg és Katalin leányom nyakig van a munkában. Erejét vesztve rogyott össze az országuton. Nem mehetnek semmire nélkülem.

- Akkor hát menjen szépen haza, kedves Billot, - felelte Gilbert - de jusson eszébe, ha hívja a haza...

- Akkor tizenkét óra leforgása alatt újra itt leszek.

Kezet szorítottak és Billot apó visszatért Ange Pitouval Haramontba. A fiu magával vitte zsebében azt a huszonöt louisdort, melyet Gilbert doktor adott neki a haramonti nemzetőrség felruházására és felfegyverzésére.

Sebestyén az atyjánál maradt.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET

Fegyverszünet

Elmult egy hét, míg bekövetkezett az a nap, mikor az olvasót ismét a Tuilériák palotájába visszük, mely immár főszíntere annak a nagy katasztrófának, mely be volt következendő.

Az után a nap után, melyen a király sajátsterü bevonulását tartotta Párisba, október 7-ikének reggelén nagy embertömeg gyült össze a Tuilériák előtt. XVI. Lajosnak egész nap bőven akadt dolga azzal, hogy fogadta a küldöttségeket. Időről-időre meg kellett jelennie az erkélyen és mindannyiszor nagy üdvriadallal köszöntötték. Madame Elisabeth mellette állt és azt mondotta neki gyanutlanságában: - Mégis csak azt hiszem, nem nehéz dolog uralkodni ily embereken.

Általánosan azt hitték, hogy a forradalom most már véget ért, mert hiszen a király odahagyta Versailles, udvaroncainak és rossz tanácsadóinak környezetét. A királypártiság új áramlata került fölül és ezt az áramlatot nem kisebb emberek vezették, mint Lafayette és Mirabeau. Ugy látszott, csak Mária Antoinette nem bizik ebben a hangulatváltozásban; nem volt gyanutlan, mint madame Elisabeth s nem volt oly bizakodó, mint a király. Az ő öregedő, féltékenységtől és szenvedélytől megtépett szívében nem volt többé helye a derült reménykedésnek; ő már nem várt sem boldogságot, sem békét. Míg a király vidáman intett az embereknek és madame Elisabeth mosolyogva köszöntötte az asszonyokat és gyermekeket, a királyné sötét redőkbe vonta homlokát és neheztelő pillantással felelt a zugó örömmriadalra. Jelentkeztek nála a Bastille győztesei; nem fogadta őket. Kihallgatást kértek a vásárcsarnok hölgyei; bebocsátatta őket magához, de hidegen és visszautasítóan maradt távol tőlük udvarhölgyeinek körében. A vásárcsarnoki nők királyhű érzelműek voltak, de sokan megváltoztatták nézetüket a királynéval történt e találkozásuk után.

Másnap a város képviselői arra kérték, hogy jelenjen meg a színházban, és mutassa meg a lakosságnak jelenlétével és a király jelenlétével, hogy örül, hogy a városban tartózkodhatik. A királyné azt felelte, hogy elfogadja a meghívást, de ne higgyék, hogy azért oly hamar elfelejti az utóbbi napok eseményeit.

De a nép már mindent elfelejtett, és csodálkozott, hogy a királyné még gondol reá.

Érzelve Lafayette tábornokkal szemben ellenséges maradt. Mikor az orleánsi herceg Lafayette tanácsára elhagyta Franciaországot, a királyné nem akarta elhinni, hogy a tábornok ezzel szívességet tett a királynak; azt hitte, a herceg elutazását annak a személyes viszálynak tulajdoníthatja, mely közte és a tábornok közt dul. Nem lehetett hálás érte Lafayettenek; neki nem kellett más, mint hogy fölülmaradjon és bosszut állhasson. Szívét talán nem hatotta volna át oly mélyen a keserű neheztelés, ha Charny ugyanakkor nem vonta volna meg tőle szerelmét s nem fordult volna inkább a feleségéhez.

Ezek történtek a Tuilériákban az alatt a néhány nap alatt, mikor a forradalom szünetet tartott s mikor a kigyult szenvedélyek lehültek.

TIZENHATODIK FEJEZET

I. Károly arcképe

Gilbert napokig nem járt a királynál. De most azt hitte, hogy eleget kell tennie udvari-orvosi kötelességének. Ebben a minőségében mindig szabad bejárása volt a királyhoz.

Mikor belépett a szobába, látta, hogy XVI. Lajos elgondolkodva áll I. Károly angol király arcképe, Van Dyck remeke előtt. A doktor csöndesen megállt a küszöbön.

Kisvártatva a király, kezét hátravetve s fejét lehorgaszta körülment a szobában. A kép előtt újra megállt. Ugyanezt megismételte még egynéhányszor, s léptei mindig az előtt a kép előtt szüntek meg.

Gilbert végre megmozdult. A király megrázkódott, reánézett és így szólt hozzá:

- Áh, doktor, örülök hogy itt van. Mióta várakozik már?

- Csak néhány perc óta, felség, - felelte Gilbert.

- Jöjjön ide! Ismeri ezt az arcképet?

- Ha felséged azt akarja mondani, hogy ismerem-e a történetét annak az embernek, akit ábrázol, azt felelhetem, hogy ismerem.

- Ez a kép Dubarry asszony tulajdona volt, - folytatta a király - s mikor számkivetésbe küldöttük, észre nem véetve egy padlásszobában maradt. Most egyszerre itt látom a Tuilériákban. Miért üldöz ez a kép? De meglehet, hogy csak véletlen, nem pedig végzetesség.

- Végzetesség az, sire, ha ennek a képnek nincs felséged számára mit mondania - de ha mond valamit önnek, akkor a gondviselés ujmutatása, - felelte Gilbert.

- Hogyan hiheti, hogy egy ily képnek nincs mit mondania az én helyzetemben levő királynak? - kérdezte XVI. Lajos.

- Merészelhetem-e megkérdezni felségedtől, hogy mit mond önnek?

- Azt mondja nekem, hogy I. Károly elvesztette a fejét, mert hadat viselt népe ellen, utóda, II. Jakab pedig elvesztette trónját, mert elhagyta népét.

- Akkor, sire, ez a kép igazat mond. Szabad-e megkérdenem azt is, hogy mit felel neki felséged?

- Még nem határoztam, doktor; ahhoz fogok igazodni, a mi majd történik.

- Az emberek félnek, hogy felséged háborura készül népe ellen.

- Ez csak a külföld segítségével történhetnék meg, de nem bizom az idegen hatalmakban. A porosz ezer embert akar küldeni nekem, de ez a kis ország nagy birodalommal szeretne lenni és csak az alkalmat keresi, hogy halászhasson a zavarosban és valami új Sziléziát ejthessen horogra. Ausztria ugyanannyi csapatot bocsát rendelkezésemre, de József sógorom nem rokonszenves nekem, az ember soha sem tudja, hányadán van vele. Artois öcsém Spanyolországban és Sardiniában akar segítséget szerezni, de megbízottja, Calonne, a legellenségesebb indulattal viseltetik a királyné iránt. Katalin cárné beéri a tanácsadással s azt írja nekem: »A királyoknak tovább kell haladniuk utjukon, tekintet nélkül arra, hogy mit kiabál a nép, mint ahogy a hold sem vet ügyet a kutya ugatására.« Meglehet, hogy Oroszországban a kutyák beérik az ugatással. De kérdezze csak meg Katalin Flessellestől, Foulontól és Berthiertől, akkor majd meghallja, hogy Franciaországban a kutyák harapnak is.

- Azonkívül attól tartanak, hogy felséged meg akar szökni.
- Megengedem, hogy a dolgot fontolóra vettük. De a királyné kijelentette, hogy egyedül nem megy, és meg kellett ígérnem neki, hogy én sem szököm egyedül. Ha nem menekülhetünk együtt, akkor együtt akarunk meghalni. Már pedig teljesen lehetetlennek tartom, hogy egész családunk elérhesse a határt. Tízszor is feltartóztatnának bennünket. Egyébként is azt hiszem, hogy túl vagyunk a legnagyobb veszedelmeken.
- Téved, felség. Előbb a földrengéssel volt bajunk, most még a tűz, a hamu és a láva következik. De még mindig van reá mód, hogy elejét vegyük a katasztrófának.
- Mondja meg, mi módon.
- Álljon felséged a mozgalom élére és vezesse. Ez az első mód.
- Magával ragadna engem is, Gilbert ur, s oly messzire nem akarok menni.
- A második mód, jó erős zablát vetni a szájára, hogy féken lehessen tartani.
- Minek mondják ezt a zablát, uram?
- A nép szeretetének és a lángelmének.
- És ki lesz a kovácsa?
- Mirabeau!

XVI. Lajos úgy nézett Gilbert szemébe, mintha nem hallotta volna jól.

TIZENHETEDIK FEJEZET

Mirabeau

Gilbert látta, hogy harcot kell megállnia, de felkészült reá.

- Mirabeau, - mondotta még egyszer - igen, sire, Mirabeau.

A király csodálkozva nézett reá.

- Mirabeaut ön lángelmének tartja? - kérdezte. - Az államférfiban a lángelme a becsületesség.

- Oh, sire, - felelte Gilbert - mi az, hogy becsületesség? Mikor járt együtt a politika a becsületességgel? Augustus császár becsületes ember volt-e? Számüzte Lepidust, és megölte Antoniust, hogy övé magáé legyen a világ. Becsületes ember volt-e nagy Károly? Karlmann öccsét zárdába küldötte, Wittekind barátjának hiveit pedig lefejeztette, mert még mindig félt Wittekindtól. Richelieu, Mazarin és Colbert becsületes emberek voltak-e? De azért egyikök sem ártott a királyságnak.

- Mirabeau eladta magát az orléánsi hercegnek.

- Felsőged elcsaphatja a kezéről azzal, hogy jobban fizeti meg.

- Követelni fog egy milliót!

- Kevesebbet ér-e, mint egy Polignac vagy egy Polignacné?

- Gilbert! - kiáltotta a király neheztelve.

- Felsőged eltiltja szavam - hallgatók.

- Nem, beszéljen.

- Beszéltem, sire.

- Akkor tárgyaljuk tovább a szóba hozott tárgyat. Barátja önnek Mirabeau?

- Sajnos, nincs részem abban a szerencsében. Csak egy barátja van, ki egyuttal a királynénak is barátja.

- Tudom, Lamark gróf; szemére is lobbantjuk a grófnak minden nap. De mit használhatna a királyságnak ez a Mirabeau? Eddig nagyon is ártott. Szóval és írással nagyban hozzájárult a mostani átalakuláshoz.

- Sire, hogy ne volna elkeseredve az atyai és királyi önkény miatt?

- Királyi? - kérdezte XVI. Lajos.

- Hogyne, sire. A király nélkül nem járhatott volna el úgy atyja. Miért küldöttek tizennégy éves korában börtönbe az ősrégi nemzetségnek ezt a gyermekét? Miért zárták tizennyolc éves korában atyai elfogató parancs alapján Rhé szigetére? Miért száműzték mindjárt esküvője után Majorca szigetére? Miért szállították onnan Lux erődbe és Vincennesbe? Öt esztendeig volt tiz lányi tömlöcbe zárva ez a hatalmas, lángoló szellem, kinek kicsiny volt az egész világ.

- Nem érte be jövedelmével, hanem harmincezer frank adósságot csinált, erre az apja kénytelen volt fellépni ellene. Azonkívül elhagyta feleségét, gyermekét s ráadásul megszöktetett, magához csábított, aztán gyalázatosan elhagyott egy férjes nőt. Mit felelhet erre, doktor?

- Nem úgy van, sire, a valóság az, hogy felesége nem volt hajlandó szeretettel osztani sorsában, Monnier asszony pedig másnak szeretője lett, míg ő raboskodott. Mirabeau, mihelyt

megszökött, hozzá sietett, de hidegnek, visszautasítónak találta s már telve egy más iránt való szerelemmel. Ekkor egyszerűen csak átengedte a helyet vetélytársának. Oh, felség, ne hallgasson a kicsinyes cselszövőkre. Ezeket Mirabeau hamar megregulázná. Mirabeau a mentő szellem volna felséged pártján. Mit bánja, hogy boldog volt-e a feleségével s hogy volt-e kedvese? Fizesse ki tartozásait, kösse le segítségét, tegye tanácsadójává, miniszterévé, s amit a hatalmas hangjával ő mondani fog önnek, mondja tovább Franciaországnak, Európának, a világnak. Mirabeau mindenekelőtt arisztokrata és királpárti. Mikor megválasztatta magát a nép képviselőjének, csak azért tette, mert azt akarja, hogy az a választás ugródeszka legyen számára a céljához vivő uton. És éppen ez fogja képessé tenni arra, hogy áthidalja a nép és az udvar pártja közt levő szakadékot s hogy egyesítse a két ellenséges tábor. Ugy lehet, hogy holnap, az udvar kicsinylése miatt sértődötten, már elfordul öntől, s akkor, higgye el, felséged, akkor minden elveszett.

- Beszélek a dologról a királynéval, - felelte XVI. Lajos. - Talán reászánja magát, hogy beszél Mirabeau urral. Én nem tehetem meg. Látta, szívesen szorítok kezét az olyanokkal, akikkel beszélgetek, mint ahogy most önnel is kezét szorítok; de azzal a Mirabeauval nem fognék kezét, még ha trónomat, szabadságomat és életemet menthetném meg azzal.

Gilbert felelni akart valamit, de abban a pillanatban egy szolga lépett be.

- Sire, az az ur, kit felséged ma reggel fogadni kívánt, itt van és vár az előszobában.

XVI. Lajos nyugtalanul nézett Gilbertre.

- Sire, - mondotta ez - ha úgy kívánja, hogy ne lássam, akit felséged vár, a másik ajtón fogok kimenni.

- Nem, - felelte XVI. Lajos, - menjen ki itt, ezen az ajtón; tudja, hogy barátomnak tartom és nincs titkom ön előtt. Azonkívül pedig az az ur, akit várok, egyszerű nemesember, ki azelőtt öcsém udvarához volt beosztva és öcsém ajánlotta is nekem; hű szolgám ő s megpróbálom, ha lehet, hogy tegyek valamit a felesége és gyermekei érdekében. Ne felejtse el, doktor, mindig szívesen beszélgetek önnel még akkor is, mikor Mirabeauról beszél.

- Felség, e szerint úgy vehetem, hogy elutasított? - kérdezte Gilbert.

- Hiszen mondtam, hogy beszélni fogok a királynéval. Majd meglátjuk, később.

- Később, sire, amint a dolgok állnak, könnyen késő is lehet.

- Hát oly fenyegetőnek tartja a veszélyt?

- Felség, - mondotta Gilbert - ne vitesse ki szobájából Stuart Károly arcképét, nagyon jó tanácsadó az.

És meghajolva, éppen abban a pillanatban ment ki, mikor az, akire a király várt, megjelent az ajtó nyílásában.

Gilbert nem fojthatta el csodálkozó felkiáltását. Az a nemesember Favras márki volt, kivel Cagliostro-nál találkozott s kinek közeli szörnyű halálát jósolta meg a varázsló.

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Favras

Favras márki megállt az ajtóban. De a király intett neki, hogy közeledjék. Favras előlépett, meghajolt és tiszteletteljesen várta, hogy megszólítsa a király.

XVI. Lajos fürkésző pillantást vetett reá. Mahi Tamás, Favras márkija, előkelő külsejű, negyvenöt éves, elegáns, de egyben határozott tartású férfi volt, az arcán meglátszott az őszinteség.

- Kivánt megjelenni előtttem, Favras márki, - mondotta a király.

- A provençei gróf ő királyi fensége előtt kifejeztem azt az óhajtasomat, hogy felséged lába elé helyezhessem hódolatomat.

- Öcsém nagy bizalommal viseltetik ön iránt?

- Azt hiszem, felség, és boldoggá tenne, ha felséged is osztoznék ebben a bizalomban.

- Öcsém már régóta ismeri...

- És felséged nem ismer, belátom. Kegyeskedjék felségednek kérdezni és tíz perc alatt ép oly jól fog ismerni, mint fenséges öccse.

- Nos hát, ki ön, és mire hivatkozhatik?

- 1745-ben Bloisban születtem, 15 éves koromban a muskétásoknál szolgáltam és végig küzdöttem ezzel a csapattal az 1761-iki hadjáratot. Aztán a provençei gróf svájci testőrségének hadnagya voltam.

- Kilépett szolgálatából?

- Igen, sire, hogy Bécsbe utazhassam, ahol elismertettem feleségemet az anhalt schauburg-i herceg egyetlen leányának.

- Feleségét nem mutatták be az udvarnál?

- Nem, felség, de éppen most részesül abban a szerencsében, hogy fiammal a királynénál lehet.

- Tehát öcsém, márki ur, oly nagy bizalommal viseltetik ön iránt, hogy jelentékeny kölcsön kieszközlésével bizta meg?

E beszélgetés tanuja észrevehette volna, hogy ebben a pillanatban megmozdult az a kárpit, mely az alkovent takarta, mintha valaki rejtőzködött volna mögötte. De a márki, úgy látszott, meg van döbbenve, mint aki határozott kérdést vár és egészen más kérdést hall helyette.

- Ugy van, sire, - mondotta - amennyiben bizalom jele az, ha nemesemberre bizzák egy kölcsönügy lebonyolítását, ő királyi fensége részesített engem bizalmának ebben a jelében.

A király úgy nézett a márkira, mintha szavainak folytatását várná. És Favras így szólt tovább:

- Sire, a provençei gróf a nemzetgyűlés bizonyos önkénykedései következtében nem jutott esedékes jövedelmeinek birtokába, s ezért zálogleveleket adott át nekem, melyekre kétfélmilliót kaptam.

- Melyik banktól? - kérdezte a király.

- Először a Schaumel és Sartorius céghez fordultam, de azok az urak nem mentek bele az üzletbe. Ekkor megismerkedtem egy bizonyos Zannone báróval, aki genuai ember, felség. Sèvresben lakik, közel ahhoz a vendéglőhöz, hol felséged Párisba jöttékor pihenőt tartott és

hol a zendülők Marat, Verrières és Auguillon herceg vezetésével Varicourt és Desbutes levágott fejét mutogatták dárdájuk hegyén.

A király elsápadt. Az alkovenben erősebben mozdult meg a kárpit, mint először. A beszélgetés nyilván már kinos volt a királynak. XVI. Lajos félbe is szakította.

- Jól van, márki, látom, hogy hű szolgálja a királyságnak. Emlékezetemben tartom és igénybe fogom venni szolgálatait, mihelyt alkalom adódik reá.

Aztán intett a fejével, amit Favras, ki ismerte a fejedelmi mozdulatok jelentőségét, annak jeléül vett, hogy elbocsátották. Tehát meghajolt, mintha menni készülne. De aztán mégis megállt.

- Bocsánat, sire, - mondotta. - Azt hittem, felséged még többet is akar tudni.

- Nem, márki, - felelte XVI. Lajos - ennyi az egész, amit tudni akartam.

- Szó sincs róla - mondotta hirtelen egy harmadik hang, s úgy a király, mint a márki ijedten nézett az alkoven felé. - Mindenekelőtt meg akarja még tudni, hogyan szabadította meg és vitte a porosz határra a márki ur nagyatyja Szaniszló lengyel királyt.

Ez a harmadik személy, aki most megjelent és a beszélgetésbe avatkozott, a királyné volt. Sápadt volt a színe; összeszorított ajkai reszkettek. Minthogy ismerte a király habozó természetét, egy titkos folyosón át szobájába sietett, hogy szükség esetében beavatkozhasse a tárgyalásba.

Favras meghajolt a királyné előtt. Hálás volt neki, hogy segítségére sietett. Ugy őt, mint a királyt megnyugtatta, hogy eközben reáterelte a szót a lengyel király szökésére, mert ezzel lehetővé tette a márkinak, hogy a francia királyi család szökésére vonatkozó saját terveit egy elbeszélés köntösébe takarhassa.

- Felséged, - e szavakkal fordult Mária Antoinettehoz - valószínűleg nagybátyámat, Steinflicht tábornokot akarta mondani. Ő volt, ki megszabadította Szaniszló királyt ellenségeinek hatalmából. Danzigban a királyt már körülzárta az orosz hadsereg és ügye elveszett volna, ha nem határozza el magát a gyors menekülésre. Nem tekintve a nagy nehézségeket, a menekülésnek három tervét terjesztették eléje, mert semmi kétség, sire, Szaniszló királynak hasonlíthatatlanul nehezebb volt megszabadulni Danzigból, mint például menekülni felségteknek Párisból, ha ugyan támadna ily gondolatuk. Tudniillik felségtek postakocsin egy nap és egy éjszaka elérhetnék a határt. Még ha királyként akarná is elhagyni felséged Párist, elég volna, ha egy bizalmára méltó nemessel összevonatna háromezer embert, aki elkísérné felségedet a Tuilériákból. A siker mindkét esetben biztosítva volna. Ellenben Szaniszló király...

- Az én helyzetemet nem lehet összehasonlítani a lengyel királyéval; mert engem... - vágott szavába a király.

- Mert, önt, - vágott most az ő szavába a királyné - a párisijai veszik körül, kik bevették a Bastillet, kik betörték a Versaillesbe s minden csúfság és guny között hurcoltak bennünket Párisba. De öné az elhatározás.

Türelmetlen mozdulattal fordult el és sóhajtván nézett fel I. Károly arcképére a királyné.

- Miféle három terv volt az, melyet Szaniszló király elé terjesztettek? - kérdezte XVI. Lajos.

- Az első ez volt: Öltözködjék paraszti ruhába és a szintén parasztnőnek öltözött Chapska grófnővel együtt gyalogszerrel igyekezzék elmenekülni. Példának okáért felségednek sem volna nehéz, álruhában jutni ki Franciaországból. A második terv ez volt: Elindulni ezer emberrel és átvágni magát. Felséged, mint mondtam, háromezer embert is állíthatna talpra.

- Láthattuk július 14-én, hogy mi hasznát lehet venni háromezer embernek, - vetette közbe a király.

- A harmadik terv így szólt: Szaniszló király parasztnak öltözve hagyja el Danzigot, de nem nő kíséretében, nem ezer katona védelme alatt, hanem csak három megbízható emberével. Ezt az utóbbi tervet, melyet nagybátyám javasolt, el is fogadták. És, sire, ha egy uralkodó, aki ahhoz hasonló helyzetben volna, mint akkor felséges atyjafia, Szaniszló lengyel király, volt³ ha az az uralkodó oly bizalommal volna hozzám, mint a volt nagybátyámhoz, fejemmel állnék jól a terv szerencsés sikeréért, főként ha az utak oly szabadok volnának, mint Franciaországban és ha az illető uralkodó oly kitűnő lovas volna, mint felséged.

- Helyes, - szólt közbe Mária Antoinette, - de a király megígérte nekem, hogy nem utazik el egyedül, és ezt az ígéretét ő felsége meg fogja tartani.

- Akkor az utazás mindenesetre nehezebbé válik, - felelte Favras. - Amennyiben engem érne az a megtiszteltetés, hogy vezethetnék egy ily vállalkozást, kezeskedném, hogy a királyi családot teljes épségben viszem Brüsszelbe, vagy Malmédybe.

- Hallja-e sire... - mondotta Mária Antoinette. - Azt hiszem, olyan emberrel, mint Favras, meg lehetne kockáztatni.

- Még nincs itt a kellő pillanat, - felelte XVI. Lajos.

- Jól van, sire, - kiáltotta a királyné - akkor várjon, mint ez az ember, kinek képe itt néz le reánk. Most azt mondja: Még korán. Nemsokára kénytelen lesz azt mondani: Már késő.

- Akármint, - szólt közbe Favras - én bármely órában készen állok. Nem ajánlhatok fel más felségednek, mint az életemet, és az mindig is rendelkezésére állt.

- Jól van, márki, - mondotta XVI. Lajos. - Gondolni fogok önre, ha annyira jutunk.

Favras urnak most már nem volt ürügye a további maradásra. Meghajolt és eltávozott. Mária Antoinette utána nézett, míg össze nem csapódott mögötte az ajtó kárpitja.

- Sire, - mondotta halkán a királyné, és a festményre mutatott - mikor felakasztattam ezt a képet szobájának falára, reméltem, hogy meggyőzőbben fog szólni önhöz, mint ahogy a látszat szerint szól.

A királyné felállt és az alkoven felé tartott. De hirtelen megállt.

- Vallja meg, felséged, hogy Favras ur nem az első, akit ma fogadott.

- Igaza van, asszonyom, előtte Gilbert doktor volt nálam.

- Gondoltam, - folytatta a királyné, - és úgy látszik, Gilbert doktor...

- Egészen az én nézetemen van, asszonyom. Kijelentette, hogy nem szabad elhagynunk Franciaországot.

- Ha ezt a nézetet vallja, akkor talán tudja a módját is, hogy lehetővé tegye ebben az országban való maradásunkat.

- Ugy van, azt ajánlja, hogy vásároljuk meg egy évre Mirabeau urat.

- Mily áron?

- Hat millióért és önnek egy mosolyáért.

Mária Antoinette elgondolkozva nézett a királyra.

---

³ I. Lesczynski Szaniszló lengyel király felesége XV. Lajos francia király Mária nevű leánya volt.

- Csakugyan, - mondotta - talán lehetne róla beszélni.

- Igen, lehetne, de ön ellenezné, ugyebár?

- Nem felelek sem igennel, sem nemmel sire... fontolóra kell vennem, - felelte a királyné.

És távozóban halkabb hangon tette hozzá:

- És megfontolom.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET

A király családi ügyekkel foglalkozik

A király, mikor magára maradt, egy pillanatig nem mozdult; aztán félig halkán kiáltotta:

- François!

Egy komornyik jelent meg a szobában.

- François, - mondotta XVI. Lajos - tudja-e, hol lakik Charny ur?

- Sire, Charny urat a Flóra-pavillon egyik padlásszobájában szállásolták el.

- Hívd ide a grófot, beszélni akarok vele.

A komornyik elment és Charny Olivér néhány perc múlva XVI. Lajos előtt állott. A király ezuttal hátat fordított a figyelmeztető festménynek és reggelizett.

- Ah, ön az, gróf, - mondotta, s megfordult. - Nem tart velem?

- Hálásan köszönöm, de nem fogadhatom el felség, már reggeliztem, - felelte Olivér.

- Akkor kérem, várjon egy kis darabig, - mondotta a király. - Tudniillik fontos dologról, akarok beszélni önnel, de evés közben nem szeretek komoly ügyekről beszélni.

- Amint felséged parancsolja - felelte Charny.

- Helyes, tehát beszéljünk egyelőre másról, például önről, kedves Charny, - mondotta a király, és továbbreggelizett. - Ugy hallom, egyetlenegy manzardszobában lakik. Vajjon miért?

- Nincs szükségem többre, sire.

- Engedje meg, hiszen feleséges ember - mit csinál a grófné az ön padlásszobájában?

- Akár kicsiny volna a lakásom, akár nagy, feleségem nem szánná reá magát, hogy megossza velem.

- No, akkor hol akar lakni a grófné itt a Tuilériákban?

- Sire, azt hiszem, hogy felséged kifejezett parancsa nélkül egyáltalában nem fog többé ide visszatérni.

Ugy látszott, a király egyáltalában nem is csodálkozik.

- No igen, - jegyezte meg - feltűnt már nekem, hogy némi elidegenedés támadt a grófné meg a királyné közt. Az asszonyok hamar megneheztelnek egymásra. Majd rendbe hozzuk. De nekem úgy tűnik, hogy meglehetősen kegyetlenül bánok önnel, mikor itt tartom magamnál, ahelyett, hogy engedném a feleségéhez menni, de, ugyebár gyakran látogatja? Vajjon hol lakik?

- A Coq-Héron-utcában, felség!

- No, hiszen az közel van ide. Akkor persze nem csodálom, hogy beéri itt egy padlásszobával. Akkor csakugyan nincs szüksége másra, mint egy kis szobára, ahol megszállhasson.

- Sire, az a padlásszoba valóban lakásom, mert a grófné egyedül kíván maradni.

- Micsoda? Három évi házasság után? Lehetetlen! De remélem, legalább hetenként kétszer meglátogatja?

- Azóta, hogy felséged kifejezett parancsára érdeklődtem iránta, nem láttam többé.

- De hiszen annak tiz napja már! - kiáltotta a király.

Charny meghajolt. Arcán mély fájdalom kifejezése látszott.

- Gróf, - mondotta XVI. Lajos azzal a jólelkű kedélyességgel, mely annyira illett a családapához, aminek néhanapján mondani szokta magát - gróf, annak jórészt ön maga az oka. Hálátlan volt a szegény Taverney kisasszony iránt, aki oly mélyen szereti önt.

- Sire, tudja, nem szabad ellentmondanom felségednek, - felelte Charny.

- Oh, mondjon ellent, ahányszor csak akar, hozzá vagyok ahhoz most szokva, - kacagott a király. - Október hatodikának éjszakáján láttam, mennyire aggódott a grófné önért. Mikor megtámadták szobám ajtaját, oly mozdulatot tett, mintha közbe akarta volna vetni magát, hogy elhárítsa önről a veszedelmet. S mikor idejöttünk, a királyné elmondotta nekem, hogy távolléte alatt mennyire aggódott önért.

E szavak mélyen meghatották Charnyt, de nem szüntethették meg azt a benyomást, melyet Andréével legutóbb folytatott beszélgetése hagyott benne.

- Sire, a felséged éleselméjűsége iránt való minden köteles tiszteletem mellett, - felelte - mégis arra kérem, ne vessen túl nagy súlyt feleségem nagy szerelmére, mikor arról van szó, hogy fontos megbízást adjon nekem.

- De mikor a királyné most egy hete Turinba akarta önt küldeni - vetette ellene XVI. Lajos - akkor jobbnak látta, Párisban maradni.

- Fenn akartam tartani magam, sire, egy nehezebb megbízásra, - felelte Charny.

- No, annak most itt az ideje, vagy legalább is közel vagyunk hozzá, - mondotta a király. Így szólva, felállt az asztal mellől és köszörülve torkát, mint akinek nagyon jól esett az, amit evett, így szólt:

- Csakugyan teljes igaza van az orvosoknak. Az ember előbb egyék, mikor fontos ügyeket akar a kezébe venni. Jöjjön velem a dolgozószobámba, Charny. Most megbeszélhetjük a szóban lévő ügyet.

A gróf követte a királyt.

HUSZADIK FEJEZET

A király államügyekkel foglalkozik

Ámbár a király csak két hete lakott a Tuilériákban, két szoba mégis teljesen be volt rendezve számára: a lakatos műhelye, meg a dolgozószobája.

Most az utóbb említett helyiségbe ment és megállt a térképek, ujságok és egyéb papírneműek előtt, melyek egészen elbontották az asztalt. Kihuzott egy fiókot és kivett egy titkos fiókból néhány beirt papírlapot.

- Gróf, - mondotta - az október 5-éről 6-ára virradó éjjelen feltűnt nekem valami. Választása volt, hogy az én szobám előtt tartson-e őrséget, vagy a királyné előtt. Ön a királyné mellé osztotta be öccsét és nálam maradt.

- Sire, - felelte Charny, családomnak én vagyok a feje, mint ahogy ön az állam feje. Tehát engem illetett meg, hogy én haljak meg önért.

- Hű és megbízható barátomnak tartom, - folytatta a király - azért hiszem, hogy megbízhatom egy veszedelmes, nehéz küldetéssel.

- Sire, - kiáltotta Charny lelkesedve - tulbecsül felséged. Mindig csak arra a tisztességre törekedtem, hogy hű alattvalója legyek királyomnak.

- Mondja gróf, milyen következtetéseket von le a legutóbbi eseményekből? - kérdezte XVI. Lajos. - Mily tanácsot adna, ha a miniszterem volna.

- Sire, katona vagyok, - felelte Charny -, a magas politika kérdéseire nincs meg a kellő belátásom.

- Gróf, ön férfi, - mondotta a király és kezét nyújtotta neki - és egy másik férfi, ki barátjának tartja önt, ezzel a kérdéssel fordult eszéhez és becsületes szívéhez: Mit tenne az én helyemben?

- Sire, - felelte Charny gróf - nem kevésbé kényes helyzetben a királyné is megtisztelt azzal, hogy tanácsomat kérte. Akkor történt, mikor bevették a Bastillet. Tízezer katonáját akarta százezernyi párisi nép ellen küldeni. Válaszom kihivta visszatetszését. Nem kell-e attól tartanom most, hogy nagyon is őszinte nyilatkozatommal megsértem felségedet?

- Mit felelt a királynénak?

- Azt feleltem: Felségednek nincs joga, hódítóként vonulni be Párisba; mint atyának kellene bevonulnia.

- Nem e szerint jártam el? - felelte a király. - És helyesen tettem-e? Mint atya jöttem Párisba, vagy nem sokkal inkább, mint fogoly?

- Szabad teljesen őszintén beszélnem, felség?

- Tegye meg.

- Sire, én helytelenítettem a versaillesi ünnepélyt; sire, esdekelve kértem a királynét, hogy felséged távollétében ne menjen a színházba; sire, kétségbe voltam esve, mikor ő felsége lábbal taposta a nemzet kokárdáját, és Ausztria fekete kokárdáját tűzte mellére. Ebben találták meg az ürügyet azokra a lépésekre, melyek október 5-én és 6-án történtek meg. A nép, sire, jó, a nép szereti önt, a nép királypárti; de inséget szenved és rossz tanácsadókra hallgat. Azt mondom felségednek, hogy ha a nép rohamra indul, akkor a tüzvész, a vizözön következik. Sire, látta, mennyire kívánta a nép az uralkodóját, látta aztán Versaillesben fékevesztett harag-

jában; látta itt a Tuilériákban is, ahol képviselőit küldötte önhöz és oda tódult felségedhez, hogy lássa és beszélhessen vele.

- Helyes, - vágott szavába XVI. Lajos - és melyik az igazi nép, az-e mely öl és gyujtogat, vagy az-e, mely ujjong és hízkelkedik?

- Az utóbbi, sire. Ebben bizzék, és meg fogja védelmezni a másik ellen.

- Oh szakasztottan azt mondja, amit Gilbert doktor mondott nekem.

- Ha felséged már megkérdezte oly tudós embertől, mi értéke lehet számára egy egyszerű katona tanácsának, aki nem törődik az államügyekkel?

- Értékes ember a maga nemében mind a kettő, ön is, ő is. Tehát engedje tovább kérdezni, Charny! Ha arról van szó, hogy a szélcsendnek ebben az időközében még jókor szálljunk szembe a bekövetkező viharral, mondhat-e nekem egy embert, akiben tudni véli ezt a képességet?

- Sire, ha az a szerencse és szerencsétlenség ért volna, hogy most ennek az országnak királya volnék, jobbkezemet Lafayette tábornoknak, balkezemet Mirabeau urnak nyujtanám.

- Grófom, hogyan adhat ily tanácsot? - felelte a király. - Hiszen tudja, mily jelentéktelen az egyik és mily erkölcstelen a másik.

- Hiszen most nem arról van szó, hogy akár az egyik, akár a másik rokonszenves volna nekem, - felelte Charny gróf. - Csak arról van szó, hogy megmentünk felségedet és megtartsuk a királyságot.

- Szakasztottan ezt mondotta nekem Gilbert, - mondotta a király, mintegy magában.

- Sire, szerencsésnek vallom magamat, - felelte Charny meghajolva - hogy másodszor vagyok egy véleményen oly kitűnő férfival.

- Tehát azt hiszi, kedves gróf, hogy ez a két ember lecsillapíthatja a népet és megmentheti a királyságot?

- Együttműködésüktől legalább is sokat várhatnánk.

- De ha hozzájárulnék oly kormány alakításához, melyben mindkettőjüknek helye volna, és nem jönne létre oly minisztérium, mi történnék akkor?

- Ha megkíséreltek volna mindent, ami felségednek erejéből telik, most itt volna ideje, gondoskodni saját biztosságáról és családjának biztonságáról.

- És menekülni, ugy-e azt akarja mondani?

- És a megbízható ezredekkel Metzbe, Nancyba, Strassbourgba, vagy valamely más erődbe vonulni vissza.

- A király arca örömtől ragyogott.

- Oh, tehát ezt tanácsolná? - kiáltotta. - Nos, ismer minden tisztet. Mondja meg, kinek adhatnám azt a veszedelmes megbízást, hogy kísérjen? Kinek védelmére bizhatnám magam?

- Oh, sire, nagy felelősséget venne magára az, aki most határozott neveket említene, - felelte Charny. - Annyira nem vagyok tájékozódva. Kérnem kell, hogy mentsen fel a válaszadás alól.

- Legyen nyugodt, gróf, - mondotta a király - már választottam, és éppen ahhoz akarom küldeni, akire választásom esett. Tehát ha nevet mondana, ezzel nem változtatná meg elhatározását. Csak eggyel többet ismernék meg hű szolgálaim közül, kinek talán szintén találkozni alkalom, hogy biztosságot tegyen odaadásáról. Tehát beszéljen, melyik bátor és okos emberre bízna ön reá királyát?

- Sire, megnevezek egy embert, nem azért, mert barátom és rokonom, hanem mert az amerikai háboruban vitéz és belátó, amellettszánt és nagyon erőslelkű parancsnokot ismertem meg benne. Bouillé márkira, Metz parancsnokára gondolok, reá minden aggdódás nélkül bizhatja reá magát.

Lajos nem állhatta meg, hogy fel ne kiáltson örömeében.

- Olvassa el, gróf, e levél címzését, - mondotta - és meg fogja látni, hogy a jóságos gondviselés adta nekem azt a gondolatot, hogy önhöz forduljak.

Charny átvette a levelet a király kezéből és olvasta cimirását: »François Claude Amournak, Bouillé márkijának, Metz parancsnokának«.

Charny meghatottságtól könnyes szemmel nézett a királyra:

- Hogyan volna ezután titkom ön előtt, - folytatta XVI. Lajos. - Ha elkövetkezik az az óra, önre fogom bízni, - jól megértse, egyedül önre - a magam személyét, önre a királynét és gyermekeimet. Hallgassa meg tehát, mi az, amit ajánlanak nekem és amit én visszautasítok. Egy Favras nevű márkia menekülés részletes terveit terjesztette elé.

- Derék tiszt, kifogástalanul becsületes ember, - felelte Charny. - Zugolódás nélkül adná az életét, hogy beválthassa szavát. De sulyos viszonyok közt él, ez eszeveszett vállalkozásokba kergeti, és tartok tőle, hogy minden kitűnő tulajdonságai mellett nem ő az az ember, aki alkalmas erre a feladatra.

- Az egésznek voltaképpen lelke nem ő, hanem Monsieur, a provençei gróf. Ő, az öcsém készít elő mindent, ő akarja feláldozni magát és akar itt maradni, mikor én elutazom.

Charny megütöközött.

- És miért nem akar ő királyi fensége elutazni felségeddel?

- Hazafiasságból, mint mondtam - hogy legyen mindjárt kéznél valaki, mikor a nép leteszi a megszökött királyt és kormányzót akar választani. De, kedves gróf, ezt elvégre tudja Párisban minden gyermek. Megirta nekem tegnap az ön öccse is. Turinban tárgyaltak már letételemről és kormányzó kinevezésről, tehát megértheti, hogy miért nem vehetem igénybe a márkia ur szolgálatait.

- Sire, - mondotta Charny gróf és meghajolt - utazásom titokban maradjon?

- Csak utazásának célja, kedves gróf, - felelte XVI. Lajos. - Csak Bouillé márkinak szabad tudni róla. És mielőtt átadja neki ezt a levelet, vizsgálja meg érzületét. Mindent az ön kezébe teszek le. Tehát olvassa el most ön is, hogy mit írok neki.

Charny kibontotta az írást. »Márkia ur, - így szólt a levél - remélem, még meg van elégedve metzi parancsnoki állásával. Charny gróf ur, testőrségem hadnagya, átutazóban meg fogja kérdezni öntől, nem kívánja-e, hogy még többet is tegyek érdekében. Szívesen vagyok kész reá. Jóakaró király XVI. Lajos«.

- Most pedig menjen, kedves gróf - folytatta a király. - Ha szükséges lesz ígéreteket tenni a márkinak, korlátlan felhatalmazása van reá. Csak olyat nem szabad ígérni, amit nem válthatok be.

Charny meghatottan csókolt kezet a királynak. Uralkodójának ez a bizalma többet ért neki minden gazdagságnál, és kegyenél, melyben király hatalmának teljes birtokában részesíthette volna.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET

A királynénál

Charnyban az érzelmek nagy csatája dult, mikor elment a királytól. Fájt neki, hogy éveken át mily igaztalanul bánt ezzel a derék emberrel. Mennyire örült most, hogy eltávozhatik az udvartól, hogy végre megszakadt minden összeköttetése az uralkodó hitvesével. Néhány nap előtt még élt benne a halovány remény, hogy szeretetben fog együttélni Andréével. De ez a remény meghiusult. Most már semmi sem tartóztatta. Azzal a szilárd elhatározással ment fel szobájába, hogy a királynéval írásban közli elhatározását.

De ajtaja előtt ott állt Weber komornyik és várta. Ő felsége azonnal beszélni kíván vele. Charny nem ellenkezhett ezzel a parancssal. Néhány utasítást adott szolgájának az utazás előkészületére nézve, azután követte a királyné tejtestvérét.

Mária Antoinette egészen más lelki állapotban volt, mint Charny. Megbánta már, hogy hidegen bánt vele. Megint tévesnek tartotta már azt a feltevését, hogy Olivér újra ébredő szerelemmel fordul feleségéhez. Igaz, haladéktalanul sietett Andrééhez, mikor az odahagyta a Tuilériákat, de nem tért-e vissza már egy óra múlva? S azóta nem hagyta el szobáját. Elmaradt volna-e napokig a feleségétől, ha szeretnék egymást? Igen, kegyetlen és igazságtalan volt Charnyval szemben, és alapjában véve miért? Azért, mert volt egyszer egy pillantása a felesége számára is! Megbánással telve visszautasító magatartása miatt, a szeretett férfi iránt való új hevülettel látta most belépni szobájába.

Charny meghajolt és megállt majdnem a küszöbön. A királyné körülnézett, mintha azt kérdezte volna magában, hogy mi tartja vissza a szoba másik végében, s mikor meggyőződést szerzett arról, hogy Charny szántszándékkal tartja meg a távolságot, így szólt hozzá:

- Jöjjön közelebb, Charny ur, magunkra vagyunk!

Charny közeledett. Aztán csendes, de egyben oly határozott hangon, hogy lehetetlen volt abban a legkisebb lelki izgalmat venni észre, így szólt.

- Itt vagyok felséged parancsára, asszonyom.

- Gróf, - folytatta a királyné legkedvesebb hangján - nem hallotta, hogy azt mondtam, magunkra vagyunk?

- Igen, asszonyom - felelte Charny - de nem látom, mi tekintetben változtat ez az egyedüllét azon a módon, amelyen egy alattvalónak kell beszélnie uralkodónőjével.

A királyné keserűen mosolygott.

- Mindenesetre azt hittem, - felelte - hogy jóbarát jött a barátnőjéhez. De persze, igazságtalan voltam Versaillesben - itt Párisban szeszélyesnek fog mondani.

- Igazságtalannak és szeszélyesnek lenni, - felelte Olivér - minden hölgynek szabad, hát még egy királynénak!

- Kedves barátom, - felelte a királyné azzal az ígézetességgel, melyet pillantásával és hangjával csak kifejezhetett - egy nő szeszélyei nem fontosak. Hiszen a királynénak mint tanácsadó, a hölgynek mint jóbarát nélkülözhetetlen ön.

És odatartotta neki fehér, kissé megsoványodott, de még mindig szép kezét. Charny az ujjá hegyével érintette meg, és csókot nyomott reá. El akarta bocsátani, de a királyné nem bocsátotta el kezét.

- Igen, igazságtalan voltam önnel szemben. Egyik öccse szolgálatomban vesztette életét, együtt kellett volna siratnom önnel ezt a veszteséget, de gróf, e tiz napi egyedüllét alatt helyre pótoltam. Láthatja, gróf, hogy még mindig sirok.

Kissé hátravetette fejét, hogy láthassa Charny azokat a könnyeket, melyek bánatos szemében csillogtak.

Oh, ha tudta volna, mily sok könnyet fog még hullatni ez a szerencsétlen uralkodóné, lábához esett volna és bocsánatot kért volna minden szomorúságért, melyet okozott neki. De nincs emberi kéz, mely félrevonhatná a jövő fátylát, és azt a fekete szövedéket, melyből Mária Antoinette jövője volt szöve, látszat szerint oly gazdagon borította még aranyhimzéssel, hogy senki sem tartotta volna gyászfátyolnak.

- Biztosítom felségedet, - felelte Charny - nagyon hálás vagyok azokért a könnyekért, melyeket öcsémért hullatott; de alig lesz reá időm, hogy bebizonyítsam hálámat... mert...

- Hogyan? Mit akar azzal mondani? - kérdezte Mária Antoinette csodálkozva.

- Egy óra múlva elhagyom Párist.

- Hogyan? elutazik? El akar hagyni bennünket, mint a többiek?

- A király megbízásából, - felelte Charny, - és bántva érezte magát, hogy a királyné kételkedik hűségében.

- Meddig marad oda?

- Még nem tudom.

- Egy héttel ezelőtt el akartam önt küldeni, de akkor kijelentette, hogy nem hagyja el Párist. Miért fogadja el most azt a megbízást?

- Hamar változhatik meg egy és más egy ember életében, tehát elhatározásaiban is.

A királyné nehezen küzdött izgatottságával.

- És egyedül utazik? - kérdezte.

- Ugy van, asszonyom.

Mária Antoinette megkönnyebbülten lélekzett fel, hátradőlt és homlokához szorította battiszt zsebkendőjét.

- És hová?

- Tudom, hogy ő felségének nincs titka felséged előtt, - felelte Olivér. - Kegyeskedjék tehát felséges férjénél érdeklődni utazásom célja és iránya felől. Ő felsége meg fog mondani mindent.

A királyné megütközve nézett reá.

- Miért kell előbb a királytól kérdeznem? Miért nem tudhatom meg mindjárt öntől?

- A titok a királyé, nem pedig az enyém, - felelte Olivér.

- Azt hinném, - jegyezte meg a királyné rosszkedvűen - hogy a királynak minden titka az én titkom is.

- Semmiesetre sem vonom kétségbe, - felelte Charny - de csak a királyt illeti meg a jog, hogy közölje felségeddel.

- Külföldre utazik-e, vagy Franciaországában, marad?

- Erről felséges férjétől kaphat felvilágosítást asszonyom.

Meghajolt s várni látszott, hogy a királyné elbocsátja. De Mária Antoinette nagyot sóhajtott és csak nagy erőfeszítéssel fojtotta vissza könnyeit.

- Jól van, uram, távozzék.

Charny újra meghajolt és szilárd léptekkel tartott az ajtó felé. De abban a pillanatban, mikor az ajtó kilincsére tette kezét, a királyné karját feléje tárta s kiáltva mondotta: - Charny!

A gróf megrázkódott és sápadtan fordult vissza.

- Charny, - folytatta Mária Antoinette - jöjjön ide!

Charny támoilyogva közeledett hozzá.

- Jöjjön ide közelebb, - tette hozzá a királyné - nézzen a szemembe. Ugy-e, már nem szeret?

Charny úgy érezte, hogy heves borzongás fut végig erein. Egy pillanatig azt hitte, hogy elveszti esztét. Első ízben történt, hogy a büszke nő megalázkodott előtte. Máskor a lábához esett volna és bocsánatért esdekelt volna, de a királlyal történt beszélgetésének emléke visszatartóztatta. Összeszedve minden erejét, így felelt:

- A bizalomnak és a kegynek azok után a bizonyítékai után, melyeknek ő felsége a király csak az imént adta jelét velem szemben, nyomorult ember volnék, ha ebben az órában más érzelmet tanusítanék uralkodónőmmel szemben, mint hódolatot és engedelmességet.

- Jól van, gróf - ön szabad, menjen!

Charny habozott; majdnem azon a ponton volt, hogy lábához borul. De a királyhűség győzött és leküzdötte a szerelmet, melyről már azt hitte, hogy kialudt, s mely most egyszerre nagyobb hévvel lobbant fel benne, mint valaha. Kezét szívére szorítva sietett ki, és Mária Antoinette-nek, ha hallja azokat az érthetetlen szavakat, melyeket ott künn rebegett, gyorsan váltotta volna fel ujjongó öröm könnyeit.

A királyné, mikor Charny elhagyta, mozdulatlanul maradt helyén, míg az udvarról kerekék robogása nem hallatszott fel hozzá. Odasietett az ablakhoz, és látta, hogy Charny utikocsija éppen akkor kanyarodott ki a svájci udvarból.

Csengetett Webernek.

- Ha nem volnék fogoly a palotában, - mondotta - és a Coq-Héron-utcába akarnék menni, melyik uton kellene odamennem?

- Felségednek a svájci udvar kapuján kellene kimennie és a Lovarda-utca felé kellene fordulnia, aztán a Saint-Honoré-utcán kellene átmennie, míg...

- Jól van... elég... Bucsuzni fog tőle, - suttogta. És egy pillanatig a jéghideg ablaktáblára hajtva fejét, így folytatta halkán: - Oh? mégis meg kell tudnom, hogy mihez kell tartanom magam! - Aztán fennhangon így szólt: - Weber, el fogsz menni a Coq-Héron-utca 9. számú házba Charny grófnéhez és meg fogod mondani neki, hogy ma este beszélni akarok vele.

- Bocsánatot kérek, - felelte a komornyik - azt hittem, felséged már Gilbert doktor javára rendelkezett estéről.

- Oh, igaz, - felelte tétovázva a királyné.

- Mit parancsolt felséged?

- Rendeld le az orvost és kérd meg, hogy holnap reggel jöjjön!

És halkan azt mondotta:

- Igen, úgy lesz jó, a politika maradjon holnap reggelre. Annak a beszélgetésnek, melyet Charny grófnéval akarok folytatni ma este, egyébként is lehet némi befolyása arra az elhatározásra, melyre jutni fogok!

És intve kezével, elbocsátotta Webert.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET

Asszony férj nélkül - Szerető kedves nélkül

A királyné tévedett. Charny nem ment a grófnéhoz. A királyi postára sietett és pihent lovakat fogatott kocsija elé. De míg befogták a lovakat, bement a postamesterhez, tollat, tintát és papírost kért s levelet irt a grófnénak, s nyomban el is küldötte neki azzal a szolgálával, ki visszavezette lovait.

Félig fekve egy pamlagon, mely a teremnek egyik sarkában állt a kandalló mellett, a grófné éppen ezt a levelet olvasta, mikor bevezették hozzá Webert, ki közölte vele a királyné üzenetét.

Andrée egyszerűen azt felelte, hogy a királyné parancsa szerint fog tenni. Azután minden türelmetlenség és minden félelem nélkül várta azt a pillanatot, mikor a Tuilériákba kell mennie.

Másképp a királyné.

Mély gondolatokba volt elmerülve akkor is, és felriadt, mikor estefelé jelentették neki, hogy Charny grófné azt a kegyet kéri tőle, hogy bocsássa maga elé. Egy pillanatig nem tudta elhatározni, hogyan szólítsa meg azt a fehér, komoly nőalakot, mely most a bágyadt fénnel megvilágított szobába lépett és lassan közeledett a négy viaszgyertya fényköréhez. Végre kezét nyújtotta a grófnénak, ki oly sokáig volt barátnője, és így szólt hozzá:

- Mindig szívesen látom magamnál, Andrée.

Andrée nem volt elkészülve erre a hangra, mely sok bizalmas csevegéssel töltött órák emlékét juttatta eszébe.

- Ha felséged mindig így beszélt volna velem, - felelte szokott őszinteségével - akkor nem volna szüksége, hogy hívasson magához.

- Oh, kedves barátnőm, - folytatta a királyné - hiszen tudnia kellene, hogy csak rövid időre tűnhet el a felhők mögött, mint a csillag, hogy aztán annál ragyogóbban jelenjék meg az égen, mikor elmúlt a vihar. Senkit sem ismerek, akiben annyi rendületlen derű és nyugodtság volna, mint önben. Sokszor kerestem és találtam önnél vigasztalódásomat.

- Felséged oly időkről beszél, melyek elmúltak s melyekről magam is azt hittem, hogy feledésbe mentek.

- Kemény válasz, Andrée, de megérdemlem. Igen, mikor boldog voltam, nem gondoltam feláldozó engedelmességére, de képes lettem volna-e reá minden királyi hatalommal is, hogy érdeme szerint jutalmazzam meg érte? Amit hálátlanságnak hitt, talán nem volt egyéb gyengeségnél.

- Hogyan zugolódna, mikor soha sem kértem semmit? - felelte Andrée.

- E világ dolgai iránt való közömbösségével, - felelte Mária Antoinette - majdnem megijeszt. Oly lényként tűnik fel előttem, mely a miénknél tisztultabb világból szállt le a földre. Ilyen teremtsénnél csak szabad vigasztalódást keresni?

- Oh, csak attól tartok, felség, hogy az eredmény nem fog megfelelni várakozásainak, - felelte a grófné.

- Elfelejtí, Andrée, hogy mily rossz és szörnyű órákban vigasztalt meg már engem.

Andrée elsápadt és lehunyta szemét. Mária Antoinette kezét nyújtotta neki, hogy maga mellé készítse a pamlagra, de a grófné állva maradt.

- Ha felséged, - felelte reszketve - részvétet érezne hű szolgája iránt, megkimélné őt ily emlékektől. Az, aki még Istennél sem keres vigasztalást, nem vigasztalhat meg másokat sem.

- Hogyan? - istennél sem? - kérdezte Mária Antoinette.

- Nem, mert félek, hogy ő sem képes enyhíteni bizonyos fájdalmakat.

- Hát azokon a fájdalmakon kívül, melyeket megvallott nekem, vannak más fájdalmai is? - S mikor Andrée hallgatott, hozzátette: - Itt az ideje, hogy mondja meg, ami a szívét nyomja. Ezért is hívtam magamhoz. Ugy-e bár, szereti férjét?

Andrée halálosan elsápadt, de még mindig hallgatott.

- Ugy-e bár, szereti férjét? - ismételte meg a királyné.

- Szeretem, - felelte Andrée.

A királyné úgy szökött fel helyéről, mint egy megsebzett nőstény oroszlán.

- Oh, tudtam! - kiáltotta hirtelen. - Mióta?

- Attól az órától fogva, mikor először láttam.

Mária Antoinette meredten nézett erre a márványszoborra.

- Oly rég óta már, - hebegte - és szótlánul viselte terhét?

- Felséged jobban tudja, mint bárki más. Vagy felséged eddig nem vette volna észre, azért, mert felséged szerelmét viszonzta?

- Hah, és azt akarja mondani, hogy csak most veszem észre, mikor már nem viszonzza szerelmemet?

Andrée nem felelt.

- Beszéljen már! - kiáltotta a királyné. - Mondja ki, hogy már nem szeret!

Andrée kitartóan hallgatott.

- Az ember beleőrülhet! - kiáltotta Mária Antoinette. - Beszéljen már, mert megöl! Ugy-e, nem szeret már?

- Azt csak a gróf mondhatná meg, - felelte Andrée. - Nem ismerem szívének titkait.

- Hogyan? Nem vonta bizalmába?

- Nem nyilatkozott előttem.

- Ma reggel sem? - kérdezte a királyné oly pillantással, mely mélyen akart hatni Andrée szívébe.

- Nem láttam ma reggel, - felelte a grófné.

- Azt akarja talán mondani, hogy nem tud az elutazásáról?

- Azt nem. Levelet kaptam tőle.

- Levelet? igen? de, ugy-e, történetesen nincs nála az a levél?

- De nálam van, felség. Itt van.

Reszkető kézzel vette át Mária Antoinette a levelet, melyet Andrée a kebléből vont elő. Kibontotta a papírlapot, közelebb huzta a karosgyertyatartót és olvasta:

»Asszonyom, egy óra múlva a király parancsára elhagyom Párist. Nem mondhatom meg, hova utazom, meddig maradok oda, mi teendőm. Nem is lehet fontos önre nézve, bár szerettem volna, ha közölhettem volna önnel. Meg akartam látogatni, de nem mertem megtenni engedelm nélkül...«

A királyné tudta, amit tudni akart, vissza akarta adni a levelet Andréénak, de az, mintha övé volna a parancsolás joga, így szólt:

- Olvassa végig, asszonyom!

A királyné tovább olvasta:

»Mikor ő felsége a királyné akart elküldeni, nem akartam menni, mert szegény bolond létemre azt hittem, hogy valamelyes rokonérzés Párisban tart; azóta, sajnos, meggyőződtem az ellenkezőről, s örömmel kaptam az alkalmon, hogy eltávozzam oly szivektől, melyek nem törődnek velem. Ha úgy járnék utamon, mint boldogtalan György öcsém, megtörtént minden intézkedés, hogy önt értesítsék e l s ő n e k a szerencsétlenségről és arról, hogy visszanyerte szabadságát. Csak akkor fogja megtudni, asszonyom, mily mélyen csodáltam szivemben nemes engedelmességét, melyet oly rutul hálált meg az a nő, kiért feláldozta ifjúságát, szépségét és boldogságát. Egyetlen vágyam, melynek teljesülését akkor Istentől és öntől kérem, az, hogy szenteljen néha még egy gondolatot annak a boldogtalannak, ki oly későn ismerte fel az ön értékét. Szívének minden hódolatával C h a r n y O l i v é r g r ó f .«

A királyné visszaadta a levelet Andréénak és erőtlennül, sóhajtva csüggesztette le a kezét.

- Nos, asszonyom, - kérdezte Andrée - elárultam önt? Nem igazoltam azt a bizalmat, melyet belém helyezett?

- Bocsásson meg, Andrée, - felelte a királyné. - Oh, annyit szenvedtem!...

- Szenvedett!... Ezt meri mondani nekem! Mit mondjak akkor én, új szót kellene kitalálnom, mely képes volna kifejezni minden fájdalmat, megértetni minden kint... Ön szenvedett... de asszonyom, megtörtént önnel az, ami velem? A férfi, kit szerettem, elfordult tőlem és másnak adta szívét. Saját testvérbátyám is szerette ezt a másikat és megverekedett a szeretett férfival amiatt a másik miatt. Saját testvéremtől halálosan sebesítve, ott feküdt ágyában kedvesem és lázálmban egyre csak azt a másik nőt hívta; s mikor végigsettenkedtem a folyosókon, hogy hallgatódzhassam szobájának ajtaján át, akkor találkoztam azzal a másik nővel, ki tőle jött ki és szívében örömtől repesve hallgatta végig a lázas beteg szerelmi áradozását. Próbálta-e kolostorban, a feszület előtt ölni meg azt az égő szerelmet, mely összeszaggatta lelkét? Aztán mikor már egy éve imádkoztam és jajgattam tehetetlenül, eljött hozzám a kolostorba az a másik és esdve kért, hogy mentsem meg becsületét, méltóságát és menjek feleségül ahhoz az emberhez, ki őt szereti - legyek feleség, kinek nincs férje, legyek felesége a látszat kedvéért és az emberek szeme előtt, csak hogy az a másik e mögött a látszat mögött újra élvezhesse boldogságát! Hozott ön ily áldozatot? Viselt oly jegygyűrűt, mely semmitmondó szimbólum volt? Hagyta el ön a kedvesét, csak azért, hogy csak vetélytársnőjének szívében lássa viszont?

A királyné felemelte erőtlen kezét s meg akarta ragadni Andrée kezét, de az hátrált egy lépéssel.

- Nem ígértem semmit, - mondotta - és megtettem ezt; ön, asszonyom, - folytatta vádoló hangon - kettőt ígért nekem.

- Andrée! Andrée!

- Megigérte, hogy nem látja viszont Charny grófot; ez az ígélet annál szentebb volt, mert nem kértem öntől.

- Andrée! Andrée!

- Aztán megígérte nekem, - oh, ezuttal írásban - megígérte nekem, hogy úgy bánik velem, mint testvérével; ez az ígéret annál szentebb ígéret volt, mert nem kértem.

- Andrée!

- Mit irt akkor nekem? Így szólt a levele: »Andrée, megmentett engem! Visszaadta becsületesemet, életem az öné! E becsület nevében, mely oly sokjába került önnek, esküszöm, hogy testvérének szólíthat. Próbálja meg, nem fog rajta érni, hogy elpirulok miatta! Kezébe adom ezt a levelet; fogadja hálám zálogául; hozományként adom önnek. Nincs nemesebb szív, mint az ön szive; hálás lesz nekem ezért az ajándékért. M á r i a A n t o i n e t t e«.

A királyné csak egy sóhajtással felelt.

- Oh, értem, - folytatta a grófné - azt hitte, ez a levél nem maradt meg az emlékezetemben, mert elégettem. Nem, felség, megjegyeztem minden szavát.

- Bocsásson meg, Andrée, azt hittem, hogy Charny szereti...

- Azért, mert elhidegült ön iránt, azt hitte, hogy okvetlenül mást szeret?

Andrée annyit szenvedett, hogy most már ő is kegyetlen volt.

- Tehát észrevette, hogy elhidegült tőlem? - kérdezte Mária Antoinette és hangja elárulta mély fájdalmát.

Andrée hallgatott és alig észrevehetően mosolyogva nézett a boldogtalan királynéra.

- Oh, Andrée, Andrée, - kiáltotta Mária Antoinette és melléhez szorította kezét - mit tegyek, hogy megtartsam szerelmét... mert hiszen csak abban élek! Andrée, barátnőm, testvérem, ha megmondhatod, mondd meg, kérve kérlek!

Kinyújtotta Andrée felé mind a két kezét, de az visszahátrált.

- Hogyan tudjam? Hiszen engem sohasem szeretett!

- De fog szeretni, a lábadhoz fog esni és bocsánatot fog kérni tőled, s egy szerető férj karjában az ember szívesen megbocsát.

- Ha megtörténnék ez a szerencsétlenség, - mondotta Andrée hidegen - ön tudja, asszonyom, hogy abban az órában elmondanék neki egy titkot, melyet önnek már elmondottam...

- Megmondaná neki, hogy Gilbert meggyalázta?... Megmondaná neki, hogy gyermeke van?

- Valóban, asszonyom, kinek néz engem, hogy kételkedik benne?

A királyné nagyot sóhajtott.

- Tehát nem lenne semmit, amivel visszahódíthatná Charny urat?

- Nem, asszonyom. A jövőben épp oly kevéssé, mint ahogy nem tettem eddig.

- Nem fogja megmondani neki, nem fogja sejtetni vele, hogy szereti?

- Ha nem jön ő maga, és nem mondja, hogy szeret, nem, asszonyom.

- És ha azt mondja önnek, hogy szereti, ha ön mondja neki, hogy szereti, megesküszik nekem...

- Oh, asszonyom, - vágott Andrée a királyné szavába.

- Igen, - mondotta a királyné - igen, igaza van, Andrée, testvérem, barátnőm, s én igazságtalan, követelő és kegyetlen vagyok. Oh, de ha már minden elhagy, szeretném legalább, ha megtarthatnám ezt a szerelmet.

- Most pedig, asszonyom, - mondotta Andrée - kíván még felvilágosítást tőlem valami másról... van még parancsa számomra?

- Köszönöm, nincs. Vissza akartam adni önnek a barátságomat, de visszautasítja... Isten önnel, Andrée; vigye magával legalább a hálámat.

Andrée oly mozdulatot tett a kezével, mely láthatóan utasította vissza ezt a második érzelmet épp úgy, mint ahogy visszautasította az elsőt, és hidegen, mélyen hajolva meg, lassu léptekkel és némán ment ki a szobából.

- Oh! nagyon igazad van, márványhideg test, gyémántszív, lánglélek, hogy nem kérsz sem hálámból, sem barátságomból; érzem - és bocsánatot kérek érte Istenemtől - hogy gyűlöllek, mint még sohasem gyűlöltem senkit... mert ha most nem is szeret... oh! szentül meg vagyok győződve, hogy még szeretni fog!...

HUSZONHARMADIK FEJEZET

François pék

Weber komornyik másnap reggel kilenc órakor belépett a királyné szobájába. Mikor kinyitotta az ajtót, a folyosókon zürzavaros lárma hallatszott.

- Mi történik, Weber? - kérdezte a királyné. - Mit jelent ez a lárma?

- Ugy látszik, nyugtalankodnak a városban, - felelte Weber. - Azt mondják, lázadás tört ki, mert a népnek nincs kenyere.

A királynénak azelőtt eszébe sem jutott volna, hogy van olyasmi is, mint az éhség; de mióta a dauphin egy darab kenyeret kért tőle, érezte, hogy mit jelent az éhség és nyomorúság.

- Szegény emberek, - mondotta halkan. - És attól tartanak, hogy a dolog komolyra fordul?

- Magam sem tudom. A jelentések nagyon ellentmondanak egymásnak.

- Akkor eredj hamar a városba, Weber, és nézd meg magad, mi történik, - mondotta a királyné.

- És Gilbert, kit felséged ide vár? - kérdezte a komornyik.

- Majd bejelenti Campanné vagy a Misery, - felelte a királyné. - Mondd meg nekik, hogy ne várakoztassák, ha jelentkezik, ő mindig tudja, mi történik és majd megmagyarázhat mindent.

Weber utnak indult. A Louvre mellékkijáróján a hid felé sietett és csakhamar emberáradatba jutott, mely a Notre-dame-tér felé sodorta magával. A tömegből kihallatszott ez a kiáltás:

- Éheztető! Öljétek meg! Öljétek meg! Lámpavasra vele!

És ezernyi hang mondotta utána:

- Éheztető! Öljétek meg! Lámpavasra vele!

Weber most egyszerre érezte, hogy az áradat más irányba fordul. A Chanoinesse-utcából zugó, tomboló sokaság özönlött elő, a középén egy ember küzdött kétségbeesetten. Ez ellen a szerencsétlen ember ellen háborgott a nép. Minden átkozódás, szitok, a düh minden kitörése ő reá zúdult. Egyetlenegy ember vette védelmébe és igyekezett megóvni az örvongók ütlegeitől: Gilbert doktor. A tömegben levők közül többen megismerték s kiabálva mondták:

- Éljen Gilbert doktor, a hazafi, Lafayette és Bailly barátja! Halljuk Gilbert doktort!

Pillanatig tartó csend következett. Weber felhasználta ezt a szünetet és egészen közel férközött az orvoshoz. Nevén szólította; a doktor feléje fordult és reáismert.

- Áh, ön az! - mondotta, és a fülébe sugta: - Mondja meg a királynénak, hogy várnia kell, mert előbb egy ember életét kell megmentenem.

A szerencsétlen ember meghallotta ez utóbbi szavakat és hebegve mondotta:

- Igen, ugy-e, doktor ur, megment? Ártatlan vagyok, nem rejtettem el kenyeret.

De a tömegben meghallották ezeket a szavakat és a dühös ordítás újra kitört. Gilbert tulkiáltotta az ordítókat:

- Legyen eszetek, barátaim! Ez az ember épp oly francia és polgár, mint akármelyiktek! Nem szabad embert csak úgy egyszerűen megölni. Közönséges gyilkosság volna. Vezessétek a kerületi biztos elé és hallgattassátok ki. Akkor aztán majd elvállik, hogy mi történtek.

- Igen, igen, ugy teszünk! - kiáltották némelyek és Weber odasugta a doktornak! - Tartsa magát bátran! Én megyek a biztosokért. Negyed óra múlva itt lehetnek.

Azzal eltűnt a népsokaságban. Négy vagy öt ember segítségére ment a doktornak és közrefogta a veszélyben forgó embert. Sikerült is legalább rövid időre visszaszorítaniok a háborgó sokaságot. De aztán újabb mozgolódás támadt a tömegben és kihallatszott belőle a kiáltás:

- Jönnék a biztosok!

Ekkor sikerült a városházára vinni a szerencsétlent.

Ki volt az az ember? Egy François Denis nevű pék, ki zsemlyével szokta ellátni a városi képviselőket. Kora reggel egy öreg asszony ment a boltjába és kenyeret kért, éppen, mikor hetedszer öltötte a kemencébe áruját.

- Nincs itt már semmim, - mondotta a pék - de várjon, míg a hetedik sütet kikerül a kemencéből, akkor maga lesz az első, akit kiszolgálók.

- Nekem most kell a kenyér, - kötötte meg magát az asszony. - Itt a pénz.

- Láthatja, hogy most nincs!

Az öreg asszony keresgélt a boltban, talált az egyik polcon három száraz zsemlyét, melyet a legények tettek félre maguknak, elvett belőle egyet és fizetés nélkül akart elmenni. Minthogy pedig a mester pénzt követelt, segítségért kiáltozott, felbujtotta az összezsúrdult embereket és azt mondotta nekik, hogy a pék elrejtette árujának felerészét. Jöttek részeg emberek is. Megrohanták a boltot és a száraz zsemlyéken kívül találtak száznál több frisset is, amit a mesternek a képviselők számára kellett szállítania. Erre aztán kitört a nép dühé.

- Lámpavasra vele! - kiáltották.

Szerencsére éppen arra járt a királynéhoz tartó Gilbert doktor és védelmébe vette a szegény embert. Ezután a péket a városházára vitték, a tömeg pedig ott maradt és várt. Egyre hangosabban és fenegetőbben hallatszott ordítása:

- Éheztető! Éheztető!

Futótüzként ment végig ez a kiáltás az éhező csőcselék tömegeiben és ádáz dühre ingerelte az embereket. Kora délelőtt volt és még nem járt arra egy sem azok közül az emberek közül, kik tudtak hatni a népre: nem mutatkozott sem Bailly, sem Lafayette, sem Mirabeau. Tudták azt a bujtogatók. Néhányan közülök fellopództak a lépcsőn és betolakodtak a házba. Vérszomjas dühvel követelték a pék halálát.

És egyszerre jött egy egész csoport, átszakította a nemzetőrség sorát, mely körülfogta François-t, félrelökte Gilbertet és magával hurcolta a péket. Az segítségért kiáltott, rimánkodva nyújtotta ki a kezét és hiába akart visszajutni védelmezőikhez, a folyam ellenállhatatlan erővel ragadta magával és csakhamar elnyelte az áradat, az örvény. Ezer sebből vérzett már, mikor kinzóinak közepette megint a városház előtti térségre ért. Nem rimánkodott már kegyelemért, csak kérte, hogy végezzenek már vele.

És abban az időben mindig kéznél volt a halál, mikor szolították. Egy pillanat alatt elválasztották a szerencsétlen ember fejét a törzsétől és egy dárda hegyére tűzték.

Gilbert látta még, hogy a csőcselék a Notre-dame hidja felé tódul az új diadaljelével.

Egyszerre egy kéz érintését érezte vállán. Valaki egy cédulát csusztatott a kezébe és semmit sem szólva, ment tovább. Nyilván nem akarta, hogy észrevegyék, de egy csarnoki hölgy meglátta és elkiáltotta:

- Áh! hiszen ez a mi Mirabeaunk!

- Éljen Mirabeau! - harsant fel mindjárt száz torokból és az emberek sokasága vette körül és kísérte el a nemzetgyűlés kapujáig.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET

Mi haszon származhatik egy levágott fejből

Gilbert sietve olvasta el a cédulát, melyet Mirabeau csusztatott a kezébe, aztán fiákert hívott és a Tuilériákba vitette magát. A palotának minden kapuját lezárták, az öröket megkettőztették. Lafayette az újabb csoportosulások hírére nyomban megtette a szükséges intézkedéseket.

Gilbertet szó nélkül bebocsátották. Nyomban felment a királyné lakosztályába és Campan asszony azonnal bevezette a királynéhoz.

Mária Antoinette megrettent, mikor megpillantotta Gilbertet. A szerencsétlen François miatt támadt dulakodásban letépték az orvos kabátját és mellszalagját; Gilbert ingén vérfoltok látszottak.

- Bocsásson meg felség, - mondotta - hogy így jelenek meg színe előtt, de már is tovább maradtam el, mint kellett volna, s nem akartam még tovább várakoztatni.
- Weber elmondotta már, - felelte a királyné. - Mi lett abból a szegény emberből?
- A nép darabokra tépte.
- Valószínűleg megérdemelte.
- Nem, felség, ártatlan volt.
- Ezek a forradalmak gyümölcsei - a lázítók most egymást verik agyon!
- Elkövetünk minden tőlünk telhetőt, - felelte a doktor. - Mindenesetre jobb volna a jövőben megelőzni az ily rémtetteket.
- Istenem, a király meg én semmit sem kívánunk forróbban, mint ezt.
- Állítsanak felségtek oly embereket a kormány élére, akikben a nép bizik, és nem fognak megismétlődni az ily esetek.
- Oh igen, ugy-e bár Lafayette urat és Mirabeau urat? De a király nem hallgat tanácsomra, doktor. Ha van valakinek befolyása reá, csak madame Elisabethnek van, nem pedig nekem.
- Ha felséged leküzdi magában Mirabeau iránt érzett ellenszenvét, könnyű volna megnyerni a királyt javaslatom elfogadására.
- Talán azt akarja mondani, hogy ez az ellenszenv ok nélkül való? Kétségbe akarja vonni, hogy Mirabeau a legdurvább becsmérléssel nyilatkozott rólam a szószerkről?
- Felség, Mirabeau azok közé az emberek közé tartozik, kik tisztában vannak saját értékükkel és nem viselhetik el, hogy visszautasítják értékes szolgálataikat. Becsmérel, hogy észrevegyék. Valóság szerint teljes szívéből hű felségedhez. Olyan ő, mint a paripa, melyet csak féken kell ragadni és ismét a helyes utra tér. Felséges asszonyom, Versaillesbe való utazásának napján Mirabeau beszélt velem.
- És, ugy-e, örömét fejezte ki, hogy győzelmet aratott rajtam?
- Nem, felség, meg volt rémülve a veszedelmek miatt, melyeket átélt felséged s amelyek még felségedre várnak. Megismételjem-e felségednek, hogy mit mondott akkor?
- Szívesen meghallgatnám.

- Azt mondotta: »Ha kieszközölheti meghallgatásomat a királynál, igyekezzék megértetni vele, hogy el van veszve, ha Párisban marad. Biztosítsa, hogy ő meg családja számíthatnak reám s hogy egy szökés tervén gondolkodom.«

- Tehát Mirabeau ur is azon a véleményen van, hogy szöknünk kell.

- Azon a véleményen volt, de most, úgy látszik, változtatott véleményén, amint kitűnik egy kis cédulából, melyet fél órával ezelőtt csusztatott a kezembe.

- Ő maga? Szabad látnom?

- Felségednek szánta.

És Gilbert elővette zsebéből és átnyújtotta a királynénak a papírlapot.

- Durva papiros s egy korcsmában írta, - tette hozzá mentegetve.

- Nem baj; hiszen most a korcsmában csinálják az egész politikát, - felelte a királyné, kezébe vette a papírlapot és olvasta: »A mai események változtatnak a helyzeten. Nagy hasznát lehet venni ennek a levágott fejnek. A nemzetgyűlés meg fog ijedni és követelni fogja az ostromállapot kihirdetését. Mirabeau ur támogathatja és elfogadtathatja az ostromállapotot. Mirabeau ur kijelentheti, hogy csak úgy lehet boldogulni, ha visszaadják a hatalmat a végrehajtó hatalomnak. Mirabeau ur megtámadhatja és megbuktathatja Necker urat az élelmiszer dolga miatt. A Necker-miniszterium helyébe állítsanak Mirabeau és Lafayette-miniszteriumot, Mirabeau ur kezességet vállal mindenért.«

- A cédula nincs aláírva, - tette hozzá Mária Antoinette.

- Voltam bátor megjegyezni felségednek, hogy ő maga adta át nekem.

- Mi a véleménye róla?

- Azt hiszem, Mirabeau urnák teljesen igaza van. Már csak ily kormány mentheti meg Franciaországot.

- Helyes. Mirabeau juttasson el hozzám ön által egy emlékiratot az ország helyzetéről s egy előterjesztést az új miniszterium megalakítására nézve. Akkor aztán majd bemutatom ezt a tervet a királynak.

- Szabad-e Mirabeau urnak időközben loyális érzületének bizonyítására javaslatba hozni az ostromállapot kihirdetését?

- Nincs ellenvetésem. De, mint mondtam, elejthetem saját idegenkedésem, csak hogy a király hozzájárulásáról nem szavatolhatok. Mirabeau barátunk volt tegnap és holnap ellenségünk lehet, tehát járjon el óvatosan.

- Felséged megbizhatik bennem. Ha beszélhetek vele, két óra alatt meghozom válaszát.

A királyné egy kézmozdulattal elbocsátotta az orvost. Negyed óra múlva Gilbert doktor a nemzetgyűlésen volt. Módját ejtette, hogy Mirabeau urhoz egy kis levelet juttasson el, melyben közölte vele, hogy javaslatát elfogadta az a fél, mely a legbefolyásosabb, s hogy másnapra elő kell terjesztenie a tervbe vett miniszteriumra vonatkozó emlékiratát. Mirabeau, mikor megkapta ezt az írott üzenetet, a legközbömbösebb arccal olvasta végig. Senki sem gyanithatta volna, hogy oly hiradást kapott benne, mely megfelel legbelsőbb óhajainak. Nem kisebb nyugalommal írta meg reá a választ. Gilbert néhány perc múlva már kezébe is kapta és olvasta: »Holnap elküldöm az emlékiratot. Itt van az új miniszterek jegyzéke: néhány néven még lehet változtatni. Necker ur, miniszterelnök (ez a név majdnem kétséget támasztott Gilbertben arra nézve, hogy amit olvas Mirabeau kezéből származnék, de tovább olvasta): Necker ur, miniszterelnök (képtelenné kell tenni arra, hogy bármit is tehessen, de azért meg

kell tartani népszerűségét a király javára). A listán továbbá a következő nevek álltak: Bordeaux érseke, Liancourt herceg, Laroche-foucauld herceg, Lamark gróf, Autun püspöke, Mirabeau gróf, Target Páris polgármesterének, Lafayette, Montmorin ur, Ségur ur, Mounier ur és Chapelier ur; és mindegyik név mellett rövid megjegyzés képességéről és arról, hogy az illető mely állásra volna legalkalmasabb. Következett még néhány név, mely elfogadható alkalmat adott, hogy Lafayette vagy a királyné kívánságára változtatásokat tegyenek a névsoron.«

Mindez kissé reszkető kézzel volt írva, ami azt bizonyította, hogy Mirabeau látszólagos egykedvősége mellett sem volt ment a belső felindulástól. Gilbert végigolvasta, kitépett még egy lapot a zsebbeli jegyzékkönyvéből és felírta reá a következő sorokat: »El fogok menni újra a tulajdonosnőjéhez annak a lakásnak, melyet bérbe akarunk venni és közlöm vele, hogy mily feltételekkel kész bérbe venni és kitataroztatni a szóban forgó lakást. Közlje velem Saint-Honoré-utcai lakásomra az eredményt nyomban az ülés végeztével«.

Mirabeau megkapta ezeket a sorokat is.

Mikor Gilbert doktor visszatért a Tuilériákba, Mária Antoinette éppen borzadva hallgatta azt a jelentést, melyet Weber tett neki a csöcselék legújabb rémtetteiről. Reszkető kézzel vette át a névsort, melyet Gilbert nyújtott át neki. Egy pillantást vetett az írásra, de sokkal izgatottabb volt, semhogy már most véleményt alkothatt volna róla.

- Jól van, doktor. Hagyja itt nálam. Megfontolom és holnap közlöm elhatározásomat.

Este hét órakor egy szolga a következő levélkét adta át Gilbertnek:

»Az ülés nagyon izgalmas volt. Az ostromállapot kihirdetésére vonatkozó törvényt elfogadták. Buzot és Robespierre felsőbb bíróság alkotását követelték a politikai bűntettek perének elbírálására. Én elfogadtattam, hogy a n e m z e t e l l e n (ez egy új szó, melyet kitaláltunk) elkövetett bűnök dolgában a Châtelet, a királyi bíróság ítéljen. Kereken kijelentettem, hogy Franciaország boldogulása a királyság hatalmától függ, és a nemzetgyűlés háromnegyed része helyeslően tapsolt szavaimra. Ma október 21-ike van. Azt hiszem, a királyság jókora utat tett meg október 6-ika óta. Vale et me ama. (Élj boldogul és szeress!)«

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET

Ismét a Sainte-Claude-utcai házban

Nagy sikere volt a királyságnak, hogy a nemzet ellen elkövetett s a haditörvény alá eső bűnöket királyi bíróság elé vitték, mert az addig mint legfelsőbb bíróság mindenható Châtelet most visszanyerte a parlament által elvett jelentőségét.

A Châtelet mindjárt azután halálra ítélte François pék három gyilkosát és törvényt ült a Franciaországból való szökése közben az ország határán még elfogott Bezenval márkin, ki az első forradalmi mozgalmak idejében nem sokkal a Bastille bevétele előtt a nép ellen vezényelte a királyi csapatokat. Ezt az embert felmentette, noha az akkor már nagyon rettegett Desmoulins Kamill halálát követelte, mások pedig egyenesen azt indítványozták, hogy vágják Bezenvalt tizenhárom darabra és az ország minden megyéjébe küldjenek el testéből egy darabot. Gilbert jelen volt a jogaiba ilyképpen visszahelyezett Châtelet első ülésén. Mikor kiment a tereméből, egy kéz nehezedett vállára.

- Mit szól ehhez a most hozott ítélethez? - kérdezte tőle egy hang.

Gilbert hátrafordult.

- Mester, - felelte - ön inkább felelhet erre a kérdésre, mint én. Hiszen önnek nem titok a jövő.

- No, sajnálom azt az ártatlan embert, akit ezután a bűnös ember után a Châtelet elé állítanak. De jöjjön, szeretnék némi felvilágosítást adni önnek erre a tárgyalásra vonatkozólag. Nem kell messzire menni. Oly helyre vezetem, mely nem lesz egészen ismeretlen önnek. Engedje meg, hogy ideszólítsam azt az üres fiákert, mely éppen erre megy.

A kocsis megállította lovait.

- Hova menjünk?

- Tudod már, - felelte Cagliostro s jelet adott a kezével.

A kocsis megijedt.

- Bocsánatot kérek, - hebegte - nem ismertem reá.

- Én pedig, - felelte Cagliostro fölényesen - ismerem elsőtől utolsóig minden alantasomat. - És felszálltak a kocsira.

A Sainte Claude-utca sarkán a kocsi megállt. Gilbert elsőnek szállt ki belőle. Cagliostro nyomon követte.

- Nincs mondanivalód számomra? - fordult a kocsishoz. A doktorra nézett, és Gilbert félreállt, hogy ne lássék kíváncsinak. De azért nem állhatta meg, hogy oda ne figyeljen és ne nézzen félszemmel a két emberre. De csak két nevet hallott, Monsieur és Favras nevét. Cagliostro zsebébe nyult és egy aranyat adott a kocsisnak.

- Tudja uram, - mondotta a kocsis, - hogy nem szabad pénzt fogadnunk el szolgálatainkért.

- Nem is azért fizetek, hanem a fuvarért.

- Akkor köszönettel fogadom el, - mondotta a fiákeros, felkapott a bakra és elhajtott.

- Jöjjön, kedves doktor, - kiáltotta Cagliostro, kinyitva a háza ajtaját.

Csodálkozását elrejtve követte Gilbert. Ismerte ezt a házat életének abból az idejéből, mely a legmélyebb nyomokat hagyta lelkében. Az előszobában reáismert ugyanarra a német szolgára, ki ott volt már tizenhat évvel ezelőtt is. A német egészen olyan libériát viselt, mint akkor, csak éppen, hogy korosabb lett, mint a doktor is, meg mint a ház ura is.

Fritz eltalálta, hogy hova akarja vezetni gazdája a doktort. Kinyitott két ajtót és megállt a harmadik előtt, várva, hogy nem parancsol-e neki valamit a gróf.

- Egyelőre senkinek sem vagyok itthon, - mondotta Cagliostro, aztán elbocsátotta egy kézmozdulattal és belépett a szalónba.

A szoba most is éppen olyan volt, mint régente. A falakon ugyanazok a drága festmények függtek; a cseresznyepiros székek aranyhímzése csillogott a félhomályban, melyet az összevont függönyök bontottak a szobára. A nagy asztal közepén állt ugy, mint azelőtt, és az ablakok közt ugyanazok a drága porcellánnal megrakott asztalkák voltak. Cagliostro egy darabig nézte emlékeibe merült vendégét.

- Ugy látszik, doktor, reáismer erre a szalonra, - mondotta aztán.

- Igen, eszembe juttatja, mily nagy hálával tartozom önnek, - felelte Gilbert. - Nem felejtettem el gróf, hogy egy szegény rongyos fiut ugyanazzal a lelki nyugalommal ajándékozott meg százezer tallérral, mint aminővel én egy koldusnak garast adok.

- Akkor bizonyára nem felejtette el azt sem, hogy az a szegény rongyos fiu visszahozta nekem, két louisdor kivételével, melyen ruhát vett magának, azt a százezer tallért. De melyik a rendkívülibb eset? Az-e, mikor egy ember, kinek milliói vannak, elajándékoz százezer tallért, vagy az-e, mikor egy szegény ember becsületességéből visszaad ily ajándékot?

- Talán igaza van, - mondotta halkan Gilbert.

- De hagyjuk az emlékezést, doktorom. Ha visszagondolnék mindenre, amire e ház fái emlékeztetnek, megöszülnének hajam utolsó szálai, mielőtt végükre érnék. Ne beszéljünk a multról, hanem inkább a jelenről, vagy talán a jövőről is, ha úgy tetszik önnek. Mondja, doktor, hogy áll a dolog a fuziók minisztériummal?

- Miféle fuziók minisztériummal?

- No igen, a Mirabeau-Lafayette minisztériummal.

- Üres szóbeszéd, melyet másoktól hallott s most általam akar meggyőződni hitelességéről.

- Nagy kételkedő volt mindig és az is maradt, Gilbert, - felelte Cagliostro. - Tehát megmondjam önnek azt, amit épp úgy tud, mint én?

- Hallgatom, gróf.

- Két héttel ezelőtt Mirabeaut mondotta a király előtt az egyetlen embernek, ki megmenthetné a monarchiát. Abban a pillanatban ment ki a király szobájából, mikor Favras márki belépett.

- Ami azt bizonyítja, hogy akkor még nem kötötték fel, - mondotta Gilbert.

- Annyira nem tudja kívánni? Nem tudtam, hogy oly vérszomjas ember, doktorom, ugyan, ne sajnálja azt a pár napot attól a szegény ördögtől. Meg akarja mentetni Mirabeauval a monarchiát, de én nem akarom, hogy megmentse, tehát nem is fog létrejönni az ön által annyira óhajtott minisztérium. De menjünk tovább: a király idegenkedett az ön tervétől, a királyné kevésbé. Hívták is hozzá, a királyné beszélt önnel, a dologról és végre feljogosította önt, hogy tárgyaljon Mirabeauval. Ugy van-e, doktor?

- Eddig még ugy.

- Akkor ön elment és szentül meg volt győződve, hogy ön idézte elő ezt a hangulatváltozást a királynénál. Pedig a királyné valósággal a következő két ok miatt engedett: először azért, mert aznap nagy fájdalom érte szívét, s mert új fondorlatot szőni ebben a helyzetben neki szórakozás és lelki megkönnyebbülés. Aztán azért engedett, mert a királyné asszony, mert Mirabeau urat oroszlánnak, tigrisnek, medvének irták le előtte és csábítja az alkalom, hogy asszonyi művészetével ezuttal egy medvét, egy tigrist, egy oroszánt fékezzen meg. Mondotta magában: »Érdekes volna, ha azt az embert, aki gyűlöl, a lábamhoz kényszeríteném; ha az a néptribün, ki nyilvánosan megsértett, alázatosan bocsánatot kérne tőlem. Térdenállva látom majd magam előtt s az lesz a bosszum; ha aztán ebből a térdhajtásból valami jó származik Franciaországra nézve, annál jobb«. De megértheti, hogy ez utóbbi érzelemnek merőben alárendelt jelentősége volt reá nézve.

- Feltevésekből indul ki, grófom, pedig azt mondotta, hogy tényekkel győz meg.

- Jól van. Tehát térjünk át a kézzelfogható dolgokra - például Mirabeau ur adósságaira.

- Ebben a dologban, grófom, kitűnő alkalmam volna, bizonyosságot tenni bőkezűségéről.

- Azt akarja mondani, hogy fizessem ki a tartozásait?

- Miért ne, grófom, hiszen megtette Rohan bibornokkal is.

- Az jó spekuláció volt, mert annak köszönhettem a nyaklánc históriát. Szép eredmény volt, vagy nem? Ha remélhetném, hogy ebben az esetben is nézne ki valami eféle a dologból, kifizetném Mirabeau adósságait is. Hát igen, az a szegény Mirabeau! Azok a senkik, akikkel dolga van, félreértik lángelméjét. Az az erkölcstelen Mirabeau, - mondja róla Monsieur, ki sohasem volt erkölcsös. Az a tékozló Mirabeau, mondja Artois, kinek adósságait már háromszor fizette ki a király. Mirabeau himlőhelyes lelkét emlegetik a képviselők. Pedig, mikor majd meghal, kullogva mennek koporsója után és azt fogják jajgatni: »Jaj neked, Franciaország, a tribunodat vesztetted el. Jaj neked, királyság, nincs többé támaszod!«

- Csak nem akarja bejövendőlni Mirabeau halálát is? - kérdezte Gilbert.

- Azt hiszi, sokáig él? - felelte Cagliostro. - A középszerűekkel való küzdés ki fogja meríteni ennek az atlétának az erejét is, mielőtt sikerül önnek, hogy a király miniszterévé tegye.

- Mit akar ezzel mondani? - kiáltotta Gilbert.

- Nem fogják engedni, hogy miniszter legyen belőle, mert százezer frank tartozása van, mert megszőktette egy együgyű vénember feleségét. Menjen el, doktor, holnap a nemzetgyűlésbe és meglátja majd, mi történik ott.

- Nem mondhatná-e meg már most?

- Szeretném inkább a meglepetés gyönyörűségében részesíteni. De ha nagyon türelmetlen, akkor menjen el a jakobinusok klubjába, mely egy óra múlva nyílik meg. Benne van ön ebben a társaságban?

- Nem vagyok benne. Desmoulins Kamill és Danton a Cordelierekhez ajánlottak be.

- No, menjen el csak mégis a jakobinusokhoz, nagyon jól összeválogatott társaság az.

A szolga belépett.

- Gróf ur, tálalva van.

- Jerünk ebédelni, doktorom, - mondotta Cagliostro. - Ebéd után a Saint-Honoré-utcába, a jakobinusokhoz vitetjük magunkat. Ha velem jön, beengedik. A jakobinusok szövetségének, melyet három hónappal ezelőtt alapítottak meg, már is hatvanezer tagja van Franciaországban, de egy év leforgása alatt lesz már százezer.

HUSZONHATODIK FEJEZET

A Jakobinusok klubja

Két órával ezután beléptek a jakobinus-zárda kapuján.

- Be akar jönni az ülésterembe, vagy beérné azzal, hogy a karzatra menjünk?

Gilbert azt mondotta, hogy menjenek inkább a karzatra, mert onnan áttekinthetik az egész gyülekezetet.

A karzatok már el voltak foglalva, de Cagliostro-nak elég volt, néhány szót váltani két urral, kik az első sorban ültek, s azok nyomban átengedték helyüket neki és társának.

Az ülés még nem nyílt meg. A gyertyafénnyel bágyadtan megvilágított helyiségben csoportosan vagy egyenkint álltak a klub tagjai. Mindenhol himzett kabátokat és tisztí egyenruhákat lehetett látni. Arisztokraták gyülekezete volt. Mert akkor még nem volt a klub tagjai közt munkás, még polgárember sem. A többség művészek és írók köréből telt ki. Cagliostro megmutatta Gilbertnek Chénier-t, Laharpe-t, Talmát, a színészt, Vernet és Dávid festőket, Bonaparte-t, a fiatal korzikai hadnagyot, ki Talma mellett állt, Lais operaénekest. Gilbert ezeken kívül már ismert sokakat: Sièy-est, Lameth-et, Barnave-t. Végigjártatta pillantását a jelentékeny férfiaknak ezen a gyülekezeten, és megkönnyebbült a lelke, mikor arra gondolt, hogy a királyság hive mind, akit lát.

- Észreveheti ön is, - sugta Cagliostro-nak, - hogy az embereknek ebben a sokaságában nincs egyetlenegy ellensége a királyságnak.

- De van! Kettő, - felelte Cagliostro - ami négyszáz ember közt bizonyára nem sok, de e kettő közül az egyik XVI. Lajos leendő gyilkosa, a másik pedig utóda.

- Megmutathatná azt a két embert?

- Szívesen, pedig nagy hitetlen Tamás ön. Tehát mindenekelőtt, ugy-e bár, az új Brutust, a király gyilkosát! Nézze azt az embert, ki éppen a kikent-fent Barnave-t mustrálja szemével. Az alakja homályban van, de arcát megvilágítja a gyertyafény. Látja?

Látom, de nem Brutus-fej az, még csak nem is egy Cromwell feje, - felelte Gilbert.

- De ugy lehet, egy Cassius feje, - mondotta Cagliostro. - Halovány, keskeny, sovány arc - körülbelül azok közül való, melyek visszásan hatottak Caesárra. Nem ismeri?

- Ugy rémlik, mintha láttam volna a nemzetgyűlésben... konfuzus beszédü baloldali szónok, kit nem hallgat senki. Hogy hívják?

- Merőben jelentéktelen arrasi ügyvéd. Robespierre Miksa. Hiszen ön Lavater tanítványa, Gilbert. Nézze ezt a beesettképű, laposhomloku fejet, azt az arcbőrt, mely száraz, mint a pergament, azt az üveges szempárt, melyben csak néha-néha lobban fel valami zöldesszínű láng, azokat a merev, mozdulatlan vonásokat!

~ Jó, jó! De hát ki ez a Robespierre? - sugta Gilbert türelmetlenül.

- Igen, így beszéltek a tizenhetedik század arisztokratái is. De hát ki az a Cromwell? - egy serfőző, ha nem tévedek! Hogy ki ez a Robespierre? Talán rajtam kívül senki sem tudja Franciaországban. A jelentéktelen arrasi ügyvéd egykor épp úgy lesz réme a nemzetgyűlésnek, mint ahogy most céltáblája gunyolódásának. Valamennyi közt csak egy ember sejti jelentőségét: Mirabeau. Az oroszlán megérzi a tigrist. Legutóbb így szólt hozzám: »Ez viszi valamerre, mert hisz abban, amit mond. A szűk mellében gyűlölet forr; viharfelhők gyülekeznek a keskeny homloka mögött; néha, mikor egyedül van, oly izgalom vesz erőt rajta,

hogy vér buggyan ki a szájából; de annál a vérnél, melybe kortársainak gunyja miatt érzett dühe kerül neki, rövid idő múlva sokkal több vérét fogja csapolni a nemességnek, mely ki-gunyorolja, a papságnak, mely üldözi, a királyoknak, kik nem ismerik. Megígértem önnek már, Gilbert, hogy megismertetem azzal a kis készülékkel, mely egy perc alatt egy, sőt két fejet fog levágni s már most megmondhatom, hogy az itt jelenlevők közül senki sem ad majd annyi dolgot annak a halálgépnek, mint Robespierre.«

- Borzasztókat beszél, grófom, - sugta Gilbert. - De hol van az, akit a király utódának mond?

- Ott beszélget Barrasval, kit már bizonyára ismer. Tudja-e, mit mond neki? Azt mondja, hogy a Bastillet nem vették volna be, ha ő védelmezi.

- Tréfál, grófom. Az a hadnagyi ruhás, kicsiny, jelentéktelen alkatu ember?

- Emlékezzék majd szavaimra, Gilbert: amily igaz, hogy ez a Robespierre fogja ismét felállítani I. Károly vérpádát, oly igaz, hogy ez a hadnagy állítja fel egykor újra nagy Károly trónját!

- Akkor hát mindhiába küzdünk a szabadságért?

- Ki mondja, hogy ez a kis hadnagy nem tesz épp oly sokat trónjával a szabadságért, mint amaz a vérpáddal?

- Akkor egy új Titus, egy új Marc Aurél, a békének egy új istensége lesz, aki új vaskorszakot teremt az emberiségnek?

- A hadak istene lesz. A háboru fogja földi istenné avatni és a háboru lesz a bukása is. Ugy rémlik, ki sem számíthatnám, mennyi vért fog ontani ez a Robespierre. De semmiség lesz az a vérnek ahhoz az özönéhez képest, mely ezért a kis korzikai emberért fog omlani.

- Megmondotta már a nevét? - kérdezte Gilbert.

- Most egyszerűen Bonapartenak hívják.

Gilbert a homlokához szorította mind a két kezét s nem vette észre, hogy megnyitották az ülést s hogy valaki felment a szószékre. Nem hallott már semmit abból a zajból, mely lenn a teremben uralkodott. Csak akkor ocsudott fel, mikor érezte, hogy vállára egy kéz nehezedik. Körülnézett. Cagliostro eltűnt; előtte Mirabeau állt.

A népszónok arcán ádáz harag kifejezése látszott; a szemei lángot löveltek.

- Elárultak bennünket, - mondotta nagy indulattal. - Nem kellek az udvarnak; bolondot üztek önből.

- Nem értem, gróf, - felelte Gilbert.

- Hát nem hallotta, mit indítványoztak itt? Aludt?

- Nem, de ébren álmodtam.

- Tehát hallja, mit mondok: A király hivei azt az indítványt tették, hogy míg a nemzetgyűlés ülésszaka tart, senki sem lehet miniszterrel e nemzetgyűlés tagjai közül. Nagy fáradsággal megépített tervünk összeomlott, mint a kártyavár, mert XVI. Lajos kegyeskedett beléje fujni. De a mily igaz, hogy Mirabeaunak hívnak, oly igaz, hogy az udvar urai meggyőződnek még, hogy nemcsak egy minisztériumot semmisíthetek meg egy lélekzetemmel, hanem egy királyi trónt is feldönthetek.

A nemzetgyűlésben másnap Mirabeau gyújtó beszéde ellenére határozattá emelték az említett javaslatot, úgy, hogy most már a nemzetgyűlés egyetlenegy tagját sem lehetett miniszterrel tenni.

- Én pedig, - kiáltotta ekkor Mirabeau - elfogadásra ajánlom ezt a módosítást, mely semmit sem változtat törvényük érdemén: »A mostani nemzetgyűlés minden tagját kinevezhetik miniszterré, az egyetlen Mirabeau gróf kivételével«.

A képviselők döbbenetben néztek egymásra és Mirabeau a halálos csend közben kiment a teremből.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

Metz és Páris

Mirabeau helyesen gyanította, hogy a király hiúsította meg Gilbert terveit, a királyné pedig minden nagyobb sajnálkozás nélkül látta összeomlani azt az alkotmányos állványt, mely nagyon is sebzette hiúságát.

A mi a királyt illeti, ő még várni akart, időt akart nyerni és - a mi legkedvesebb óhajta volt, az első kedvező alkalommal el akarta hagyni Párist és valamelyik várban akart védelmet keresni. Evégből küldötte Metzbe Charnyt. Charny gróf két nap múlva utazásának céljához ért és átadta Bouillé márkinak a király levelét. Metz parancsnoka közben már tárgyalásba lépett Katalin császárnéval és azon a ponton állt, hogy átlép az orosz hadsereg szolgálatába. XVI. Lajos levele megváltoztatta tervét. Elhatározta, hogy Párisba küldi fiát, azzal a megbizással, hogy beszéljen a királlyal. Charny e közben Metzben marad.

Bouillé Lajos gróf november 15-én érkezett meg Párisba. XVI. Lajost ekkortájt Lafayette éber szemmel kísérte. Tehát nagyon bajos lett volna a grófra nézve, hogy Lafayette tudta nélkül a Tuilériákba juthasson. De Lafayette Bouillének nagybátyja volt, s minthogy az ifjú gróf feltehetette, hogy a tábornok semmit sem tud a király és a metzi várparancsnok közt folyó tárgyalásról, elhatározta, hogy egész egyszerűen magával Lafayette-el vezetetteti be magát a palotába. Éppen, mikor megtalálta a megoldásnak ezt a formáját, levelet kapott Lafayettetől, melyben a tábornok közölte vele, hogy Párisban már tudnak megérkezéséről; keresse fel őt a nemzeti gárda vezérkari szállásán.

A fiatal Bouillé haladéktalanul odament. A tábornok a városházán járt; de a gróf találkozott Romeuf urral, Lafayette hadsegédével. Ismerték egymást, mert egy ezrednél szolgáltak, és ámbár egyikük a nemességhez, másikuk a néphez tartozott, mégis jóbaráti viszonyban voltak egymással. Egy dologban mindketten egyek voltak. Mindketten szerették és tisztelték a királyt, csak éppen, hogy az egyik azt várta a királytól, hogy tegye le az esküt az alkotmányra, a másik pedig azt, hogy tagadja meg az esküt és verje le a lázadókat.

De a két fiatal tiszt nem beszélt soká politikáról, mert Bouillé Lajos kerülni akarta a látszatot, mintha politikai célok hozták volna Párisba. A titoktartás pecsétje alatt megsugta barátjának, hogy engedély nélkül távozott Metzből és kedvesét akarja meglátogatni itt Párisban.

Még benne volt történetében, mikor megjelent Lafayette. Bouillé a tükörből látta, hogy belép a szobába, de úgy tett, mintha nem venne észre semmit; úgy látszott, nem érti meg Romeuf integetését sem. Jó hangosan mondotta tovább történetét. Lafayette odalépett hozzá és a vállára tette kezét.

- Ahá, csapodár legényke! - kiáltotta kacagva. - Hát azért bujunk el a rokonunk elől!

A harminckét éves tábornok maga sem volt Cato, tehát Lajos grófnak nem kellett rokoni intelmektől tartania.

- Oh, a világért sem bujok el, kedves bácsim, - mondotta. - Éppen fel akartam keresni, mikor megkaptam sorait.

- No, most legalább látjátok, tisztelt vidéki urak, hogyan dolgozik a párisi rendőrség, - mondotta Lafayette.

- Oh, tudjuk, hogy semmi sem marad rejtve az előtt az ember előtt, kinek a király biztonságát kell őrködni, - felelte Bouillé.

- És bácsim, Bouillé márki, - felelte Lafayette és szokott szellemes, kissé gunyos mosolyával nézett a grófra - bizonyára megbízást adott fiának a király számára?

- Megbizott, hogy helyezzem lába elé legalázatosabb hódolatát, - mondotta Lajos - a mennyiben Lafayette ur méltónak ítél arra, hogy bemutasson ő felségének.

- Azt akarná, hogy bemutassam? - mondotta a tábornok. - Most tizenegy óra. Déli tizenkettőkor minden nap van szerencsém megjelenni ő felségeik előtt.

- De egyenruhában és csizmásan vagyok, kedves bácsim.

- Oh, most már nem veszik oly szigoruan az etikettet. Mi az, a mi jobban illik a nemes embernek a katonakabátnál? Tehát legyen rá gondja Romeuf, hogy behozzák a reggelit. Bouillé urat azután mindjárt elviszem magammal a Tuilériákba.

Ez teljesen megfelelt a fiatal gróf óhajtásának. Meghajolt s ezzel adta jelét hozzájárulásának és köszönetének.

Fél óra múlva fegyverbe állt a palotának parkra néző kapujában a két katonai őr, nem gyanítva, hogy ezzel a forradalomnak és az ellenforradalomnak adta meg együtt a tiszteletadást.

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET

A királyné

Lafayette tábornok és Bouillé gróf a Marsan-pavillon kis lépcsőjén mentek fel és beléptek az első emeletnek azokba a helyiségeibe, melyek a királynak és a királynénak szolgáltak lakásul. Minden ajtó megnyílt Lafayette ur előtt. Az őrszemek tisztelegtek; a lakájok mélyen meghajoltak.

Lafayette urat előbb a királynéhoz vezették be; a király a lakatosműhelyében volt s értesítették ő felségét a két ur jöttéről.

Bouillé gróf három éve nem látta Mária Antoinettet. A királyné ez alatt a három év alatt sokat szenvedett és nagyot öregedett. A sok könnyhullatás és álmatlan éjszaka nyomukat hagyták szépségén. A fiatal tiszt lovagias szívére mély hatást tett, mikor megpillantotta. Mária Antoinette mindjárt ráismert; elég volt reánéznie, s már tudta, hogy hú és odaadó barátja van előtte.

Lafayettenek nem kellett bemutatnia.

- Áh, Bouillé ur! - kiáltotta a királyné, mielőtt a tábornok szóhoz jutott. Ugy nyujtotta kezét a fiatal daliának, mind aki szívesen látott régi ismerőst köszönt. Lajos gróf nem remélt ily kegyes fogadtatást. Térdre bocsátkozott és megérintette ajkával ujjainak hegyét.

A szegény királyné ezzel hibát követett el, mert megbántotta Lafayettet, ki ily kegynek még nem volt részese. Megsértett egy embert, kinek támogatása értékesebb volt reá nézve bárminél, amit egy Bouilléhez hasonló fiatalember merhetett volna érette.

- Mondhatom, kedves öcsém, - mondotta Lafayette megszokott lovagias udvariasságával - arra vállalkoztam, hogy bemutatom felséges királyasszonyunknak, de nekem úgy tűnik, mintha ön mutathatott volna be engem.

- Tábornok, - szólt közbe Mária Antoinette - Lajos gróf nem oly szigorú köztársasági ember, mint ön. Nem Amerikából jött, hanem Metzből. Nem az alkotmány érdekében akar közreműködni, hanem csak hódolatát akarja bemutatni nekem. Tehát ne csodálkozzék, mikor ebben a kegyben részesitem szegény, trónjától félig megfosztott uralkodónője.

- Felsőged soha sem méltányolta odaadásomat, - mondotta Lafayette. - Nagy szerencsétlenség az reám, de még nagyobb felsőgedre nézve.

A királyné fürkésző pillantást vetett reá. Lafayette már nem egyszer szólt hozzá így; de nem tehetett róla, mert önkénytelen idegenkedést érzett ezzel az emberrel szemben.

- Ne haragudjék reám, tábornok, - mondotta békítő hangon. - Szeretem a Bouillékat s úgy éreztem, mintha az egész családot látnám, mikor ezt a fiatal embert ide belépni láttam. Szent a béke, Lafayette, fogadja jeléül ezt a kézszeritást.

Kezét nyujtotta neki, de úgy, hogy tenyerét felfelé tartotta, hogy ne csókolhassa meg. Hidegen és habozva érintette meg a tábornok ezt a királyi kezét.

- Tábornok, - folytatta Mária Antoinette, s kis ideig kezében tartotta Lafayette kezét - az imént fogadtam az özvegyét annak a szerencsétlen péknek, kit a nép meggyilkolt.

- Felsőg, - felelte a tábornok - nem akadályozhattuk meg azt a gonosztettet, de megbüntettük a gyilkosokat.

- Tudom, csak hogy ez a büntetés nem vigasztalta meg az özvegyet. Szinte megőrült fájdalomában, attól tartanak, hogy holtan hozza világra gyermekét. Ha a gyermek életben marad, magam akarnám keresztvíz alá tartani, és megragadom az alkalmat, Lafayette, hogy megkérdezzem öntől, nem történhetik-e meg ez a keresztelő a Notre Dame templomban.

- Felséged ezzel megint vélt fogságára céloz, - felelte a tábornok. - Megismétlem öcsém jelenlétében, és kész vagyok megismételni egész Európa előtt: felséged szabad. Sőt kifejezem azt a kérésem: birja reá a királyt, hogy kezdje meg újra kirándulásait és vadászatait, és kísérje mindig ez utjain ő felségét.

Ugy látszott, Mária Antoinette még mindig nincs meggyőzötve.

- A mai napra nézve, tábornok - mondotta fejét rázva - csak arra kérem, hogy kísérje el öccsét Lamballe hercegné estélyére. Hiszen tudja, hogy ő fogadja helyettem vendégeimet.

- A hercegnő még nem szólított fel, hogy jelenjek meg nála, - felelte Lafayette - máskülönben nem mulasztottam volna el, hogy ott is bemutassam felségednek hódolatomat.

A királyné fejének meghajtásával s egy mosollyal felelt. Ezzel elbocsátotta a két urat és mindegyik megkapta, amit neki szántak: Lafayette a fő hajtást, Lajos gróf a mosolyt.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET

A király

A királyné szobájának ajtaján a király komornyikja várta a tábornokot és Lajos grófot, ő felsége értesült a fiatal tiszttől, és kéri az urakat, hogy menjenek fel hozzá a lakatosműhelybe.

A szolga felkísérte őket a második emeletre és végigkalauzolta őket egy hosszú folyosón. Lafayette elgondolkodva ment. Meglepte ugyan az a kegyes fogadtatás, melyben a királyné unokaöccsét részesítette, de abból még nem gyanithatta, hogy készülve volt jöttére. Semmi kétértelmű szó, semmi rejtett jeladás nem vallott reá, hogy tudomása volna látogatásának céljáról.

A műhely ajtajában a komornyik, ki nem ismerte Bouillé urat, megkérdezte, hogy kit jelentsen be.

- Jelentse a polgári gárda parancsnokát, - felelte Lafayette. - Magam leszek oly bátor bemutatni ezt a fiatal embert.

Beléptek. E napok viharos eseményei közben XVI. Lajosnak még volt kedve teljes lakatosműhelyt rendezni be a Tuilériákban. Volt ott kohó, fújtató, szerszámpad, csavarfogó, üllő, volt ott reszelő, véső, kalapács, harapófogó és szeg. Egy szóval minden eszköz kéznél s a helyén volt; és ott állt a király bőrkötényben, ingujját feltűrve. Megfordult és így kiáltott:

- Áh, ön az, Lafayette ur! A lakatos köszönti önöket műhelyében. Egy szénégető azt mondotta ösömnek, VI. Henriknek: »A szénégető ur a saját házában«. Én azt mondom a lakatos házában ép oly urak önök, mint a király házában.

XVI. Lajos körülbelül olyanformán kezdte meg a beszélgetést, mint Mária Antoinette.

- Sire, - mondotta Lafayette - bárhol és bármily körülmények között ér az a tisztesség, hogy felséged elé járulhatok, mindig leghivebb alattvalóját és legkészségesebb szolgáját találja bennem.

- Semmiesetre sem vonom kétségbe. De nem jött egyedül. Más hadsegédet vett maga mellé Romeuf helyett?

- Ez a fiatalember unokaöcsém, Bouillé Lajos gróf, Monsieur dragonyos ezredének kapitánya...

- Áh, igen, - kiáltotta XVI. Lajos - ugy-e bár Metz parancsnokának fia?

- Igen, sire, - felelte a fiatal gróf.

- Nem ismertem meg, kissé rövidlátó vagyok, - mondotta a király. - Rég hagyta oda már Metzét?

- Öt nappal ezelőtt.

- Helyesen tette, hogy Lafayette urhoz fordult, mert neki szabad bejárása van hozzám.

E szavakkal eléggé figyelmeztette Lajos grófot, hogy legyen résen. Az a kérdés, hogy már régen hagyta-e oda Metzét, azt jelentette, hogy Charny gróf megérkezése után hagyta-e oda a várat, és a gróf válasza kielégítette a királyt.

Rövid szünet következett. Lafayette érdeklődve nézett körül a műhelyben, melyet most látott először.

- Felséged alighanem fontos munkához fogott? - kérdezte.

- Ugy van, tábornok. Zárat készítek - nem pedig Franciaországnak szánt bilincseket, mint Marat ur mondja. Oh, ha legalább itt volna az én Gamain mesterem!

- Talán meghalt az az ember, felség?

- Nem halt meg, Lafayette, még mindig Versaillesben lakik a saját házában. Csak nem mer idejönni. Veszedelmes dolog mostanában, királlyal érintkezni. Minden barátom elhagyott, de ha nem tartja helytelennek, magamhoz hívatnám.

- Felséged tudja, hogy csakis felségedtől függ, hogy kik részesüljenek abban a szerencsében, hogy közelében lehessenek, - felelte Lafayette.

- Ugy van, - mondotta a király - azzal a feltétellel, hogy őrei megmotozzák a kapuban, mint a csempészeket az országhatáron. Oh, Gamain mester ugyancsak megijedne, ha zsákját tölténytáskának és reszelőit megannyi törnek néznék. Egyébként a dolog nem sürgős, körülbelül csak tíz nap múlva lesz szükségem Gamain mesterre.

- Elég jelentkeznie, és akadálytalanul juthat be felségedhez. Isten őrizzen, sire, hogy rászolgáljak a börtönőr nevére, mellyel úgy szeretnének felruházni. Sőt arra kérném felségedet, hogy kezdje meg újra vadászatait és utazásait.

- Oh, a vadászataim! Köszönöm, nem kérek belőlük. Egyébként, mint látja, egyelőre egészen mással bibelődöm. Ami az utazásaimat illeti, azokban különbséget kell tenni. Például Versaillesből Párisba legutóbb tett utazásom elvette minden kedvemet a - legalább oly nagy társaságban való - utazástól, - mondotta a király.

Szavai közben pillantást vetett a fiatal grófra, ki szemének gyors hunyorgatásával jelezte, hogy megértette, amit mondani akar.

- Ugy-e bár, nemsokára visszatér Metzbe? - kérdezte tőle a király.

- Egyelőre Versaillesbe kell mennem a nagyanyámhoz, - felelte Bouillé. - Fontos családi ügyről van szó s kénytelen leszek nyolc-tíz napig várni arra az urra, ki el fog látni parancsai-val ebben az ügyben. Tehát december első hete előtt semmiesetre sem jutok haza atyámhoz, ha csak a király valami különös okból nem kívánja tőlem, hogy siettessem Metzbe való visszatérésemet.

- Nem, uram, - felelte a király - szó sincs róla. Végezze el nyugodtan dolgát, menjen Versaillesbe, intézze el azokat a dolgokat, melyekkel a márki megbizta, és ha elintézte, mondja meg neki, hogy nem feledkezem meg róla, leghivebb alattvalóim egyikének ismerem, s hogy egyszer majd beajánlom Lafayette urnák, hogy Lafayette ur beajánlhassa Portail urnak.

És fejedelmi kézmozdulattal bocsátotta el a két urat.

HARMINCADIK FEJEZET

Régi ismerősök

Ugyanaznap estéjén hat és hét óra közt érdekes jelenet történt a Zsidó-utca egyik kicsiny, ódon, sötét, piszkos házának harmadik s legfelső emeletén.

Ketten vannak a szegényes szobában, egy férfi, meg egy nő. A férfi harmincöt éves, de olyan, mintha negyvenöt volna; a nő harmincnégy éves és negyvennek látszik. A férfi elnyűtt altiszti egyenruhát visel, a nő ócska, viseltes selyemruhát; róla annál rettentőbben ri le a nyomoruság, mert egykori fényűzés maradványait mutatja. Haja aranyfésűvel van feltűzve, a keze nagyon finom és gondozott. Egyetlen szál faggyugyertya világítja meg a szobát.

- Hol maradhat az a fiu, - mondotta a férfi és felnézett a kártyájáról, mellyel valami szemfényvesztő kártyajátékban gyakorolta magát.

- Mindjárt visszajön, - felelte az asszony. - Hiszen csak egy lekvárosbuktáért ment le. Kár volt, falánságra adnod neki az utolsó pénzünket.

- Ugyan, Nicole, holnapra gazdagok leszünk.

- Mutass előbb tiz louisdort abból a gazdagságból, akkor majd hiszek benne.

- Tiz Lajos-aranyat? Megkapod már ma este. Éppen annyit ígértek meg.

- És nekem adod, Beausire?⁴

- Ötöt belőle, kedves Nicole, hogy magadnak új selyemruhát, a gyerekek pedig bársonykabátot vehess, a többi ötre...

- Mit csinálsz azzal?

- Szükségem lesz rá, hogy egy milliót nyerhessek rajta, - kiáltotta Beausire.

- Oh, megint majd játszol és elveszted a pénzt.

- Elvesztem? Szó sem lehet róla!

Most bejött a fiu, csinos fürtösfejű öt éves gyermek, atyjának furfangos arcával és anyjának kéjsóvár ajakával.

- Papa, mama, - kiáltotta a kis fickó - kaptam egy louisdort!

Magasra tartotta az aranyat és gyorskezü apja sietett kikapni a kezéből.

- Kitől kaptad, kölyök? - kérdezte.

- Egy urtól, - felelte a gyerek - bejött a pékboltba és megkérdezte tőlem, hogy nem Beausirenek hívnak-e és hogy hol lakom.

- Miféle ur volt? - kérdezte az apja.

Ugyanabban a pillanatban kinyílt a szoba ajtaja és megszólalt egy hang:

- Jó estét, Nicole kisasszony, jó estét, Beausire ur, jó estét, kis Toussaint!

Mind a hárman hátranéztek. A küszöbön előkelően öltözött ur állt és gyönyörködve legettette szemét a családi együttesen.

---

⁴ A V a r á z s l ó olvasója ismeri már ezt a két alakot, Taverney Andrée egykori komornáját és kedvesét, kiknek „A Madame Dubarry bukása” című regényben is jelentékeny szerepük van.

- Cagliostro gróf! - kiáltotta a Beausire-pár egyszerre.

A gróf belépett a szobába és kíváncsian nézett körül. A látvány, mely szeme elé tárult, egyszerre tisztázta előtte, mily erkölcsi és különösen mily pénzügyi viszonyok közt látja viszont régi ismerőseit. Ugy látszott, teljesen meg van elégedve azzal, amit lát, mintha megfelelné annak a célnak, mely hozzájuk hozta.

- Oh, édes bácsi, édes bácsi, - kiáltotta a kis fickó bizalmasan - elvesztettem a louisdoromat!

- Elvesztetted? - kérdezte a gróf. - Nesze, itt van helyette kettő.

És elővette az erszényét, melyben Beausire az aranypénznek egész garmadáját pillantotta meg a mohó szemével. Mikor pedig az erszény megint eltűnt a gróf zsebében, Nicole kedvese mélyen felsóhajtott.

- Hogyan, Beausire ur, - mondotta Cagliostro - még mindig oly busznak látom?

- Önt pedig én, gróf ur, - felelte Beausire - még mindig milliomosnak!

- Hiszen tudja, hogy a pénz nem boldogít, - felelte Cagliostro - aránylag elég gazdag embernek ismertem...

- Igen, persze, volt valamikor százezer frankom, - sóhajtotta Beausire. - De mi az azokhoz az összegekhez képest, melyek önnek állnak rendelkezésére?

- Csak reámbizott vagyon az, - felelte Cagliostro. - De most nincs semmije. Mégis, mondja, felcserélné-e ezt a helyzetet azzal, melyből évekkal ezelőtt huztam ki?

- Igaza van, gróf ur, dehogy cserélném fel. Akkor veszedelmesen nyomomban volt a rendőrség a miatt a portugál história miatt. Átkozottul kényes ügy volt. De most már el van temetve mélyen a víz alatt.

- No, ne bizzék benne oly nagyon, tisztelt barátom. A rendőrségnek kitűnő buvárai vannak és ha még oly mély és még oly zavaros az a víz, a csunya dolgot hamarabb szokták kihalászni, mint az igazgyöngyöt. De ne szóljunk róla. Most együtt van szeretett Nicolejával, kit senki sem kényszeríthet, hogy Taverney Andrée kisasszony komornája legyen, és, ugy-e, boldogok egymással? Boldogságuk ezer Lajos-arannyal tökéletessé válhatnék.

- Oh, hogyne, - avatkozott Nicole a beszélgetésbe - ha nekünk ezer Lajos-aranyunk volna! Annyi volna, mint huszonnégy ezer frank. Vehetnénk rajta egy falusi házat és megélhetnénk belőle szerényen, de biztosan.

- Nos, Beausire urnak elég szép kis ügy van a kezében, mely talán be is hoz neki annyit, - vetette oda Cagliostro.

Beausire meghökkent. - Miféle ügy? - kérdezte.

- Hát az a komédia, melyben testőraltisztként kell fellépnie, ma este a Place Royale árkádjai alatt.

Beausire elsápadt. - Gróf ur, ne tegyen szerencsétlenné!

Cagliostro kacagott. - Ugyan, ugyan! Hát rendőrhadnagy vagyok én, hogy romlásba döntsem? Egyébként meglehet, hogy a dolog beüt.

- Ugy-e bár? - kiáltotta Beausire. - A gróf ur nemes ember és megértheti, hogy Franciaország egész nemesi osztályának érdekében áll...

- Hogy sikerüljön. Igaz; de az egész népnek meg az áll érdekében, hogy ne sikerüljön... S ha megfogadja a baráti tanácsomat, Beausire ur, ne foglaljon állást se a nemesség, se a nép mellett, hanem csak magára gondoljon.

- Én is mindig azt mondom neki, gróf ur, - szólt közbe Nicole. - Eleget gondolt másokra, most itt az ideje, hogy magára gondoljon.

- Minden dolognak meg van a jó és a rossz oldala, - folytatta Cagliostro helyeslő fejbólintással. - Az adott esetben, sajnos, nem találta el a jó oldalát. Hiszen tudja már, hogy kedvemet lelem a prófétaságban. Tehát vegye tudomásul, hogy ebben az esetben nemcsak az életével játszik, hanem a becsületével is; nagyon könnyen juthat miatta az akasztófára!

- Gróf ur, - hebegte Beausire, és arca hamuszürkére vált - nemes embert nem lehet felakasztani.

- Ha azt akarja, hogy a fejkötél megtisztelő halálában legyen része, kérnie kell, hogy kimutathassa a megfelelő számú ösöket, az pedig az adott esetben bajjal fog sikerülni önnek. Kedves barátom, az olyan embernek, ki lopás miatt gályarabságra tekinthet vissza, a nép ellen elkövetett árulás miatt pedig az akasztófát várhatja - mert ezekben a mi mostani napjainkban a király szökésének előmozdítását a nép ellen elkövetett árulásnak tekintenék...

- Az Isten szerelmére, gróf ur! - hebegte Beausire ijedten.

- Szerencsétlen ember, - jajongott Nicole - hát ilyenre akartál vállalkozni?

- Helyesen tette, Legay kisasszony - csillapította Cagliostro. - Csakhogy mint mondani szerencsém volt, minden dolognak van jó és rossz, fényes és sötét oldala: Beausire ur pedig elkövette azt a hibát, hogy a rossz és sötét oldalt becsülte többre; elég, ha megfordul.

- Nem értem önt, gróf ur! - mondotta tétován Beausire.

- Tegyük fel, hogy a dolog balul végződik, önt pedig, mint az álarcos és a barnaköponyeges ember cinkosát elfogják és halálra ítélik - az embernek manapság mindenre kell gondolnia, nem mindenkinek van oly szerencséje, mint Bezenval urnak, akit felmentettek. Tegyük fel, hogy, ugyszólván a kötéllel a nyakában, ott ülne börtönében és a balsorsán dolgozónak; akkor egy hang azt mondaná önnek: magára vethet a szerencsétlenségért. Mert nemcsak, hogy elkerülhette volna azt a szörnyű halált, hanem ráadásul keresetett volna ezer louisdort és nyugalmas, boldog életet biztosíthatott volna magának. Elég lett volna, ha Cagliostro grófhhoz fordul, akit ismer.

- De hiszen nem is tudtam, hogy még életben van, hiszen nem tudtam, hol lakik, - kiáltotta Beausire.

- Éppen azért kereste fel önt, mondaná az a hang, de ön nem hallgatott rá. Minthogy ismeri, tudhatta volna, hogy szeret újságokat hallani, elég lett volna, ha azt mondja neki: »Gróf ur, nagy újságot tudok. Monsieur, a király öccse, összeesküvést sző Favras márkival. Ha kedvét leli benne, hirt adok önnek napról-napra, vagy ha úgy kívánja, óráról-órára, tervük fejleményeiről.« Ha ezt mondotta volna a grófnak, a gróf, nagylelkű gavallér létére, így felelt volna önnek: Helyesen van, Beausire, minden munka jutalmat érdemel, s ha szavát tartja, azon a napon, mikor a királyt megszöktetik, vagy Favras márkot elfogják, kap tőlem huszonnégyezer livret, még pedig nem kölcsönbe, hanem ajándékkul.

E szavai közben elővett egy nehéz erszényt s kivett belőle tíz Lajos-aranyat. Beausire nyomban kinyújtotta érte a kezét.

- Bocsánat Beausire ur, - mondotta Cagliostro és félretolta a kezét - még csak a feltevéseknél tartottunk.

- Igen, de úgy értettem, hogy a feltevésekről már áttértünk a valóságokra.

- Ott tartunk már? - kérdezte a gróf. Beausire tétovázott, mielőtt felelt volna.

- Ahá, - mosolygott Cagliostro - úgy tesz, mintha visszariadna attól, hogy visszaéljen cinkosainak bizalmával, de valóság szerint csak attól tart, hogy nem váltanám be szavam. Nos hát kezességet ajánlok fel önnek.

- És ki vállalná? - kérdezte Beausire.

- Legay Nicole Oliva kisasszony, - felelte a gróf és Beausire kedvesére mutatott. - Ő tudja, mily lelkiismeretesen szoktam beváltani azt, amit megígérek. Legay Nicole kisasszony egyszer éppoly nehéz helyzetben volt, mint ön. A rendőrség a sarkában volt, ekkor jöttem és menedéket ajánlottam fel neki. A kisasszony habozott, mert féltette a hírnevét. Szavamat adtam neki és beváltottam ígéretemet. Ugy volt-e, kisasszonyom?

- Esküszöm Toussaintom életére, hogy szóról-szóra úgy volt! - kiáltotta Nicole.

- És hiszi-e, hogy azon a napon, mikor megszöktetik a királyt, vagy elfogják Favras urat, kifizetem a huszonnégyezer livrejét, hogy azonkívül leveszem a kötelet a nyakáról és nem lesz többé szó akasztófáról - már tudniillik ebből az ügyből kifolyólag. Mert én csak azt ígérem meg, amit beválthatok, de vannak emberek, akik sehogy sem akarják elkerülni sorsukat.

- Gróf ur, - vágott a szavába Nicole - én úgy veszem azt, amit mond, mintha jegyzőnek mondaná tollba.

- No, jól van kisasszonyom, - felelte Cagliostro és letette az asztalra a tiz aranyat, melyet addig a kezében tartott - térítse saját meggyőződésére Beausire urat, akkor a dolog rendben van.

Félreállott. A derék pár csak néhány percig tanakodott egymással, és Beausire határozott.

Odalépett Cagliostrohoz és kezét nyújtotta neki. De a gróf homlokát ráncolta és kitért a kényszerítés elől.

- Uram, - mondotta - nemes emberek közt elég az adott szó. Én már kimondottam az enyémet, mondja ki most ön is az önét.

- Becsületszavamra, mondom, gróf ur, - felelte Beausire - megállapodásunk érvényes.

- Nekem ez elég, - mondotta Cagliostro. Aztán elővette az óráját. - Most háromnegyed kilenc óra. Pontban kilenckor várják a Place Royaleon a hotel Sully mellett levő árkádok alatt. Tegye zsebre ezt a tiz louisdort, vegye fel a frakkját, kösse fel a kardját és legyen pontos.

- És hol találkozhatom ismét a gróf urral?

- A Saint-Jean-temetőben, - felelte Cagliostro. - Mikor eféle dolgokról beszélünk, jobb a holtakhoz mennünk, mint az élőkhöz.

- És mikor?

- Mihelyt szabadulhat. Aki előbb ér oda, megvárja a másikat.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET

A kivégzett emberek temetőjében

Az idő éjfélre járt, mikor egy altiszti ruhába öltözött ember a rue Royale felől a Saint Antoine-utcába ment, megállt a szökőkút árnyékában, bizonyosságot szerzendő, hogy senki, sem figyel, aztán lassan ment tovább, végre a Saint-Jean-temető kapujához ért s ott megállt.

Abban a pillanatban, mikor az órák tizenkettőt ütöttek, egy árnyék jelent meg a tiszafák és a ciprusok sora közt. Ez az árnyék közeledett a rácskapuhoz, nemsokára megcsikordult egy kulcs a kapu zárában, s az árnyék kiléphetett a temetőből.

A katona visszahátrált.

- No, no, Beausire ur, - szólalt meg Cagliostro gunyolódó hangon - nem ismer már, vagy megfeledkezett találkozásunkról?

- Áh, ön az? - mondotta Beausire és nagyot lélekzett. Aztán engedve Cagliostro jeladásának, belépett a kapun, amely aztán bezárult mögötte.

- Jöjjön utánam, - mondotta a gróf. - Ha megtettünk husz lépést, egy összeroskadt oltárhoz érünk, ott majd beszélhetünk dolgainkról.

- Nem látom az utat, - sugta Beausire. - A bokrok megtépik a nadrágomat és a fű térdemig ér.

- Igaz, elhanyagolt temető, - mondotta Cagliostro - de nem csoda, mert ide csak kivégzett embereket temetnek, azokkal pedig nem sokat komédiáznak. De sok híres ember nyugszik itt, mint például Montmorency, kit lenyakaztak, mert párbajozott, Rohan lovag, kinek felségárulás miatt vették fejét, Horn gróf, kit kerékbe törtek, mert meggyilkolt egy zsidót. Demiens, kit felnégyeltek, mert merényletet követett el XV. Lajos ellen. Itt egy nemrég ásott sir. Bajtársa, Fleur d'Epine nyugszik benne, most egy hete akasztották fel, mert részt vett François pék meggyilkolásában.

Beausirenek vacogott a foga. Ugy rémlett neki, mintha a sirokból kezek nyulnának ki és meg akarnák fogni, mintegy jelezve, hogy ezen a helyen találja meg végső nyugalma ő is.

- Helyben vagyunk, - mondotta Cagliostro, aztán leült egy kölépcsőre és intett kísérőjének, hogy üljön le egy mellette levő siremlékre. - Itt zavartalanul cseveghetünk, Beausire ur, - folytatta. - Tehát beszélje el, mi történt a Place Royale árkádjai alatt. Hányan voltak ott?

- Velem együtt öten.

- Lássuk, azok voltak-e, akiket gyanítok. Először ön, másodszor Tourcaty, a volt toborzótiszt, ki a brabanti légiót akarja most összehozni, harmadszor Marquié testőralhadnagy, negyedszer Favras márki, ötödször az álarcos. Jól mondtam?

- Tökéletesen jól, gróf ur.

- Van valami különös mondanivalója arról az álarcosról?

- Nem Monsieur, a király öccse?

- Oh, kedves Beausire uram, ha Favras márki mondja, hogy az álarcos nem más, mint Monsieur, megérthetem; mert nem igazi összeesküvő az, aki hazudni nem tud; de nagyon kevésbé valószínű az, hogy ön és Tourcaty barátja, a két toborzótiszt, kik láb, hüvelyk és vonal szerint szokták mérni felebarátaikat, hogy önök ketten ily tévedésbe esnének. No de ne firtassuk tovább. Beszéljünk inkább az összeesküvésről magáról. Miről beszéltek? Ugy-e, arról, hogy megszöktetik a királyt?

- Arról.
- Peronneba?
- Peronneba.
- És mily eszközök állnak az összeesküvők rendelkezésére?
- Két millió.
- Melyet egy génuai bankár ad kölcsön. Ismerem azt a bankárt. Más eszközeik nincsenek? Mert nem elég a pénz, emberek is kellenek.
- Lafayette ur felhatalmazást adott, hogy toborozzanak egy légiót, s küldjék segítségül Brabantnak, mert fellázad a birodalom ellen.
- Oh! az a jó Lafayette! - dünnyögte Cagliostro - erről reáismerek. - Aztán fennhangon így szólt: - No igen! hát lesz egy légiójuk; de ily terv kiviteléhez egész hadseregre van szükség.
- Megvan a hadsereg. Tizenkétezer lovas Versaillesben gyülekezik össze; egy meghatározandó napon esti tizenegy órakor indulnak utnak és hajnali két órakor érkeznek meg három osztagban Párisba. Az első osztag Lafayettet öli meg, a második Neckerrel, a harmadik Baillyval végez.
- Helyes.
- Mikor ez a dolog sikerült, leszegezik az ágyukat; összegyülekeznek és a Tuilériákhoz vonulnak. A Brabantba szánt csapatokkal, négyszáz svájccal és a vidékről feljött négyszáz összeesküvővel egyesülten elfoglalják a külső és a belső kapukat, belépnek a királyhoz és azt kiáltják: »Sire a Faubourg Saint-Antoine fellázadt... egy kocsi várja felségedet... Menekülnie kell!« Ha a király beleegyezik a szökésbe, akkor a dolog egészen magától megy tovább; ha nem egyezik bele, akkor erőszakkal hurcolják el és Saint-Denisbe viszik.
- Helyes!
- Ott a már rendelkezésre álló csapatokhoz még huszezer főnyi gyalogság és huszharmincezer royalista csatlakoznék. A királyt ezek valamennyien Peronneba kísérik.
- Kitűnő. És Peronneban?
- Ott újabb erők csatlakoznak, még pedig huszezer ember Picardiából, Artoisból, Burgundból, Lotharingiából és Elzászból, továbbá huszezer svájci, tizenkétezer német és tizenkétezer szárd. Akkor a király már százötvenezer emberrel fog rendelkezni.
- Szép szám!
- És ezzel a százötvenezer emberrel Páris ellen vonulnak. Elvágják a várostól minden élelmezést, úgy, hogy Páris kénytelen lesz megadni magát; a nemzetgyűlést feloszlatják, a királyt pedig, ki most már igazi király lesz, visszaültetik őseinek trónjára.
- Ámen! - mondotta Cagliostro. Aztán felállt és így szólt: - Kedves Beausire ur, valóban kellemesen szórakoztatott; de végre ön is úgy van vele, mint a legnagyobb szónokok; amikor megmondott mindent, nincs több mondanivalója, - és mindent megmondott?
- Mindent, gróf ur, egyelőre mindent.
- Akkor jó éjszakát, kedves Beausire uram; mikor szüksége lesz újabb tiz louisdorra, jól megértsen, mindig ajándékképpen, keressen fel Bellevueben!
- Bellevueben, és keresni fogom Cagliostro gróf urat.
- Cagliostro grófot? a világért se, mert nem értenék meg; Zannone bárót keresse.

- Zannone bárót! - kiáltotta Beausire. - Azt a génuai bankárt hívják ugy, aki két milliót adott váltóra Monsieurnek.

- Meglehet.

- Hogyan, lehetséges?

- Hja, annyi üzletet kötök, hogy a dolog nem jutott eszembe; de, csakugyan, azt hiszem, emlékszem reá.

Beausire szinte kővé dermedt csodálkozásában, de mindjárt megéledt, mikor a gróf utnak indult, és nyomon követte lépteit.

Mikor kijutottak a temetőből, a gróf a Bastille felé, Beausire pedig a Palais Royal felé vette útját.

HARMINCKETTIK FEJEZET
Melyben Gamain mester bebizonyítja,
hogy csakugyan ő a mesterek mestere

Lafayette a király kívánságához képest utasításba adta, hogy Gamain lakatosmestert, bármikor jön, azonnal engedjék fel a királyhoz. Már néhány nappal a tábornok és XVI. Lajos beszélgetése után megjelent a lakatos a Tuilériák kapujánál. Vele jött a segédje is. Áthaladtak a folyosón és megmondották nevüket a komornyiknak: Gamain Miklós Claude lakatos, és Lecomte Lajos, a segédje.

A jelentés hallatára örömmel ugrott fel a király, eléjük sietett és így kiáltott nekik: - Oh! te vagy az, kedves Gamainom, nagyon örülök, hogy láthatlak; azt hittem, hogy elfeledkeztél rólam.

- Hát azért fogadott segédet? - mondotta Gamain; - helyesen tette, jogában állt, mert nem voltam itt. De nagy kár, - tette hozzá furfangos arckifejezéssel - kár, ugy-e, hogy a segéd még sem mester?

A segéd jelt adott a királynak.

- Mit gondolsz, szegény Gamainom, - mondotta XVI. Lajos - azt mondták nekem, hogy se közlő, sem messziről nem akarsz már többé látni; azt mondták, félsz, hogy veszélybe döntöd magad.

- Bizony, sire, láthatta Versaillesben, hogy senkinek sem volt ajánlatos, a barátai közé tartozni, s magam is láttam a sèvres-i hidnál lévő csapszékben, mikor megfésülték két testőr fejét. Nagyon csuf arcot vágtak szegények. Nem is csoda, mert a jó párisiak éppen akkor találkoztak velük az előszobájában, mikor látogatóba mentek felségedhez.

Borulat szállt át a király homlokán, és a segéd is lehajtotta fejét.

- De, ugy hallom, - folytatta Gamain - jobban mennek a dolgok, mióta visszatért Párisba és hogy most azt teszi a párisiakkal, amit akar. Oh, istenemre, nem csodálom, hiszen a párisiak oly ostobák és a királyné úgy tud hízni nekik, mikor akar!

XVI. Lajos nem felelt semmit; gyöngé pirosság szállt az arcára és úgy látszott, a fiatalembert is nagyon kinosan érintik Gamain mester bizalmas, kiszólásai.

- Oh, tulajdonképpen nem is én voltam, aki nem akartam többé látni, - folytatta Gamain - mert minden hibái mellett mégis csak szeretem; de a feleségem folyton azt hajtotta: »Rossz ismerőseid vannak, Gamain, olyan ismerőseid, akik nagyon magasak neked; nem jó mostanában az arisztokratákkal találkozni. Van valami kevés vagyonunk, jól tesszük, ha vigyázunk rá; vannak gyermekeink, akiket még fel kell nevelnünk; és ha a dauphin is meg akarja tanulni a lakatosmesterséget, forduljon máshoz, ne hozzánk; van lakatos Franciaországban elég.«

XVI. Lajos a segédjére nézett, elfojtott egy félig gunyos, félig bánatos sóhajt és így szólt:

- Hát igen, nincs lakatosban hiány Franciaországban, de nincs köztük olyan lakatos, mint te vagy.

- Ezt mondta, sire, a mester is, mikor felséged megbízásából elmentem hozzá, hogy idehívjam, - mondotta a segéd; - azt mondtam neki: »A király éppen azzal van elfoglalva, hogy egy nagyon mesterséges zárat készít; segítségre volna szüksége; megemlítették neki engem és magához fogadott, ami igen nagy megtiszteltetés nekem! De nagyon finom munka az, melyen a király most dolgozik. Mikor a zár reteszére került a sor, a munkás bizony zavarba jött!«

- Hát nem is mindenki tud reteszt csinálni, - mondotta Gamain.

- Ugy bizony, - folytatta a segéd - azért is mentem önhöz, mert a király folyton csak Gamain mestert kívánta. Ekkor felkerekedtem, hogy majd elhozom én. De nehéz volt idehozni. Nem akart beugrani és csak akkor engedett, mikor hallotta, hogy olyan munkába fogtunk, mellyel nem boldogulunk s mikor tegnap átadtam neki a felségedtől kapott huszonöt louisdort. Ma reggel aztán eléje kötöttem a bőrkötényét, kezébe nyomtam a botját s végre itt vagyunk.

- Hozott Isten benneteket, - mondotta a király - most pedig, Gamain barátom, ne vesztegessük az időt, mert úgy látom, a dolgod sietős.

- Mindenesetre az, - felelte a lakatos; - magam is megígértem a feleségemnek, hogy ma este haza megyek... Lássuk csak, hol van a zár?

A király átadott a mesternek egy háromnegyedrészen kész zárat.

- Ahá, - mondotta Gamain - pénzes szekrényre való. És nem megy, mi? No, meglátjuk, hol van a bibi. Áhá, meg van már! A kulcs csak félig fordul meg a zárban. Tovább nem megy a tolla. Itt van a bibi.

XVI. Lajos és segédje sokatmondó pillantást vetettek egymásra, de azért úgy látszott, mintha osztatlan figyelemmel hallgatnák a mester magyarázatait.

- Nem is értem, hogyan nem vehette ezt észre! - folytatta Gamain. - Hogyan forduljon meg a toll, mikor már nincs helye. Ha százszor is Franciaország királya és százszor is mondja: akarom, a kulcs tolla még is azt feleli: én meg nem akarom.

- No de, ugy-e, Gamain, lehet segíteni a bajon? - kérdezte a király.

- Persze hogy lehet. Az ember balfelől megnagyobbítja a mozgási teret és bevágást csinál az alsó lemezen - s készen van vele.

- De a munka mégis eltart egy egész napot.

- Másnál eltart. Gamain két óra alatt elkészül vele. Feltéve, hogy kellőképpen megöntözik a munkát.

- Oh hiszen egynémelykor koccintottunk is már egymással, öreg barátom. Megkapod a burgundi borodat. François, egy üveg burgundit hozzon!

- Jól van! - mondotta Gamain, és megnyalta az ajakát - ismerem már ezt a nevet. És ön mit csinál addig?

- A szekrényt, amelyre ezt a zárat szántam.

- No ez a munka inkább lesz önnek való. Jó mulatást!

- Jó munkát! - felelte a király. És bizalmasan intett Gamainnak a fejével, aztán eltávozott Lecomte Lajos nevű segédjével, vagy mondjuk inkább, Lajos gróffal, kit az olvasó minden bizonnyal felismert az állítólagos lakatossegédben.

HARMINCHARMADIK FEJEZET

Melyben beszélnek mindenről, csak a lakatosmesterségről nem

A csakis saját használatára szolgáló lépcsőn XVI. Lajos király visszatért lakosztályába. Dolgozószobájának asztalán Franciaország nagy térképe volt kiterítve. Azon a király kijelölte már az országhatárra vivő legrövidebb, legkényelmesebb utat.

- Végre egyedül vagyunk, kedves gróf - mondotta kísérijének. - Mindenekelőtt köszönöm odaadását, okosságát, mellyel dolgában eljár! Most pedig mondja meg hamar, mi hozta hozzám.

- Felsőged atyámhoz küldötte egyik tisztjét, Charny grófot. A gróf levelet hozott, mely csak bevezetésül szolgált, aztán előadta szóbeli megbízását. Ebben a dologban jöttem atyám parancsára Párisba. Tudom, hogy felsőged bizonyosságot akar szerezni arra nézve, hogy bármikor elhagyhatja Franciaországot s hogy ebben számíthat-e atyámra. Atyám alázatosan köszöni felsőgednek azt a bizalmat, mellyel megajándékozni méltóztatott.

- És mit szól a tervemhez?

- Azt mondja, nagyon kockázatos dolog és nagyon óvatosan kell végrehajtani, hogy sikerüljön.

- Azt hiszem, atyját ki kellene nevezni még más tartományok parancsnokává is, hogy jobban foghassa meg a dolgot.

- Neki is ez a véleménye, sire. Örülök, hogy felsőged mondotta ki előbb, másképp olyan színe lehetne a dolognak, mintha atyám becsvágyó célokra használná ki ezt az alkalmat.

- Oh, ismerem Bouillé önzetlenségét. Mondott-e valamit arról, hogy melyik utirány volna a legalkalmasabb?

- Atyám mindenekelőtt attól fél, hogy már más oldalról is terjesztettek felsőged elé terveket a szökésről s hogy a vállalkozást akkor veszélyeztethetné ezeknek a másoknak oktalansága vagy féltékenykedése.

- Figyelman kívül fogok hagyni minden más javaslatot, kedves Lajos. Csak azt a célt szolgálják, hogy félrevezessék Lafayette éberségét s hogy annál inkább léphessünk a biztos utra. Azonkívül csak annyi megbízható embert vonok bizalmamba, amennyire a terv megvalósítása érdekében okvetlenül szükségünk van.

- Minthogy ezt a pontot tisztáztuk, felsőged bizonyára megengedi, hogy előterjesszem atyám tervét. Felsőged először is a Besançonon át vivő utat választhatja. Ott össze lehetne vonni egy sereget és egy svájci csapatot, aztán Burgundon át, hol sok a királpárti, Páris ellen lehetne menetelni.

A király olyan mozdulatot tett a fejével, mintha azt akarta volna mondani, hogy más utirány inkább volna kedvére való.

- Aztán a Valenciennesen át vivő ut eshetik még figyelembe, sire, vagy valami más flandriai helység, melynek megbízható helyőrsége van.

Ugy látszott, ez sem felel meg a királynak.

- Aztán fontolóra lehetne venni az Ardenneken át Osztrák-Flandriába vivő utat. Végül nyitva állna még a Sedanba vagy Montmédybe vivő ut, honnan felsőged vagy elhagyná Franciaországot, vagy Páris ellen fordulhatna.

- Hallja gróf, Besançon nagyon messze van: Valenciennesben Rochambeau, a megátalkodott demokrata intézkedik. Osztrák Flandriát nem szeretem, mert nem vagyok Ausztria barátja. Ennek a birodalomnak egyébként most elég baja van magával, tehát nem kíváncsi rá nézve sem, hogy feszült helyzetbe jusson Franciaországgal. Montmédy nincs nagyon messze és atyjának hatalmi körébe esik, tehát e mellett az utirány mellett döntök.

- Véglegesen elhatározta már felséged, hogy ez legyen a menekülés útja? - kérdezte a fiatal Bouillé.

- Elhatározni még nem határoztam el semmit, - felelte XVI. Lajos. - Minden a körülményektől függ. Ha a királyné és gyermekeim ismét oly veszedelemben forognának, mint október 6-án, akkor elhatározom magam, még pedig visszavonhatatlanul. És hogy gondolkozik atyja magáról az utazásról?

- Azt tartja, hogy a veszedelmeket lehetne csökkenteni. Felségednek Madame Royale-lal, és Madame Elisabeth-tel kellene utaznia, a királynénak pedig a dauphinnal, úgy, hogy...

- Nem lehet! - vágott közbe XVI. Lajos. - A királynétól semmi esetre sem válok meg. Ha atyja meg akar menteni bennünket, akkor mentsen meg bennünket együtt, vagy pedig az egész dolog abbanmarad.

A fiatal Bouillé meghajolt.

- Mikor elérkezik a pillanat, felséged kegyeskedjék kiadni parancsait; azokat aztán pontosan követni fogják. Bátor vagyok megjegyezni, hogy bajos lesz olyan kocsit találni, melyben ő felségeik, gyermekeik, madame Elisabeth és két vagy három szolga elhelyezkedhetnek.

- A kocsit már megrendeltem, - felelte XVI. Lajos. - Nézze, itt ezen a térképen megjelöltem már kipontozott vonallal a Montmédybe vivő utat. Három ut visz oda. Melyiket tartja atyja legjobbnak?

- Azt, amelyik Reims-on és Stenay-n visz át, sire, mert ott van az egyetlen csapat, mely még teljesen megőrizte hűségét, a Royal-Allemand ezred.

- De engem Reimsban koronáztak s okvetlenül felismernének ott - vetette ellene a király. - Nem, ezt a pontot illetőleg is kész a határozatom. A Chalons-varennesi út mellett döntöttem. A csapatokat a Chalons és Montmédy közé eső városokban fogjuk szétosztani. Az előbb említett városban várhatna engem az első osztag. De csitt, lépteket hallok a lépcsőn... Gamain jön; menjünk eléje, hogy ne lássa, hogy nem a szekrényrel, hanem mással foglalkoztunk.

Igy szólva, a király kinyitotta a titkos lépcső ajtaját. Ideje volt, mert a lakatosmester, kezében a zárral, már a legelső lépcsőfokon állt.

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

Melyben bebizonyosodik, hogy csakugyan Isten őrzi a részeg embereket

Nyakig a burgundi borral, melyet bőségesen öntött fel a garatra, Gamain mester hazafelé indult. Mikor átment a quai de la Savonnerien, nagyon elevenen folyt az élet a sok apró korcsmában, melyet Páris polgárnépe oly szívesen keresett fel akkoriban.

A lakatos habozva állt meg az első csapszék előtt; de győzött benne a jó elhatározás, és Gamain tovább ment. A második előtt megint erőt vett rajta a kísértés. De még a lépcsőn visszafordult. Csakhogy annyi volt ott egymásután a csábító helyiség, hogy végre mégis elbukott.

Mindenesetre derekasan tartotta magát, beérte egy pohárral. Mikor bement, az ajtó közelében leült valaki és várt. Mikor Gamain visszament az ajtó felé és tovább baktatott az uton, az az ember is felállt és nyomon követte.

A következő csapszékben a lakatos már nem érte be egy pohárral. Ugy látszott, hogy az idegen, ki árnyék módjára követte, nagyon meg van nyugodva benne, hogy ezuttal hosszabb ideig kell türelmeskednie. Végre megjelent Gamain, és a másik megint csak a sarkában járt.

A mester ekkor már kissé támoalgott, a részeg emberek szokott módja szerint. Ügyesen kombinált görbe vonalban minden különösebb akadály nélkül átjutott Passy városkapuján. A város határán tul csakhamar elfogytak a korcsmák, de Gamain számot vetett ezzel és bölcsen egy üveg bort vitt magával az utra. Időről-időre szájához emelte az üveget és közben jókorákat kurjongatott. Mikor pedig kifogyott a bor az üvegből, már nem kurjongatott, hanem inkább káromkodott.

- Szégyen, gyalázat, - dohogta - vinkót adni olyan mesternek, mint én vagyok. Ezentul csak javítsa ki a zárait ő maga azzal a bitang segédjével!... Hamisitott bort adni a régi barátjának, egy mesternek! Piha! Próbáljon csak még egyszer hívni, hogy javítsam meg a zárait; azt mondom majd a semmirevaló segédjének: »Jó éjszakát, tisztelt uram, ő felsége csak javítsa ki a lakatjait maga!« Oh én szerencsétlen! azt hiszem, elmérgeztek.

És alig, hogy kimondotta, harmadizben vágódott végig a piszkos kövezeten. A két első alkalommal még a maga erejéből tápászkodott fel. Harmadszorra, kétségbeesett erőfeszítések után, be kellett ismernie magában, hogy a vállalt feladat meghaladja erejét, s ugy látszott, egy sóhajtással elhatározta magában, hogy közös földanyánk keblén tölti el az éjszakát.

Ugy látszott, az ismeretlen csak erre a pillanatra várt. Óvatosan közeledett hozzá, megkerülte az összeroskadt nagy férfit és egy fiákert szólított oda s így szólt a kocsisnak: - Barátom, itt fekszik a segédem, utközben rosszul lett. Itt van ez a tallér, tegye fel a szegény ördögöt a kocsijába és vigye a sèvres-i hidnál levő csapszékbe! Én majd felszálok a bakra.

A kocszi egy óra mulva megállt a mondott csapszék előtt. Tíz perccel azután Gamain mester és az ismeretlen ott ült az ivóban, azaz, hogy az ismeretlen ott ült, a lakatos pedig öntudatlanul lógott a széken.

HARMINCÖTÖDIK FEJEZET

Mit nem tesz a véletlen

A korcsmáros két üveg bort meg egy üveg vizet tett az asztalra, aztán magára hagyta vendégeit, mert le akart feküdni. Az idegen kinyitotta az ablakokat és egy üvegcsét szagoltatott a részeg emberrel. Az kinyitotta a szemét és nagyot tüsszentett. Aztán dohogva mondotta: - Mérget itattak velem! - és megint összeroppant, és így ismétlődött meg egynéhányszor.

- Mérget bizony! - hagyta reá az idegen, mikor annyira volt vele, hogy megérthette szavát. - De szerencsére itt vagyok az ellenméreggel. Igya meg ezt, mester.

Néhány cseppet töltött egy kis üvegből egy pohár vízbe és megitta az egészet Gamainnal.

- Oh, - dadogta Gamain - van itt mit inni, már pedig inkább iszom a szájjammal, mint az orrommal. - Mohón kortyantotta fel a pohárba töltött italt. - Az ördögbe! - kiáltotta, mert az idegen oldott ammoniákat töltött a vizébe. - Micsoda kotyvalékot ad nekem?

- Olyat, amivel megmentem az életét.

- Jól teszi, ha megmenti az életemet, de nincs igaza, mikor ezt itálnak mondja, - felelte a lakatos.

Ujra tüsszentett, félrehúzta a száját és ég felé emelte a szemét. Aztán körülnézett, reáismert az ivóra, melybe mindig betért, mikor Versaillesből Párisba ment, és megnyugodva mondotta: - Ahá, most már tudom, hol vagyok.

- Nekem köszönheti, - mondotta az asztaltársa.

~ Magának? Hát kicsoda maga?

- Kurta emlékezete van, Gamain mester.

A lakatos bámészul nézett az idegenre, megdörgölte a homlokát, kis ideig dörmögött valamit magában, aztán így szólt: - Az ám! október 6-án, mikor a király Párisba ment, itt ültünk együtt ketten. Ide a kezét, puskaműves!

Kezet szorítottak.

- De hol itta le magát ennyire? - kérdezte a puskaműves. - Ugy szedtem fel az országuton. Nézzen csak magára.

- Ördög és pokol! - dörmögött Gamain. - Odáig lesz a feleségem, hogy a legjobb kabátomat vettem magamra. Mondotta is, hogy: jó lesz a régi gunyád is a Tuilériákba.

- Mit nem mond! - kiáltotta a puskaműves. - A Tuilériákba? A királyhoz? Tehát mégis van valami a dologban? Azt hittem, csak részegségében mondja. Akkor igaz a dolog a segédjével is, aki faképnél hagyta?

- Micsoda? beszéltem a segédről is? - kérdezte Gamain meghökkenve.

- Mondom, hogy az országutról szedtem fel egy kocsiba ültettem, hogy elhozhassam ide. Elég bajom volt, míg kijózanítottam. Mennyi furcsa dolgot nem mondott önmagáról! Azt mondotta, hogy a segéd, az a bitang, az oka mindennek - a neve bizony már nem jut eszembe.

- Lecomte Luisnak hívják, - dörmögte Gamain.

- Igaz. Annak a Lecomte Lajosnak lett volna kötelessége, hogy visszavigye magát Versailles-be és mégis cserben hagyta.

- Lehet, hogy mondtam.

- Hogyan? Csak nem akarja kétségbe vonni? Tudja, az aféle titkolódzás néha veszedelmes ám a mostani világban. Ha más emberrel volna dolga...

- No persze, de hát mi jóbarátok vagyunk!

- Mondhatom, nem sok bizalommal van a jóbarátjához. Előbb azt mondja, hogy igen, aztán meg azt, hogy nem. Ugy tesz, mint mikor először találkoztunk. Akkor is olyan mesét akart elhíttetni velem, amit csak egy számmal hitethetett volna el.

- Hogyan? - kiáltotta Gamain elcsodálkozva. - Miféle mesét?

- Hát arról a titkos ajtóról szóló dajkamesét. Hogy egy előkelő ur házában vasalta volna meg azt az ajtót, és hogy az a nagy ur még a nevét sem mondotta meg magának.

- Most is ajtóról volt szó. Csakhogy nem lépcsőajtóról, hanem egy szekrény ajtajáról. A király zárat akart készíteni, de nem boldogult vele. Persze, mindjárt szükség volt Gamainre és elhivatott azzal a segéddel, akit maga mellé vett - egy legénykével, aki, ha lehet, még kevesebbet ért a mesterségéhez, mint ő maga. A kófic huszonöt louisdort adott a király megbízásából, hogy jöjjenek, úgy aztán odamentem. Kössenek fel, ha nem igaz!

- Tehát ez az a huszonöt louisdor, mely a zsebében van?

- Micsoda? hogyan tudja, hogy pénz van nálam?

- Mondottam már, hogy nem volt eszén, mikor az országuton találtam.

- Az ördögbe! - kiáltotta Gamain és hamar a zsebébe nyult.

- No, no, olvassa csak meg, - mondotta mosolyogva a puskaműves. - Győződjék meg, hogy nem hiányzik belőle semmi.

Gamain csakugyan teljes összegben megtalálta zsebében az aranyakat.

- Hm, - dörmögte - no persze, csak hogy nem ezt hozta az a semmirevaló, mert ezt csak ma kaptam a királytól.

- Micsoda? ötven louisdort egy zár igazításért? Ördögség van a dologban, mesterem.

- Magam is a'mondó vagyok, - jegyezte meg Gamain. - Gyanus volt nekem az a segéd. Megkérdezhettem volna tőle, hogy hol dolgozott már. Igaz, jól állt kezében a reszelő és tudott bánni a tüzes vassal is. De oly fehér volt a keze. Egy álló óra hosszáig moshatnám a kezem, még sem lenne olyan fehér, mint az övé.

- Vajjon mit is csinált a királynál? - kérdezte a puskaműves, - mert megint legfontosabb pontjára akarta terelni a beszélgetést.

- Ugy látszott, mintha várna bennünket, mindjárt felvezettek a műhelybe mindkettőnket. Én tüstént kézbe vettem a zárat. A király kiment a segédjével, munkába venni azt az ajtót, melyhez a zár tartozott.

- A fölépcsőn ment-e le?

- Nem, hanem a kis lépcsőn, mely közvetlenül a dolgozószobájába visz le. Gondoltam is magamban, hogy a szekrény csak ürügy lehet. Mikor végeztem a dologgal, lesompolyogtam és váratlanul akartam betoppanni, hogy lássam, mi titkos dolguk lehet egymással. De ők is résen voltak. Mielőtt a szoba ajtajához értem, a segéd már elém jött. »Végeztem«, mondtam a királynak. »Mi is«, felelte, a király. »Jer ide, van még valami dolgom számodra«. Sietve vezetett át a dolgozószobáján, de én körülnéztem és láttam, hogy egy nagy térkép van az

asztalán, azt hiszem, Franciaország térképe volt. Három sor gombostű volt beléje tűzdelve - a dolog úgy festett, mintha három hadsereget akart volna jelenteni.

- Meg kell hagyni, mesterem, hogy okos ember maga, - mondotta a puskaműves. - Öröm hallgatni, mikor elmond az embernek valamit. E szerint azt hiszi, hogy egyáltalában nem dolgoztak a szekrényen, hanem csak a térképet nézték?

- Egészen bizonyosan tudom, mert a királynak is volt a kezében egy olyan gombostű, milyeneket a térképen láttam, és a fogát piszkálta. De azért ott volt a szekrény is!

- Mit nem mond! Ugyan hol?

- Annak a belső folyosónak a falán, mely a király hálófülkéjéből visz a dauphin szobájába.

- Nevezetes dolog, mesterem! És nyitva volt?

- Már hova gondol! Meg sem látta volna. De a király így szólt hozzám: »Gamain, megbízom benned. Még senkinek sem árultam el titkomat, de neked megmondom«. A segéd ott állt és égő gyertyát tartott a kezében, mert sötét volt a folyosón. »Nézz ide«, mondotta a király és kiemelt egy részt a fal deszkaborításából, akkor aztán megláttam egy kerek, körülbelül két láb széles lyukat. Mikor látta, hogy csodálkozom, alattomban intett a segédjének és így szólt hozzám: »Látod, ezt csináltam ide, hogy elrejtthessem a pénzemet. Ide szereld a zárat, de úgy, hogy megint eléje lehessen tenni a deszkafalat, a nélkül, hogy bármi is látszanék belőle. Ha segítségedre lehet ez a fiu, megteheti. De ha egymagad is boldogulsz vele, akkor más munkát adok neki.« - »Óh, sire«, feleltem »nincs ehhez segítségre szükségem. Három óra alatt elkészülök vele«. - A fiut aztán már nem láttam, a király egyedül jött oda, mikor a három óra elmúlt. Büszkén mutattam meg neki munkámat. Az ajtó oly simán és nesztelenül nyílt ki és csukódott be, hogy öröm volt nézni. »Jól van«, mondotta a király, »most pedig segíthetsz még megolvasni a pénzt, melyet oda akarok tenni«. Négy louisdorral tele zsákot hozatott s megszámoltam egy milliót, ő is egyet. Aztán adott nekem 25 louisdort, mintha nem volna benne semmi szegény, egy milliót számláltatni meg egy szegény családapával, aztán oly kevéssel törölni ki a szemét. A borralalót mindenesetre elfogadtam és kértem még enni valamit. Abban a pillanatban egy titkos ajtón belépett a királyné s hozott bort és kalácsot. »Kedves Gamain,« mondotta, »látom hogy szomjas, igya meg ezt a pohár bort, ha pedig éhes, egye meg ezt a darab kalácsot«. Egy pohár bort adni olyan embernek, aki szomjas - egy szelet kalácsot olyannak, aki éhes! Mit szól hozzá, barátom? Mindenesetre elfogadtam és megittam a bort. A kalácsot a zsebkendőmbe csavartam. Gondoltam, hogy ami nem kell az apjuknak, megkaphatják a gyermekek. Jobban tettem volna, ha otthagytam volna a bort.

- Hogyan, Gamain mester? - kérdezte a puskaműves.

- Azért, mert méreg volt benne, - felelte a lakatos. - Hogy ne mondhassam meg senkinek, hova rejtették a kincsüket, el akartak tenni az utból. Maga megmentett azzal, hogy ellenmérget itatott velem. Ide még egyszer a kezét, puskaműves barátom! Életre-halálra barátságot kötöttünk!

Gamain mester hajnali két órakor érkezett haza Versaillesbe a huszonöt aranyával. A puska-műves ott maradt a sèvres-i csapszékben, elővett a zsebéből egy jegyzőkönyvecskét és belejegyezte a következőket: »a király hálófülkéje mögött a belső folyosón, mely a dauphin szobájához visz, vasszekrény a falban. Kinyomozandó, hogy az az állítólagos segéd, ki Lecomte Louisnak mondja magát, nem »le comte Louis«-e inkább, vagyis Louis gróf, Bouillé márki fia, ki tizenegy nappal ezelőtt érkezett Metzből Párisba.«

HARMINCHATODIK FEJEZET

Guillotin ur gépe

A társadalom minden osztályával fenntartott összeköttetéseinél fogva Cagliostro két nap múlva már tudta, hogy Bouillé gróf november 15-én, vagy 16-án Párisba érkezett és megjelent a király előtt. Tudta, hogy 22-én lakatossegédnek ajánlkozott fel Gamain mesternek, hogy negyednapra Versaillesből Párisba ment vele, ott minden nehézség nélkül bevezették a királyhoz, a Tuilériákból pedig két órával előbb ment el, mint Gamain; végül pedig tudta, hogy még aznap este váltott lovakon Metzbe utazott.

De most vessünk egy pillantást Beausire urra. A temetői találkozás után hazament és üresen találta lakását. Cagliostrot vette gyanuba, hogy ő szöktette meg Nicole kisasszonyt, és Bellevueba sietett, hol azonnal bevezették Zannone báró szobájába. De mikor szemtől-szemben állt a gróffal, kissé mégis inába szállt a bátorsága. Még annyit sem mert neki mondani, hogy adja vissza a kedvesét.

- Ugy van - mondotta Cagliostro egész nyugodtan, mintha eltalálta volna gondolatát - elvittem magammal Nicole kisasszonyt a Saint-Claude-utcai házamba. Megint elfoglalta ott az egykori lakását.

Beausire ur nagy kedvet érzett magában, hogy kieressze a hangját és visszakövetelje Nicole kisasszonyt; de Cagliostro néhány szót ejtett arról a bizonyos szerencsétlen portugál históriáról, mely állandóan Damokles kardjaként függött a volt altiszt feje fölött, és Beausire hallgatott.

Mikor pedig mégis bátorkodott némi kétségeit fejezni ki, hogy Nicole kisasszony csakugyan a Saint-Claude-utcában volna, a gróf azonnal fogatott, Beausire urral együtt oda vitette magát, bevezette belső termébe, s félretolva egyet a falon függő képek közül, módot adott reá, hogy egy ügyesen elhelyezett nyíláson át megpillanthassa Nicole kisasszonyt. Beausire látta, hogy valósággal királynői diszbe öltözött, nagy karosszékekben ül és olvas valamit. Mellette játszott remek játékszerrel a fia, oly szép ruhában, mint egy királyfi.

Beausire úgy érezte, hogy megdobban mellében a szerető és az apa szive; megfogadott mindent, amit a gróf kívánt, az pedig, ígéretéhez képest, megengedte Beausire urnak, hogy azokon a napokon, mikor érdekes újdonságokkal jelentkeznek, az arannyal kifizetett díján kívül elvehesse a szerelem jutalmát is Nicole kisasszony karjai közt.

Igy aztán a gróf és Beausire kívánsága szerint történt minden december hó közepéig. Ekkor, egy reggelen kopogtatást hallott Gilbert doktor az ajtaján. Kinyitotta az ajtót, és Cagliostro állt előtte.

- Bocsássa meg, doktor, hogy ily korán alkalmatlankodom, - szólt hozzá a gróf - de el akar-nám vinni magammal arra az emberbaráti próbára, melyre nem nagyon régen már felhívtam figyelmét.

Gilbert nem emlékezett reá.

- Siessen, - sürgette Cagliostro - hat óra már, nem vesztegethetjük az időt.

A doktor már fel volt öltözködve. Letette a tollat és fejére tette a kalapot, aztán együtt szálltak fel Cagliostro kocsijára. A kocsis tudta már, hova kell vinnie az urakat.

Negyed óra múlva egy nagy négyszögletű udvarban állt meg a kocsi. A falakon vágott kis ablakokról megismerte Gilbert, hogy börtön, s mikor jobban oda nézett, tudta azt is, hogy a Bicêtre udvara. Negyed hét óra volt. A téli reggel félhomályában még kietlenebb volt az a hely, mint bármikor. Nagyon hideg volt, finom eső cseppjei verték a falakat.

Az udvar közepén öt ács ismeretlen, különös formájú gépet állított fel egy kistermetű, feketébe öltözött ur utasításai szerint. Gilbert meghökkent. Abban az urban Guillotin doktorra ismert, kivel egyszer már Maratnál találkozott.

A kis ember is megismerte a két urat. Ugy látszott, örül érkezésüknek. Feléjük tartott és köszöntötte őket.

- Szép öntől, báró, hogy eljött, és magával hozta Gilbert doktor urat is, - mondotta. - Nevezetes dolgot fognak látni. Minden gép között, melyet valaha ember feltalált, ez a gép a leghasznosabb az emberiségre nézve.

Felnézett az állványra, melynek gyilkos formája őt elragadtatással, Gilbertet borzadállyal töltötte el. - Cagliostro egykedvű pillantásokkal nézte; Lorenza halála óta kővé dermedt a szíve.

A gép alépitményét a deszkákból összerótt dobogó tette, melyre lépcsőn kellett felmenni. A dobogó egyik végén, a lépcsővel szemközt, tiz-tizenkét láb magas két cölöp emelkedett, melyeknek belső felén egy-egy felülről lefelé vajt hézag futott végig. A két cölöp közt félhold formájú bárd függött, mely úgy volt elhelyezve, hogy a hézagokban fel s alá futhatott. Fenn rugószerkezet tartotta ezt a bárdot; ha félretolták a rugót, a bárd lehullott. A cölöpök alján egy fatönk állt, olyképpen faragva, hogy reá lehetett helyezni egy ember fejét és nyakát.

Aközben, hogy Guillotin a készüléket magyarázta nézőinek, megjelent még két ur, kiknek jelen kellett lenni e gép első próbáján. Egyikök Louis doktor, a királyné volt udvari orvosa, másikuk Girard városi építőmester volt. Oldalról egy másik csoport foglalt állást: négy ember, ki szerény tartással, kalapját kezében tartva, állt egy helyben. A legidősebb, egy körülbelül ötven éves, nagy termetű férfi, Samson Károly Lajos, Páris hóhéra volt, kinek családjában már századok óta apáról-fiúra szállt a szörnyű hivatal. A második a négy ember közt ehhez képest fia és leendő utóda, a másik két ember a két segédje volt. Nem gyanították ebben a pillanatban, hogy nagyon rövid idő múlva az a tisztesség éri őket, hogy egy királyon próbálhatják ki művészetüket. Most kissé bizalmatlan pillantásokkal nézegették az új gépet. Mert ha a kormány elfogadja Guillotin ur találmányát, a hóhéri hivatal nagyon sokat veszít nimbusából; mert hiszen akkor nem kell többé lesujtani a villogó pallossal, hanem egyszerűen csak meg kell nyomni egy rugót, amit akárki más is elvégezhet.

Az ácsok végeztek munkájukkal. Várakozásteljesen pillantottak a nézők Guillotin doktorra.

- Már csak Cabanis doktor hiányzik, - mondotta Guillotin doktor. - Mihelyt megérkezik, hozzáfogunk.

Alig mondotta ki ezeket a szavakat, ismét kocsi járt be az udvarra és Cabanis doktor szállt ki belőle. Köszöntötte a jelenvolt urakat és kezét szorított Guillotin kartársával. Az intett a börtön felé s az egyik ajtóból kilépett két ember. Zsákot hoztak, melynek körvonalai elárulták, hogy emberi tetem van benne. A börtön rácsos ablakaiban sápadt arcok jelentek meg: hivatlan nézők, kik iszonyodva várták a készülő rémes jelenetet.

HUSZONHETEDIK FEJEZET

Fogadóest a Flóra-pavillonban

Ugyanaznap este, vagyis december hó 24-én, karácsony estéjén, fogadóest volt a Flóra-pavillonban. Minthogy a királyné nem akarta saját lakosztályában fogadni vendégeit, helyette Lamballe hercegnő fogadta őket, míg a királyné be nem lépett. Akkor aztán ép oly szertartásosan és ünnepélyesen folyt le minden, mint régente.

Charny Izidor, ki visszatért Turinból, a délelőtti folyamán kihallgatásra jelentkezett a királynál és a királynénál. Különösen Mária Antoinette fogadta nagyon kegyesen; Olivér elment, tehát örült, hogy legalább kedvesének öccsét láthatja magánál.

Charny Izidor azt a sürgős tanácsot hozta Artois és Condé hercegektől, hogy vegyék igénybe Favras márki hű szolgálatát és menjenek Turinba.

A királyné egy óra hosszáig tartotta magánál Izidort és meghívta a fogadóestre is. A hercegek tervéről nem nyilatkozott, hanem csak megbizta Charnyt, hogy biztosítsa kegyéről Favras urat.

Charny meglátogatta a márkot és közölte vele, mi mondani valója van számára a hercegeknek: aztán bátyjának szobájába ment, mely Olivér távolléte alatt neki állt rendelkezésére, kissé pihent, aztán Lamballe hercegnő lakosztályába sietett.

Monsieur, de la Chatre, d'Avary, Narbonne gróf már ott voltak; nemsokára azután megjelent Lamet, Ambly, Castries Fersen, Suleau, az Actes des Apôtres (Apostoli hiradások) című szellemes lap szerkesztője, megannyi hűséges lélek, de valamennyien tüzes, jórészükből kissé eszeveszett emberek.

Izidor egyet sem ismert közülök, de mikor kimondották a nevét, valamennyien nyujtották kezüket. Ráadásul híreket is hozott a külföldről s ezeknek a családoknak hozzátartozói voltak odaát a hercegek környezetében.

Charny után Suleau jutott szóhoz. Aznap a nemzetgyűlésen járt és hallotta, mily dicsérettel áradozott Guillotin doktor gépének előnyeiről. A nagy emberbarát fölöttébb meg volt elégedve a Bicetre-fogház udvarán reggel végbevitt kísérletek eredményével és indítványt tett, hogy a kivégzés minden eszköze, az akasztófa, a kerék és a máglya helyett, melyek eddig a nép rémei voltak, ezentúl csak az ő gépét használják. A nemzetgyűlés, mint Suleau jelentette, hajlandó volt hozzájárulni ehhez az indítványhoz. Suleau előadott egy gunyverset is Guillotin találmányáról és közderűtséget keltett vele.

E beszélgetés közben lépett be az uralkodópár. A szegény király már rég hallott ily jó izü kacajt. Mikor belépett, a kacaj természetesen elhallgatott és hódolatteljes némaság állt be helyette. El is határozta a király, hogy megkérdi, mi volt a nagy jókedv oka.

Lamballe hercegnő és madame Elisabeth a királynét köszöntötték. Monsieur a bátyját üdvözölte.

- Nem lehetne-e külön szobában játszani a királynéval és néhány meghitt emberrel, - kérdezte - hogy ezzel az ürüggyel zavartalanul tanácskozhassunk?

- Nagyon szívesen, kedves öcsém, - mondotta XVI. Lajos. - Csak intézd el a királynéval.

Monsieur Mária Antoinettéhez tartott, ki Charny Izidorral beszélgetett.

- Hirt hoztam Favrastól, felség - mondotta éppen Izidor, mikor a provençei gróf hozzájuk lépett.

- Kedves sógornőm, - mondotta Monsieur - a király szeretne whistezni négyesben s velem együtt Felsőged ellen. Felsőgedre bizza, hogy kit választ partnerének.

- Jöjjön Charny, - mondotta Mária Antoinette gyorsan. - Játék közben majd beszélhet Turinról.

- Turinban volt? - kérdezte Monsieur.

- Ugy van, hercegem, és éppen most jövök a Place Royale egyik házából, hol oly emberrel beszéltem, ki hódoló engedelmességgel viseltetik ő felségeik és királyi fenséged iránt.

Monsieur elpirult, köhécselt és elment. Óvatos uriember volt s a fiatal főúr vérmes egyénisége kissé kellemetlenül érintette. Mig néhány szót váltott meghitt emberével, de la Chatre urral, a király üdvözölte a jelenlevőket, aztán visszavonult abba a szobába, ahol játszani akartak. Helyet foglalt az asztalnál, aztán körülnézve, kereste a negyediket. Ekkor vette észre Charny Izidort.

- Áh, - kiáltotta - ön fogja helyettesíteni bátyját? No, nem találhatott volna önnél jobb helyettesítőt!

A kártyát kiosztották. Hozzáfogtak a játékhoz. Mária Antoinette Monsieurhoz fordult.

- Sógor uram, a gróf megmondotta önnek, hogy Turinból érkezett?

- Igen, tett aféle célzást, - felelte Provence.

- Artois és Condé sürgősen hívnak bennünket, hogy szintén menjünk oda.

A király türelmetlenségre valló mozdulatot tett. Madame Elisabeth, ki széke mögött állt, lehajolt hozzá és a fülébe sugta:

- Kérem, kedves bátyám, hallgasson!

- Te is, hugom? - mondotta neheztelve a király.

- Én sokkal inkább, mint bárki más, kedves Lajosom, - felelte a hercegnő. - Mert sokkal jobban szeretem önt, mint a többiek mind, és aggódom érte.

- Sőt hozzá tettem, - mondotta Izidor - hogy meglátogattam a Place Royale-on egy urat és egy óránál hosszabb ideig tartózkodtam nála. Nemes ember ő, sire, s kész meghalni felségedért, mint mi valamennyien is. De vállalkozóbb szellemű, mint mi valamennyien vagyunk és elkészített egy tervet...

- Mondja meg, kinek hívják, gróf, - vágott szavába a király.

- Favras márkinak, sire.

- Csakugyan, gróf ur? Ismerjük már. És hisz az odaadásában?

- Kezeskedhetem érte, mint saját magamért, felség. Természetesen más kérdés, hogy terve jó és kivihető-e. Arról nincs ítéletem. De tervét gondosan készítette elő és kész minden pillanatban megvalósítani. Elég, ha felségeitek intenek, s holnap már Peronneban lehetnek.

A király hallgatott. Monsieur összegyűrte egyik kártyáját.

- Sire, - mondotta a királyné - hallotta-e, mit mondott a gróf?

- Ugy van, hallottam, - felelte XVI. Lajos rosszkedvűen.

- És ön sógor uram? - fordult Mária Antoinette Monsieurhoz.

- Ép oly kevésbé hallok nagyot, mint a király, - mondotta Provence.

- Nos, azt hiszem, javaslatról van szó. Elvégre nyilatkozni kell róla, - folytatta a királyné.

- Mindenesetre, - jegyezte meg Provence - még pedig csábító javaslatról.

XVI. Lajos éles pillantást vetett öccsére.

- És ha én elutazom, - mondotta - velem tart?

Monsieur elsápadt.

- Semmiesetre sem vagyok felkészülve reá, - hebegte zavarodottan - nem tettem semmi előkészületet...

- Nincs felkészülve reá? - szólt XVI. Lajos. - Hiszen ön adta reá a pénzt Favras márkinak. Hiszen óráról-órára kapta a jelentést a készülődések előrehaladásáról. Most pedig úgy tesz, mintha az összeesküvésről nem tudna semmit.

- Összeesküvésről? - kérdezte Provence. - Hogyan?

- Igen, annak rendje és módja szerint való összeesküvésről, még pedig olyanról, mely fejébe fog kerülni az ön Favras márkijának, ha nem menti meg, mint ahogy megmentettük mi Bezenvalt. Tegye meg a magáét, míg nem késő!

- Ha a király megmentette Bezenval urat, meg fogja menteni Favras urat is.

- Nem, mert amit képes voltam megtenni az egyikért, nem leszek képes megtenni a másikért is. Azonkívül pedig Bezenval ur az én emberem volt, mint ahogy Favras ur az öné. Mentse meg ki-ki a magáét, akkor mindketten megtettük a kötelességünket.

A király felállt; de a királyné visszatartotta és így szólt:

- Sire, akár visszautasítjuk, akár elfogadjuk, Favras urnak válaszádsra vagyunk kötelezve. Mit feleljen Charny ur a király nevében?

- Azt fogja felelni, - jelentette ki XVI. Lajos: - A király nem engedheti meg, hogy megszöktessék. - És kiment a szobából.

- Ez azt jelenti, - jegyezte meg Monsieur, - hogy ha Favras márki engedelme nélkül szökteti meg a királyt, nagyon szívesen veszik tőle, azzal a feltétellel, hogy a szöktetés sikerül; mert ha nem sikerül, akkor tökfilkó, és a politikában a tökfilkó kétszeres büntetést érdemel.

- Charny ur, - mondotta a királyné - sietve látogassa meg Favras urat még ma este és ismételje meg előtte a király szavait. Ő aztán magyarázza a király kijelentését úgy, amint akarja. Menjen!

A vicomte, ki a király válaszát és a királyné felhívását kettős beleegyezésnek vette, fogta a kalapját, kisietett, fiákerbe szállt és azt mondotta a kocsisnak:

- Place Royale 21. szám.

HARMINCNYOLCADIK FEJEZET
Amit a királyné husz évvel azelőtt látott
a Taverney-kastélyban

Eközben a király visszatért az ifjúsághoz.

- Uraim, - szólitotta meg a fiatalokat - már előbb is meg akartam kérdezni, miért nevettek oly jóízűen, mikor beléptem. Szabad nekem is tudni?

- Oh, sire, - felelte Lamet ur - a nemzetgyűlésen mulattunk. Egy bizonyos Guillotin doktor a mai ülésen egy nagy találmányát ajánlotta fel ajándékuul a nemzetnek.

- Áh, igen! én is hallottam már róla. Ha nem tévedek, a gonosztevők kivégzésére szolgáló gépről van szó.

- Ugy van, sire - felelte Suleau - s én éppen azt indítványoztam, hogy találmányának megbecsüléseképpen és ez emberre való örök emlékezetül guillotienak nevezzük el azt a készüléket.

- Nevetnek azon a gépen uraim? - mondotta a király. - De ha csakugyan megvan az a tulajdonsága, hogy megkiméli a szenvedéstől azt a szerencsétlent, kit halálra ítélték, akkor sem mondanák jó találmánynak? Azt hiszem, a gépet ma reggel próbálták ki a Bicêtreben. Nem volt jelen egyikük sem?

- Én jelen voltam, felség, - felelte egy komoly hang.

XVI. Lajos megfordult és Gilbert doktort pillantotta meg, aki e beszélgetés közben lépett a terembe.

- No, és sikerült a kísérlet? - kérdezte a király.

- Az első nagyon rendben folyt le, sire, de a harmadiknál a gép ugyan összezuzta a nyakcsigolyát, de késsel kellett segiteni, hogy teljesen elválasszák a fejet a törzstől.

Minden vidámság elnémult, a fiatal urak borzadva néztek egymásra.

~ Hogyan, sire? - hebegte Lamet. - Három embert végeztek ki ma a Bicetre-ben?

- Három holttest volt, melyet a rendőri kórház bocsátott rendelkezésre a kísérlethez, - felelte XVI. Lajos. - Mi a véleménye, doktor, a gépről?

- Semmi kétség, nagy haladást jelent a halálbüntetés végrehajtására eddig alkalmazott módokkal szemben. De a harmadik próbánál közbejött eset azt bizonyítja, hogy még tökéletesiteni kell.

- Hogyan fest az a készülék? - kérdezte XVI. Lajos, ki mestersége iránt való kedvtelésénél fogva nagyon érdeklődött minden iránt, aminek valami köze volt a technikához.

Gilbert hozzáfogott a készülék leírásához, de a király nem alkothatott róla magának pontos képet.

- Doktor, - vágott a szavába - van ott tinta, toll és papiros. Rajzolja le, akkor jobban látjuk, miről van szó.

Mindenki a király és Gilbert köré csoportosult. Gilbert vázlatot készített a gépről s a király figyelemmel kísérte vonalait.

- Ki tudja, - dünnyögte Suleau - hogy egyikünknek vagy másikunknak nem lesz-e szerencséje, frigyét kötni Guillotine kisasszonnyal. Mindenesetre kedves dolog, ha az ember tudja előre, milyen a menyasszonya.

Gilbert lerajzolta a dobogót, a lépcsőt, a két cölöpöt, a tönköt és a magasban függő bárdot. Nem volt már semmi hiány a vázlaton.

- Egyáltalában nem csodálom, - mondotta a király, mikor a doktor letette kezéből a tollat - hogy a kísérlet balul sikerült. Hogyan is lehet félholdalakúra formálni olyan bárdot, melynek valami keménységet kell áttörnie. Természetesen háromszögletűnek kell lennie.

Buzgón kapott az író toll után és nézetének megfelelően változtatta meg a bárd alakját.

- Ilyennek kell lennie, és kezeskedem önnek, hogy huszonöt fejet vághat le vele egymás után, anélkül, hogy a vas csak egyszer is megtagadná a szolgálatot.

Alig mondotta ki ezeket a szavakat, szívszagató, rémült kiáltás szólalt meg a háta mögött. Megfordult, és feleségét pillantotta meg, ki ájultan dőlt Gilbert karjaiba. A királyné a játékszobából jött éppen, egy pillantást vetett a papírlapra és felismerte azt a borzalmas gépet, melyet husz évvel azelőtt Cagliostro mutatott neki egy vizesüvegben, azon a napon, mikor Franciaországba jövet, megpihent a Taverney kastélyban.

HARMINCKILENCEDIK FEJEZET

A test és a lélek orvosa

Ez az esemény természetesen végét vetette Lamballe hercegnő estélyének.

Csak Gilbert maradt ott, első segítséget nyújtani a királynénak. Az öntudatlan királynét bevitték Lamballe hercegnő hálósobájába és kényelmes karosszékre ültették. Még a király is elment. Csak a doktor várta egymagában, míg visszatér Mária Antoinette öntudata. Mellette a hercegnő állt, segíteni készen, ha szükség volna segítségére.

Végre a kezek és az arc gyenge rángatódzása elárulta, hogy a királyné kezd magához térni. Megmozdította fejét, halkán sóhajtott néhányszor, aztán kinyitotta szemét.

Percekig nézett szét meredten, mintha nem tudná már, hol van és mi történt vele. Aztán borzadály rázta meg egész testét. Kezét homlokához szorította, mintha valami borzasztó képet akarna megsemmisíteni benne. Aztán körülnézett és észrevette, hogy már csak a hercegnő meg a doktor vannak körülötte.

- Therèse, - mondotta - eredd és mondd meg a királynak, hogy már magamhoz tértem s nem kell aggódnia. Legyen reá gondod, hogy ne jöjjön ide senki. Beszélnem kell Gilbert ural.

Mikor egyedül volt az orvossal, így szólt hozzá, s nehezen szedte a lélekzetet:

- Doktor ur, elfogult voltam, bevallom, önnel szemben, de az események bizonyosságát adták, őszinte érzelmeinek. Előítéletem most már megszűnt.

- Fogadja felséged hálás köszönetemet ezért a kijelentéséért, - felelte Gilbert s mélyen meghajolt a királyné előtt.

- Doktor ur, ön tudós ember, - folytatta a királyné - mondja meg: hisz-e a sejtelmekben, vagy, helyesebben mondva a jövődölésekben?

- Vannak tudós emberek, vagy is inkább kivételes tehetséggel felruházott szellemek, kiknek mély tanulmányaik segítségével sikerül meglibbenteni egy sarkát annak a fátyolnak, melyet a jóságos Gondviselés jövőnkre bontott. De nagy ritkaság az ily ember s mióta a filozófia határt vetett a hitnek, a próféták nagyon sokat vesztek varázserejükből. Mindamellett még manapság is van egy ember, kiben elismerem a jóstehetséget, mert már több ízben tényekkel cáfolt reá kételyeimre.

- És ez az ember...? - kérdezte a királyné és lélekzetet visszafojtva várta feleletét.

- Nem merem megnevezni felséged előtt, - felelte Gilbert.

- Ugy-e bár, nem más, mint az ön mestere, a mindenható, hallhatatlan ember, az isteni Cagliostro! - kiáltotta a királyné.

- Felség, az én mesterem csakis a természet. Cagliostro csak életem megmentője volt. Valamikor egy pisztolygolyó furta át a mellemet. Most, husz év elmúltával, mint orvos még mindig szilárdul hiszem, hogy az a seb gyógyíthatatlan volt. Ő pedig meggyógyított egy balzsammal, melynek összetételét nem ismerem. Ezért vagyok hálás neki ezért csodálom őt.

- És megjövendölt önnek oly dolgokat, melyek beteljesültek? - kérdezte a királyné.

- Különös, hihetetlen dolgokat felség, - felelte Gilbert. - Ha nekem jövendölne valamit, úgy cselekedném, mintha csallhatatlanul be kellene következnie.

- Ha tehát korai, természetellenes, szégyenteljes halált jósolna önnek, készülne-e életének ily végére?

- Annyiban mindenesetre, hogy elkövetnék minden tőlem telhetőt, hogy elkerüljem azt a halált.

- Hegy elkerülje? - felelte a királyné csüggetegen. - Oh nem, doktor, látom már, hogy el vagyok veszve. Az óceán, mely újra meg újra megtörik ezen a palotán, végre mégis elnyel. Oh, megvetem ezt a népet, gyűlölöm, mint ahogy ő gyűlöl engem! Ne mondja ismét, hogy ne viselkedjem királyné módjára ezzel a néppel szemben, hogy anyjaként viselkedjem. Most már ismerem ezt a népet. Ma ujjong, holnap kinyújtja karjait, hogy megfojtson velük. Nem akar az mást, mint rombolni vak dühében.

- Felség, - kiáltotta Gilbert - ezt a tengert felséged mindig csak messziről látja, a meredek szirten állva, látja előretörtetését és visszahuzódását, és őrvongásnak tartja panaszait. Nem úgy kell nézni. Olyasminek kell tekinteni, mit Isten lelke mozgat, mely a vizek felett lebeg. Olyannak kell tekinteni, ami előretör minden akadályon át, célja felé. Emelje fel azt a fátylat, melyet mindig és mindig a szemébe huz. Ismerje fel az új Franciaországot, mellyel vele van Isten.

Gilbert nem volt rajongó, de e szavai közben széttárta karjait és égnek emelte szemét. A királyné csodálkozva nézte, nem értette meg.

- Pompázó szavak, - mondotta halkan.

- Oh nem, felség, - folytatta Gilbert - nem üres szólamokról, hanem fontos dolgokról van itt szó. Franciaország romokban hever, és még nem építettek újjá belőle semmit. De a feneketlen mélységén át Franciaország a szabadság, az új rend felé halad. A haza egysége a nagy cél, melyhez habozás nélkül közeledik. Franciaország különböző tartományai, melyek eddig különálló területek voltak s melyeket különböző törvények választottak szét s mindenféle kis és nagy urak kormányoztak, egyetlen birodalommal lesz. Nem lesznek többé bretagneiek, burgundiak, provencálok, normannok, dauphinébeliek - csak franciák lesznek.

- Egyelőre csak lázadókat látok mindenütt, kik pártot ütnek királyuk ellen, - felelte Mária Antoinette.

- Nem, felség, a nép nem lázad fel király és királynéja ellen, hanem inkább a király és a királyné áll szemben a néppel a rendiség jogainak és a korlátlan hatalomnak kegyetlen szavaival, pedig a nép nem akar többé mást hallani, mint a testvériség az egyenlőség, a hazaszeretet szavát. Franciaország felemeli az új világosság szövetségét és ezt a világosságot fogják körülállni a világ egyéb nemzetei, ennek a világosságnak fognak hódolni. Itt, a mi hazánkban fekszik bölcsőjében a világ megváltója - még van reá idő, felség, lépjen ehhez a bölcsőhöz és vegye karjaira a világ üdvösségét. Legyen anyja!

- Elfelejtí, doktor, hogy nekem vannak saját gyermekeim, - felelte a királyné hidegen. - Ha követném tanácsát, ki kellene tagadnom őket egy idegen gyermek kedvéért.

- Ha úgy áll a dolog, - mondotta Gilbert fájdalmasan - akkor burkolja gyermekeit Mária Terézia hadiköpenyébe és hagyja el velük Franciaországot. Mert akkor felségednek természetesen igaza van - a nép el fogja nyelni és önnel együtt elnyeli gyermekeit is. De nincs idő vesztegetni való, drága minden pillanat.

- És nem fog akadályt gördíteni az elutazás elé, doktor? - kérdezte a királyné.

- Soha, - felelte Gilbert. - Most, hogy ismerem szándékait, inkább még segítségére leszek.

- Jól van, egy nemesember késznek nyilatkozott, hogy feláldozza magát, s ha kell, meghal érettünk.

- Hogyan! - vágott szavába a doktor. - Felséged csak nem Favras márkira gondol?

A királyné megdöbbenve nézett reá.

- Honnan tudja nevét? Honnan tud szándékáról?

- Óva kell intennem felségedet. Egy baljóslatu jövődölés...

- Hah, valószínűleg ugyanak a prófétának a jövődölése.

- Igen, ugyanannak, és korai, szégyenteljes halált jósol Favras márki urnak.

- Akkor semmiesetre sem lehet vesztegetni az időt, - kiáltotta Mária Antoinette - meg kell hazudtolni azt a szerencsétlenségről huhogó baglyot.

- E szerint felséged csakugyan el volna határozva, hogy elfogadja Favras márki segítségét?

- Sőt már el is küldöttem hozzá és várom válaszát.

Ebben a pillanatban lépett be Lamballe hercegnő s néhány szót sugott a királyné fülébe.

- Jöjjön be! - kiáltotta a királyné, - a doktor tud mindent. Doktor, - folytatta - Charny Izidor ur van itt, most hozza Favras márki válaszát. A király holnap elhagyja Párist, holnapután pedig tul leszünk Franciaország határán. Jöjjön, Charny, jöjjön már... Szent Isten! mi baja van? Miért oly sápadt?

- Favras márkit egy órával ezelőtt letartóztatták és a Châtelet fogházába vitték, - felelte Izidor.

A királyné kétségbeesett, haragtól lángoló pillantása találkozott Gilbert szemével. Gilbert oda lépett hozzá és a legmélyebb részvét hangján mondotta:

- Asszonyom, ha bármiben hasznomat veheti, rendelkezék velem; eszem, odaadásom, életem, mindenem az öné.

A királyné felnézett Gilbertre és lassan, megadással mondotta:

- Gilbert ur, ön, aki ma reggel jelen volt a próbán, mondja, hiszi-e, hogy oly fájdalom nélkül öl az a gyalázatos gép, mint feltalálója mondja?

Gilbert felsóhajtott és eltakarta szemét mind a két kezével.

NEGYVENEDIK FEJEZET

Monsieur megtagadja Favras urat

Egy nappal Favras ur letartóztatása után a következő hirdetmény jelent meg Páris falain:

Favras márkit és feleségét a 24-éről 25-ére virradó éjjel letartóztatták. A márki 20.000 embert akart összegyűjteni és azt tervezte, hogy megöleti Lafayette tábornokot, valamint Páris polgármesterét s elvágja Párist az élelembehozataltól. Ez összeesküvés élén Monsieur, a király testvéröccse állt.

A hirdetmény óriási feltűnést keltett. Csak ez a szikra kellett, hogy lángra lobbantsa a hamu alatt izzó zsarátnokot.

Huszonhatodikán este összegyűltek a városházán a városi képviselők. Mikor felolvasták a hevenyében megalakított vizsgálóbizottság jelentését, mely világosságot derített az esetre, az ajtónálló jelentette, hogy Monsieur, a király öccse, bebocsáttatását kéri.

A városi képviselők csodálkozva néztek egymásra. Bailly kérdő pillantást vetett az összegyűltekre, s minthogy a szemekből ugyanazt az egy választ vélte kiolvasni, meghagyta az ajtónállónak, hogy vezesse be ő királyi fenségét.

Monsieur egyedül jött, sápadtan, támolygó léptekkel. Félénken nézett körül a gyülekezeten s felemelte kezét, jelölve, hogy meghallgattatását kéri.

- Uraim, - mondotta kezdetben reszkető, de aztán mind szilárdabb hangon - az az óhajtás hozott ide, hogy megcáfolyjak egy közönséges rágalmat. Favras márkit tegnapelőtt este letartóztatták, ma pedig azt a hirt terjesztik a városban, mintha összeköttetésben álltam volna vele. Ezért meg akarom magyarázni, miféle összeköttetésben álltam én vele. A márki az 1772. évben svájci gárdám tagja volt, de 1775-ben kilépett szolgálatomból s azóta egy szót sem váltottam vele.

A kételkedés moraja hallatszott a gyülekezetben; de Bailly intett, és újra csend lett a teremben, és Monsieur nem lehetett egészen tisztában, hogy a moraj tetszést, vagy rosszalást jelent-e. Tehát folytatta:

- Hónapok óta meg vagyok fosztva jövedelmeimtől és jelentékeny kötelezettségeknek kellett eleget tennem, azért elhatároztam, hogy kölcsönt veszek fel, hogy ne legyek kénytelen e miatt az állampénztárt terhelni meg. Baráti részről megtudtam, hogy Favras márki abban a helyzetben van, hogy kieszközölje ezt a kölcsönt egy génuai bankártól. Aláírtam egy két millióról szóló adóslevelet, mert annyira volt szükségem, hogy eleget tehessek minden kötelezettségemnek és viselhessem udvartartásom költségét is. Merő pénzügylet volt, melyet gazdasági ügyeim vezetője intézett el. Favras márki nem is került a szemem elé. Arról, hogy mi egyebet követett még el, nincs tudomásom.⁵

A képviseleti ülés néhány tagja nem állhatta meg, hogy gunyos mosollyal ne árulja el, hogy nem hisz a herceg szavában.

Monsieur észrevette és elpirult.

- Tegnap értesültem arról a hirdetményről, melyet elterjesztettek a városban, - folytatta a herceg. - Uraim, bizonyára nem kívánják tőlem, hogy önigazolással alázzam meg magam, de olyan idöket élünk, mikor a rágalom a legjobb polgárt is a forradalom ellenségének tüntetheti fel, ezért azt hiszem, tartozom ugy a királynak, mint önöknek is azzal, hogy személyesen

---

⁵ A provençei gróf szavai történelmiek. *A szerző megjegyzése.*

foglaljak állást az ellenem támasztott vádakkal szemben. Megragadom az alkalmat, hogy elvben kijelentsem: A most folyó mozgalom elejétől fogva azt a nézetet vallottam, hogy az alkotmány válságáról van szó s e mozgalom élére magának a királynak kell állnia, mert erre kötelezi rangja, erre kötelezik jó szándékai és tehetségei, mindegy, hogy ez a mozgalom a nemzetnek, vagy az uralkodónak fog-e nagyobb hasznára válni. Mindig hangsúlyoztam: első a nemzeti szabadság és csak azután következik a király tekintélye.

E szavakra tetszésnyilatkozatok hallatszottak. Monsieur tehát bizakodóbb hangon folytatta:

- Mutassanak reá egyetlenegy cselekedetemre, egyetlenegy nyilatkozatomra, mely ellenkezik ezekkel az elvekkel. Felfogásomat sohasem változtattam meg és nem is fogom megváltoztatni soha.

Monsieur elhallgatott és rövid szünet mulva, felállt helyéről Bailly polgármester és a következő szavakkal válaszolt a herceg kijelentésére:⁶

- Páris város képviselői meglelégedéssel látják körükben királyi fenségédet, szeretett királyunk fennkölt testvéröccsét. Monsieur a főrendek második tanácskozásán a harmadik rend javára adta le szavazatát szinte egymaga, vagy legalább a nép nagyon csekély számu barátai közt. Monsieur tehát a polgári egyenlőség hive és megérdemli a nemzet tiszteletét. Hazafias felfogása szerint kell őt megítélni, s e hazafias felfogásának ő ma is kifejezést adott. Tiszteletteljes köszönetet mondok neki ezért a felfogásért az egész gyülekezet nevében s egyben köszönetet mondok neki azért a megtiszteltetésért, melyben megjelenésével részesített bennünket.

---

⁶ Szintén történelmiek. *A szerző megjegyzése.*

NEGYVENEGYEDIK FEJEZET

A király megesküszik az alkotmányra

Monsieur tehát a maga részéről részben eleget tett annak a tanácsnak, melyet XVI. Lajosnak adott. Megtagadta Favras urat s abból a dicséretből, melyben az érdemes Bailly részesítette, kitűnik, hogy vállalkozását teljes siker kísérte. Mindenesetre ez birta reá XVI. Lajost, hogy a maga részéről meg esküt tegyen az alkotmányra.

Egy reggel tehát a teremőr jelentette a nemzetgyűlés elnökének, hogy a király néhány miniszterével és tisztjével kopogtat a lovaglőiskola ajtaján. Tudniillik a nemzetgyűlés abban a helyiségben ülésezett.

A népképviselők csodálkozva néztek egymásra. Mi közölnivalója lehet a királynak velük, kikkel már oly rég ellenkező utakon járt?

Bevezették XVI. Lajost, s az elnök átengedte helyét a királynak.

Az uralkodót hangos éljenzéssel köszöntették; mert Desmoulins Kamill és Marat kivételével még egész Franciaország királypárti volt, vagy legalább királypártinak hitte magát.

Ő felsége szót kért. Lelki szükségét érzi, így szólt, hogy szerencsét kívánjon a nemzetgyűlés munkájához. Helyesli az országnak megyékre való felosztását, mindenek előtt pedig ki akarja fejezni az alkotmányon való tetszését.

Senki sem készült a képviselők közül a király megjelenésére. Tehát nem is tudták, hogy volta-képpen mit akar. Türelemmel hallgatták végig hosszú beszédjét, a nélkül, hogy hosszadalmasnak tartották volna; sőt akárhány képviselő könnyeket hullatott meghatottságában. Barnave sirt, Lamet sirt, Mirabeau sirt - érzékenyülésüknek nem volt határa.

Mikor a király elhallgatott, az egész nemzetgyűlés egy emberként állt fel helyéről: Valamennyien felemelték kezüket és megesküdtek az alkotmányra, mely még el sem készült. A király aztán elbucsuzott, de a nemzetgyűlés elkísérte a Tuilériákig, ott aztán bemutatta hódolatát a királynénak is.

De Mária Antoinette, Mária Terézia leánya, nem lelkesült oly könnyen; Lipót nővére nem hullatott örömkönnyeket. Bemutatta a képviselőknek fiát és így szólt:

- Uraim, szivemből helyeslem, amit a király népe iránt való szeretetből tett. Itt van a fiam: jókor meg fogom tanítani reá, hogy oly erényes legyen, mint atyja, tisztelje a nép szabadságát és erős támasza legyen a törvényeknek.

A képviselők fellángoló lelkesedését nem lohasztotta le a szavak hűvössége. Visszatértek az ülésterembe, ott aztán indítványt tettek az eskütételre nézve, megállapították az esküformát, aztán az elnök felállt és így szólt:

- Esküszöm, hogy a nemzethez, a törvényhez és a királyhoz hű leszek és amennyire hatalmamban áll, megtartom a nemzetgyűlés által elhatározott és a király által jóváhagyott alkotmányt.

Ezt az esküt letette minden képviselő is. Tíz napig öröm és vigasság volt ezután Párisban. Felesküdtek mindenhol, a Grève-téren, a városházán, az utcákon, a hazának oltárokat állítottak s eléjük vezették az iskolás gyermekeket, s az iskolás gyermekek felesküdtek, mintha már meglett emberek volnának és tudnák, mi az eskü. A Notre-dame-templomban nagy tedeumot tartottak és az egész nép megismételte ott esküjét Isten színe előtt. De a király ott már nem

jelent meg. Távolmaradása feltűnt, de az emberek sokkal boldogabbak voltak, semhogy megütköztek volna rajta.

- Miért nem ment el a templomba és miért nem tett esküt az oltár előtt az egész világ hallatára? - kérdezte Mária Antoinette gunyosan.

- Azért, mert hazudni ugyan tudok, de hitszegő nem akarok lenni, - felelte XVI. Lajos.

A királyné mélyen felsóhajtott, mert hiszen eddig ő is azt hitte, mint mindenki más, hogy a király őszintén gondolta a dolgot.

NEGYVENKETTEDIK FEJEZET

Egy nemes ember

Tizenhárom nappal azután, hogy a király megjelent a nemzetgyűlésben, a február 17-éről 18-ikára virradó éjjelen egy ember jelent meg a Châtelet-fogház kapujában és a rendőrminiszter által aláírt parancsot mutatott elő, mely meghatalmazza, hogy tanuk jelenléte nélkül beszéljen Favras márkival. A fogház kormányzója éppen szabadságon volt; felkeltették az alkormányzót; az valódinak találta a parancsot és utasításba adta, hogy vezessék az idegent a márki börtönébe.

Mikor az ismeretlen egyedül volt a kulcsárral egy sötét folyosón, melyen átvitt utjok, megkérdezte vezetőjétől, hogy Louis kulcsár-é.

- Az vagyok, - felelte a kulcsár.

- Az amerikai páholy tagja ön? - kérdezte tovább az idegen.

- Az vagyok.

- Egy héttel ezelőtt titokzatos kéz hozta önt ide, hogy megtegyen valamit, amiről még nem tud semmit.

- Ugy van.

- Azt mondták, hogy várja be egy bizonyos ember utasításait.

- Ugy van, a nagymester utasításait.

- És miről fogja megismerni a nagymestert?

- Egy mellvértről, melyen három betű áll.

- Én vagyok az a bizonyos - itt van a három betű. - Az idegen szétvetette köpenyét és megmutatott egy vértet, melyen ezek a betűk álltak: L. P. D.⁷

- Nagymester, - mondotta a kulcsár, s meghajolt - állok parancsára.

- Nyissa ki nekem a márki börtönét és legyen készen, hogy engedelmeskedjék annak, amit mondok, - felelte az idegen.

A foglyot óvatosságból a föld alatt 20 láb mélyen levő börtönbe zárták, de társadalmi állására mégis tekintettel voltak annyiban, hogy ágyat, asztalt állítottak szobájába s ellátták tiszta fehérneművel, írószerrel. A márki oly mélyen aludt, hogy nem hallotta, mikor a két férfi belépett börtönébe. A kulcsár letette a lámpát az asztalra és kiment. Az ismeretlen egy pillanatig szomorú pillantással nézte az alvót, aztán vállára tette kezét és felébresztette.

A fogoly felriadt. Bizonyára azt várta, hogy rossz hírt mondanak neki.

- Legyen nyugodt, márki, jóbarát jön hozzá, - mondotta az idegen.

Favras reánézett éjszakai látogatójára, kíváncsi volt arra a jóbarátra, ki husz lábbal a föld alatt látogatja meg.

- Áh, - mondotta, felocsudva - Zannone báró.

- Az vagyok, márki.

---

⁷ Lilla pedibus destrue - taposd el a liliomokat. Tudniillik a Bourbonok liliomait.

Favras azt mondta, hogy foglaljon helyet azon a zsámolyon, melyen könyvei és ruhadarabjai voltak.

- Üljön le, kérem, báró ur.

- Kedves márki, nem adhatok bőséges magyarázatot; nincs sok időnk vesztegetni való. Tudja, hogy holnap fognak ítéletet mondani önről.

- Magam is hallottam már róla, - mondotta Favras.

- Ugyanazok előtt a bírák előtt fog állni, kik felmentették Bezenval urat. Tudja, hogy ezt a felmentést az udvar közbenjárásának lehetett köszönni?

- Tudom, - felelte a márki nyugodtan.

- Valószínűleg azt reméli, hogy az udvar meg fogja tenni önért is azt, amit megtett Bezenval urért.

- Báró ur, - felelte a márki - azok az urak, kikkel a tudvalevő dologban érintkezésem volt, fogják tudni, mi a teendőjük és amit elhatároznak, helyeselni fogom.

- Akkor hát hallja: Monsieur a városházán kijelentette, hogy csak egész felületesen ismeri önt 1772-ből; ez idő óta egyáltalában nem látta önt soha.

Favras helyeslően bólintott.

- A király hallani sem akar többé a szökésről. Megjelent a nemzetgyűlésen és esküt tett az alkotmányra.

- Favras mosolygott.

- Kétségbe vonja? - kérdezte Zannone.

- Ki mondja? - felelte Favras.

- Ebből mindenesetre láthatja, hogy nem számíthat sem Monsieur, sem a király támogatására.

- Ne térnénk végre a dologra, báró? - kérdezte Favras.

- Holnap meg kell jelennie birái előtt.

- Egyszer már mondotta.

- El fogják ítélni.

- Feltehető.

- Még pedig halálra.

- Valószínűnek látszik.

- De nem tudja, milyen halálra! - kiáltotta a báró türelmetlenül.

- Amennyire tudom, csak egy halál van.

- De meghalni különböző módokon lehet, különböző módokon lehet embert kivégezni. Akasztófán, kerékbetörve, hóhérbárdal. Az ön számára az akasztófát fogják választani.

- Az akasztófát? - kérdezte Favras s a hangja most először remegett kissé.

- Ugy van, a nemzetgyűlés kimondotta mindenkinek a törvény előtt való egyenlőségét. Ennek következtében a nemesekkel ép úgy kell elbánni, mint a nép gyermekeivel. Fel fogják önt kötni, márki ur.

- Báró, - felelte Favras megint teljes nyugalommal - csak ezeket a kellemes dolgokat akarja közölni velem, vagy valami jobb cél hozta ide?

- Meg akartam mondani önnek, hogy elő van készítve minden, hogy megszökhessék. Ha akarja, tíz perc alatt szabad lehet és huszonnégy óra alatt túl lehet az ország határán.

Favras néhány percig gondolkozott, de nem árulta el a legcsekélyebb meglepetést sem.

- A királytól származik ez az ajánlat, vagy pedig a király öccsétől?

- Nem, márki, hanem tőlem.

Favras a báróra nézett.

- Öntől? - kérdezte. - Miért törődik sorsommal? Hiszen alig látott kétszer.

- Nem szükséges, gyakran látni valakit, hogy az ember megismerje, márki, - felelte Zannone. - Ritka az igaz nemesember, szeretném megmenteni az emberiség számára ez emberek egyikét.

- Nincs reá más oka is?

- De van. Kölcsönügyletet kötöttem önnel s így bizonyos mértékben magam is oka vagyok a szerencsétlenségének.

Favras mosolygott.

- Nyugodtan alhatik, én felmentem, - felelte.

- Hogyan? Tehát nem akar megszökni? - kérdezte csodálkozva a báró. A márki kezét nyújtotta neki.

- Szívemből köszönöm önnek feleségem és gyermekeim nevében, de nem akarok szökni.

Zannone úgy nézett reá, mintha kétségbe vonná, hogy helyén van az esze.

- Nem érti meg, báró, - mondotta a márki - hogy miért akarom én elszenvetni a halált, bármely formában vár reám? Megmondom. Kiráypárti vagyok, de nem azok közül való, kik nem mernek szint vallani és elköltöznek az országból. Az én kiráypártiságom nem ravasz számítás, hanem mélyen gyökerező meggyőződés, hit, vallás; a király az én szememben Isten helyettese. Ha megszököm, a nép azt hiszi, hogy a király vagy Monsieur segített a szökésben. Nagy kárt okoznék nekik, ha megszökném. Báró ur, a vallások elpusztulnak, ha nincsenek vértanúik. Én meg fogok halni a hitemért. És minél szégyenteljesebb lesz a halál, annál eredményesebb lesz az áldozat. Krisztus a keresztfán halt meg két lator között.

- Márki ur, helyeselném, amit mond, ha halálával ugyanazt tudná megtenni a királtságért, amit az Üdvözítő halála a világért tett. De a királyok bűneit nem lehet jóvátenni egy nemesember vérével.

- Isten kezében van az, - felelte Favras. - Az állhatatlanságnak és hűtlenségnek ebben a korszakában azt a vigasztaló tudatot fogom siromba vinni, hogy lelkiismeretesen teljesítettem kötelességemet.

- Ellenkezőleg, márki ur, - mondotta Zannone - azzal a tudattal fog megválni az élettől, hogy hiába halt meg.

- A katona, ki nem menekül el, hanem dacol a tulerővel, szintén tudja, hogy halálával nem használ semmit, de meghal, mert belátja, hogy becstelenség volna, megfutnia.

Zannone elővette az óráját. - Van még egy óra időnk, - mondotta. - Leülök ehhez az asztalhoz és várok fél óráig. Aközben gondolja meg.

- Jó éjszakát, báró ur, - felelte a márki s a másik oldalára fordult. A bankár azt hitte, azért teszi, mert háborítatlanul akar gondolkozni, de mikor a fél óra letelt s az ágyhoz lépett, látta, hogy Favras mélyen alszik.

- Még sem teszek le róla, - mondotta magában Zannone - talán még remél, s ha kimondották az ítéletet, akkor...

Kezébe véve a tollat és a következőket írta egy papírlapra: »Majd ha kimondották az ítéletet, nem kételkedik többé, hogy a király és Monsieur elejtették. Ha akkor aztán jobbat gondol, elég lesz hívnia Louis kulcsárt s megmondani neki, hogy elhatározta magát a szökésre. Még akkor is találkozik mód a megmentésére. Nincs késő a megmentésére akkor sem, mikor már viszik az akasztófához, elég, hangosan mondania: »Akarom, hogy mentsenek meg«, és megmentik«.

Kiment a börtönből. Künn a kulcsár a parancsait kérte.

- A fogházban maradni és megtenni mindent, amit Favras márki kíván, - felelte Cagliostro.

A kulcsár átvette kezéből a lámpát és tiszteletteljesen ment előtte, a szolga módjára, ki urának világít.

NEGYPVENHARMADIK FEJEZET

Cagliostro jóslata beteljesül

Másnap délután egy órakor, a Châtelet bíróságának jegyzője négy fegyveres ember kíséretével lement a börtönbe Favrashoz és tudtára adta, hogy meg kell jelennie a bíróság előtt.

Favras pöre óriási feltűnést keltett, senki sem kételkedett benne, hogy a márkit halálra ítélik s hogy a tárgyalás a negyven bíró előtt, kiknek színe elé vezették, voltaképpen merőben fölösleges. Ép úgy vihették volna akár mindjárt a börtönből az akasztófa alá.

A márki derült, nyugodt arccal jelent meg ez emberek előtt, kik nem bírái, hanem hóhérai voltak. Gondosan öltözködött. Selyem frakkja, fehér atlasz mellénye, selyem harisnyája, csatos cipője és a Szent Lajos-rendnek gomblyukába tűzött jelvénye a társaságba készülő ur külsejét kölcsönözték ennek a fogolynak.

Favras ur helyet foglalt a vádlottak padján és körülnézett a teremben. Nagyon jól tudta, hogy ellenfelei részéről minő érzületre tarthat számot. A gyűlölettől égő szemek, a fenyegetően összeszorult öklök megmondották neki azt, hogy elveszett. A nézőknek ebben a vadul izgatott sokaságában csak egy arcot látott, mely részvétet árult el, éjjeli látogatójának arcát.

A vádlott nevére, állására és származására vonatkozó megszokott kérdéseket gyorsan elintézték, a vádiratot felolvasták, aztán sorra került a terhelő tanúk kihallgatása, s ekkor Favras, ki a szökés gondolatát ugyan visszautasította, de azért védeni akarta életét, azt várta, hogy előszólítják a mentőtanukat, kiket ő nevezett meg. De az elnök felállt és befejezettnek nyilvánította a tárgyalást. A márkinak arra az ellenvetésére, hogy hátra van még tizennégy tanú kihallgatása, az elnök azt felelte, hogy a bíróság ezeknek a tanuknak kihallgatását nem engedte meg.

Favras szemében villám cikázott fel.

- Azt hittem, hogy a párisi Châtelet ítél fölöttem, - mondotta. - De tévedtem. Ugy látom, a spanyol inkvizíció előtt állok.

- Vezessék el a vádlottat! - mondotta az elnök.

Mikor a márki kiment a teremből, száz hang kiáltotta mögötte: - Semmi kegyelem! Semmi kegyelem!

Mikor a vádlott eltávozott, a bírák tanácskozássra ültek össze. De Favras a megszokott órában lefeküdt.

Éjjel tizenegy órakor Louis kulcsár belépett börtönébe. A márki már aludt. A kulcsár felébresztette.

- Márki ur, a bírák ebben a pillanatban mondják ki önre az ítéletet.

- Barátom, ha csak ennyi mondanivalója van, - felelte a márki - kár volt felébresztenie.

- Márki ur, de ha már elítélték, őr állítanak börtöne elé, és ha még oly hatalmas az az ember, ki tegnap önénél járt, nem tehet többé semmit. Nem üzen neki semmit?

- Sem most, sem később.

- Akkor sajnálom, hogy háborgattam, de egy óra múlva ugy is felébresztették volna.

- Akkor fölösleges újra elaludnom, - mondotta Favras.

A felső folyosók tájáról léptek és fegyvercsörgés zaja hallatszott.

- Nekem szól? - kérdezte a márki.

- Igen, fel fogják olvasni önnek az ítéletet, - felelte a kulcsár.

Néhány perc múlva kinyitották az ajtót. A bíróság jegyzője, nemzetőröktől kísérvé, belépett. Száraz, egykedvű hangon olvasta fel a halálos ítéletet.

Favras nyugodtan hallgatta. Nem ijedt meg akkor sem, mikor hallotta, hogy Zannone jól sejtette, és kötél által fog meghalni.

- Márki ur, - mondotta aztán a jegyző - tudhatja, hogy most már nincs számára más vigasztalás, mint melyet a vallásban találhat.

- Téved, megmarad számomra még az a vigasztalás, melyet jó lelkiismeretemben találok.

- Kívánja-e, hogy papot küldjenek önnek?

- A Saint Paul plébánosát kérem.

Két órával azután megjelent nála az a tiszteletreméltó pap, kinek látogatását kérte.

NEGYVENNEGYEDIK FEJEZET

A Grève-tér

A papot rövid ideig magára hagyták az elítélttel. Aztán megjelentek a pribékek, lefosztották a márki kabátjáról a szent Lajos rend keresztjét, összekötözték kezét, táblát kötöttek a mellére ezzel a felirással: »Hazaáruló«, aztán elvezették.

Künn már készen várta a kocsi. A pap a baljára ült. A hóhér utolsónak szállt fel s a háta mögött foglalt helyet. Favrasnak nyakába vetette a hurkot és a kötél végét a kezében tartotta.

A kocsi átrobogott az embertömegekkel telt utcákon és kísérete mind sűrűbbé vált. Ez emberek között, kik közvetlenül a kocsi után tódultak, a márki felismerte éjszakai vendégét, aki most halárusnak öltözött.

Favras intett neki, de ez a biccentés csak hálát fejezett ki, semmi mást.

Mikor megérkeztek a Notre-dame-templom elé, a hóhér azt mondta az elítéltnak, hogy le kell szállnia és vezekelnie kell.

Favras szót fogadott. A templom kapujában megparancsolták neki, hogy térdeljen le. Maga mellett megint ott látta a halárust. Ez a kitartás meghiúsította, de azért nem szólt semmit. A Châtelet egyik őröké összehajtogatott papírlapot nyomott a kezébe és odasugta neki: - Olvassa el!

Favrast úgy kötözték meg, hogy használhatta kezét. Felemelte összekulcsolt kezeivel a papírdarabkát s a következőt olvasta: »Elég egy szót szólnia, és megmentik«.

A márki nem felelt semmit. Most megkezdették az ítélet felolvasását. A menet aztán újra elindult.

- Uraim, - mondotta Favras - vigyenek a városházára, szeretném ott tollbamondani végrendeletemet. Ugy hallottam, ezt az utolsó kegyet mindig megadják a halni készülőknek.

Teljesítették kívánságát. Mikor a kocsi megállt a városháza előtt, a tömeg ezt kiáltotta:

- Leleplezéseket akar még tenni!

A városháza külső lépcsőzetén egy előkelően öltözött fiatalember állt. Halálosan elsápadt, mikor hallotta a tömeg kiáltását, és olyan állást foglalt el, hogy Favrasnak észre kellett vennie, mikor elhaladt mellette. A márki csak egyetlen pillantást vetett rá és halkan így szólt:

- Ne féljen semmitől, Narbonne ur, szót sem fogok szólni arról, amit a Place Royaleon beszélünk meg.

Határozott léptekkel ment fel a lépcsőn. De tovább maradtak a városházán, mint a népnek kedvére volt. Ujra felhangzott az a szörnyű kiáltozás, mely megelőzte Foulon és Berthier halálát is. A sokaság azt hitte, hogy egy hátsó ajtón menekülni engedték az elítélteket.

Favras semmivel sem háborította magát; gondosan átolvasta a végrendeletet, melyet tollbamondása alapján egy őrök a papírra írt, kijavított rajta három hibát, aztán aláírta nevét.

Ezerszavu ujjongás harsant fel, mikor az elítélt végre ismét megjelent. Favras körülnézett a lépcső tetején.

- Egyetlenegy fogat sem kísér végső utamon, - mondotta gunnyal. - A nemesség hálátlan. Horn gróffal szemben udvariasabbak voltak, mint velem szemben.

- Horn gróf gyilkos volt, de te vértanu vagy, - mondotta egy hang.

Favras odanézett és újra felismerte a halárust, kivel már kétszer találkozott halálának útján.

Szilárdan és kiegyenesedve ment fel a vesztőhely lépcsőjén. Mikor a létra első fokára tette lábát, hangosan kiáltotta:

- Polgártársak, ártatlanul halok meg!

Mikor a negyedik lépcsőfokra ért fel, még egyszer megállt és kiáltotta:

- Polgártársak, imádkozzatok érettem!

Az egyik pribék, ki mögötte állt, a fülébe sugta: - Tehát nem akarja, hogy megmentsek?

- Nem, Isten jutalmazza jó szándéktokat, - felelte Favras. - Tegyétek meg kötelességeket!

A hóhér letaszította a létráról. Az a feketeruhás előkelő ur, ki a városháza lépcsőjén állt, s most egy kerékvető kőről nézte a kivégzést, a következő pillanatban leugrott a kőről, egy kocsihoz sietett és a Luxembourgba vitette magát.

Ott nagy türelmetlenséggel várta jöttét három ur: Monsieur és két meghitt embere. Két órakor ebédelni akartak, de úgy szorongtak, és szurkoltak, hogy nem ehettek egy falatot sem. A szakács kétségbe volt esve; nem tudta már, hogyan tartsa meg izletességükben a fogásokat. Ekkor végre kocsi robogott az udvarra. Provence grófja az ajtóhoz sietett, de akkor már felfelé tartott rohanva Narbonne Lajos gróf is.

- Királyi fenség, - kiáltotta - szerencsésen mult el minden. Favras meghalt s egy szót sem árult el.

- Akkor végre ebédelhetünk, - mondotta Monsieur és nagyot lélezett.

- Derék nemes volt, - tette hozzá egyik meghitt embere - az ebéd végén poharat fogunk üríteni egészségére.

NEGYVENÖTÖDIK FEJEZET

A királyságot megmentették

Néhány nappal Favras kivégzése után egy ember tartott felfelé Saint-Cloud fasorán. Almás-szürke lovon ült. Szemmel láthatólag a nemesi osztályhoz tartozó, 40 éves ember lehetett. Feltűnő rutsága nem volt nagyszerűség nélkül: pufók arca, aránytalanul vaskos fej, himlőhelyes arcbőr, villogó szempár, gunyos ajak. Mikor a fasor végére ért, habozás nélkül a palota udvarába tartott s az udvar mélyébe vetette pillantását. Két épület közt, jobbra, egy másik ember várta és jelt adott neki a kezével.

Egy kapu nyitva állt; az az ember, ki az érkezőt várta, átment ezen a kapun; a lovas nyomon követte és csakhamar egy másik udvarba ért. Ott a vezetője megállt; fekete kabát, fekete nadrág, fekete mellény volt rajta. Mikor körülnézett és látta, hogy az udvarban nincs senki, kalapját kezében tartva, közeledett a lovashoz.

De az bizonyos mértékig megelőzte, mert lovának fejéhez hajolt és halkán kérdezte:

- Weber ur?

- Mirabeau ur?

- Az vagyok.

És nagyobb könnyűséggel, mint hinni lehetett volna, leszállt nyergéből.

- Lépjen be, - mondotta Weber, és várjon egy pillanatig, míg az istállóba vezetem lovát.

Ugyanakkor kinyitotta egy szalón ajtaját, melynek ablaka és másik ajtaja a parkra szolgált. Mirabeau belépett és levetette hosszú szürke lábszárvédőjét, mely alól most előtűnt selyemharisnyája és lakkcipője.

Öt perc múlva Weber újra megjelent.

- Kövessen, gróf ur, a királyné várja, - mondotta. Azzal kinyitotta a kertbe nyíló üvegajtót és az ösvények tömkelegén át a park legrejtettebb részébe vezette.

Ott előtűnt egy pavillon, melynek zsalugáteres ablakai kettőnek kivételével zárva voltak. Benn élénk tűz égett a kandallóban; az asztalon kétágu gyertyatartó állt. Ebben az előszobában Weber megkopogtatott egy ajtót, bejelentette a jövevényt, aztán félreállt s bebocsátotta a grófot.

Mikor Mirabeau belépett a szobába, felállt egy nőalak és tétován, majdnem ijedten ment eléje. A királyné volt.

Dobogó szívvel lépett a hirhedt, gyűlölt ember elé, kiben minden szerencsétlenségnek egyik legfőbb okozóját látta, ki véleménye szerint maga csinálta meg október 5-ét és 6-át, s kivel most mégis kénytelen alkuba állni.

Mirabeau oly kecsesen közeledett, hogy senki sem várta volna tagbaszakadt alakjától, tiszteletteljesen meghajolt, és várt.

~ Mirabeau ur, - kezdette a királyné a beszélgetést - Gilbert doktor biztosított bennünket arról, hogy kegyed hajlandó volna pártunkra állni.

Mirabeau meghajlással fejezte ki, hogy a dolog csakugyan úgy áll.

- Máris javaslatot tett egy új minisztérium megalakítására nézve. Nem a mi hibánk miatt történt, hogy ez a minisztérium nem jött létre.

- Elhiszem, - felelte Mirabeau. - Legalább is nem felséged hibájából. Előterjesztésem bizonyos emberek ellenkezésén bukott meg, kik a királyság hű embereinek adják ki magukat.

- Mit gondol, gróf ur? Ez is csak egyike a helyzetünkkel együtt járó szerencsétlenségeknek. A királyok ép oly kevésbé válogathatják meg barátaikat, mint ellenségeiket; a királyok akárhányszor kénytelenek elfogadni egyeseknek vészes odaadását. Oly emberek vesznek körül bennünket, kik meg akarnak bennünket menteni, és tönkre tesznek bennünket. Oh! az embernek el kell vesznie, mikor nagytehetségű emberek támadják és oly emberek védik, kik megérdemlik ugyan becsülését, de fogalmuk sincs helyzetünkről.

És a királyné sóhajtva szoritotta szeméhez a zsebkendőjét.

- Felség, - felelte Mirabeau - bizonyára nem tekint ellenségének. Leszögeztem magam királpárti elveim mellett és a trón jogaiért küzdöttem, bár tudtam, hogy nem remélhetek köszönetet a megcsalt, a félrevezetett királytól. Fel lehet-e tenni rólam, hogy másképp gondolkozom most, mikor ez a kegyes fogadtatás hálára kötelez? Igaz, késő van, nagyon késő. Talán már csak romlásomba dőlhetek a királysággal együtt, melynek megmentésére hívtak ide ma. Mert most, mikor átadták a nemzetgyűlésnek a »Vörös könyv«-et, az uralkodóház titkos pénztári könyvét, melyben az udvar minden kegyencének kifizetett titkos nyugdíjak és kegyadományok vannak elkönyvelve...

- Ebben az árulásban a királynak nincs része. A könyvet ő a titoktartás kötelezettségével adta át a bizottságnak, de a bizottság nem váltotta be ígétét, hanem nyilvánosságra hozta a könyv tartalmát. Ő felségének tehát nincs része benne, hogy barátaink nehéz helyzetbe jutottak.

- Mint becsületes ember, rosszalom ezt a közzétételt, - felelte Mirabeau. - Tudja-e felséged, hogy mi indította reá a bizottságot? A király ugyanakkor, mikor itt esküt tett az alkotmányra, titkos megbízottakat tartott Torinóban; ugyanakkor, mikor itt elfogadta a pénzügyi reformot, Trierben nagy költséggel udvari istállót tartott fenn. Artoisnak és Condénak még mindig jelentékeny összegeket fizetnek ki, noha két hónappal ezelőtt kormányhatározattal megszüntettek minden nyugdíjat. Ez alatt a két hónap alatt hatvan milliót adtak ki, senki sem tudja mire. A királytól sürgősen kértek felvilágosítást, de ő megtagadta a választ. Ennek következtében a bizottság nem érezte magát többé ígétéhez kötve és közzétette a »vörös könyv«-et. A királynak soha sem lett volna szabad kiadni kezéből oly fegyvert, melyet oly megsemmisítő erővel lehetett ellene fordítani. Ha én volnék ő felségének tanácsadója, a dolog nem történt volna meg. Ugy szolgálnám őt, mint a törvények által szabályozott királyi hatalom, mint a királyi hatalom által biztosított szabadság apostola. Ennek a szabadságnak három ellensége van: a papság, a nemesség, a parlament. A papság már kiesett a sorból; de a nemességgel számot kell vetni. Azt féken kell tartani, ami csak úgy lehetséges, ha a királyság szövetkezik ellene a néppel. De a királyi tekintély, sajnos, tudni sem akar a néppel a nemesség ellenében való szövetkezésről. A parlamentek hatalmát ép úgy meg kell törni, mint a papság hatalmát. A kormányhatalom erősítése, a királyi hatalom helyreállítása és a népszabadsággal való egyesítésük, ez az én politikám. Ha a király magáévá akarja tenni ezt a politikát, mondja ki nyíltan. Ha nem, akkor visszavonulok.

- A királyt illetőleg nem mondhatok semmit, - felelte Mária Antoinette. - De magamévá tenném ezt a politikát, ha a döntés joga az én kezemben volna. Mondja meg azokat az eszközöket, melyekkel el akarja érni célját.

- Felséged - mondotta Mirabeau - tisztában lehet vele, hogy nem szabad többé Párisra számítani, de azzal is, hogy még nagyon sok hívünk van a tartományokban, kiket erős hatalommal egyesíthetünk. Tehát azt a tanácsot adom, a király hagyja el Párist, de ne Franciaországot; a király menjen Rouenbe és bocsásson ki ott oly parancsokat, melyek nagyobb örömeire szolgáljanak a népnek, mint a nemzetgyűlésnek. Legyen forradalmibb a forradalomnál, akkor el

lehet kerülni a polgárháborút. Mert a királyságnak a régi alapon való helyreállítása, felség, a lehetetlenségek közé tartozik. Ezt a régi királyságot nem védhetem. Csak arról van szó, hogy ujjaalakítsuk, és ezt megpróbálnám abban a formában, melynek példáját Angliában látjuk.

- Oh, gróf ur, biztosítsa számunkra csak ezt a monarchiát, - kiáltotta a királyné - és meglátja, nem vagyunk oly hálátlanok, mint amilyennek mondanak bennünket.

- Megteszem, - felelte Mirabeau bizakodó hangon. - Ha megtalálom felségednél és a királynál azt a támogatást és biztatást, melyre szükségem van, esküszöm itt ezen a helyen, hogy beváltom ígéretemet, ha életembe kerül is.

- Gondolja meg, gróf, - mondotta Mária Antoinette - ezt az esküt nemcsak egy asszony, hanem egy ötszáz éves uralkodóház előtt teszi, melyet velünk együtt trónjától fosztának meg.

- Tudom, mily felelősséget vállalok magamra, - felelte Mirabeau. - Nehéz a vállalkozás, de erős az akaratom és törhetetlen a hűségem. Ha bizonyos vagyok királynőm kegyében és királyom bizalmában, végbeviszem.

- Ha csak erre a segítségre van szüksége, mindkettőt megígérem, - mondotta Mária Antoinette.

És azzal a szirénmosollyal nézett reá, mellyel meg tudta nyerni a szíveket.

Az államférfi büszkesége kielégült, de hiusága még többet kívánt.

- Asszonyom, - mondotta - felséges anyja, Mária Terézia császárné, mikor elbocsátotta a kihallgatásról alattvalóját, csókra szokta neki nyújtani kezét.

A királyné diadalmas pillantást vetett a megszelidített oroszlánra és odatartotta neki alabástrom finomságu ujjait. Mirabeau mélyen lehajolt és a szép hideg kézre szoritotta ajkát. Aztán büszkén egyenesült fel.

- Felség, - mondotta - ez a kézcsók meg fogja menteni a királyságot.

NEGYVENHATODIK FEJEZET

Pitou ápolja Katalint

Pitou Ange Párisból, hova a megszökött Sebestyén után ment, együtt tért haza Billot-val. Utközben elmondotta neki, hogyan találta Katalint ájultan az utszéken és hogyan vitte haza; mindenesetre hallgatott a teljes valóságról, mert tudta Billotról, hogy szerető apa, de szigorral óvja családjának becsületét. Ha megmondja neki, hogy leányának szerelmi viszonya van egy arisztokratával, kinek, nézete szerint, bizonyára nem lehetnek tisztességes szándékai, a leánnyal, a derék parasztember okvetlenül nagy haragra lobban; tehát Pitou jobbnak látta, e pontot illetőleg hallgatni. Azokra a kérdésekre, melyeket Billot amaz ájulás gyanítható okairól intézett hozzá, Ange következetesen csak azzal felelt, hogy: »Nem tudom!«

Arra aztán mind a ketten elmerültek saját gondolataikba.

Mikor a tanyához értek, Billot rögtön besietett. De leányának hálósobájába előtt váratlan akadály állta útját, Raynal doktor személyében, ki határozottan kijelentette neki, hogy Katalin állapotát tekintve, minden felindulás életveszélyessé válhatnék a beteg leányra nézve. Az orvos agylobot állapított meg, melyen most, az akkor még szokásos módok szerint, mustár-tapasszal és érvágással igyekezett segíteni. Minthogy a beteg különös dolgokat beszélt lázában, már anyjának sem engedték meg, hogy betérjen a betegszobába; az orvos most távol tartotta onnan az apát is.

Billot anyó révetegen ült a konyhában. Mikor megpillantotta urát, felugrott helyéről, elkiáltotta magát örömeiben és a nyakába borult.

Billot megdöbbenve nézett reá, mintha meg sem ismerte volna.

- Mi történik itt? - kérdezte, s minthogy az asszony csak szomoruan rázta a fejét, megint az orvoshoz fordult:

- Még is csak meg kell néznem a leányomat, - mondotta.

- Néhány percre megengedhetem, - felelte Raynal. - De aztán feltétlenül békében kell hagynia. Jöjjön.

Beléptek a szobába. A leány arca lázban égett, homlokán jeges borogatás volt; érthetetlen szavakat rebegett, de Billotnak úgy rémlett, mintha kihallaná belőlük az Izidor nevet.

Billot apó, ígéretéhez képest, csöndesen kiment a szobából s megszólítani sem próbálta leányát; de nagyon sötét arcot vágott s úgy látszott, inkább harag, mint aggodalom bántja. - Ideje volt hazajönnöm, - dörögte.

Raynal doktor azt a megfigyelést tette, hogy Katalin csakugyan nagyon sűrűn emlegeti az Izidor nevet s ebből azt következtette, hogy az az Izidor okvetlenül a szeretője. De ugyanakkor majdnem mindig kiejtette Pitou nevét is, amiből meg azt a következtetést vont, hogy Katalinnak Ange a barátja. Ez arra a gondolatra juttatta, hogy Ange-ot rendelje be hozzá betegápolónak, hogy zavartalanul beszélhessen vele Izidorjáról, mikor a láza majd elmúlik.

A Villers-Cotterets környékének viszonyaiban nagyon otthonos orvosnak nem kellett soká gondolkoznia, hogy abban az Izidorban Charny gróf testvéröccsére ismerjen, s minthogy volt tudomása a fiatal vicomtenak Párisba való utazásáról, nem kételkedhetett többé abban sem, hogy a betegségnek ez az elválás a tulajdonképenvaló oka. Mikor tehát elment, úgy rendelkezett, hogy hagyják mellette Pitout kisegítőnek a mellett az ápolónő mellett, kit még ma elküld a házhoz, mindenkinek másnak pedig újra megtiltotta, hogy a betegszobába lépjen.

Katalin csendesen töltötte az éjszakát. Több óra hosszáig aludt, aztán bevette orvosságát és nyugodtan tette vissza fejét a vánkosra.

Pitou nagyot sóhajtott, mikor az ápolónő tett-vett a beteg körül, mert azt hitte, hogy Katalin észre sem vette. Pedig tévedett. Katalin csak arra várt, hogy az ápolónő újra elszunnyadjon a karosszékeiben, akkor aztán óvatosan felült és magához intette szemével.

- Oh, édes Pitou, - sóhajtotta és megfogta kezét - oly szerencsétlen vagyok!

- Édes Katalin, - felelte Pitou és gyöngéden simogatta meg ujjait - tudtam, hogy szereted, de azt még sem tudhattam, hogy agylázat kapsz, ha elmegy. Megmondhatom, hol van és hogyan érzi magát.

- Hogyan? Láttad?

- Nem láttam, de tudom, hogy szerencsésen érkezett meg Párisba. Tudniillik Gilbert Sebestyén megszökött az intézetből, mert Párisba akart menni, megkeresni apját. Izidor ur utközben találkozott is vele, én pedig, minthogy Sebestyén atyja, hogy úgy mondjam, reám bízta fiának gondját, haladéktalanul Párisba siettem Sebestyén után. Ezért tudok Izidor ur szerencsés megérkeztéről. De tudok még többet is. Ez idő szerint már nincs Párisban. A király Olaszországba küldötte. Ha meg akarod tudni, hogy pontosan hova, akkor majd tudakozodom róla. Gilbert doktor a Tuilériákban még beszélt vele, mielőtt elküldöttek. A doktortól megtudhatom. Huszonnégy óra leforgása alatt megtudom, ha úgy kívánod.

- Köszönöm, Pitou, nem lesz szükség reá, - felelte Katalin - holnap bizonyosan kapok tőle levelet.

- Levelet? - kérdezte Pitou, és körülnézett. - Oh, Katalin, apádnak kezébe ne essék!

- Apám kezébe! - mondotta Katalin ijedten. - Hát nincs már Párisban?

- Tegnap jött meg velem, - felelte Ange. - Az orvos megtiltotta neki, hogy a szobádba lépjen. De tartok tőle, tudja, hogy mi történt; mert hallottam, mikor dörögte: »Jól van, no, amíg beteg, hallgatók, de azután majd meglátjuk«.

- Hallod-e, Pitou, - mondotta Katalin aggódva - nem szabad leveleinek apa kezébe kerülni, mert megölne.

- Ugy bizony, Katalin, abban nem érti a tréfát, - jegyezte meg Ange.

- Eredj el, Pitou, Colombe anyóhoz, - folytatta a beteg - tudod, ahhoz a boltosasszonyhoz, aki a leveleket hordja, és mondd meg neki, hogy senki másnak ne adja át a nevemre érkező leveleket, mint neked. Ez volna az egyetlen és legbiztosabb mód, ha te is úgy akarnád, mert tudom, hogy benned megbízhatom.

Pitou mélyet sóhajtott. - Szívesen megteszem éretted, - mondotta.

- Derék ember vagy, - sugta Katalin boldogan. - Jobb minden orvosságnál, amit megteszel, érettem. Eredj, eredj most mindjárt.

- Felkeltsem az ápolónőt? Fél hatra.

- Nem, hadd aludjék, nem kell nekem most más, mint...

Hirtelen elhallgatott.

- Igen, igen, tudom már, - egészítette ki szavát Pitou elszomorodva - nem kell most más, mint Izidor ur levele, azt akartad mondani. No, megkapod minél előbb.

Kiment. Katalin, a hosszú beszélgetéstől kimerülten, visszaroskadt párnáira.

Mikor Pitou sompolyogva ki akart menni a tornácon, a konyhából kihallatszott Billot szava:

- Te vagy az, gyerek?
- Én vagyok, Billot apó.
- Csak nem akarsz elmenni? Hova készülsz?
- Villers-Cotteretsbe, Raynal doktorhoz.
- Történt valami?
- Nem, az éppen nem.
- Az orvos azt mondta neked, hogy csak akkor menj hozzá, ha valami új dolog történt.
- Hát történt is, mert Katalin kisasszony egyszerre jobban lett.

Billot nem szólt többet, hanem hagyta, hogy menjen utjára. Ugy lehet, örült a megnyugtató hírek, vagy talán megint sötét gondolatokba mélyedt.

Pitou elment az orvoshoz; reggelinél találta, megtette neki jelentését, aztán a levélhordó asszonyhoz ment.

Colombené asszony éppen a boltját nyitotta. Szoros érintkezésben volt Angelika nénivel, de ez a barátság nem tartotta vissza attól, hogy ne szeresse Pitout. Mikor a fiú Katalin leveleit kérdezte, írott meghatalmazást kért tőle, mert tilos, másnak adni ki a levelet, mint címzettjének. De Ange oly szépen tudta kérni, hogy végre késznek nyilatkozott, a postára menni véle és átadni neki a levelet.

Fél óra múlva Pitou illatos levelet csusztatott a zsebébe és nagy örömmel sietett vele vissza Billoték tanyája felé.

Utközben azon gondolkodott, hogyan adhatná át suttyomban a levelet Katalinnak, anélkül, hogy előbb találkoznék Billot apóval. Ugy fordult, hogy az ápolónő kinyitotta a betegszoba ablakát, mert friss levegőt akart bocsátani Katalinra. Pitou odasompolygott, egy orvvadász szemességével nézett körül, hogy nem látja-e meg valaki, aztán bedugta fejét az ablakon.

Katalin ébren volt és őt várta. Meg is látta mindjárt.

- Hoztál-e levelet? - kérdezte sugva.
- Itt van, - felelte Pitou és gyors mozdulattal a vánkosa alá csusztatta. Aztán szaporán visszahúzódott és a ház kapujához sietett. Ott állt Billot, de minthogy a betegszoba ablakai a ház szöglete mögül nyíltak, nem láthatta, ami ott történt.
- Ange megijedt, mert nem készült reá, hogy találkozik Billot apóval.
- No, mit végeztél? - kérdezte Billot egész nyugodtan.
- A doktor ur még ma eljön, - felelte Pitou.
- Éppen jókor jössz a reggelire, - mondotta Billot. - Eredj csak be.

De nem vette le szemét a fiuról, és csak akkor nyugodott meg, hogy Pitou reggeli sétájának csakugyan nem volt titkos célja, mikor látta, hogy Ange leül a cselédek asztalához és jóízűen lát hozzá a falatozáshoz.

Kis idő múlva jött az ápolónő.

- Hogy van a leányom? - kérdezte tőle Billot.

- Már megint félrebeszél, - felelte az asszony. - Folyton egy városról csacsog, melynek Turin a neve s olyan országban van, melyet ő Szardiniának mond. Azt mondja, jöjjön be hozzá Pitou. Hogy az majd felvilágosítja mindenről.

Billot összeráncolta homlokát - Pitou nem tudta, mit is feleljen. Billotné félt, hogy leányának állapota megint rosszra fordul.

- Eredj már hozzá, Ange, - kiáltotta aggódva. - A doktor is azt mondotta, hogy te viseld gondját.

- Ugy van, - mondotta Billot is - minthogy Katalin téged hivat, hát eredj. Talán lesz egyszer olyan pillanata is, amikor a szüleit kívánja.

NEGYVENHETEDIK FEJEZET

Pitou földrajzi tudománya

Pitou gyanította, hogy vihar van itt kitörőben, és elhatározta, hogy mielőtt Katalin állapota valamennyire is engedi, hazamegy Haramontba.

A beteg türelmetlenül várta. Alig, hogy leült hozzá, megragadta a kezét.

- Oh, Ange, köszönöm, - mondotta - de mily soká is maradtál oda!

- Nem tehettem róla, Katalin, - felelte Pitou - apád tartóztatott. Azt hittem, észrevett valamit. Aztán meg tudtam, hogy egyelőre meg van mindened, amit kívántál.

Erre aztán Katalin kezdett kérdezősködni Szardiniáról és Turinről, és a szegény Pitounak elő kellett szednie minden tudományát, mely Fortier abbé tanításából megragadt benne. Végre mégis eszébe jutott, hogy Szardinia egy sziget, mely Korzikától délre van a tengerben. Turin okvetlenül valami nagy város ezen a szigeten.

- Oh, bizonyosan nagyon messze van innen, - sóhajtott Katalin. - Nem is régen csak három-negyed órányira volt tőlem, és bármikor láthattam, most pedig sok-sok mérföld választ el tőle. Milyen messze lehet, Pitou?

De a jó fiu azt már nem mondhatta meg neki; annyira már nem terjedt a tudománya.

- Turinről csak azt az egyet tudom, Katalin, - tette hozzá - hogy oda menekült valamennyi herceg, aki megszökött Franciaországból. Ugy látszik, a nagyurak fészke lett. Ott van Artois gróf, Condé herceg, Polignac hercegnő és azonkívül is még sok más hazaáruló; de remélem, nemsokára leütik a fejüket azzal az ügyes masinával, melyet most talált fel Guillotin doktor.

- Oh, istenem, miket beszélsz? - jajdult fel Katalin. - Mily kegyetlen vagy!

- Kegyetlen? - felelte Pitou. - Hát persze, Izidor urfi is azok közül a nagyurak közül való, és érette aggódik. Ne szóljunk róla többet. Mondd meg inkább, mit tehetek még neked.

- Bizonyos, hogy még több levelet is kapok tőle, - mondotta Katalin.

- És, ugy-e, hozzam ide azokat is, ugy, mint ezt? Szívesen megteszem.

- Hiszen magam nem mehetek értük, apám szemmel fog kísérni.

- Oh, erősen tart szemmel engem is, - mondotta Pitou.

- De nem megy utánad Haramontba, - felelte Katalin - és megállapodhatunk valami helyben, ahova elrejtethed a leveleket.

- Abban igazad van. Mit szólnál ahhoz az utszéli odvas füzfához, ahol elájulva találtalak?

- Az ám, jó lesz, mert azt a fát látom innen az ablakomból. Csak aztán vigyázz, hogy apám rajta ne érjen.

- Oh, kérdezd csak az erdőkerülőktől, rajtaértek-e valaha, pedig tucatszámra oroztam tőlük az üregi nyulakat. De aztán hogyan jutnál hozzá a levelekhez?

- Majd igyekszem jó hamar meggyógyulni, - felelte Katalin.

NEGYSZÁZVONNYOLCADIK FEJEZET

Az emberi jogok kihirdetése

Az orvos megjött és nehéz szívvvel hagyta oda Pitou a tanyát; mert nagyon édesnek érezte, hogy Katalin oly nagy bizalommal van iránta, bár megkeserítette minden örömét, hogy ő tesz most szerelmi szolgálatokat Charny Izidornak, a vetélytársának.

A doktor nagyon csodálkozott, hogy oly gyorsan javult meg Katalin állapota. Most már nem kellett kitiltania a szülőket gyermekük szobájából. Be is mentek azok és Billot, minden neheztelése mellett, örömmel zárta karjába szeretett leányát.

Pitou, minthogy most már semmi dolga sem volt Villers-Cotteretsben, hazament szülőfalujába.

Haramontba való megérkezése nagy esemény volt. Párisi utazása sok szóbeszédre és magyarázgatásra adott okot, azt pedig, ami Lafayettenek Párisból küldött parancsa után történt, tudniillik, hogy lefoglalták a Fortier abbénál rejtgetett fegyvereket, a Haramontiak Pitou politikai jelentőségének tulajdonították. Némelyek azt beszélték, hogy Gilbert doktor hívta Pitout Párisba, mások meg, hogy nem Gilbert, hanem Lafayette tábornok hívta, még mások pedig, - és mindenesetre ezek voltak a legkisebb számmal - hogy a király hívta.

Pitou, bár semmit sem tudott e híresztelésekről, amelyek távollétében terjedtek el, oly méltóságteljesen tért vissza szülőfalujába, hogy mindenki elcsodálkozott. Alig, hogy belépett házába, alig, hogy fogadta a dobos látogatását, már kiadta e barátjának a parancsot, hogy a legközelebbi vasárnap délre nagy katonai szemlét hirdessen, Haramont főterére.

Azután kiment az erdőbe, néhány tört vetni, és felkeresni Clouis apót az erdész kunyhójában. Mikor ezen is tulesett, elment Colombe anyóhoz, de nem kapott tőle Katalinnak szóló levelet.

Következő útja Dulauroy szabómesterhez vitte. Azt a huszonöt louisdort, melyet Gilbert doktortól kapott, arra akarta fordítani, hogy egyenruhát készíttet nemzetőreinek, s megkérdezte a szabótól, hogy vállalja-e a haramonti nemzetőrség számára ezt a szállítást, és hogy mit kér érte.

Dulauroy mértéket vett minden egyes katonának és végezetül kijelentette, hogy a megrendelésre váró harminchárom kabátot és nadrágot nem csinálhatja meg harminchármon alul. Pitou azt pogányul drágának mondogta. Megmagyarázta a mesternek, hogy Lafayette tábornok három millió embernek egyenruhával való ellátásáért hatvanmillió livret fizetett. - A mi csak husz livre egy embernek. Dulauroy mester azt felelte, hogy ily esetben a nagy megrendelés teszi, hogy olcsóbb árban készíthetik. Már pedig ő nincs abban a helyzetben, hogy egy-egy ruhát olcsóbban csináljon meg, mint - hogy alkudni is lehessen vele - huszonkét frankért, ráadásul pedig a szükségessé váló beszerzések miatt kiköti a készfizetést.

Pitou elővette zsebéből az aranyakat és kijelentette, hogy az megtörténhetik, de csak meghatározott összeg áll rendelkezésére, és ha Dulauroy nem hajlandó szállítani a harminchárom kabátot és nadrágot huszonöt louisdorért, akkor kénytelen lesz más szabóhoz menni. Ez hatott. A mester megegyezett Pitouval, sőt beleegyezett abba a feltételbe is, hogy Ange, mint megrendelő, ingyen kapja meg a saját egyenruháját.

Másnap a haramonti nemzetőrség néhány óra hosszáig gyakorlatozott parancsnokának vezetésével, és a falu népe összecsozdult és nézte a látványosságot. Harsányan hangzottak fel Pitou Ange vezényszavai. Az egész csapat együttes gyakorlatai után Tellier Claude és Maniqet Désiré alparancsnokok azt a parancsot kapták, hogy kisebb csapatmozdulatokat végezzenek

saját embereikkel, amire aztán Pitou ügyelt fel. Mikor a gárda visszavonult, a nép ujjongva kiáltotta parancsnokának:

- Éljen Pitou Ange, a nép atyja!

A forradalmi Franciaországban akkortájt mindenfelé testvériesülési ünnepeket ültek, melyeken a minden rendű és rangú polgárok kihirdették együvértartozásukat és egyenjogúságukat s ugyanakkor esküt tettek a nép képviselői által kivivott alkotmányra. Ilyen ünnepélyt készültek tartani Villers-Cotteretsben és környékén is. A város előtt oltárt állítottak és diszitettek fel gyönyörűen, s azt akarták, hogy Fortier abbé mondja előtte a misét.

Az imént elmondott eseményekre következő vasárnap kora reggelén Haramontban és Villers-Cotteretsben megperdültek a nemzetőrség dobjai. Az őrség a Pitou által készítettett új egyenruhájában vonult fel. Csakhamar megjelentek a falubéliek, valamennyien ünneplő ruhában és látni lehetett köztük Ange nénikéjét, az öreg Angelika kisasszonyt is. A néni kezebben hallotta már Dulauroy mestertől, hogy öccse rendelte meg az egyenruhákat katonáinak. A fősvény öregasszony sehogy sem érthette meg, hogyan adhatott ki a gyerek ily dologra huszonöt louisdort. Nem kételkedett többé, hogy milliomos lett a koldusszegény fiúból.

Pitou nem sokat törődött nagynénjével; csak Katalint nézte, kit a fehérruhás leányok csoportjában pillantott meg. Katalin még nagyon sápadt volt, meglátszott rajta alig kihevert betegsége, de Pitou szemében szebbnek tűnt fel, mint valaha. Pitou csak előtte való nap estéjén tett egy levelet a füzfa odvába, és Katalin hálás, vidáman sugárzó pillantása most azt mondotta neki, hogy a levél kézhez jutott. Némi keserűséggel gondolta magában Ange, hogy talán nem nézne reá oly vidáman, sőt talán egészen el is maradt volna a látványosságtól, ha nem kapott volna hirt kedvesétől. Mikor szürke lován elhaladt a leányok előtt, Katalint köszöntve, le-bocsátotta kardját és legénységéhez lovagolt, mely már felállt az oltár mellett. Ott leszállt lováról.

Ekkor sokhangu láрма hallatszott a vásártér tulsó oldaláról. Tudniillik a polgármester elrendelte, hogy a vallási ünnephez szükséges egyházi edényeket vigyék oda a templomból, de Fortier abbé nem volt hajlandó kiszolgáltatni a szent tárgyakat. A község feje, a tanács tagjai, az irnok, Billot mester és mások izgatott csoportba gyűltek, melynek közepén Fortier abbé állt a templom bezárt ajtaja előtt. Az urak semmiképpen sem tudtak megegyezni egymással; ennek következtében az ünnep nem folyhatott le a programnak megfelelően. Mít tehettek? A megátalkodott Fortierrel szemben csak nyers erőszakkal győzhettek. Hívták a csendőrt, odarendeltek egy lakatost, és a polgármester kijelentette, hogy fel kell törni a templom ajtaját.

De Fortier szétvetette lábát az ajtó előtt és mennydörgő hangon kiáltotta:

- Vissza!

- Abbé ur! - mondotta Longpré polgármester - nem hajlandó misét mondani a haza oltáránál?

- A haza oltáránál? - mondotta az abbé indulatosan. - Megszenteljem a lázadást, megátkozzam az erényt és megáldjam a bűnt? Nem, soha! Nem, ezt az istentelen misét nem mondom soha!

Ekkor előrelépett Billot.

- Polgármester ur, - mondotta - kényszeríteni kell az abbét, hogy tartsa meg az istentiszteletet, ha maga jószántából nem teszi meg.

- Vissza! - dörögte az abbé - el innen, eretnek, istentelen!

- Hagyjuk azt, abbé ur, - felelte paraszt. - Nem sértettem meg önt, csak azt mondom, hogy kényszeríteni is lehet rá, hogy tegyen eleget annak a hivatásnak, amelyre a község megfogadta.

- Az egyház független, - felelte Fortier. - Nem engedelmeskedik senkinek másnak, mint az Istennek.

- Hogyan? - felelte Billot - külön testületet alkotnak önök? Államot az államban? Franciák-e, vagy külföldiek? Állampolgárok-e, vagy nem? Ha a poroszok, vagy osztrákok fizetik meg önöket, akkor nekik tartoznak engedelmeskedni. De ha a francia nemzettől huzzák a fizetést, akkor engedelmeskedjenek a nemzetnek!

- Igaza van, igaza van! - kiáltotta több hang.

- Azért hát, lelkész, - tette hozzá Billot - ezennel felszólítalak a nemzet nevében, végezd kötelességedet és áldd meg polgártársaidat.

- Bravó! Bravó! - kiáltotta a sokaság. - Éljen Billot! Hurcoljátok az oltárhoz azt a papot!

Fortier abbé látta, hogy lehetetlen tovább ellenszegülnie. Félre állt a templom ajtajától, a községi szolga hozta kihozta a szent edényeket és az abbé reákezdett a »Libera nos domine« dallamára.

Az ünnep rendben folyt le. Mise után felolvasták a parlament által törvénybe foglalt emberi jogokat, és először hallotta most a nép ezeket az új tételeiket, melyek szerint mindenki, ur és paraszt, egyenlő a törvény előtt, melyek szerint semmi nagyurnak, még a királynak sincs többé joga, hogy jobbágymunkára kényszerítse őket, melyek szerint az egyháznak sem szabad többé tizedet követelni tőlük. Sőt az új határozatok értelmében a nép jogosítva van, hogy törvényeket alkosson magának és gondoskodhassék végrehajtásukról is. Első a nép akarata, a király tekintélye csak másodiknak következett.

Csodálkozva hallották és ujjongva fogadták a kihirdetést. A szabadság és testvériség, mely eddig pusztá szólam volt, valósággá lett. A szolgaság, az elnyomatás, a jognélküliség századai elmúltak - földmivelő, munkás és kézműves levetett a bilincset, melyet emberöltőkön át a zsarnokok szeszélye vert kezére. Új korszak kezdődött. Hatezer ember ünnepelte vidáman a szabadság feltámadásának ünnepét.

NEGYVENKILENCEDIK FEJEZET

Az ablak alatt

Az itt leirt ünnepség, melynek az volt célja, hogy egyes szövetkezések útján összeszövetkeztesse egymással Franciaország minden községét, csak előjátéka volt annak a nagy testvéri ünnepnek, melyet aztán 1790 július 14-én tartottak meg.

A községek természetesen már e kisebb egyesülések alkalmával kijelölték a nagy testvérisülési ünnepre kiküldendő képviselőket, és természetes, hogy erre a célra a polgártársak jelöltje Billot és Pitou volt.

Aztán újra megkezdődött a szokott hétköznapi élet. A tanyán minden istenadta reggel kinyitották a kaput; a cselédek kimentek a földekre, a barom a legelőre, és Billot normandiai lovának nyergébe ült, nézni, hogy rendben folyik-e minden a gazdaságban.

A viszonyokat nem ismerő ember azt hihette volna, hogy Billot csak a gazdaságával törődik; de aközben, hogy künn járt a lován, mindig arra figyelt, hogy nem kószál-e a tanya közelében egy ismeretlen alak, hogy nem váltanak-e titkos jeleket Katalin szobája és a közeli füzes bokrai közt, a földeken pedig élesen figyelte, nem lát-e itt vagy ott nagyuri lábnyomokat.

A leányával kedvesen bánt; de Katalin nem kételkedhetett, hogy még mindig bizalmatlan, és igazán nem is tudta, kívánja-e Izidor hazatértét, vagy ne.

Billot anyó most, hogy leánya meggyógyult, és férje osztogatja a parancsokat a tanyán, visszamerült szokott lomha egykedvűségébe. Pitou tovább is végezte szerelmi szolgálatait és az érkező leveleket pontosan rejtette az öreg füzfa odvába. Az utolsóelőtti levél a lyoni posta bélyegét viselte, az utolsó pedig már Párisból érkezett. Tehát a vicomte Párisban van s bizonyára nemsokára visszatér Boursonne kastélyába.

Egyszer, mikor tudta, hogy Billot künn jár a földeken, bement a tanyára és Katalin ablakához ment. Katalin a szobájában volt, meglátta és közeledett hozzá. Pitou azt mondotta, hogy csak azt akarta megtudni, hogyan érzi magát. Töröket akar elhelyezni a Farkasréten, ahol a dusan termő kakukfű miatt a legkövérebb nyulak vannak. Ha majd fog egynéhányat, egy párat hoz neki is.

- Köszönöm a figyelmességedet, Pitou, - felelte Katalin, - még egyszer köszönöm, hogy mindig oly szépen elhoztad a leveleket. Most már nem terhellek vele; mert egyelőre nem kapok több levelet.

Pitou éppen mondani akarta, hogy gondolta már; de mégsem mondotta. Akarta látni, mennyire vonja bizalmába Katalin.

De az beírte azzal, amit mondott. Pedig Pitou ugy szerette volna tudni, hogy hazatér-e most már Charny Izidor ur a kastélyába.

Billot apó hazajött a földekről. Egyenesen a felé az ember felé tartott, kit Katalin ablaka előtt látott. Mikor Pitoura ismert benne, nyájasan köszöntötte a fiut, de a sötét kifejezés nem tünt el arcáról.

- Ebédre hivod magad hozzánk, Pitou? - kérdezte.

- Oh, dehogy, Billot apó, már azt még sem merném... de...

Az a pillantás, melyet Katalin reávetett, mintha felbátorította volna.

- De... no, mit akartál mondani? - kérdezte Billot.

- De ha meghiv, elfogadom.

- Akkor hát tarts velünk, - mondotta Billot, aztán leszállt a lováról és bement a házba. Pitou nyomon követte.

- Kész-e az ebéd? - kérdezte ott benn a paraszt.

- Kész bizony, apó, - felelte a ház asszonya.

- Akkor szaporán, még sok dolgom van ma délután.

Mikor asztalnál ültek, Billot megkérdezte a fiutól, hogy mi hozta a tanyára. Ange megmutatta a tőreit.

- Ahá, - kacagott Billot - úgy látszik, végeztél már az ottani vadászterületteddel és most itt akarod üzni tovább a mesterségedet.

- Azt hiszem, kissé békében kell hagynom Haramont körül a nyulakat, - mondotta Pitou. - Aztán meg... az itteniek izesebbek, mert itt sok hangát és kakukfüvet találnak a mezőn.

- Nézze az ember, - kiáltotta Billot - nem hittem volna, hogy oly nyalánk legény vagy.

- Oh, szó sincs róla, - felelte Pitou - megeszem én, amit elém tesznek, de egyszer már akarnék jó falatot szerezni Katalin kisasszonynak.

- No, jól teszed, - mondotta Billot, - láthatod, hogy még mindig étvágytalan.

- Csak éppen most ittam egy nagy bögre tejet, és kenyeret is ettem hozzá, apám, - felelte a leány.

ÖTVENEDIK FEJEZET

A bujóska

Billot történetesen az ablakra nézett:

- Áh, - kiáltotta - itt jön valaki, aki beszélni akar velem.

Pitou az asztal alatt gyengén Katalin lábára lépett. Katalin elsápadt és ijedten nézett az ablakra. Ekkor megpillantotta Clouis apót, az orleansi herceg vadőrét, ki valami rejtett kunyhóban lakott az erdő közepén s majdnem sohasem járt az emberek társaságába. Hóna alatt dupla-csővű puská volt, melyben Katalin az ezüstveretről mindjárt apja puskájára ismert.

Billot már az ajtóhoz sietett és bebocsátotta az öreg erdei embert. Az megemelte a prémes süvegét és kedves egészségükre kívánta az ebédet.

- Hozott Isten, - felelte Billot - örülök, hogy beváltottad szavad.

Pitou a fülét hegyezte; Katalin figyelt.

- Igen, meghoztam a tizenkét golyót, melyet puskájához rendelt, - folytatta Clouis apó.

- Jól tetted. No, tarts velünk. Itt van a szék, öregem. Foglalj helyet és váljék egészségedre, - mondotta Billot.

Clouis Katalinnal szemben foglalt helyet; a leány rémült pillantásokkal nézte a remete szőrös arcát. Clouis hozzálátott az evéshez.

- Ma jól csináltam a dolgot, Billot mester, - mondotta. - Aközben, hogy idejövök, akartam mindjárt löni egy nyulat, mert ugy-e tudja, hogy a hercegtől engedelmet kaptam, hogy minden nap löhetek egy erdei vagy egy üregi nyulat. Nem akartam két puskát hozni magammal s inkább tizenhárom golyót öntöttem s a fölös golyóval meg a maga puskájával szerencsésen terítékre is hoztam a nyulamat. Nagyon jó puskája van.

- Nagyszerű fegyver az, - mondotta Billot.

- Tizenkét golyót, Billot apó? - avatkozott a beszédükbe Pitou. - Céllövészlet lesz mostanában?

- Álló, vagy futó vadra kell-e? - tette hozzá Clouis.

- Még nem tudom, - mondotta Billot. - Csak annyit mondhatok, hogy lesre megyek.

Mély hallgatás következett; Katalin közel volt az ájuláshoz.

- Hm - mondotta Clouis - gondolom, hogy a herceg vaddisznai bejárnak a kukoricásába. No, azoknak a vastagbőrűeknek ez a golyó talán valamelyest kicsiny, ha az ember nem találja jól vele.

- Nem vaddisznónak szántam ezeket a golyókat, - felelte Billot.

- No, akkor szeretném tudni, mit akar löni velük? - kérdezte Pitou. - Se nem célba, se nem vaddisznóra? Hát akkor mire kell az a tizenkét golyó?

- Farkast akarok löni, mely a nyájam körül ólálkodik, - felelte Billot.

- De most nem jár erre farkas, - mondotta Ange. - Hiszen még le sem esett a hó.

- Én pedig tudom, hogy jár egy itt közel, - felelte Billot és Katalinra nézett. - A pásztor látta ma reggel a Párisból Boursonneba vivő országuton, az yvorsi erdő szélén. Már tavaly is látták erre azt a fenevadat, magam is tudtam felőle - de aztán egyszerre elment, s azt hittük, többé

vissza sem jön. Ugy látszik, hogy most megint bátorságtalanná akarja tenni a környéket - s azért öntöttem Clouis apóval ezt a tizenkét golyót.

Katalin felállt és az ajtóhoz támolgott. Félni lehetett, hogy összeroskad - Pitou utána sietett és felfogta karjával. A leány összeszedte minden erejét és magával vonta Pitout a szobájába.

- Megértetted? - kérdezte tőle elfogyó lélekzettel. - Izidor ma reggel érkezett meg Boursonneba. Ő tudja és agyon akarja löni, ha itt közel mutatkozik.

Ekkor belépett a szobába Billot.

- Pitou, - mondotta szigorú hangon - ha csakugyan azért jöttél ide, hogy töröket vess az erdőben, akkor itt az ideje, hogy utnak eredj, mert besötétedik.

Pitou vele együtt kiment. Katalin felállt és reátolta ajtajára a reteszt.

- No, no, - dörögte Billot - csak zárd magadra az ajtót, szerencsétlen! Nekem mindegy, mert nem ezen az oldalon állok lesbe.

Pitou, ki, ha kellett, oly erős volt, mint az oroszlán, mindig oly okos volt, mint a kigyó. Mint-hogy gyermekkorától fogva azon mesterkedett, hogy tuljárjon a csószók, meg a vadőrök eszén és elkapja orruk elől a gyümölcsöt, veteményt, a vadat, meg a szárnyast, csupa éberség, türelem, kitartás és fufang volt. Így aztán most is egész nyugodtan látott dolgához. Lerakta főreit, hogy ne hozta légyen hiába, leült az erdőben és gondolkozni kezdett.

Kezdetben azt gondolta, hogy úgy volna legjobb, ha Boursonneba menne és óvná Charnyt az életét fenyegető veszedelemtől. De aztán azt mondta magában, hogy Katalin nem hatalmazta fel reá, neki magának pedig elvégre nem is volna oly kellemetlen, ha, mint mondotta, »valami emberi dolog« érné a vicomteot.

Tehát elhatározta, hogy vár és egészen a körülményekhez alkalmazkodik. Ehhez képest visszatért a tanyaház közelébe s lebujt a bozótba és figyelt. Láta, mikor Clouis apó kijött a házból és elköszönt Billottól. Láta, hogy a paraszt meggyújtja szobájában a lámpát és megtölti puskáját. Billot aztán eloltotta a lámpát és kinyitja az ablakot, nyilván, hogy figyeljen. De szobájából nem láthatta Katalin ablakát, ellenben szabad kilátása volt a Boursonneba vivő utra egészen az ivoryi kis erdő széléig. Ha Katalinnak eszébe jutna, hogy kiugorjon az ablakon és az erdőbe menjen, akkor okvetlenül meglátta volna; s minthogy Pitou nem kételkedett benne, hogy Katalin azt csakugyan megteszi, megosztotta éberségét a két ablak között.

Pitou jól gyanított, mert mikor egészen besötétedett, Katalin kinyitotta ablakát és kiugrott a szobájából. Nem fenyegette a veszély, hogy meglátják, míg a villers-cotteretsi irányban maradt, és egyelőre csakugyan azon az uton járt. De kisvártatva mélyen lekuporodott és sompolyogva ment át arra a keskeny gyalogösvényre, mely az erdő felé vitt.

Pitou, mikor látta, hogy elérte az ösvényt, nem kételkedhetett többé, hogy mire készül. Főlöskéges volt már utána néznie, hanem minden figyelmét arra a félig nyitott ablakra fordíthatta, mely mögött Billot állt lesben.

A birtok és az erdő közt egészen nyílt síkság terült el. Katalin, bár fekete köpenyét vetett a vállára, nem maradhatott ezen a sikon észrevétlenül. A tanyától némi távolban juhok voltak, a kutyák ugattak és a földön átsuhanó árnyék felé rontottak. Pitou látta, mikor Billot kihajolt az ablakon és belenézett az éjszakába. A kutyák most megálltak, elhallgattak és visszamentek az akol felé. Megismerték gazdájuk fiatal leányát, és Billot most már látta, hogy csakugyan a leánya volt. Behuzta az ablaktáblát. Pitou eltálatla, hogy utána akar menni a leányának.

Néhány perc múlva csakugyan kinyílt a kapu és Billot, puskával a kezében, megjelent. De nem tért arra a gyalogösvényre, melyen Katalin járt, hanem a szekérutra fordult, mely negyed óra múlva egyesült a gyalogösvénnyel.

Pitou pillanatig sem habozhatott, ha meg akarta akadályozni az apának és leányának összetalálkozását. Gyorsan vetette magát Katalin után, ki éppen az erdő szélére ért. Minthogy nem kellett többé a paraszt kémlelő szemétől tartania, toronyiránt futhatott Katalin után. Ilyképen néhány perc alatt oly közel juthatott hozzá, hogy egy kiáltással figyelmessé tehetette. Katalin megállt és bevárta.

- Mit akarsz Pitou? Mi baj? - kérdezte aggódva.

- Az Isten szerelmére, egy lépéssel se tovább! - sugta Pitou. - Apád meglátott és a bourg-fontainei utkereszteléshez futott. Ott les reád.

- De... nekem... nekem beszélni kell Izidorról, - hebegje Katalin.

- Nem lehet, apád elállja az utat. Eredj vissza a szobádba, kérve kérlek. Én majd őrt állok az ablakod közelében, - unszolta Pitou - és ha Charny ur jön, majd figyelmeztetem.

- Igen, megteszed, Pitou? - kérdezte a leány.

- Oh, éretted megteszek mindent, Katalin, - felelte Pitou meghatottan - hiszen úgy szeretlek!

Katalin megszorította kezét és hazakisértette magát vele.

ÖTVENEGYEDIK FEJEZET

A farkasles

Mikor Katalin visszatért szobájába, Pitou elbujt egy árokban, melyet sűrű bozót takart el. Ebből a rejtekhelyéből láthatta a ház egész elő részét, és figyelemmel kísérhette a Boursonne-ból a tanyára vivő utat.

Rejtekében odasimult ahhoz a fatörzshöz, melynek odvába szokta tenni a Katalin számára érkezett leveleket.

Nemsokára nehéz léptekeket hallott. Billot volt, ki visszatért a tanya udvarára. Egy darabig várt a bourg-fontainei keresztutnál. Minthogy pedig nem jött senki, elhatározta, hogy hazasiet és újra elfoglalja helyét az ablakában. Ugy gyanította, hogy Katalin szándékosan félrevezette. Talán az erdőbe akarta csalni, hogy távolléte alatt a ház közelében találkozassék kedvesével.

A véletlen úgy intézte, hogy Billot egyenesen a fűzfáknak ahhoz a csoportjához tartott, ahol Pitou állt. Gyorsan bujt le a fiú az árokba és elrejtőzködött az egyik odvas fa tövébe.

A paraszt, sajnos, nem ment tovább, hanem megállt a bozót közepén, mert úgy látta, hogy neki is jó lesz az megfigyelő helynek. Pitou most már arra volt kárhoztatva, hogy tétlenül gubbaszkodjék az árok fenekén. Azt sem láthatta már, hogy jön-e Charny ur, nem hogy figyelmeztethette volna. Már csak abban az egyben reménykedett, hogy az urfi nem jön oly nagyon is korán. Akkor pedig Billot türelmét vesztí és visszamegy a házba.

Pitounak egyszerre úgy rémlett, mintha lódobogást hallana. A ló közeledett, s most már nem lehetett kételkedni a dologban. Pitou látta, hogy Billot előrehajol, hogy jobban lásson a sötétben. Aztán hallotta, hogy a lódobogás elhallgat, és ebből kitalálta, hogy a lovas az udvar falához érkezett és leszállt nyergéből. Mindjárt azután valami neszt hallott, melynek természetében Pitou, az orvvadász, nem kételkedhetett. Billot felhuzta a kakast.

Borzasztó csend következett: Pitou minden pillanatban várta, hogy eldördül a lövés. Fordított a fején, amennyire képes volt reá s kissé előrenyújtotta a nyakát is, s most láthatta, hogy fölötte egy puskacső mered vízszintesen a levegőbe.

De a cső most ismét leereszkedett. Billot nyilván nagynak látta a távolságot, vagy pedig tartott tőle, hogy téved és nem a várt embert látja maga előtt.

Az idegen most az ablakhoz ment, mert világosan lehetett hallani az éj sötétségében, hogy valaki halkán megkopogtatja az ablakot.

A puskacső megint felemelkedett. Csattogva ütődött a kova a serpenyő fedőjéhez. Megvillant valami, de nem durrant utána. Csak a puskaapor vetett lobot.

Charny vicomte, mert ő volt a lovas, hallotta a csettenést, látta a villanást és megsejtette a veszélyt, mely fenyegeti. Olyan mozdulatot tett, mintha a rejtekben levő puskához akarna sietni. De Katalin kinyitotta az ablakot, előre nyújtotta a két kezét és sugva mondotta neki:

- Szerencsétlen! az apám van ott... tud mindent.

Megfogta kezével és Charny megértette, hogy mit kell tennie. Gyorsan kapott fel az ablakba és Katalin behuzta magához.

Billotnak volt még egy töltés a puskájában. De a fiatalok szorosan ölelkeztek össze; attól kellett tartania, hogy eltalálja mindkettőjüket.

- Hiszen majd csak kijön, - dörmögte - akkor nem szabadul.

Megtisztította a serpenyőt, és újra felporozta, hogy ne ismétlődhessék meg az a véletlen, melynek a vicomte életét köszönhetette.

Elmult öt hosszú perc. A kutyák hirtelen elvakkantották magukat az udvaron.

- Hah, - mondotta Billot - most a gyümölcsöskerten át ereszti ki.

Átugrotta az árkot, az udvar felé rohant és mindjárt azután eltűnt a fal egyik szöglete mögött. Remélte, hogy a ház másik felén kézhez kapja a vicomteot.

Pitou most sietve bujt elő rejtekéből és nyilírányt Katalin ablakához futott. Beugrott a szobába. Ott nem volt senki. Átsietve a tornácon, elérte a ház hátsó ajtaját és a kertbe sietett. Ott két alakot látott. Az egyik éppen át akarta vetni magát a falon, a másik kinyújtotta karjait. A vicomte, mielőtt átugrott volna, még egyszer így kiáltott:

- A viszontlátásig, Katalin! Ne felejtse...

- Nem, nem, - felelte a leány lélekzete fogytán. - Csak siess már, siess!

- Igen, igen! - kiáltotta nekik Pitou. - Siessen, vicomte ur, legfőbb ideje már!

A fal tulsó oldaláról tompa zuhanás hallatszott, aztán egy fütttyentés, s egy ló gyors dobogása. Az állat nyilván gazdájához sietett erre a jeladásra. Aztán újabb lódobogás az éjszakában... eldőrdült egy lövés... még egy... Katalin felsikoltott és Pitou karjaiba omlott.

- Légy nyugodt, Katalin, - sugta Ange, élesen figyelve - nem találta el... a ló tovább rohant... most túl van a lövés távolán... most nem hallani már többé. Jer ide, jer!

- Hova?

- A szobádba!

- Nem, nem! Nem tudsz valami helyet, a hova elrejtethnél? Vigy el innen! Nem akarok, nem tudok itt maradni!

- Hát az apád?

- Nem apám többé, mert meg akarta ölni a kedvesemet!

- De, gondold meg, Katalin...!

- Nem viszel el innen? Jól van, akkor magam megyek.

- Nem, nem, Katalin, megteszek mindent, amit akarsz...

Kisiettek a veteményeskertbe s egy kis kapun át a szabadba jutottak. Nemsokára azután mindketten eltűntek azon a mély uton, mely La Mouebe, a szomszéd birtokra vitt.

Magánkívül dühében és felindulásában lépett Billot a házba; de mikor nem találta meg a leányát, mikor hiába kereste az egész házban és a kertekben, mikor be kellett vallania magában, hogy leánya megszökött és hogy nem tudhatja, mi lett belőle - nagyon megnehezült a haragvó embernek vadul háborgó szive; dühe elpárolgott és az apa szeretete megmozdult szívében.

Mikor a reggel szürkülni kezdett, Billot kilovagolt és órák hosszáig kutatta át mindenfelé a szántóföldeket és az erdőket.

Mikor hazatért, a nélkül, hogy bármit talált volna, eléje ment a felesége.

- Mi történt? - kérdezte aggódva. - Hallottam, hogy a kutyák ugatnak és valaki többször elsütötte puskáját. Hol van Katalin? Nem találom a házban.

- Elvittem Solange néniéhez, - felelte Billot nyersen.

- Csakugyan? - felelte az asszony elcsodálkozva. - És sokáig marad ott?

- Mig jobban nem lesz, - felelte Billot.

Sietve nyelt le néhány falatot és leöntötte még néhány pohár borral. Aztán megint lóra pattant és elvágatott. Csepp fáradtságot sem érzett az álmatlan éjszaka után.

Álmatlan volt az az éjszaka másvalakinek - Raynal doktornak is. Hajnali egy órájában csengettek az ajtaján. Charny vicomte egyik szolgája kereste. A doktor jöjjön mindjárt Boursonneba, a fiatal urnak van szüksége reá. Hogy mi történt, majd megtudja a kastélyban.

A szolga hátsólova hozott magával a doktor számára is. Raynal sietve felöltözködött, nyeregbe pattant és Boursonneba vágatott.

A vicomteot puskagolyó érte a bal oldalán s egy másik golyó a jobb vállát horzsolta. Hogy miképpen érték ezek a sérülések, a fiatal ur nem volt hajlandó megmondani. A baloldali lövés nem volt jelentéktelen, de nem volt veszedelmes. A golyó megszaghatta húját, de szerencsére nem sértett fontosabb szerveket. A horzsolás jelentéktelen volt.

Mikor elhelyezték a köteléket, a fiatal ur huszonnégy louisdort adott az orvosnak, hogy hallgasson a dolgról.

- Ha azt akarja, hogy hallgassak, akkor a közönségesen megszokott díjat fizesse látogatásomért, tudniillik egy pisztolt, - mondotta Raynal doktor. És elvett egy louisdort és visszaadott tizennégy livret a vicomtenak, bármint kérte is Charny, hogy többet fogadjon el. A doktor éppen csak azt jegyezte meg, hogy szükség lesz látogatására, következésképpen eljön még másnap és a negyednapra is.

A második látogatás alkalmával a doktor már ágyon kívül találta betegét; egy öv segítségével, mely a sebhez rögzítette a köteléket, Izidor már másnap lóra ülhetett, mintha semmi sem történt volna, úgy, hogy inasán kívül senki sem tudott semmit az esetről. Mikor pedig a doktor harmadik látogatását tette, betege már elutazott.

ÖTVENKETTEDIK FEJEZET

Mirabeau nagy árulása

Az olvasó emlékezhetik azokra a szavakra, melyeket Mirabeau mondott a királynénak abban a pillanatban, mikor az csókra nyújtotta neki kezét: »Ez a csók, asszonyom, megmentette a királyságot.«

Bizva saját erejében, Mirabeau hozzáfogott a nagy feladathoz, melyre kötelezte magát. Mikor néhány nappal a királynénál történt kihallgatás után a nemzetgyűlésbe ment, nyugtalan, zajongó embercsoportokat látott az utcán. Közeledett hozzájuk, és látta, hogy röpiratokat osztogatnak közöttük. Az az ember, aki osztogatta, mindegyre ezt kiáltotta:

- Mirabeau ur nagy árulása! Mirabeau ur nagy árulása!

A gróf elővett a zsebéből egy pénzdarabot és odament az árushoz, ki néhány vékára való ily röpiratot tartott még maga mellett a földön.

- Barátom, - mondotta neki - mibe kerül Mirabeau ur nagy árulása?

Az ember reánézett és felismerte.

- Gróf ur, a röpiratot ingyen osztogatják, - mondotta, és halkán hozzátette: - Százezret nyomattak belőle.

Mirabeau gondolatokba mélyedve ment tovább. Százezer példány! És ingyen osztogatják!

Kis idő múlva megállt és pillantást vetett a röpiratba, melyet ingyen kapott. Első oldalán adósságainak pontos jegyzékét találta. Megfelelt az utolsó betűig. 280.000 frank. Alatta állt naptári pontossággal az a nap, mikor Fontanges ur, a királyné alamizsnása, folyósította ezt az összeget. Aztán annak az összegnek megemlézése következett, melyet az udvar havonként fizetett ki neki: 6000 frank. Befejezésül részletes tudósítás volt a füzetben a királynéval folytatott beszélgetéséről. Érthetetlen! Mirabeau azt várta, hogy gyűlölködő, értéktelen pamfletet fog olvasni és nem talált egyebet póré valóságoknál. Ki az a titkos, jól értesült ellenség, aki így üldözi?

A házaló ismerte. Mirabeau tehát még egyszer visszafordult, de ekkor már más ember állt a kosarak mellett.

A véletlen úgy hozta, hogy éppen akkor ment arra Gilbert doktor. Az az ember odanyújtott neki egy röpiratot, ezzel a kiáltással: - Mirabeau ur nagy árulása! - De mikor meglátta a doktort, csak leesett az álla.

Gilbert félredobta a kezébe adott röpiratot s egy pillantást sem vetett belé.

- Rossz mesterséget űz itt, Beausire ur! - mondotta a házalónak. Aztán megpillantotta Mirabeaut, karonfogta és vele ment a nemzetgyűlésbe.

- Ismeri azt az embert? - kérdezte a gróf utközben.

- Valamikor alhadnagy volt, most a legrosszabb fajtájú kártyás és szerencselovag. Ne vegye szívére, gróf, ezt a rágalmat!

- Nem ismer engem, doktor! - felelte Mirabeau nagy indulattal. - Mit bánom, hogy tegnap kedvelt ember voltam s ma már nem vagyok az? Nem bizonyos-e a jövőm? Engem csak az az ígéret nyugtalanít, melyet a királynénak tettem. Azt hiszem, nem leszek képes beváltani. Tudja, hogy beszélgetésem volt vele, és azután egy pillanatig arról álmodtam - ostoba álom volt - hogy nem a király minisztere leszek, mint Richelieu, hanem a királyné szeretője, mint

Mazarin. De mit tett Mária Antoinette? Alig, hogy elbocsátott, levelet irt Flachsland urnak, németországi megbizottjának, hogy közöljék Lipót testvérével, hogy megfogadja tanácsát s elfogadja Mirabeau gróf szolgálatait - de a világért sem veszi komolyan hozzá való viszonyát.

- Bizonyosan tudja?

- Mindenesetre... de most jön még a java... Mit gondol, miről lesz ma szó a képviselőkamarában?

- Azt hiszem, a háboruból, melynek okaival egyébként nem vagyok tisztában.

- Oh, a dolog egészen egyszerű. Európa két táborra szakadt, egyik részen Ausztria és Oroszország, a másikon Anglia és Poroszország - de azért mind a négyen egy lélekkel gyűlölik Franciaországot és a forradalmat. Ausztriának és Oroszországnak nem kell titkolnia érzelmeit; de a szabadelvű Angolország és a filozóf Poroszország nem ismerheti be csak úgy egyszerűen, hogy ellensége a szabadságnak. Átengedik a kezdést Lipótnak. Közben Anglia beleköt a mi szövetségesünkbe, Spanyolországba. Már most vita fog kerekedni arról, hogy kit illet meg, dönteni a háborúról. A belügyet meg az igazságügyet már kivették a király kezéből. Ha megfosztják a hadüzenet jogától is, akkor mi marad meg neki? És hiszi-e, hogy kezében hagyják a királynak, ki gyanussá tette magát, a legfontosabb és legveszedelmesebb döntést? De én, adott ígéretemhez képest, követelni fogom, hogy hagyják meg neki ezt a hatalmat, készülök kockára vetni népszerűségemet, sőt talán életemet is azzal, hogy el akarom fogadtatni ezt a követelésemet. Jöjjön, doktor, kezeskedem, hogy szép ülésnek lesz tanuja.

Mirabeau nem hazudott, s már belépésének pillanatában bizonyosságot tett bátorságáról. Mindenki a szemébe kiáltotta: Árulás! - és az egyik kötelet, a másik pisztolyt mutatott neki. De Mirabeau utat tört magának a sokaságon át.

Az ülésteremben megisméltódtak az ily kiáltások:

- Itt van már! Az áruló! A pénzen megvásárolható!

Barnave állt a szószéken és így kezdte beszédét:

- Igen, áruló vagy, és ellened beszélek!

- Ha te beszélsz ellenem, - felelte Mirabeau - akkor ráérek még fordulni egyet a Tuilériákban, egész bizonyosan itt leszek, mire bevégezed.

Csakugyan kiment és a Tuilériák felé tartott. Hangos szitkok kísérték ki a teremből.

Két óra múlva tért vissza. Barnave éppen akkor szállt le a szószékről. Egyikét mondotta el azoknak a homályos beszédeinek, melyek tetszeni szoktak minden pártnak.

Mirabeau felment a szószékre s a szitkok és kiabálások viharával fogadták. De ő felemelte hatalmas kezét, aztán élve a csendnek néhány pillanatával, odakiáltotta:

- Jól tudtam, hogy a tarpéji szikla nincs messze a Kapitóliumtól!

Ez a néhány szó elhallgattatta a legjobban háborgókat is. Csend lett a teremben, s Mirabeau ezzel félig már győzött is.

Ötször lépett a szószékre ezen az ülésen és összesen három óra hosszáig beszélt. Végre elérte a következő határozatokat: A királynak joga van, belátása szerint felkészülni a háborúra és rendelkezni a haderőről. A hadüzenetre nézve joga van javaslatot terjeszteni a nemzetgyűlés elé, mely nem határozhat el semmit a királyi szentesítés nélkül.

Mikor odahagyta az üléstermet, a künn várakozó nép majdnem darabokra tépte. Ellenben Barnaveot ünnepléssel vették körül. Szegény Barnave, nincs már messze az idő, mikor te fogod hallani ezt a kiáltást. »Barnave ur nagy árulása!«

ÖTVENHARMADIK FEJEZET

Az életital

Mirabeau büszke pillantással és fejét magasra tartva ment ki a nemzetgyűlés terméből.

Mikor hazaérkezett, lefeküdt a földre, virágok közt levő párnáira. Mert kettőt szeretett: az asszonyt és a virágot.

Mióta megnyílt a nemzetgyűlés, egészsége szemmel láthatóan romlott. Testre és szellemi képességekre óriás volt, de a kicsapongó élet, a börtönben töltött évek és ellenségeivel vívott harcai felemésztették életerejét. Abban a korban volt, mikor a tulfeszített szervezet kezdi felmondani a szolgálatot.

Ezuttal annyira aggasztotta állapota, hogy szokása ellenére nem mondott ellent szolgájának, mikor azt mondotta, hogy orvost hív. Éppen ekkor csengetett be Gilbert doktor. Mirabeau kezét nyújtotta neki és leültette maga mellé.

- Kedves gróf, - mondotta Gilbert - nem akartam hazamenni anélkül, hogy szerencsét ne kívánjak sikeréhez, diadalához!

- Pyrrhusi győzelem volt, doktorom, - felelte Mirabeau. - Még egy ily győzelem, és el vagyok veszve.

Gilbert reánézett. - Gróf, - mondotta - betegnek látom.

Mirabeau csak a vállát vont.

- Más már régen belepusztult volna, - mondotta mosolyogva. - Adjon valamit, doktorom, a mi életben, vagy legalább erőben tart.

- Nehéz, tanácsot adni az oly betegnek, mint ön, gróf ur, - felelte Gilbert. - Nyugalmat és önmérséklést ajánljak? Óvjam az asszonyoktól? Azt feleli majd, hogy inkább meghal. Tehát éljen úgy, amint élnie kell.

- Oh, a szenvedélyes szerelmi viszonyokkal sokkal rosszabbul jártam, semhogy hajlandó volnék elején kezdeni. Három évi börtön, egy halálos ítélet és egy asszony öngyilkossága, akit szerettem és aki másért ölte meg magát, kigyógyítottak az eféle szenvedélyekből. Egy pillanattig valami nagyról álmodtam, álmodtam Erzsébetnek Essex gróffal, ausztriai Annának Mazarinnal, II. Katalinnak Potemkinnel való viszonyáról; de csak álom volt. Mit gondol! nem láttam viszont azt a nőt, kiért küzdök, és semmi kétség, nem látom viszont soha... Oh, Gilbert, nincs nagyobb gyötrelmem a világon, mint érezni, hogy az ember mérhetetlen terveket, egy királyság boldogulását, barátainak diadalát és ellenségeinek megsemmisítését hordja magában és hogy mindezt a véletlen rosszakarata, a végzet szeszélye elragadja tőle! Egy évvel ezelőtt még megmenthettem volna a királyságot. Tartok tőle, hogy ma már későn van a királyság meggyógyulására ép úgy, mint az én gyógyulásomra.

- Gróf ur, - felelte Gilbert s egy zöldes folyadékkal telt kis üveget vett elő a zsebéből - legalább önnel teszünk még egy kísérletet. Egy barátom adta a recipét ehhez az italhoz. Általános szer, sőt ugyyszólván életital, akárhányszor magamon is kipróbáltam már és nagyon üdvösnek találtam hatását.

- Az ön kezéből mindent elfogadok, doktorom, - felelte Mirabeau.

- Helyes, - mondotta Gilbert. - Akkor hozasson be magának egy kanál pálinkát vagy borszeszt.

Egy szolga behozta, amit kívántak, és Gilbert belecseppentett néhány cseppet a kanálba az üveg tartalmából. Mirabeau megitta.

- Az ördögbe! - kiáltotta - úgy érzem magam, mintha villámot nyeltem volna le. - Egy pillanatra mozdulatlanul ült helyén, mintha megdermedt volna. - Igen, - kiáltotta aztán hirtelen - életital ez! Hogyan érzem magam! Érzem, hogy megduzzad bennem minden erő - oh, hadd ingadozzék most a királyság, megint elég erős vagyok arra, hogy feltartózhassam bukásában! - Mondja, doktor, hol kapni ezt az italt? Ha minden cseppjét ugyanoly nagyságu gyémánttal kellene megfizetnem, ha le kellene mondanom minden fényűzésről - meg kell kapnom ezt a folyékony tüzet, és győzhetetlen leszek!

- Igérje meg, hogy hetenkint kétszer vesz belőle néhány cseppet, akkor itt hagyom önnek ezt a kis üveget, - felelte Gilbert. - Ha elfogy, forduljon hozzám. És még egyet - vegyen bérbe egy kis házat valami környékbeli falun, ahol jó a levegő. Kocsin, lovon hamar bejöhet onnan Párisba.

- Magam is gondoltam már arra, - mondotta Mirabeau és behívta a szolgáját. - Nem mondottad-e Jules, hogy Argenteuilban találtál már valami nekem valót?

- Igen is, gróf úr, - felelte a szolga. - Egyik földim figyelmeztetésként tett egy házra, melyben valamikor a gazdája, egy külföldi bankár lakott. Ez a ház bérbeadó. Gróf ur megkaphatja, a mikor akarja.

- Jól van, mindjárt kihajtatunk. Doktor, legyen oly szives, tartson velem. Argenteuilt nagyon szeretem. Ott lakott atyám. Emlékeim fűznek ahhoz a helyhez.

Bérmirabeau hívatott és rövid idő múlva künn voltak a szép fekvésű külvárosban. Kiszálltak a kocsiból és elindultak a magas fákkal szegélyezett utakon. Mirabeau szótlan merengésbe mélyedt.

- Hol lakott az atyja, gróf ur? - kérdezte Gilbert doktor, csak hogy valamivel megkezdje a beszélgetést.

A gróf éppen megállt egy kert sövénye előtt.

- Itt lakott, doktorom, - felelte. - De csakhamar előrohant egy nagy eb és ki akarta dugni fejét a rácsos kerítésen.

- Ohó! - kiáltotta Mirabeau visszarettentve. - Látom, semmi sem változott itt, éppen úgy fogadnak még, mint atyám életében!

Egy fiatalember közeledett a kapuhoz.

- Bocsássanak meg, - szőlitotta meg a két urat, - hozzánk készülnek?

- Szerettem volna megnézni egyszer ezt a házat, - felelte Mirabeau - valamikor gyakran fordultam meg benne.

- Oh, nehogy azt higgyék, - mondotta a fiatalember - hogy a háziak is oly barátságatlanok, mint a kutyájok. Kérem, kerüljenek beljebb. Hallgass Cartouche! - kiáltott a kutyára.

- Hadd ugasson, - mondotta Mirabeau mosolyogva - hozzá vagyok szokva, hogy megugassanak a kutyák és emberek. A kutyák még soha sem haraptak meg, de az emberek nagyon gyakran.

- Cartouche nagyon harapós, uram, - felelte a fiatalember. - Vigyázzanak magukra.

- Napról-napra sokkal több gonosz állattal van dolgom, - felelte mosolyogva Mirabeau. - Csak ma reggel is egész farkával kellett szétvernem.

- Igaz, - avatkozott Gilbert a beszélgetésbe - de azokkal az állatokkal beszélhet.

- Doktor, - felelte a gróf - önnek, mint a magnetizmus ismerőjének, még is kellene hinnie az emberi szem hatalmában. Hadd tegyek próbát ezzel a kutyával, majd meglátja...

- Inkább ne tegyen, uram, - óvta a fiatalember - veszedelmes kísérlet volna.

A kutya visszament a házába és lehasalt benne, de még mindig rosszindulatu pillantásokat vetett a jövevényekre.

- Kérem, bizza reám, - mondotta megátalkodva Mirabeau. - Vonuljanak félre mindketten.

A kutya, mikor észrevette, hogy gazdája eltávozott és az idegenek egyike megállt közelében, morogni kezdett, felállt és közelebb sompolygott hozzá.

Mirabeau parancsoló testtartással és kemény pillantással várta. Ugy látszott, minden benne lakozó villamosság kisugárzott szeméből; haja felborzolódt, mint az oroszán sörénye.

A kutya megállt és végignézett rajta lábától fejéig. Mirabeau felvett a földről egy jó nagy marék homokot és reádobta. Ekkor az állat felszökött és fogát vicsoritva rohant feléje. De Mirabeau felemelte karját, azzal a fenyegető mozdulattal, mely soha sem tévesztette el hatását a szószeiken, mikor nyomatékosan adott vele gunyjának, vagy ádáz haragjának. Aztán lassan, de kitartóan közeledett az állathoz. Az a fogát vicsorgatta, morgott, jobbra, balra tért ki, és végre meghátrált. Mirabeau tovább ment, fejét előre nyujtva, pillantását az eb szemére meresztve. Ekkor aztán az állat reszketve ment vissza a házába.

A két ur oda akart menni.

- Maradjanak, - kiáltotta a gróf - még nem végeztem.

Odalépett a kutya házához és így kiáltott: - »Jer elő Cartouche!«

A kutya morgott és nyüszített. Mirabeau megismételte parancsát. Ekkor az állat kijött.

- Lefeküdni! - parancsolt reá a gróf. És csakugyan lehasalt és cipőjét nyaldosta megfélemező-jének.

- No, jól van! - mondotta Mirabeau. - Most vissza a házába!

- Bravó! - kiáltotta Gilbert - kitűnően sikerült a kísérlet!

Mirabeau mosolyogva nézett reá.

- Csak azt szeretném, - mondotta, bólintva a fejével - ha XVI. Lajos is végignézte volna.

A fiatalember hívta atyját és hugát, aztán a házba vezették a vendégeket. Mirabeau szobáról-szobára ment s egészen átengedte magát gondolatainak és emlékeinek.

- Miért vették bérbe ezt a házat? - ezzel a kérdéssel fordult hirtelen a ház lakóihoz.

- A fiam kedvéért, - felelte az öreg ur. - Gyakran megfordult itt a híres Mirabeau s a fiam rajong azért az emberért.

- Hogyan? - felelte a gróf - azért a hirhedt, gyűlölt, kicsapongó Mirabeauért? Hiszen mindenki erkölcstelen embernek mondja!

- Oh uram, - kiáltotta a fiatalember - mondja inkább, hogy nagy ember!

A gróf a doktorra nézett.

- Csakugyan vannak még olyanok is, akik így gondolkoznak Mirabeauról? - mondotta halkan.

Nemsokára ajánlották magukat, de mikor elbucsuztak, a gróf nem állhatta meg, hogy a szolgálával ne küldje be névjegyet a fiatalembernek.

Mikor Jules visszatért, futva jött nyomában a fiatalember, és éppen hogy elérhette még kezével a látogató kabátjának szélét, mikor fel akart szállni kocsijába.

- Oh, Mirabeau gróf ur, - kiáltotta. - Engedje meg, hogy megcsókoljam a kezét!

Mirabeau megfordult, kitárta karját és szívére szoritotta a fiatalembert. Szeme megtelt könnyel.

- Gróf! - kiáltotta az ifju ember - Marnaisnak hívnak. Ha bármikor szüksége lesz egy meleg-szívű, őszinte tisztelőjére, kész vagyok meghalni önért.

- Doktor, - mosolygott Mirabeau - ezek azok az emberek, kik majd utánunk következnek.

ÖTVENNEGYEDIK FEJEZET

Egy nő, ki a királynéhoz hasonlít

Mirabeau kocsija megállt az Argenteuili templom kapuja előtt.

- Azt mondtam önnek, - szólt Mirabeau a doktornak - hogy soha sem jártam Argenteuilben az óta a nap óta, mikor apám bottal kergetett ki házából; tévedtem; itt voltam azon a napon is, mikor koporsóját ebbe a templomba kísértük.

És kiszállt a kocsiból, kezébe vette kalapját és ünnepélyes léptekkel ment be a templomba. Ott pihent az édesanyja is.

Mikor elvégezte ájtatosságát, ahhoz a kastélyhoz vitette magát, melyet bérbe akart venni. Ismerte már, de még sohasem nézte meg tüzetesebben. Utközben elhaladtak egy szegényes kunyhó előtt. Egy asszony ült küszöbén a beteg gyermekével.

- Doktor, - mondtotta Mirabeau és megállt - oly babonás vagyok, mint egy öregasszony. Ha ez a gyermek meghal, akkor nem kell a kastély. Tegye meg azt a szivességet, menjen be hozzánk és vizsgálja meg a szegény kis teremtet. Aztán jöjjön utánam és mondja meg, hogy meg lehet-e menteni. Addig megnézem a birtokot. - Jó asszonyom, - fordult a parasztnőhöz - ez az ur híres orvos, meg fogja vizsgálni, s ha lehet meggyógyítja beteg gyermekét.

Az asszony álmátagon nézett rá. A gróf egyedül ment tovább.

A kastély nagyon tetszett neki. Fel volt szerelve mindazzal a kényelemmel, melyet akkoriban ismertek és becsben tartottak. A négyszögű udvar mögött kis kertje volt. Jobbfelől mellék-épületet láttak, melyben a kertész lakott. Balfelől másik épületet, mely diszesebb volt, mint amaz s melyet rózsafával, szekfűvel és más virággal ültettek körül. A szőlő oly sűrűn benőtte ezt az épületet, hogy a kíváncsi szem nem láthatott belsejébe.

- Ez a kert is bérbeadó? - kérdezte Mirabeau, kit nagy virágkedvelő létére elragadtak a pompás virágágak.

- Igenis, - felelte a kertész. - Igaz, hogy e baloldali épületben most egy hölgy lakik, de minthogy nem kötöttek vele bérleti szerződést, egész egyszerűen ki lehetne tenni a lakásból.

- Egy hölgy? - kérdezte Mirabeau kíváncsian. - Fiatal hölgy?

- Körülbelül 35 éves.

- És szép?

- Nagyon szép. Egyébként az a patak ott elválasztja a kertnek azt a részét ettől, s talán lehetne úgy intézni, hogy a hölgy nyugodtan ott maradjon, ha kegyelmességed beéri a park fel részével.

- Nem bánom, - felelte Mirabeau - szívesen fogadnék el egy szép szomszédasszonyt. Majd meglátjuk. Mutassa meg most a szobákat.

- A belső berendezés mindenképpen megfelelt a gróf igényének. Minden ablakból, mely a kertre nézett, kémlő pillantást veteti át a pavillonra, hogy, ha egy percre is, meglássa bérlőjét. Egy szomorú fűzfa alatt egyszer csak egy nőt fedezett fel az egyik ablakból. Ott ült a fa árnyékában és körülbelül öt éves fiu játszadozott mellette a pázsiton.

Izléssel készült csipkeruha volt rajta; finom kezeinek nagyon nagyuri formája volt és selyempapucsba bujtatott kicsiny lábai is előkelő származásra látszottak vallani. A fiún fehér atlaszruha volt. Mirabeaunak eszébe jutott, hogy ép így volt öltözve a dauphin is, mikor a királyné megmutatta a népnek a Tuilériák erkélyéről.

Megállt az ablak előtt és sokáig nézte azt a kis csoportot. A hölgy valami könyvet olvasott és nem gyanította, mily hev pillantással nézi kívülről. De kisvártatva felpillantott, meglátta az ablak előtt állót, úgy látszott, mintha megijedt volna, hívta a fiát, felállt és bement a szobába, de azért még vissza-visszanézett.

Mirabeau csodálkozó felkiáltással ment el az ablaktól. Ugy rémlett neki, mintha Mária Antoinettere ismert volna benne. Mily véletlen hozhatta éppen abba a házba, melyet lakásul ő szemelt ki magának?

Még elgondolkozva állt ott, mikor hozzálépett Gilbert doktor. Mirabeau már nem hitt a babonájában.

- A gyermek meg fog halni, grófom, - mondotta az orvos. - Nem csoda! A levegő sűrű itt a földből felszálló gőzöktől. Ugy látom, a kertet mocsaras patak szeli át. Gondoskodik az miazmákról az egész környéknek. Csak azt ajánlhatom, ne bérelje ki ezt a kastélyt, hanem válasszon másikat, mely magasabb helyen épült! Mindegy volna, akár itt lakni, akár Párisban.

- Kedves doktorom, - felelte Mirabeau - jut-e még eszébe, mit mondtam a királynénak, mikor csókra nyujtotta a kezét: »Asszonyom, ez a csók megmentette a királyságot!«

- Emlékszem reá.

- Hát nehéz kötelezettséget vállaltam, de nem akarom kihuzni magam belőle. Azt mondotta az imént, doktorom, hogy öngyilkosságot követek el, ha idejövök lakni! Ez az öngyilkosság talán az egyetlen lehetőség lesz arra, hogy becsülettel huzhassam ki magam ebből a dologból.

És Mirabeau két nappal utóbb bérbe vette a kastélyt.

ÖTVENÖTÖDIK FEJEZET

A Mars mezején

Egész Franciaországot felbonthatatlan kötelék füzte együvé s ennek hatása nem maradhatott el egész Európára nézve sem.

Mirabeau erre a nagy közösségre törekedett. A király aggodalmaira azt felelte, hogy ha van még menekülés Franciaországban a királyság számára, nem Párisban, hanem a vidéken kell azt keresni. Azonkívül nagy előny származnék az ország minden részéből összegyülekező emberek egyesüléséből, a király látná népét és a nép látná királyát. Franciaország egész népe, melyet háromszázezer testvéri szövetségbe állt polgár, hivatalnok, katona képviselne, azt kiáltaná a Mars-mezőn: »Éljen a nemzet!« és összefogna egymással a Bastille romjai fölött. Akkor nem mondhatná többé egynémely udvaroncok, hogy maréknyi lázadó vezetésével kíván Páris oly szabadságot, melyet Franciaország többi része egyáltalában nem kíván. Nem, Mirabeau a franciák szíve mélyén akkor még elevenen élő királyhűsége épített, és remélte, hogy az uralkodónak a néppel való ebből a szokatlan, előtte ismeretlen, hallatlan érintkezéséből szent szövetség támad, melyet semmi cselszövés nem lesz képes megdönteni.

Mikor Páris községtanácsa a nemzetgyűlés elé terjesztette az általános testvériesülésre vonatkozó indítványát, nagy mozgás támadt a hallgatóságban. Ezt a Párisban, a nyugalanságnak ebben az örök fészkeben való népcsőduletet a kamarának mindkét pártja, a royalisták és a jakobinusok pártja egyformán helytelenítette.

Ez azt jelentené, mondták a royalisták, hogy július 14-ikének fokozott veszedelmét idéznők fel, oly veszedelmet, mely már nem a Bastille, hanem a királyság ellen irányulna. Mi lenne a különböző szenvedélyeknek ebben az összevisszaságában, az ellentétes nézeteknek ebben a szörnyű ütközésében a királyból? De a jakobinusok sem féltek kevésbbé ettől az összecsődulestől, mert tudták, hogy XVI. Lajosnak mily hatása van még mindig a tömegekre. Ennek következtében mind a két párt igyekezett meggyőistani Mirabeau tervét. De nem sikerült nekik. A nemzetgyűlés kénytelen volt beérni azzal, hogy korlátok közé szorítsa a mozgalmat, amennyire lehet. Evégből a küldöttségek felutazásának költségét az egyes községekre háritották, úgy, hogy a szegényebb községek kénytelenek voltak lemondani részvételükről.

De nem vetettek számot az általános lelkesedéssel. Akadt igen sok gazdag ember, aki sajátjából járult hozzá a költségek fedezéséhez. És az országutak mentén mindenhol táblákat állítottak ezzel a felirással: »Franciák, nyissátok ki ajtaitokat. Testvérek érkeznek a haza legmesszebb tájairól!«

És ekkor mindenfelől felhangzott a kiáltás: - Ide jőjjetek, testvérek, ide jőjjetek, zarándokok, ide, nemzetörök és matrózok! Jertek be mind! Apát, anyát, testvért találtok itt! A vendég-szeretet, a hazaszeretet egyetlen családdá tesz mindannyiunkat!

Franciaország minden tájáról háromszázezer francia vonult fel Párisba. Az egységes, szabad haza reménye járt előttük. Valamennyien ugyanazt az egy dalt énekelték, akár délről, akár keletről, akár északról, vagy nyugatról jöttek. Az a dal volt, melyet egykor Kisázsian át való utjokon a keresztes hadak zengettek. Senki sem tudja, kitől tanulták meg mind ezt a dalt, a híres »Ça ira!-t; nem azt a véres dalt, mely utóbb a forradalom csatadala lett, hanem a régi ének eredeti, igazán jámbor szövegét.

Nagy tér kellett hozzá, hogy elhelyezhessék a jövevények százezreit s ráadásul Páris millióját és e célból Mars mezejére esett a választás. Elhatározták, hogy nagy körtöltés készítésével óriási amfiteátrummá alakítják át ezt a sikot. Tizenötezer embert küldöttek ki a munkára, de a

hatalmas teljesítményre már csak három hét maradt, és két nap múlva látták, hogy három hónap volna reá szükséges.

Ekkor csoda történt, amelyen meg lehetett ismerni a párisiak lelkesedését. Az egész nép önként ment ki a munkára. Férfiak, fiatal legénykék és asszonyok százezrei jelentkeztek ásóval, lapáttal és csákánnyal meg taligával. Mások hordószámra szállították ki a bort; még mások hegedűvel, sippal és dobbal mentek ki a dolgozók szórakoztatására. Dolgoztak éjszaka is a fáklyák fényénél.

A legszorgalmasabb munkások közt feltűnt egy negyven éves, ember, ki sötét arccal, majdnem egy szót sem szólva végezte munkáját. Mellette egy körülbelül 20 éves egyenruhás legényke ásta a földet. Paraszts arcu, kék szemű, világósszőke haju és erőcsontu legény volt. Nagy könnyűséggel vitte a legnehezebb terheket, a legtelibb taligákat is úgy tolt, mintha üresek lettek volna, egyre énekelt és sohasem fáradt el. Ezt a két embert Billotnak és Pitounak hívták.

A parasztnak bizony volt oka a mogorvaságra, mert a házában legutóbb történt események keserűséggé változtatták minden örömét. Felesége nem vett rajta észre semmit, az ártatlan Pitounak is elkerülte figyelmét a változás; de ő, az apa, ki leányát mindenek fölött szerette, jól tudta, hogyan állnak a dolgok.

Leánya áldott állapotban volt. Egy arisztokrata iránt való szerelmében megfélelkezett szüzi erényeiről. Ő pedig nem ölhetette meg családi becsületének meggyalázóját.

Egyelőre csak Raynal doktor tudott még titkáról. Az orvost egy éjszaka, rövid idővel azután, hogy a Boursonne-kastélyban járt, a vicomte újra elhivatta, szolgájával és Clouis apó erdei lakába vitette. Ott találta Billot Katalint. A szegény leány fiunak adott keze alatt életet. Mikor Katalin ismét erőre kapott, a vicomte elment érte s bevitte Párisba, sógornőjének Andréenak házába. Erről Raynal doktor persze már nem tudott, és Billot apó sem gyanította, hogy mily közel van leányához, mikor a Mars mezejére Párisba ment.

ÖTVENHATODIK FEJEZET

1790 július hó 14-ike

1790 július 13-ának estéjén ért véget az az óriási munka, mely dombláncolattal körülfogott völgyfenékké tett egy végeláthatatlan síkságot. Egész Páris zsufolva volt idegennel. Minden fogadó megtelt; a vendéglősök mérsékeltek amennyire csak birták, az áraikat; az érkezettek többsége pedig a polgároknál lakott ingyen. A párisiak vetélkedtek egymással az önzetlenségben és a hazaszeretetben.

Ugyanabban az időben két fontos határozatot hozott a nemzetgyűlés. A nemesi rendet Lafayette indítványára megszüntnek nyilvánították és kimondották, hogy senkinek elítélése nem jelent hátrányt rokonaira, feleségére és gyermekeire nézve, hogy még az apa kivégzése sem rontja le a gyermekek becsületét.

De ugyanekkor mégis minden irányban érvényesült Mirabeau befolyása, ékesszólása mind több és több hivat szerzett az udvarnak. Engedve pártoló indítványának, a nemzetgyűlés huszonöt milliónyi civillistát szavazott meg a királynak és négy milliónyi özvegyi tartásdíjat a királynénak. A gróf ezzel dusan térítette vissza azt a kétszáznyolcvanezer frankot, melyet kifizettek érte, és azt a hatezer frankot, mellyel havonta fizették. Helyesen ítélte meg az országban uralkodó hangulatot. A képviselők ugyan Bailly előtt lengették kalapjukat, de XVI. Lajos előtt letérdeltek, lábához helyezték kardjukat és azt kiáltották: »Éljen a király!«

A költői képzelőerőben és lovagiasságban szegény uralkodó szerencsétlenségre nem tudott megfelelő választ adni a sziveknek erre az ömlengésére. Szerencsétlenségre a királyné is sokkal büszkébb volt, semhogy méltányolni tudta volna ezeket az őszinte hódolatnyilvánításokat. Nála hozzájárult mindehhez még a Charny távolléte miatt érzett lehangoltság, mert Charny még mindig Metzben volt, bár nem volt már ott mit tennie. - Mirabeau tehetségeinek méltánylására pedig hiányzott a királynéből az igazi mérték, mert nagyon is az asszony szemével nézte ezt a férfiut. Utálta a betegesen elhízott, himlő helyes arcu, vérben uszó szemű és duzzadt nyaku embert. Összehasonlította Charnyval, az előkelő, viruló szép daliával, vállát vont, és mélyen felsóhajtott. Mikor Olivérre gondolt, mit bánta a hullámozó néptömeget, mely trónjának lépcsőjéhez tódult ezzel a kiáltással: »Éljen a király! Éljen a királyné!«

Végre elérkezett július 14-ike. Esős, borongós nap volt. De mit bánták azt a föllelkesült emberek? Az esőtől átázva, énekszóval és ujjongva vonultak ki a Mars-mezőre; és ámbár az esőnek sehogy sem akart vége szakadni, sok százezeren voltak, kik a mezőt körülvevő gáton foglaltak állást. A Mars-mező a nép küldötteinek megszámlálhatatlan seregeivel telt meg. Minden új csoportot, mely áthaladt a diadaliveken, ujjongó rivalgással fogadták. Soha sem látott a világ ily látványosságot.

A mező közepén a haza oltára állt és hatalmas obeliszkek emelkedett túl rajta. Mind a négy oldaláról lépcsők vittek fel hozzá. A kárpitokon, melyek borították, feliratok diszlettek, melyek a nép szabadságát, az emberek jogait hirdették és felhívták a nemzeteket, hogy kövessék Franciaország példáját. Minden sarkán tömjén füstölgött. Zászlók és virágfüzérék díszébe öltöztetett karzatok várták a királyi családot, az udvart és a nemzetgyűlés tagjait, egymáshoz teljesen hasonló két trónszék állt a király és a nemzetgyűlés elnöke számára.

Viharban és esőszakadásban vonultak be a szövetségesek a diadalív három kapuján át a tágas arénába. Elsőnek jöttek Páris választói, a községi képviselők, a nemzetgyűlés tagjai. Ez a menet egyenes vonalban haladt előre, míg a haza oltára a folyam közepén felmeredő szikla módjára ketté nem osztotta. A menet eleje már az emelvényekig ért, mikor a vége még a diadalívnél tartott. Ez a temérdek ember mind az emelvényeken foglalt helyet.

Utána a népképviselők, a katonai küldöttségek és a nemzetőrsek menete következett. Minden megye saját zászlaja alatt jelent meg.

Ugyanakkor helyet foglalt a király és a nemzetgyűlés elnöke, mindegyik a saját trónján, a királyné az emelvényen.

Mária Antoinette kísérete nevetségesen kicsiny volt. A királynét elhagyták legjobb barátai és barátnői. Hogy Olivér nincs Párisban, tudta, azért nem is kereste. De szeretne volna látni és maga mellett tudni az öccsét. Csak hogy nem mondhatta meg neki senki, hogy hol van. Ha megtudta volna, hogy ugyanabban az időben helyezi el a Bellevue egy kis házában kedvesét, a parasztember leányát, bizonyára szánakozva vonta volna vállát. De ki tudja, hogy ez a királynő nem adta volna-e oda szívesen koronáját és trónját, ha Olivér úgy szeretné még, mint ahogy Katalin szerette Izidort.

»Oh, Charny! Charny!« sóhajtotta, miközben a dobok peregtek, a trombiták harsogtak és az ezerfőnyi tömeg harsányan kiáltotta: - Éljen a király! Éljen a törvény! Éljen a nemzet!

Kétszáz papi diszbe öltözött lelkész közeledett az oltárhoz Talleyrand urnak, Autun volt püspökének vezetésével. Talleyrand béna lábával lépdelt fel az oltár elé. Mefisztófelesz várta Fausztot, de úgy volt megírva a sors könyvében, hogy csak vendémiaire 13-án találja meg.

Talleyrand mondott misét - és ez volt ennek a napnak egyik baljóslatu eseménye. Az idő viharosabbá vált - úgy látszott, mintha az ég is ez ellen a hamis próféta ellen akarna fordulni. A háromszinű zászlók, melyek az oltár köré sereglettek, suhogtak és pattogtak a szélfúvásban. Mise után Talleyrand ur megáldotta a nemzet zászlaját és a megyék lobogóit. Aztán megkezdődött az ünnepélyes eskütétel.

Elsőnek Lafayette esküdött fel az ország minden nemzetőrsége, a nemzeti gárdák nevében. Aztán a nemzetgyűlés elnöke Franciaország nevében; aztán a király a maga személyében.

- Hűséget esküszünk a nemzetnek, a törvénynek és a királynak - esküszünk, hogy erőnkől telhetőleg megóvjuk a nemzetgyűlés által elfogadott és a király által jóváhagyott alkotmányt - gondoskodunk az egyes ember és a tulajdon biztonságáról, az ország belsején való közlekedésről és az adó behajtásáról - hogy testvéri szövetségre lépünk minden franciával.

Igy esküdött Lafayette és száz ágyu dörgése adta meg reá a választ.

- Hűséget esküszöm a nemzetnek, a törvénynek és a királynak. Esküszöm, hogy megtartom a nemzetgyűlés által elfogadott és a király által jóváhagyott alkotmányt!

Igy esküdött az elnök. És újra megszólalt száz ágyu.

Most a királyra került a sor.

- Én, a franciák királya, - mondotta XVI. Lajos - esküszöm, hogy arra fordítom teljes hatalmat, melyet az állam alkotmányos törvénye reám ruházott, hogy fenntartom a nemzetgyűlés által elfogadott és általam jóváhagyott alkotmányt.

A száz ágyu újra megszólalt.

ÖTVENHETEDIK FEJEZET

Pitou és Sebestyén

Nagy öröm órája volt ez Párisnak és az egész országnak. Mirabeau egy pillanatra megfeledezett a királynéról, Billot pedig a leányáról. A király a tetszés általános riadala közben vonult vissza, a nemzetgyűlés pedig ismét üléstermébe, melynek mennyezetére odaerősítették azt a zászlót, melyet Páris városa ajánlott fel a hadsereg veteránjainak.

Az ünnepre következő napon Pitou engedelmet kapott Gilbert doktortól, hogy meglátogathassa Sebestyént. Levelet is vitt magával, melyet Gilbert doktor küldött a fiának.

Sebestyén, ki a Szent Lajos-iskolában lakott, megölelte barátját, aztán elolvasta a levelet, gyöngéden reászorította ajkát a papirosra, s végül megkérdezte Pitoutól, hogy nem mondotta-e neki atyja, hova menjenek együtt.

Nem, csak annyit mondott, hogy kísérje el Sebestyént, ha úgy kívánná.

- Olyan helyre megyek, ahol csak egyszer voltam, Pitou, de nagyon örülök, hogy megint szabad oda mennem, és természetesen eljöhetsz velem te is.

- Akkor elég, ha megmondod Bérardier-abbénak, hogy elmegy a háztól, mert a bérkocsi már künn vár bennünket a kapu előtt.

Sebestyén nem volt már gyermek, közel járt tizenhetedik évéhez. Arca szabályszerű és kifejezteljes volt; gesztenyeszinű fürtjei dúsan omlottak nyakába, kék szemepárjában fiatalos tűz lobogott. Gyorsan öltözött át, aztán a két jóbarát odahagyta az intézetet.

- Coq-Héron-utca 9. szám! - kiáltotta Sebestyén a kocsisnak. - Kedves Pitou, ha otthon van az, akit meg akarok látogatni, körülbelül egy óra hosszáig maradok nála, - mondotta, mikor már a kocsiban ültek.

- Sebaj, felkészültem rá, - felelte Ange és kacagva mutatott egy kis csomagra, melyben kenyeret, kolbászt s egy kis innivalót vitt magával.

Mikor a kocsis megállt, Sebestyén kiugrott a kocsiból, csengetett a kert ajtaján, és Charny grófnét kérdezte. A grófné otthon van, felelte a kapus és bebocsátotta.

Pitou elővette az ennivalóját. Már javában benne volt a falatozásban, mikor újra megjelent a kapus és bekiáltotta a kocsi belsejébe: - Charny grófné kéreti Pitou kapitányt, hogy jöjjön be.

Ange gyorsan lenyelte a szájában levő falatot, hamarosan összecsomagolta ismét a kolbászt és a kenyeret, kilépett a kocsiból és meghökkenve követte a kapust.

Zavara csak még nagyobbra nőtt, mikor benn meglátott egy szép hölgyet, ki Sebestyént a szívéhez szorította, őt pedig közben kéznyújtással köszöntötte.

- Oly nagy örömet szerzett nekem, Pitou ur, - mondotta - hogy személyesen akartam megköszönni.

Pitou néhány ügyetlen szót hebegett, de nem merte megfogni a grófné kezét.

- Fogadd el a kezét, Pitou, - mondotta Sebestyén - és csókold meg, anyám megengedi.

- Anyád? - kiáltotta Ange csodálkozva.

- Igen, én vagyok az anyja, - mondotta Andrée örömeiben sugárzó arccal. - Háromnegyed éve mult, hogy utoljára láttam, és most történik másodszor, hogy egyáltalában itt látom magamnál. Fiam mondotta, hogy még nem reggelizett. Menjen be az ebédlőbe s engedje meg, hogy mig beviszik önnek a reggelit, beszélgessek kissé Sebestyénnel.

Fiával együtt a hálósobába ment. Ange pedig kíváncsian várta az ebédlőben az elkövetkezendőket. Felszolgáltak neki borju gerincet, hideg szárnyast, gyümölcsbefőttet, és egy palack bordeauxi bort. Mikor még csak a szárnyasnál tartott, kinyílt az ajtó. Pitou egy előkelő ifju urat látott belépni és a következő pillanatban így kiáltott:

- Charny vicomte ur!

A fiatal ur csodálkozása nem volt csekélyebb, mint az övé.

- Pitou Ange! Mit keressz te itt?

Pitou felállt; a vicomte megjelenése eszébe juttatta szívének szomorúságát. De Izidornak sejtelve sem volt arról, hogy ez a fiu szereti Katalint. Csak azt tudta, hogy nagy hálával tartozik a gyereknek. Oda lépett hozzá és egészen fesztelenül s a maga módja szerint kissé fennhéjázva így szólt hozzá:

- Örülök, hogy alkalmam van, köszönetet mondani azokért a szolgálatokért, melyet nekem tettél.

- Vicomte ur, - felelte Pitou kurtán - csak Katalin kisasszonynak tettem szolgálatokat, másnak nem.

- Tökéletesen úgy van, addig az időpontig, mikor megtudtad, hogy szeretem Katalint. Akkortól fogva nekem is hasznomra váltak szolgálataid, s minthogy közben bizonyára voltak kiadásaid...

Zsebébe dugta kezét. De Pitou a szavába vágott:

- Vicomte ur, kijelentem még egyszer, hogy csak Katalinért tettem, ön nem tartozik nekem semmivel, és nem ajánlhat fel nekem semmit.

Izidor meghökkent azon a hangon, melyen ezt Pitou mondotta. Csodálkozva nézett a hórihorgas fiura. Csak most látszott észrevenni, hogy Pitou egyenruhában van.

Hm, - ümmögött. Aztán a született ur közvetlenségével így szólt:

- Mégis adósa vagyok önnek valamivel, Pitou ur. Köszönettel vagyok adósa, ehhez ragaszkodom, és van is mit felajánlanom, tudniillik a kézszorításomat. Remélem, nem fogja megvetni köszönetemet és nem utasítja vissza kézszorításomat.

Oly nemesen és finom kimélettel mondotta ezt, hogy Pitou megfélelkezett minden neheztelésről és megszorította kezét.

Ekkor lépett be a grófné.

- Vicomte ur, - mondotta - beszélni kíván velem, itt vagyok.

Izidor meghajolt és bement vele együtt a szalonba. A grófné nyilván szándékosan hagyta nyitva az ajtót, hogy Pitou meghallja, amit Izidorról beszél; Pitou azt is észrevette, hogy a hálósobába nyíló ajtó is nyitva van, úgy, hogy Sebestyén is végighallgathatta a beszélgetést. Csakhogy Sebestyén nem volt látható.

- Grófné, - mondotta Izidor - híradást kaptam bátyámtól. Még nem mondhatja meg pontosan, hogy mikor jön vissza; de nagyon örülne, ha levelet, vagy legalább általam köszöntést kaphatna öntől.

- Vicomte ur, - felelte Andrée - nem válaszolhattam még férjem levelére, mert hiszen nem tudom, hol tartózkodik. De szívesen élek közvetítésével, hogy kifejezzem előtte tiszteletemet és engedelmességemet. Ha holnap eljön egy levelemért, készen fogja találni.

- Irjon neki, drága sógornőm, - mondotta Izidor - de csak öt, vagy hat nap múlva jöhetek a levélért. Tudniillik fontos ut áll előttem s még nem tudom, meddig kell odamaradnom.

A vicomte aztán elbucsuzott.

Pitou közben újra hozzálátott a szárnyashoz és végzett már a befőttel is, mikor a grófné Sebestyénnel együtt visszatért. Andrée még egyszer csókokkal borította el fiának arcát, aztán ismét hű barátjának gondjaira bízta Sebestyént.

Az az elkedvetlenedés, mellyel Sebestyén első találkozásuk alkalmával vált el anyjától, nem tartott sokáig. Lelki szeme előtt újra meg-megjelent anyjának képe, mikor visszatért az iskolába. A gyermeki szeretet felülkerekedett benne, és örömmel élt atyjának engedelmeivel, hogy újabb látogatást tehessen nála.

ÖTVENKILENCEDIK FEJEZET*

Kettesben

Ange ugyan hallotta, hogy mit mondott Izidor Sebestyén anyjának, de nem gyanította, hogy a vicomte Villers-Cotteretsbe készül; nem tudott róla még semmit, hogy Katalin odahagyta már Clouis apó erdei kunyhóját. Miért is busult volna? A Mars-mezőn bemutatták őt is, mint a nemzetőrség minden más parancsnokát, a királynak; a Mars-mezőn kezet szorított vele Maillard, d'Élie, Hullin és a Bastille ostromának több más hőse. Meg lehetett elégedve ennyi tisztességgel. Meglehetett elégedve a nép ügyének előrehaladásával. Csak egy dolog nyomta lelkét, hogy Billot apó oly nagyon szomorú.

Éppen erről gondolkodott, mikor visszatért a fogadóba, hol együtt laktak és leült Billottal szemközt egy asztalhoz. Minden kísérlete, hogy beszélgetést kezdjen, meghiusult Billot szótalanúságán. Ha felelt is valamit, csak egyhangú szó volt az egész.

Míg ily rosszkedvvel költötték el vacsorájukat leült hozzájuk egy idegen s kissé gunyos arccal mustrálta Billotot.

A paraszt nem volt abban a hangulatban, hogy sokáig bírja az ily pillantásokat. Már szóra is nyitotta száját, hogy valami goromba kérdéssel forduljon az idegenhez, mikor az felemelte ujját és szabadkőműves jelet adott.

- Nem ismeresz, - mondotta az idegen - de én ismerlek mindkettőtöket, téged is, Pitou kapitány, és téged is, Billot paraszt.

- Igen? Ismer bennünket? - mondotta Billot csodálkozva.

Az biccentett a fejével és így szólt:

- Miért vágsz oly sötét arcot testvér? Talán bánt, hogy Katalin leányod...

Figyelő pillantást vetett Billotra és elhallgatott.

- Csitt! - vágott szavába Billot - nem akarok hallani róla semmit!

- Miért nem? - kérdezte amaz - hiszen segítségedre akarok lenni, hogy bosszút állhass.

- Az más, - mondotta a paraszt keserű mosollyal. - Ha arról van szó, akkor beszélj.

- Milyen bosszút akarsz állni? - kérdezte az idegen. - Kicsinyeset-e, mint első izben, mikor csak egy embert akartál agyonlőni, vagy...?

A paraszt elsápadt; Ange is érezte, hogy hideg verejték gyöngyözik homlokán.

- Vagy, - tette hozzá az idegen - bosszút akarsz állni egész fajzatán?

- Ugy van, egész fajzatán! - kiáltotta Billot. - Mert egyik olyan az, mint a másik. »Szegény Billot«, mondotta nekem Gilbert doktor, »száz apa járt úgy, mint te!«

- Igen? azt mondotta Gilbert doktor? - kérdezte az idegen.

- Ismered? - kérdezte viszont Billot.

Az idegen mosolygott.

- Ismerek mindenkit, - mondotta. - Ismerem a Boursonne kastélyban lakó Charny vicomteot és ismerem Katalint is...

---

* ÖTVENNYOLCADIK FEJEZET nincs! (az elektronikus változat szerkesztője)

- Egyszer már kértelek, hogy ne emlitsd nevét! - mordult reá Billot.

- Miért ne?

- Azért, mert nekem már nincs Katalin leányom.

- Ha Diogenes volnék, - felelte az ismeretlen - eloltanám a lámpámat, mert azt hiszem, hogy találtam embert. Jer, testvér sétáljunk egyet. Pitou addig üritse ki ezt az üveget.

Karonfogta Billotot és kiment vele.

Ange nem tudta, mit is tartson a dolgról. De az idegen úgy beszélt és úgy is tett, hogy eleve kizárt minden ellenkezést. Pitou egy ideig elgondolkozva ült helyén, de aztán okosabbnak tartotta, hozzáfogni a vacsorához és nem törődni semmi mással.

Kisvártatva Billot egyedül jött vissza. Még mindig oly szótalan volt, mint az imént, de arca derültebbnek látszott. Ange várta, hogy majd elmondja neki, mi történt közte és az idegen között. De a paraszt nem szólt semmit.

Pitou végre nem állhatta tovább.

- No, mi ujság? - kérdezte.

- Semmi, - felelte Billot. - De van mégis, egymagad fogsz hazautazni.

- És Billot apó? - kérdezte Ange.

- Én maradok, - felelte Billot.

HATVANADIK FEJEZET

A Platrière-utcai páholy

Egy hónap mult el az itt elmondott események után. A platrière-utcán egy ember ment sietve és megállt az előtt a ház előtt, melybe számos évvel azelőtt, Marat és Cagliostro meghívásának engedve lépett be Rousseau, a nagy filozófus. Ez az ember, kinek ruhája és egész külseje a jómódu gazdaemberre vallott, Billot volt.

A mondott ház ajtajára egy kis papírlap volt kifüggesztve, melyen, vörös krétával, ez a három betű állt: L. P. D.

Billot belépett s egy hosszú folyosón át lement a pincébe. Mikor elhagyta az utolsó lépcsőfokot is, boltíves helyiségbe jutott s egy imbolgó fénysugárt követve, hirtelen egy embert látott maga előtt, ki széken ült s egy újságlapot tartott az orra előtt. Az az ember felnézett reá, valami jelet adott, melyre Billot megfelelő jeladással válaszolt. Ekkor kinyílt egy láthatatlan ajtó és Billot egy kerek terembe lépett.

Körülbelül ötven ember volt már ott együtt. A mennyezetről lámpa világította meg az egész helyiséget. Egy emelkedett hely, melyhez négy lépcsőfok vitt fel, a szószék volt, az elnök számára külön szék állt egy dobogón.

Nem tartott sokáig, s a terem egészen megtelt minden rendű és rangu emberrel, hercegtől parasztig. Valamennyien szabadkőműveskötenyt viseltek kabátjuk, vagy köpenyük alatt, s ha már beavatott tagjai voltak a szövetségnek, még az illuminátusok övét is. Csak három ember nem volt még felruházva ezekkel a jelvényekkel. Az egyik Billot volt, a másik egy körülbelül 20 éves fiatalember, a harmadik látszólag a legfelsőbb társadalmi körökhöz tartozó körülbelül negyvenkét éves ember.

Néhány perc múlva kinyílt egy oldalajtó. Az elnök megjelent. Valamennyien meghajtották előtte fejüket. Billot mindjárt reáismert arra az idegenre, ki a vendéglőben asztalához ült. Az elnök felment a lépcsőn s a következő beszédet mondotta:

- Testvérek, három új tanítvány kéri felvételét, továbbá jelentést kell tennem munkám előrehaladásáról, hogy eldönthessétek, méltó vagyok-e tovább is bizalmatokra. Most csak a mesterek maradjanak itt, hogy felvehessék vagy visszautasíthassák a tagságra jelentkezőket. A többiek rövid időre vonuljanak ki a teremből.

Oldalról kinyílt egy másik ajtó. A szem tágas kriptaszerűen boltozott helyiségbe látott. A jelenlevők egész serege oda vonult át, csak az a három ember maradt benn, aki még nem viselte a rend jelvényeit. Mindjárt azután belépett ugyanazon az ajtón, melyen az elnök jött be, hat álarcos, kámzsás alak és az elnök széke mellett foglalt állást.

- A három közül ketten most távozzanak el egy percre, - mondotta az elnök.

A fiatalember és az előkelő külsejű férfiú visszavonult a folyosóra. Billot egyedül maradt a mesterek előtt.

- A neved? - szólt hozzá az elnök.

- Billot Ferenc.

- És a beavatottak közt?

- Forre.

- Hol láttad meg a világosságot?

- Soissonsban, az igazság barátainak páholyában.
  - Mióta vagy tagja a szövetségnek?
  - Hét év óta.
  - Miért akarsz egy fokkal előbbre lépni?
  - Ugy hallottam, hogy az ember ezzel a fokozattal egy lépéssel közelebb jut az általános világossághoz.
  - Vannak keresztszüleid?
  - Nincs senki más, mint az, ki maga ajánlotta fel nekem az előléptetést, - mondotta Billot és élesen az elnökre nézett.
  - Mily érzelmekkel jársz majd azon az uton, melyre lépni kívánsz?
  - Gyűlölni fogom a hatalmasokat és harcolni fogok minden ember egyenlőségéért.
  - Mi biztosít bennünket ezekről az érzelmeidről?
  - A férfiember adott szava.
  - Mi tett téged minden ember egyenlőségének előharcosává?
  - Születésem alantas volta.
  - Mi tesz téged a hatalmasok ellenségévé?
  - Az az én titkom.
  - Akarsz-e minden erődből odahatni, hogy megnyerjed ismerőseidet és barátaidat ennek az egyenlőségért való harcnak?
  - Akarok.
  - Akarsz-e minden erődből küzdeni Franciaország felszabadításáért?
  - Akarok.
  - Akarod-e életed legfőbb feladatává tenni ezt a fogadalmat és megszabadítani magad minden ezzel ellenkező kötelezettségtől, melyet ezelőtt netalán magadra vállaltál?
  - Akarom.
  - Testvérek, - e szavaikkal fordult az elnök a többi mesterhez - ez az ember megbízható. Én magam ígértem meg neki előléptetését. Nagy fájdalom köti őt ügyünkhöz. Sokat tett már a forradalom érdekében és még többet tehet. Én magam vállalom keresztyaságát és kezeskedem multjáért, jelenéért és jövőjéért.
- A hat mester egyhangulag foglalt állást felvétele mellett. Az elnök most felolvasta az esküformát, melyet Billot utánamondott:
- A keresztre feszített Jézus nevében esküszöm, hogy nem ügyelek azokra a testi kötelékekre, melyek atyához, anyához, fivérekhez, nővérekhez, feleséghez, gyermekhez, jóbaráthoz, kedveshez, királyhoz, jótevőhöz, vagy más emberi lényekhez fűznek, kiknek hűséget, engedelmességet, vagy szolgálatot fogadtam. Esküszöm, hogy a szövetség új fejének, kit elismerek, mindenben engedelmeskedem, hogy tudtára adom a szövetségnek, bármit látok, olvasok, hallok, megtudok, vagy kitalálok és hogy nyomozni fogom az oly dolgokat, melyeket szemmemmel nem láthatok. Esküszöm, hogy meg fogom tisztítani a földet méreggel, tűzzel és vassal azoktól, kik meg akarnak fosztani bennünket a szabadságtól. Esküszöm, hogy sohasem fogok elárulni semmit abból, amit üléseinken mondanak, vagy tesznek.

Billot ezután visszavonult. Szólitották a második számot. Az a körülbelül husz éves fiatal-ember volt. Arcának leányosan szép és finom vonásai voltak. Haja elől mélyen a homlokába volt fésülve, hátul hosszú fürtökben omlott a nyakába. Tartása merev és félszeg volt. Az elnök fürkésző pillantást vetett reá, melyet az ifju minden zavarodottság nélkül állt ki.

- Hol ismerted meg a világosságot? - e kérdéssel kezdődött kihallgatása.
- Laonban, az Emberbarátok páholyában.
- Mióta tartozol a szövetséghez?
- Öt év óta.
- A neved?
- Saint-Just Antal.
- És a beavatottak közt?
- Alázatosság.
- Miért akarsz előlépni egy fokkal?
- Azért, mert magasabbra törés benne van az ember természetében és mert a magasban tisztább a levegő, ragyogóbb a fény.
- Vannak keresztszüleid?
- A két Robespierre-testvér.
- Minő érzelmekkel fogsz járni azon az uton, melyre lépni kívánsz?
- Azzal a törekvéssel, hogy Franciaországot a szabadsághoz, a világot nagykorúságához segítsen.

Azután megisméltődtek azok a kérdések, melyeket már Billotnak is tettek, s következett ugyanaz az esküforma. Saint-Just feszes léptekkel ment ki a teremből.

Szólitották a harmas számot.

Az előkelő külsejű férfi belépett. Arca erősen ki volt pirulva; ruhája még az arisztokratákra vallott, de meglátszott már rajta a polgáriasság színét kereső egyszerűség is.

- Jer közelebb, - mondotta az elnök. - Mi volt a neved a profánok közt?
- Lajos Fülöp József orleánsi herceg.
- Mi a neved a kiválasztottak közt?
- Egalité, egyenlőség.
- Hol ismerted meg a világosságot?
- A szabad emberek páholyában Párisban.
- Mióta vagy köztünk?
- Semmi óta, - felelte a herceg.
- Miért kívánod, hogy felvegyünk magunk közé?
- Azért, mert mindig csak a nagyok közt éltem, most pedig végre emberek között akarok élni; mert az után, hogy ellenségek közt éltem, végre testvérek közt akarok élni.
- Vannak keresztszüleid?
- Van kettő.

- Hogy hívják őket?
- Az egyiket Gyűlöletnek, a másikat Utálatnak.
- Mily kívánsággal akarsz azon az uton járni, melyet meg akarsz nyittatni számodra?
- Azzal a kívánsággal, hogy bosszut állhassak.
- Ki az, akin bosszut akarsz állni.
- Az, a ki félreismert, az, aki megalázott.
- Mit adnál azért, hogy ehhez a célodhoz érhesz?
- Vagyonomat, vagyonommal is többet, életemet; életemnél is többet, becsületedet!
- Ment vagy-e minden lekötöttségtől, vagy megszegnél-e valamely vállalt kötelezettséged, ha ellenkeznek azokkal az ígéretekkel, melyeket az imént tettél?
- Tegnap óta megszüntettem minden lekötöttségemet.
- Testvérek, hallottátok-e? - mondotta az elnök, és álarcos társaihoz fordult.
- Hallottuk.
- Ismeritek azt, aki megjelenik, hogy velünk együtt vigye végbe munkánkat?
- Ismerjük.
- Minthogy pedig ismeritek, azon a nézetem vagytok-e, hogy vegyük fel körünkbe?
- Azon, de tegyen esküt.
- Ismered-e azt az esküt, melyet le kell tenned?
- Nem ismerem, de mondd elém, és bárminő eskü legyen, utánad fogom mondani.
- Szörnyű eskü az, különösen reád nézve.
- Nem szörnyűbb, mint az a sértés, melyet elkövettek rajtam.
- Oly szörnyű, hogy megengedjük, hogy visszaléphess, ha kételkedel, hogy teljes szigorában követni tudod.
- Mondd elő!

Az elnök a jelöltre vetette átható pillantását; aztán, mintegy előkészíteni akarva, az első helyett a második ponttal kezdte és a herceg megesküdtött reá, épp úgy, mint többi részeire.

Az elnök most még ezekkel a szavakkal fordult a jelölthöz:

- Lajos Fülöp József orleansi herceg, Egalité testvér, felszabadítottad magad az alól az eskü alól, melyet királyodnak tettél, kiváltál az uralkodó családból, melyből származol s már csak a hazának vagy fia, melynek mindannyian fiai vagyunk. Csak egyről ne feledkezzél meg soha: arról, hogy a villám nem sujt le gyorsabban, mint amily sebesen fog utolérni a láthatatlan és el nem kerülhető kés, bárhol rejtőzködjél. Most pedig eredj az Atyának, Fiunak és Szentlélek Istennek nevében!

Igy szólva, arra az ajtóra mutatott, mely megnyílt a herceg előtt. Mint aki testi erejét meghaladó terhet emelt fel, Lajos Fülöp a homlokához kapott, zihálva szedte a lélekzetet, nagy erőfeszítést tett, hogy elszakítsa lábát a földtől, aztán, a szomszédos helyiségbe rohanva, így kiáltott:

- Bosszut fogok állni, bosszut!...

HATVANEGYEDIK FEJEZET

Beszámoló

Mikor magukra maradtak, a hat álarcos meg az elnök néhány szót váltott halkan egymással. Aztán fennhangon mondotta Cagliostro:

- Most jöjjenek be mind; kész vagyok ígéretem szerint, elmondani beszámolómat.

Az ajtót kinyitották, a sokaság beözönlött. Mikor mindenki helyet foglalt, Cagliostro felemelte kezét.

- Testvérek! - kiáltotta - néhányan közületek talán jelen voltak azon az ülésen, mely husz évvel ezelőtt folyt le a Mont Tonnerre egyik barlangjában, a Rajnai-tartományban.⁸ Akik ott voltak, emeljék fel kezüket.

Hat kéz emelkedett fel.

- Jól van, - folytatta Cagliostro. - A többi, aki még szintén ott volt, vagy meghalt, vagy a föld kerekiségén szétszórva működik tovább a jó ügy érdekében. A munka, mely most foglalkoztat bennünket, akkor kezdődött csak el. Voltak ugyan már akkor egyes kicsiny államok, melyekben otthona volt a szabadságmozgalomnak, de éppen, mert kicsinyek voltak, nem járhattak elől példával a világ előtt. Nagy országra volt szükségünk nagy célunk érdekében. A világosság csak akkor bonthatta el fényével az egész világot, ha egy hatalmas birodalom ragadja fel és lobogtatja meg a szabadság szövetnekét. Ezért fordítottuk szemünket Franciaországra. Ezért határoztuk el, hogy Franciaországot tesszük munkánk színterévé. Kedvező talajnak tűnt fel előttünk már azért is, mert XV. Lajos a királyságot megfosztotta itt minden tekintélyétől, mert nemcsak legmagasabban álló, hanem egyben legalantasabb embere volt országának. A királyság régi meggyökeresedett előítéletek és előjogok következtében mégis oly szilárdan állt, hogy én, mint a vállalkozás vezetője, husz évi határidőt kötöttem feltételül. Megadták azt a határidőt, s kiadtam a jelszót: *Lilla pedibus destrue!* Tapossátok el a liliomokat! És mennyire jutottunk munkánkban? Az állam csődbe jutott, a kormányrudat a nemzeti-gyűlés tartja kezében, a harmadik rend legyőzte a nemességet és a papságot, a Bastille összeomlott, az arisztokraták elmenekültek az országból, a király a nép foglya. Beteljesült-e jóslatom? Nem Franciaország-e az a nap, mely meg fogja világosítani az egész világot?

- De az! - hallatszott köröskörül.

- Szabadság, egyenlőség, testvériség! Ez a mi célunk és félig elértük már. Franciaországban szabadabbá, egyenlővé és testvérekké tettük az embereket. Ennél is tovább megyünk, és ki fogjuk terjeszteni a szabadság, egyenlőség és testvériség kötelékét az egész világra. Tehát előre bátran, testvérek!

Cagliostro elhallgatott. Hangos tetszés fogadta szavait. Aztán előlépett a hat álarcos, meghajoltak előtte és megcsókolták kezét, aztán eltávoztak. Utánuk a többiek is elvonultak a szónoki emelvény előtt és Cagliostro egyedül maradt.

---

⁸ Ez a gyűlés *A varázsló* című regény elején van leírva.

HATVANKETTEDIK FEJEZET

Virág és asszony

Néhány hónappal az események után, 1791 március végén, egy kocsi állt meg Maraisban, Mirabeau kastélya előtt. Gilbert doktor szállt ki belőle, s a szolga a gróf hálósobájába vezette.

Csodálkozó pillantással nézett fel reá Mirabeau.

- Hogyan? - mondotta gyenge hangon - ily csekélység miatt orvost hívnak? Sajnálom, hogy alkalmatlankodtak önnek, doktorom.

- Sohasem alkalmatlankodnak, ha barátomhoz hívnak, akin segíthetek, - felelte Gilbert. - De mondja meg, mi baj? Jules, nyissa ki az ablakot.

- A nemzetgyűlésben tegnap megint nagy csatám volt, és fényes győzelmet arattam; ezt csak meg kellett ünnepelni? Meghívtam magamhoz néhány barátomat s igaz, hogy veszettül mulattunk reggel háromig. Akkor lefeküdtem, de öt órakor már szörnyű belső fájdalmak ébresztettek fel.

Gilbert hozzáfogott a beteg megvizsgálásához. Aztán elővette zsebéből a műszereit és mindenekelőtt eret vágott.

A beteg egy szempillantás alatt jobban érezte magát. Megkönnyebbült lélekkel mondotta:

- Határozottan nagy ember ön, doktorom!

- Ön pedig nagy bolond, grófom, hogy néhány órai képzelt öröm kedvéért kockára veti barátai és Franciaország számára oly drága életét.

- Drága? - kérdezte Mirabeau. - Ön maga sem hiszi komolyan.

- Ha most komolyan megbetegszik, holnap egész Páris az ablaka elé csődül, ha pedig meghal, egész Franciaország kíséri koporsóját.

- Nagy vigasztalás nekem, amit most mondott, - suttogta a gróf.

- Most hogyan érzi magát?

- Jelentékenyen könnyebben, de még mindig érzem a fájdalmakat.

- Kiszivatjuk majd egy kis mustártapasszal, grófom. Az érvágás megtette a magáét.

A komornyik meghozta azokat a szereket, melyekért az orvos elküldötte. Negyed óra múlva Mirabeau már egészen jól érezte magát.

- Most adok egy órai pihenőt, - mondotta Gilbert - aztán együtt kocsizunk be Párisba.

- Párisba? Egy óra múlva? - mondotta a gróf. - Nem, nem lehet, mert látogatót várok.

- Mikor idejöttem, temérdek illatos virágot láttam a szalonban; gyanitom, miféle látogatást vár, - jegyezte meg Gilbert. - Virág és asszony - gróf, megöli magát!

- Legalább szép öngyilkosság volna, - felelte Mirabeau.

- Ma nem tágitok mellőle, - mondotta az orvos.

- Istenem, doktor, szavamat adtam. Azt akarja, hogy megszegjem? Estére chaussée d'antini házamban leszek s otthon talál. Hiszen most egészen jól érzem magam...

- Más szóval, elküld magától?

- De szó sincs róla!
  - No, egyébként sem maradhatnék tovább, mert szolgálatom van a Tuilériákban.
  - Igen? Akkor látni fogja a királynét?
  - Valószínűleg. Van valami üzenete számára?
  - Nem venném magamnak azt a bátorságot. Jobban teszi, ha meg sem mondja, hogy beszélt velem. A királyné úgy is csak azt kérdezné tőle, hogy megmentettem-e, ígéretem szerint, a királyságot, és kénytelen volna tagadó választ adni kérdésére. Egyébként a királyné épp oly hibás a dologban, mint én magam.
  - Ne mondjam meg neki azt se, hogy buzgalmával, a szónoki emelvénnyel vívott harcaival a sirba dönti magát? - kérdezte Gilbert.
  - Megmondhatja neki, - felelte Mirabeau. - De meg kell ismételnie előttem, hogy mit felel reá.
  - Szórol-szóra. Addig pedig Isten önnel, gróf! S még egyet! Semmi ötven évesnél fiatalabb ápolónőt, megértette?
  - Jól van, - kacagott Mirabeau. - Ha másképp nem lehet, fogadok két huszonöt-huszonöt éveset. Isten önnel!
- A folyosón a komornyik várta Gilbertet.
- Oh, már elmegy doktor ur? - kérdezte.
  - Igen, elküldöttek, barátom.
  - És tudja-e, miért? - kérdezte a hű szolga és könny csillogott a szemében. - A miatt a szomszédban lakó hölgy miatt. Mert nagyon hasonlít a királynéhoz. Hogy az okos ember néha mily ostoba!
- Kinyitotta a doktornak a kocsiját.
- Gilbert meghökkent. Egy hölgy, ki hasonlít a királynéhoz? Kérdezni akart még valamit, de erőt vett magán. - Nem, - gondolta - az Mirabeau titka, és nincs hozzá közöm.
- Hátradőlt a kocsiban.
- Párisba, kocsis! - mondotta.

HATVANHARMADIK FEJEZET

Amit a király mondott; amit a királyné mondott

Gilbert lelkiismeretesen teljesítette Mirabeaunak tett kettős ígétét. Mikor visszaérkezett Párisba, találkozott Desmoulins Kamillal, az élő ujsággal. Közölte vele, hogy Mirabeau beteg, és szándékosan tulozta kissé a betegség mértékét. Aztán a Tuilériákba ment és hirt adott a királynak. Ez csak annyit mondott:

- Oh! oh! a szegény gróf! Nincs már étvágya?

- Nincs, - felelte Gilbert.

- Akkor komoly a dolog, - mondotta a király, és másról beszélt.

Gilbert azután belépett a királynéhoz és megismételte előtte azt, amit már a királlyal is közölt. Mária Antoinette redőkbe vonta büszke homlokát.

- Miért nem érte utól a betegség annak a napnak reggelén, mikor azt a szép beszédét mondotta a háromszinü lobogóról? - mondotta halkan; de úgy látszott, mindjárt meg is bánta, amit mondott, és hozzátette: - Szerencsétlenség volna Franciaországra és reánk nézve, ha komolyan megbetegednék. Gyógyítsa meg.

- Megteszek mindent, ami erőmből telik, - felelte a doktor. - De az eredményről nem állhatok jól.

- De hallja, az állapotáról állandóan jelentést kell tennie. Elvárom.

Aztán másról beszélt.

Este Gilbert a megállapított órában Mirabeau lakására ment. A grófit pamlagon találta. Az egyik szék karján egy kasmir öv hevert, melyet egy hölgy felejtett ott.

- Javithatatlan ember, - dörmögte Gilbert. Mirabeau látta a rosszaló pillantást, melyet a doktor az áruló övre vetett és csak a vállát vonta.

- Tudom Gilbert, - e szavakkal köszöntötte az orvost - hogy már beváltotta egy részét ígéréteinek. Páris már tudja, hogy beteg vagyok. Egyre-másra jönnek barátaim és kérdésekkel ostromolják a szegény Julest. És hogy' vagyunk ígéréteinek második részével? Azt mondotta, szóról szóra megismétli előttem, a mit a király és a királyné mondott rólam. Állja szavát? Igen? No, akkor ki vele. Mit mondott a király?

- Ő felsége sajnálta, hogy nincs étvágya, - felelte Gilbert.

- Oh, a jó király, - kacagott a gróf. - Halálos ágyán is azt fogja mondani, lemondással a hozzátartozóinak: ma este Plutónál vacsorázom. És a királyné? Tétovázik? Meg kell tartani, a mit az ember ígér, doktorom. Szóról-szóra!

- Kegyesen érdeklődött, hogyléte iránt és azt kívánja, hogy állandóan értesítsük jobbulásáról, - mondotta Gilbert.

- Ismételje meg szavait, nekem az a fő.

- Megátalkodott ember ön, gróf.

- Mindig az is voltam. Tehát szóról-szóra!

- Nos, ha minden áron úgy akarja, - felelte Gilbert. - Ő felsége mindenekelőtt megjegyezte, hogy annak a napnak reggelén kellett volna megbetegednie, mikor a háromszinü zászlóról szóló beszédét mondta.

Mirabeau felszökött, mintha tüszurás érte volna.

- A királyok hálátlansága! - mondotta halkan. - Tehát nem gondol már arra a huszonöt milliós civillistára és a négymilliós özvegyi tartásdíjra? Elfelejté, hogy miatta megfosztottam magam a népszerűségtől? Mindaz, amit a nemzetgyűlésen kivívtam értük, neki semmi? A háromszínű zászló! Az most a királyság egyetlen menedéke. Meg lehetne menteni, ha őszintén és nyíltan a háromszínű zászló árnyékába állnának. De ez az asszony nem akarja, hogy megmentésük. Bosszút akar állni, nem pedig megmentetni. És kikkel harcolok értük? Igen, ha legalább ember, tigris vagy oroszlan ellen harcolnék! De egy egész óceán ellen küzdök! Tegnap térdemig ért az ár, holnap a torkomig emelkedik, holnapután összezsúpol a fejem fölött! Oh doktor, mennyire utálok mindezt! Elég volt. Mi volt az álmom? Hogy közvetítsek a nemzet és a királyság közt. Megmenteni a királyt és a királynét, mikor az ár elragadja őket. Ostobaság! Soha sem számítottak komolyan az én segítségemre. Csak meg akartak fosztani a népszerűségtől, hogy lehetetlenné tegyenek. Mondhatom doktor, nem tehetek okosabbat, mint ha még jókor meghalok; jó volna, művészi testtartással dőlni le, mint az ókori atléta szokta.

Mirabeau visszadőlt pamlagára s a vánkását harapta ádáz dühében.

- Gróf, - kérdezte Gilbert - mit tenne, ha a király holnap érdeklődnék hogyléte iránt?

A beteg vállát rándította, mintha azt mondaná: »Nem adnék reá sokat«.

- A király... vagy a királyné? - tette hozzá Gilbert.

- Nem fogja megtenni.

- De ha megtenné?

- Azt hiszi, leereszkednék oly mélyre a királyné?

- Nem hiszek semmit, csak felteszem.

- Helyes, várok holnap estig. - Ha megteszi, akkor önnek van igaza és nem nekem.

- De, kedves Demosthenesem, addig nyugton kell maradnia és - tette hozzá Gilbert s egy pillantást vetett a kasmir övre, - nem szabad fogadnia senkit. Semmi izgalom, jól megértsen! Zavartalan éjszakai nyugalom!

A doktor aztán elment. Az ajtó előtt Jules várta szomorú arccal.

- Csak bátorság, öregem, - vigasztalta Gilbert - urad már jobban érzi magát.

- Oh, nem remélek semmit, - mondotta a szolga - míg itt van körülötte a gonosz szellem.

Nagyot sóhajtván világított az orvosnak. Lenn a lépcső alján Gilbert egy lefátyolozott nőt pillantott meg. Az pedig, mikor közeledni látta, eltűnt egy félig nyitott ajtó mögött.

- Ki az a hölgy? - kérdezte Gilbert.

- Mondottam már, doktor ur, - felelte Jules - a királyné képmása.

Gilbertben újra megmozdult az a gyanú, mely egyszer már felébredt benne; olyan mozdulatot tett, mintha be akarna lépni azon az ajtón. De hirtelen megállt.

- Lehetetlen, - mondotta magában és a kocsijához ment.

A gróf nyugodtan töltötte az éjszakát. Majdnem reggel nyolc óráig aludt megszakítás nélkül. Aztán megfésültette, megborotváltatta és felöltöztette magát s egy ablakhoz ült, melyből kilátott az utcára. A délelőtt elmúlt. Csak egy szolga jött Gilbert doktortól s a következő levelet hozta:

»Üzenje meg, hogyan érzi magát. Ma este eljövök, és remélem, hogy akkor meghallom öntől, igazam volt-e, vagy sem«.

Mirabeau megüzente a doktornak, hogy felkel az ágyból és estére várja.

Elkövetkezett a délután. Eljött egész Páris és feliratkozott arra az ivre, melyet kitettek a fogadószobájában. A csengő egy pillanatig sem pihent. A kocsikat mellékutcába terelték, hogy a lárma ne zavarja a nagybeteg nyugalma.

Jules felment urához és megjelentette ezt neki.

- Nincs jobb mondani valód? - kérdezte Mirabeau.

- Jobb? - csodálkozott az öreg - azt hittem, hogy az egész nép szeretetének ilyen bizonyítéka a legjobb, amit jószágos uramnak jelenthetek.

- Igazad van, - rebegte a gróf - hálátlan vagyok.

Kiment az erkélyre. Körös-körül mint a tenger rivalgása hallatszott fel a kiáltás: - Éljen Mirabeau!

Ő pedig csak arra a szép, büszke asszonyra gondolt, ki semmit sem törődik vele, és fürkészve kereste a tömegben, hogy nem mutatkozik-e valahol egy kék libériás lakáj. Elszoruló szívvvel ment vissza szobájába. Beesteledett. Az udvartól nem jött senki.

Tizenegy órakor Gilbert érkezését jelentették.

- Nos?

Mirabeau a vállát vont.

- Nem járt itt semmi küldönc, - mondotta.

- Lehetetlen! - kiáltotta a doktor.

A gróf megfogta a kezét - Becsületes, gyanutlan ember! - kiáltotta. - A Tuilériákban járt és beszélt a királynéval, én pedig úgy érzem, mintha jelen lettem volna, oly pontosan tudom, hogy mit beszéltek.

- No, halljuk! - felelte Gilbert.

- Egy órakor megjelent a királynénál és jelentette neki, hogy rosszabbul vagyok és ajánlatos volna, ha nem is részvétebből, de legalább politikai okosságból, érdeklődni hogylétem felől. Ugy látszott, a királyné igazat ad önnek és azzal bocsátotta el önt magától, hogy majd küld valakit hozzám. E királyi kijelentésen örülve és bizalomteljesen ment el ön aztán. De az nevette az ön hiszékenységét. Őszintén mondja meg doktor! Ugy volt-e?

- Valóban úgy volt, kedves gróf, - felelte Gilbert - akkor sem láthatta és hallhatta volna jobban, ha ott lett volna.

- Mily örülség! - kiáltotta Mirabeau. - Nem mondtam meg? A Tuilériákban nem tudnak az időkhöz és a körülményekhez igazodni. Ha ma megjelent volna egy udvari szolga azok közt az emberek közt, kik a házam előtt álltak, a Bourbonok egy évre megint meghódították volna maguknak a népet.

Elfordult. Gilbert látta, hogy egy könnycsepp pereg végig az arcán. Fürdőt rendelt számára, s néhány tanáccsal látván még el az éjszakára, elbucsuzott.

A gróf, mikor a fürdőszobába ment, a fiatalabbik komornyikját szólította, mert az öreg Julest a földszinti helyiségekbe osztotta be. Unta már az öreget a fátyolos hölgy látogatásai miatt tett szemrehányásaiért. - Jean, - mondotta neki - terítettess asztalt a szobámban és kérdezd meg madame Olivát, hogy együtt vacsorázik-e velem. És meg ne feledkezzél a virágról!

Reggel négy órakor felkeltették Gilbert doktort.

- Oh, elképzelhetem, - mondotta mielőtt még tudta volna, hogy ki hivatja - Mirabeau rosszabbul van.

Ugy is volt. A gróf, mikor megfürdött s mikor felszolgálták a vacsorát, feküdni küldötte két szolgáját. Jean végignyújtózkodott egy széken, de Jules ébren maradt. Félnégykor hirtelen erős csengetés hallatszott. A két szolga egyszerre talpon volt, de zárva találták a hálósobába vivő ajtót. Kerülő utat voltak kénytelenek tenni az ismeretlen nő szobáin át, hogy a hálósobába juthassanak.

Mirabeau félig ájultan hevert egy széken és karjai közt tartotta a nőt, mintha meg akarná akadályozni, hogy segítségért kiáltson, vagy hogy kinyissa az ajtót. A nő ijedtében az asztalon álló csengőhöz kapott. Mikor megpillantotta a két szolgát, már csak kapkodva szedte a lélekzetet, mert Mirabeau görcsösen rángatózó karjai már-már megfojtották. Jean és Jules nagy bajjal szabadították ki s a nő ijedten menekült, a gróf pedig visszaroskadt a székbe.

Jean ezután elindult Gilbert doktorhoz, de Jules uránál maradt.

- No, mi baj megint? - kérdezte Gilbert, mikor belépett a házba.

- Oh, doktor ur, - mondotta Jules s a kezét tördelte - mit tett az az asszonyi ördög... nézze csak, mit tett!

Gilbert sietve ment fel a lépcsőn. A folyosón eléje rohant egy fehérruhás nőalak s a lábához vetette magát.

- Gilbert! Gilbert! - kiáltotta, és megragadta kezét - az Isten szerelmére mentse meg!

- Hogyan? - kiáltotta Gilbert megdöbbenve. - Nicole! Nicole! Tehát maga!

- Mentse meg! Mentse meg! - mondotta újra Nicole.

Borzasztó gondolat cikázott át Gilbert agyán. - Most már értek mindent, - dörögte. - Beausire ellene szóló röpiratokat osztogat, Nicole pedig a kedvese! El van veszve! Cagliostro keze van ebben a játékban!

És felsietett Mirabeau szobájába, mert tisztában volt vele, hogy percet sem szabad elvesztenie.

HATVANNEGYEDIK FEJEZET

Éljen Mirabeau!

Mirabeau ágyában feküdt; ismét eszméletre tért. A vacsora maradványai s a virág ép oly vádló tanui voltak a történeteknek, mint a méregnek a pohár fenekén maradt cseppjei egy öngyilkos ágya mellett.

Gilbert sietve toppant a gróf ágyához és megkönnyebbülten vett lélegzetet, mikor megpillantotta a beteget.

- Oh! - mondotta - mégsem állunk oly rosszul, mint gondoltam.

Mirabeau bágyadtan mosolygott s a fejét rázta, ő maga érezte, hogy állapota reménytelen.

A doktor alaposan megvizsgálta. Még nem végzett vele, mikor újra elkezdődtek azok a görcsös rángatózások, melyek már egy nappal azelőtt is jelentkeztek. A beteg vagy nem bírta már tovább tünni a mustártapaszatokat, vagy pedig nem akart többé meggyógyulni. Követelte, hogy szedjenek le róla minden tapaszt.

A hír, hogy a beteg állapota rosszabbra fordult és hogy élete is veszélyben forog, gyorsan terjedt szét a városban. Egész Páris megdöbbsen. Mindenki úgy érezte, mintha közös szerencsétlenség fenyegetné az egész népet. Az utca megtelt embersokasággal. El kellett zárni az oda vivő utakat, hogy biztosítsák a beteg nyugalma. A türelemmel várakozó tömeg óráról-órára hirt kért a beteg állapotáról. Irott orvosi jelentéseket adtak ki s villámgyorsasággal ment szét hírük az egész városban.

Az orvos és betegek kevés szót váltott egymással.

Gilbert belátta, hogy Mirabeau végzett az élettel, s már beírta azzal, hogy megtesz mindent, - ami erejétől telik, bár jobbulásra nem volt remény.

Este megérkezett a házba a jakobinusok küldöttsége, tudakozódni egykori elnökük, Mirabeau hogyléte iránt.

Gilbert huszonnégy óra hosszáig maradt a beteg ágya mellett. Csak azután pihent egy keveset az egyik mellékszobában. Megparancsolta a két szolgának, hogy tüstént keltsék fel, ha történnék valami.

Pirkadatkor felébredt. Senki sem zavarta álmában; de nem hihette, hogy ily soká tart a jobbulás, mely lehetővé tette, hogy kissé magára hagyja a beteget. Mindjárt bement hozzá; a folyosón könnyes szemmel mondotta neki az öreg szolga, hogy Mirabeau állapota nagyon aggasztó, de a beteg szigorúan eltiltotta, hogy felkeltsék az orvost. Pedig szörnyen szenvedhetett, mert közel volt a megfulladáshoz és érverése időről-időre megszűnt. Még mindig a királynéra gondolt.

- A hálátlan! - suttogta - még csak nem is tudakozódott rólam. Aztán hozzátette: - Szeretném tudni, mit szól majd, ha holnap, vagy holnapután megtudja, hogy meghaltam.

Gilbert számot vetett azzal, hogy a válság küszöbön áll. Piócát rakatott a beteg mellére. De a piócák nem szívtak. Tehát újabb érvágáshoz kellett folyamodnia. Nyolc óra hosszáig tartott ez a halálküzdelem. Aztán végre enyhült a láz, a halál visszavonult, de úgy, mint a tigris, mely ugrásra készen áll. Gilbert nem is meritett reményt ebből a haladékból. Tudta, hogy Mirabeau elveszett. E pillanattól fogva a beteg és Gilbert, mintegy ugyanattól a gondolattól, ragadtatva meg, úgy beszéltek Mirabeauról, mint oly emberről, aki volt, de megszűnt lenni. Ettől a pillanattól fogva a nagy ember arca magára öltötte azt az ünnepélyes kifejezést, melyet sokszor

láttak már kiváló emberek halálküzdelse közben. Hangja komoly, szinte prófétai volt. Szavaiban e pillanattól fogva valami nagyobb szigor, nagyobb mélység, érzelmeiben, valami szeretetteljesség, fennköltség.

Az a fiatalember, kinek családja Mirabeau egykori szülőházában Argenteuilben lakott, bejelentette magát s bebocsátották. Letérdelt az ágy mellé és zokogva vonta ajkához a beteg kezét. Mirabeau felismerte; a fiatal rajongó csak erre vágyott. Sirva állt fel és kiment.

A komornyik újra megjelent a szobában és átadott egy papírszeletet, a fiatalember kérte, hogy adja ezt át Gilbert doktornak.

»Mikor Argenteuilben megcsókolhattam Mirabeau ur kezét«, olvasta a doktor, »megígértem neki, hogy meghalok érte. Azért jöttem el, hogy beváltsam ígéreteimet. Azt olvastam egy angol újságban, hogy brit orvosok ehhez hasonló esetben megmentettek egy beteget friss vér átömlesztésével. Ha Mirabeau uron ez még segíthetne, felajánlom véretem. Egészséges és tiszta. M a r n a i s«.

Mirabeau nem tarthatta vissza könnyeit, mikor ezt hallotta. De, természetesen, nem élhetett a rajongó ajánlattal.

Most már bebocsátottak mindenkit, aki látni akarta a beteget. De a királyné küldöttje még mindig nem jelentkezett. Az utcáról újra meg újra felhatolt egy kiáltás az ablakokig; szomorú kiáltás volt: »Éljen Mirabeau!« A nép kiáltotta, s kiáltása imádságnak látszott, inkább volt benne panasz, mint reménykedés.

Mirabeau meghallotta és kinyitotta az ablakot, hogy fülébe zengjen ez a kiáltás, mely oly sok szenvedésének jutalma volt. Aztán suttogva mondotta:

- Oh! áldott jó nép! melyet ép úgy elrágalmaztak és bántottak, mint engem. Van benne igazság, hogy ők feledkeznek meg rólam, s hogy te vagy, a ki megjutalmazol!

Gilbert ezt az éjszakát is a beteg ágyánál töltötte. Mikor felvirradt, Mirabeau így szólt:

- Kedves doktor, ma meghalok. Szabad-e azt tennem, amit akarok?

Gilbert bólintott a fejével.

A gróf behívatta két szolgáját. Jeannak meghagyta, hogy hozza szobájába a legszebb virágot, mely csak kapható. Julesnek megparancsolta, hogy borotválja és fésülje meg.

Jeant, mikor kilépett a házból, a néptömeg kérdésekkel ostromolta. Alig hogy megtudták, hogy a beteg virágot akar, minden kert, minden melegház, mely közelben volt, odaadta számára kincseit. Mirabeau lakása egy órán belül virágházzá alakult át.

- Kedves doktor, - mondotta Mirabeau kisvártatva - megígérte, hogy azt tehetem most, amit akarok. Szeretnék elbucszni valakitől, kinek előttem kell elhagyni ezt a házat. Ha az illető elment, önnek itt kell maradnia halálomig.

Gilbert újra csak bólintott, aztán kiment. Künn körülfogták és kérdésekkel ostromolták a grófnak azok a barátai, kiket bebocsátottak. Gilbert tartózkodás nélkül kijelentette, hogy a beteg nem éri meg az estét.

Fél óra múlva lenn előállt egy kocsi, melyet Jean hivatott. Mindjárt azután a szolga ismét kiment a házból s egy fátyolos hölgyet vezetett a kocsihoz. A néptömeg készségesen engedett utat. Senki sem kérdezte, ki az a hölgy. Mikor a kocsi elrobogott, Mirabeau visszahívta az orvost. Zsebkendőjét tartott a kezében, mely nedves volt könnyeitől.

- Mily önzetlen! - suttogta. - Nem fogadott el semmit, hanem még itt is hagyott valamit. Olyan nő, aki nem szívtelen.

Visszahanyatlott ágyára és lehunyta szemét. Ha melle nem hörög, holtak tartották volna. Gilbert nem tágitott ágyától. Lépésről-lépésre kísérté az erős ember végső tusáját, azt az emberét, ki eszeveszett életével gunyolta a halált, de most a természet örök törvénye szerint még is tusára kel vele.

Sokáig feküdt eszméletlenül, aztán kinyitotta szemét és látni akarta azt a névsort, melybe odairták, vagy odairatták nevüket azok, kik hogyléte iránt érdeklődtek. De a királyi családhoz még közelállónak neve sem volt közte.

- Az elvakultak! - mondotta. - Majd csak akkor siratnak meg, ha siromon a lázítók széttépik a királyságot.

És prófétai hangon, mintha az örökkévalóság küszöbén állna és látná felemelkedni a jövőendő fátylát, hozzátette: - Aki 1791-ben hal meg, boldognak vallhatja magát. A forradalom még csak ragyogó arculatát mutatja, de nemsokára majd vérbenforgó szemmel és fogát vicsorgatva nézi rémes meduzafő módjára a világot. Szép álmom volt: félkézzel az ifjú szabadságot tartani, másikkal az öreg királyságot és összeszövetkeztetni a kettőt, egymással! De én végbevitem volna. Szinte fáj, hogy elmegyek, mielőtt végbevitem volna. Háborgó vizeken, feneketlen mélységek fölött jártam, s elmerülök a vihar közepette. Hogy bizonyos mértékig miért kerestem sietve a halált? Azért, mert semmire sem voltam képes nélküle, s éppen ő volt az, ki nem akart velem tartani.

Ismét hátrahanyatlott és megint sokáig feküdt egészen mozdulatlanul. Keze majdnem három óra hosszáig pihent csöndesen az orvos kezében. Gilbert azután érezte, hogy ismét rángatózik.

Most jön a vég, mondotta magában.

Verejték gyöngyözött a haldokló ember homlokán. Mirabeau felvetette szemét, bágyadtan nézett körül és halkán mondotta:

- Meghalni... talán aludni is... - Aztán, kis idő múlva, újra megszólalt: - Irni akarok... - kezéből kiesett a toll. Pihegve kapott a melléhez. - Elviselhetetlen fájdalmak... doktorom! Adjon abból a folyadékból... tudom, hogy ópium... oly sokszor éreztem édességét!

Gilbert felnézett az égre. Átölelte a beteget, ki heves rángatózás közben dobálta magát.

- Hát nem orvosom és nem barátom-e? - hörögte Mirabeau. - Nézheti, hogyan szenvedek! Csak egy cseppet!

- Megkapja, a mit kíván! - felelte Gilbert; kezébe vette a tollat és megírt egy recipét. Mikor a szolga kisietett vele, Mirabeau így szólt:

- Ide a tollat... papirost!

Kezébe vette a tollat és majdnem nyugodt kézzel írta le azt a három szót: »Menekülni! Menekülni! Menekülni!«

Alá akarta írni még nevét, de csak a harmadik betűig jutott el. - Adja át neki! - rebegte.

Utolsó szavai voltak. Visszahanyatlott vánkosára - lélegzete elhallgatott - pillantása kialudt - meghalt.

Gilbert elfordult. Kis ideig mélyen megrendülten állt meg, aztán átment a szomszéd szobába, hol a grófnak még mindig sok barátja várt.

- Uraim, - mondotta tompán - véget ért Mirabeau szenvedése.

Aztán a Tuilériákba hajtattott, teljesíteni az elhunynak utolsó kívánságát. Utközben betért egy szobrászhoz s megbízta, hogy készítse el a halotti maszkot.

Lenn az utcán megtudta a nép a nagy ember halála hírét. A mély fájdalom némaságával vette tudomásul. Villámgyorsasággal száguldotta be a gyászhir az egész várost. Aznap este lemondották a színházi előadásokat. Bált, táncmulatságot sem volt szabad tartani. A nemzetgyűlés éjszakai ülést hívott össze és elhatározta, hogy valamennyi tagja részt vesz a temetésen. Másnap hozzáfűzték ehhez azt a határozatot, hogy Pantheonná alakítják át szent Genovéva templomát és abba temetik a nép nagy halottait; Mirabeau lesz az első. Az ülés után az egész nemzetgyűlés teljes számmal vonult a halottas házba. Utban volt ahhoz az egész jakobinus klub is, mintegy második nemzetgyűlésképpen. A népnek megszámlálhatatlan sokasága kísérte útján. Zenekar haladt elől és először játszott egy újonnan szerzett gyászindulót. Ceruti mondott beszédet a holttestnél. Azután tizezer nemzetőr sortűzet adott. Éjfél volt, mikor a mérhetetlen gyászmenet elért a Pantheon elé.

Mirabeau halála után úgy tűnt fel, mintha váratlanul sötétség támadt volna. Ugy rémlett, mintha egy ideig senki sem tudná már, hogy mily utra térjenek. A hajókalauz egy ismeretlen tenger örvényei és szirtjei közt elhagyta a hajót.

HATVANÖTÖDIK FEJEZET

A király megbizottja

Egy órával azelőtt, hogy Mirabeau meghalt, egy tengerésztiszt, ki a sorhajókapitányi diszruhát viselte, a Saint-Honoré-utca felől a Tuilériákba tartott.

A király komornyikja, mikor megpillantotta, csodálkozva, majdnem örömmel kiáltott fel; de az érkező ajkára tette ujját és így szólt: - Hue ur, fogadhat-e a király ebben a pillanatban?

A király egyedül volt; a komornyik kinyitotta az ajtót és jelentette:

- Charny gróf ur.

- Csak jöjjön be, hamar jöjjön be! - kiáltotta XVI. Lajos. - Tegnap óta várom.

Olivér besietett.

- Sire, késtem néhány órát. Különpostán jöttem. Futárlovakat kellett volna kérnem, akkor már itt lettem volna tegnap este. De fontos volt reám nézve, hogy megismerkedjem azokkal a postaállomásokkal, melyek a felséged által választott utvonal mentén vannak és mindenekelőtt megállapítsam pontosan, mennyi idő alatt lehet megtenni az utat Páris és Montmédy közt. Gondosan feljegyeztem mindent és megbízható felvilágosításokkal szolgálhatok.

- Bravó, Charny ur! - kiáltotta a király. - Valóban összehasonlíthatatlan szolgálom ön! Szerencse, hogy ismét itt van. Rosszul áll dolgunk. Foglyok vagyunk a Tuilériákban. Éppen az imént mondtam Lafayette urnák, az én kedves tömlöctartómnak, hogy szívesebben volnék király Metzben, mint Franciaországban. Hallotta, Charny, hogy nénjeim Rómába menekültek?

- Ki ne hallotta volna, sire?

- Bátran el lehetne mondani, hogy Franciaországra nézve tökéletesen mindegy, hogy két magános öreg hölgy itt van-e vagy máshol; mert nénjeim nem jelentik az emigránspárt számottevő megerősödését. De azért még is volt ismét óriási botrány. Marat azt állította, hogy milliókat vittek magukkal, mikor megszöktek, Desmoulins tudni vélte, hogy magukkal vitték a trónörökös is. Néhány barátom - mert hiszen még mindig van néhány közülök - elhatározta, hogy megszöktet, vagy legalább reábir az elutazásra. Idejöttek. De a dolognak hire ment; Lafayette megjelent és ezeket a derék nemes embereket - számra mintegy százat - egyszerűen fogságba vetette. Kiabáltak, hogy nagy összeesküvést fedeztek fel s mikor tegnap, mint eddig minden évben, Saint Cloudba akartunk menni, a nép betódult, körülfogta hintainkat, zablán ragadta a lovakat, és arra kényszerített bennünket, hogy szálljunk ki és térjünk vissza. A királyné sirt mérgében.

- Vajjon nem tett Lafayette ur semmit, hogy megvédje felségteket? - kérdezte Olivér lehangoltan.

- Lafayette? Elfutott a városházára és kijelentette, hogy a haza veszélyben van. A haza veszélyben van, mert a király meg a királyné Saint Cloudba akar menni!

- Ha így állnak a dolgok, sire, akkor ajánlatos sietni, - mondotta Charny.

- Igen, igaz, - felelte XVI. Lajos - azért hát mondja el, miben állapodott meg Bouilléval? Mit szól szándékainkhoz?

- A hadügyminiszter néhány rendelete kissé rontott a dolgon, de ily vállalkozásnál egyet és mást a szerencsére is kell bízni, és ha óvatosan és okosan végezzük dolgunkat, a kilátás javunkra még mindig 90 áll száz ellenében. Felséged még mindig ragaszkodik a Montmédyn át való utirányhoz?

- Ugy van, közöltem okaimat Bouilléval, - felelte XVI. Lajos.

- Nagyon helyes, - folytatta Charny. - Látom, hogy felséged azt a térképet terítette ki itt az asztalra, melyet én dolgoztam ki.

Reáhajoltak a térképvázlatra, melyből Charny nem felejtett ki egyetlenegy házat, sőt egyetlenegy fát és bokrot sem.

- A veszedelem felségtekre nézve, - mondotta - Sainte-Menehouldnál kezdődik és csak Stenaynál ér véget. Ezen a tizenkilenc mérföldes utvonalon kell elhelyezni osztagainkat. Közelebbvonni őket Párishoz nem lehet. Bouillé ur nyomatékosan kijelentette nekem, hogy csak a Menehould-Stenay utvonalaért vállalhat felelősséget. Az első osztagot mindenesetre lehetne előretolni Pont-de-Sommeville-ig. Ez volna, mint felséged látja, - tette hozzá a térképre mutatva - az első postaállomás Chalons mögött.

- Helyes, - felelte XVI. Lajos - 12 óra alatt meg lehet érkezni Chalonsba. Mennyi idő alatt tette meg azt a kilencven mérföldet?

- Harminc óra alatt, sire.

- De könnyű kocsiban és egy szolgálival.

- Igen, sire, de három órát mulasztottam Varennesben merő tudakozódással - többet nem lehet a nehéz kocsin való lassu utazásra sem számítani. Azért azt hiszem, felségtek harminchat óra alatt Montmédybe érhetnek. Jelentékeny pont, sire, a lovak felváltása Varennesben.

- Ez úgy van. Ott mindenesetre át kell fogatnunk, - jegyezte meg a király.

- Ugy van, még pedig a helységen túl. Mert, sire, Varennes két városrészből áll, melyet az Aire választ ketté. A hid mellett, mely összeköti a két városrészt, torony áll, és ezen a helyen elég volna három vagy négy ember is, hogy elállja az utat. Ezt a pontot a legveszedelmesebbek egyikének tartom, melyeken át kell haladnunk. Ha a hidon innen váltják a lovakat, feltűnést kelhetnek vele, gyanut ébreszthetnek, fennakadhatnak, sőt meglehet, hogy felismernek felségeiteket, és akkor nem jutnánk át a hidon. Én azért amellettt vagyok, hogy Clermont-tól fogva megállás nélkül kell átkelni Varennesen és csak a városon túl váltani a lovakat.

- Igaza lehet, - mondotta a király. - De hiszen velünk fog tartani és szükség esetében majd találunk módot a továbbiakra. Bouillé márkai ur kidolgozta-e az osztagok pontosabb szétosztásának tervét?

Olivér elővett zsebéből egy lap papirost és átnyújtotta a királynak. Az elolvasta, aztán így folytatta:

- Ezt a rendelkezést célszerűnek tartom. De ha a csapatok előre nem látható véletlenek folytán kénytelenek az illető helyeken egy vagy két nappal tovább időzni, mivel fogják annak okát adni?

- Azzal az ürüggyel, sire, hogy az északi hadseregnek szánt pénzküldeményt várnak.

- No, így egyelőre talán rendben volna minden, - mondotta a király.

Az ajtó kinyílt: belépett a királyné s egy papírlapot tartott a kezében. Mikor megpillantotta Olivért, kiejtette kezéből a papirost.

- Charny ur a Tuilériákban! - hebegte. - S a királynál! - És halkán hozzá tette: - Nem szóltak nekem róla semmit!

- Olivér mélyen meghajolt.

- Éppen most érkeztem, - mondotta - és engedelmet akartam kérni ő felségétől, hogy lábához helyezzem hódolatomat legkegyelmesebb királynőmnek is.

A királyné arca kipirult. Rég hallotta már Charny hangját. És ez a hang annyiszor szólt a szívéhez.

Eközben a király felemelte a papirlapot a földről és ezt a három szót olvasta róla: »Menekülni! Menekülni! Menekülni!«

- Mit jelent ez? - fordult csodálkozva Mária Antoinettehez.

- Sire, - felelte a királyné - negyed órával ezelőtt meghalt Mirabeau ur és ez a tanács az utolsó, melyet számunkra hagyott.

- Jó tanács, - mondotta a király - és itt az ideje, hogy kövessük is. Gróf, kísérje el őfelségét és közölje vele mindazt, amit az imént jelentett nekem.

Charny meghajolt a király előtt és követte a királynét.

HATVANHATODIK FEJEZET

Az ígért

A királyné, mikor visszaérkezett szobájába, ledőlt egy pamlagra, és intett Charnynak, hogy zárja be az ajtót. Egyedül voltak. A királyné tanuk nélkül beszélhetett azzal, kit oly régóta kívánt. Szerető szívének elfojtott bánata utat tört magának, kezét szeméhez szorította és zokogott. Charny érezte a nagy erővel elfojtott szerelem maradványának ujjáébredését. De nem akarta, hogy érvényesüljön ismét a mellett az új szerelem mellett, mely teljes hevével töltötte el férfias lelkét. A fellángoló érzelmek kialudt és csak a részvét maradt meg helyén. Bár a királyné őszinte fájdalma erősen emlékeztette a multra, eszébe jutottak Mária Antoinette zsarnoki szeszélyei és a hajthatatlan akarat is, melyet szenvedélyes szerelmének minden bizonyítéka mellett sem felejtett el vele szemben.

Mária Antoinette még mindig nem találta meg szavát. Nyolc hónapja nem látta Charnyt és nem hallott róla hírt. A gróf megígérte a királynak, hogy senkivel sem közli, hol tartózkodik, és lelkiismeretesen tett eleget annak az ígértének. Mária Antoinette soha sem hitte volna, hogy Charny képes volna elviselni ily hosszú távollétüket.

Olivér tiszteletteljesen közeledett hozzá. - Asszonyom, - mondotta - eljártam a parancs szerint, melyet ő felségétől kaptam s mely feltétlen hallgatást tett kötelességemmé. Csak ma volt szabad viszontlátnom felségedet s most szabad elmondanom, mindazt, amiről eddig írnom sem volt szabad. Ő felsége felhatalmazott, hogy közöljem felségeddel, amit felségeitek megmentése érdekében tettem. Kegyeskedjék tehát meghallgatni jelentésemet.

A királyné reánezett s ekkor észrevette, hogy a poros uti ruhát levetette már és udvari ruhát öltött helyette.

- Mikor érkezett meg? - kérdezte tőle.

- Csak az imént, asszonyom.

- Honnan?

- Montmédyből.

- Lóháton?

- Nem, külön postán.

- Hogyan? fél Franciaországon át kocsit utazott és mégis ily gondosan öltözve látom?

- Azt hittem, kellemetlen feltűnést keltene, ha itt a palotában porlepte uti kocsiból szállok ki. Ő felsége épp az imént közölte velem, mily élesen figyelik felségeiteket, és ezért örülök, hogy óvatosságból gyalog jöttem ide, mint bármely tiszt, ki rövid távollét után jelentkezik.

- Megfeledeztem róla, - felelte a királyné - hogy van Párisban még egy lakása is.

Charny meghökkent. Csak most találta el, mire gondolt. Mélyen sebezve érezte magát és szinte meghorkant, mint a ló, melynek fájó, mély sebébe vágják a sarkantyut. De erőt vett magán.

- Asszonyom téved, - felelte. - Izidor öcsém szobájában öltöztem át.

A királyné majd hogy fel nem sikoltott örömeiben és meg akarja ragadni kezét.

- Köszönöm, Charny! - mondotta akaratlanul.

- Köszöni? Mit? felséges asszonyom.

- Az örömnél azt az egyetlen pillanatát, melyben elutazása óta először volt részem, - felelte a királyné. - Igen, igen, Olivér, a féltékenységek bolond dolog, mely részvétet érdemel... de ne feledje el, hogy volt egyszer féltékeny ön is. A féltékeny férfi megverekedhetik vetélytársával, mi asszonyok csak sirhatunk. De hiszen látja, hogy most már ismét örülök. Nem sirok már.

Kacagott, de kacaja oly szomorúan csengett, hogy Charny megijedt tőle.

- Lehetséges-e? - mondotta halkán. - Annyira szenvedett?

A királyné összekulcsolta kezét. »Hála Istennek!« gondolta, »ha megérti fájdalmamat, nem veszi a szívére, hogy tovább gyötörjön«.

Charny érezte, hogy azon az úton van, hogy lecsusszon egy meredélyen, melyen nincs megállás. Összeszedte magát.

- Megengedi-e most már felséged, - mondotta - hogy jelentést tegyek arról, mit végeztem?

- Igaza van Charny, - felelte a királyné keserűen - mikor emlékeztet reá, hogy királyné vagyok. A nőnek nincs többé mit mondania - nos, követ uram, szóljon hát a királynéhez!

HATVANHETEDIK FEJEZET

Figyelmeztetés

1791 június 19-én reggel öt óra tájban Gilbert doktor hosszú léptekkel járt fel és alá Saint-Honoré-utcai lakásában. Néha ablakához lépett s kihajolt, mint aki türelmetlenül vár valakire, aki nem jön.

Négyszögletűre összehajtott papírt tartott a kezében. Fontos írás lehetett benne, mert az aggódó várakozás ideje közben kétszer vagy háromszor is kibontotta, elolvasta, összehajtogatta újra, aztán újra kibontotta és újra összehajtogatta.

Végre kocsizörgést hallott és az ablakhoz sietett; de késő volt, a kocsiban érkező már belépett a házba. Gilbert kisietett az előszobába és azt kiáltotta az inasának:

- Bastian, azonnal bocsássa be Charny gróf urat!

Ujra szétbontotta a papírlapot s tovább akart olvasni belőle, de ekkor belépett a szolga és nem Charny grófot, hanem Cagliostro grófot jelentette.

Erre a névre Gilbert egyáltalában nem számított. Megrázkódott és sietve gyűrte zsebébe a papírlapot.

- Tudom, tudom, kedves Gilbert, - mondotta Cagliostro, mikor belépett - azt várta, hogy Charny gróf jön. Dolga van - meg is mondom mindjárt, hogy mi. Csak fél óra múlva jöhet miatta. Nos, ha váratlanul jövök is, remélem, nem vagyok alkalmatlan?

- Drága mester, - felelte Gilbert - tudja, hogy házam mindig nyitva áll önnek s a szívem nem kevésbé.

- Köszönöm, - mondotta Cagliostro. - Be fogom bizonyítani önnek még valamikor én is, hogy mennyire szeretem. Beszéljessünk kissé - arról a tárgyról, mely most az egész világot érdekli - a király küszöbön álló elutazásáról.

Gilbert érezte, hogy hideg veriték gyöngyözik homlokán. Leült Cagliostro mellé.

- Mely - folytatta az - holnapra van kitűzve.

- Holnapra? - mondotta Gilbert. - Drága mester, engedem végig mondani, még ha téved is, mert abból, amit mond, mindig tanulhatok valamit.

- Mennyiben tévedek, kedves Gilbert? - felelte Cagliostro. - A dologról tudnia kell, hiszen az ön munkájának is van része abban a menekülésben.

- Ha úgy áll a dolog, csak nem vár vallomást tőlem?

- Nincs szükség arra. Előttem nincs rejtve semmi, - felelte Cagliostro. - Hallgasson reám, kedves barátom! A királyné nem akarja nélkülözni útja közben megszokott kényelmeit, bár Charny ur biztosította róla, hogy ez az utazás csak harmincöt óra hosszúra fog tartani. Des-brossesnél, a Notre-Dame-des-Victoires-utcában, drága uti készletet rendelt, melyet tegnap szállítottak a Tuilériákba. Továbbá nagy uti kocsit készíttettek Louis udvari kocsigyártónál. Ebben a pillanatban fizeti ki Charny gróf a vételár felerészét, vagyis 125 Louisdort. Tegnap próbálták ki a kocsit négy eléje fogott postalóval. Ma reggel Montmorin ur utlevelet állított ki Korff bárónénak, két gyermekének, komornáinak, felvigyázójának s három szolgájának. Ez a báróné senki más, mint Tourzel asszony, a királyi gyermekek nevelőnője, két gyermeke madame royale és a trónörökös; komornái a királyné és madame Elisabeth, felvigyázója a király, szolgálói Charny Izidor vicomte, Malden ur és Valory ur. Ez az utlevél volt a kezében, mikor beléptem szobájába. Most a zsebében van. Ezuttal is tévedek, Gilbert?

- Kissé, - felelte Gilbert - mert az utlevélben csak egy komornát láttam.

- A dolog a következőképpen áll, - felelte Cagliostro. - Bondyban Tourzel asszonyt kiszállítják a kocsiból. Onnantól fogva a királyné utazik Korff báróné neve alatt. Akar még többet tudni? Szolgálhatok felvilágosítással mindenféle dologról. Az utazásnak már június 1-e előtt kellett volna megtörténnie - mert mint Bouillé ur írta a királynak, a csapatok szelleme mind jobban és jobban hajlik a forradalomhoz s nem állhat jól már soká királyhű érzelmeikről. De nem indulhattak oly hamar. Tizenegyedikére határozták el magukat. Csak az a baj, hogy éppen azon a napon Rocheveulné asszony, a buzgó demokrata nő volt szolgálatban a dauphin mellett s rögtön elárult volna mindent. Tizenkettedikén, mikor már utnak akartak indulni, a királynak eszébe jutott, hogy csak egy hétig kellene várnia, hogy felvehesse civillistájának negyedévi részletét s azt a pénzt még magával akarta vinni. Hat millió nem kicsiség, az ember szívesen vár egy hétig érette. Így aztán újra elhalasztották az utazást még pedig huszadikára. Ez az örökös habozás és lemondogatás a csapatokban természetesen rossz hangulatot, a népben pedig feltűnést keltett.

- Mindaz, amit mond, grófom, - felelte Gilbert - szóról-szóra igaz. Magam is mindig azt a nézetemet hangoztattam, hogy a királynak nem szabad elhagynia Franciaországot, de ha áll ez a királyra, mint népének atyjára, ne legyen szabad szökésre gondolnia, az övéit fenyegető veszedelem miatt, a családapának?

- Kedves Gilbert, - felelte Cagliostro - nem az övéi miatt érzett félelem, nem a családapa szeretete üzi el innen, hanem az alkotmány, mely elfogja tőle a levegőt. Nem a családapa szöki, hanem a király, ki fogolynak érzi magát a Tuilériákban. Ön még mindig hisz a királyság és az alkotmány megbékülésében. De itt Franciaországban a királyok Isten földi képviselőjének tartják magukat, kinek személye szent és sérthetetlen, kinek szolgálói olyanok, mint a pap. De hát az emberek áhitat nélkül léptek ebbe a templomba, nem térdeltek le az isteni emberalak előtt, és nem félnek többé sujtó villámaitól. Szent Lajos utóda ezt nem bírja elviselni. Csak nehéz szívvvel szánhatta reá magát, mikor Favras szökési terve megghiusult, hogy Durand neve alatt és egy szolga álöltözetében meneküljön, de nem feledkezett meg róla, hogy becsomagoltassa arannyal himzett vörös frakkját és rendjeleit.

- Még egyszer, gróf, - vágott a szavába Gilbert - mindaz, amit mond, igaz, de mi szándékkal mondja nekem? Őszinte ellenséggként jön-e, ki elő akar készíteni a küzdelemre, vagy jóbarátként, ki felajánlja támogatását?

- A mesterként, kedves Gilbert, ki óva akarja figyelmeztetni tanítványát, - felelte Cagliostro. - Rossz uton jár, barátom. Ledőlt vagy összeomló épületet akar fenntartani. Árnyat hajszol. Ha már nem akar a forradalom érdekében cselekedni, legalább ne akarja útját állni a forradalomnak. Még az az óriási Mirabeau sem volt arra képes.

- Gróf, a király ebben a vállalkozásában meghittjévé, tehát bűntársává tett engem. Elfogadtam a megbízást és el fogok járni benne. Most feleljen, a kérdésemre: Mire irányulnak titkos tervei? A menekülés sikerére, vagy kudarcára-e? Ha ön akarja megghiusítani, mondja meg, s el fog maradni.

- Gilbert, - felelte Cagliostro - nem barátként jövök, mert a királyok barátja nem lehetek, de nem jövök ellenséggként sem. Éretten fontolóra vettem mindent és nem hiszem, hogy ennek a Bourbonnak halála szükséges volna a nagy ügy előmozdítására. Én tehát ebben a dologban semleges maradok, sőt, mi több, felajánlom önnek, ha kell, a segítségemet.

A doktor nem felelt, csak fürkésző pillantást vetett Cagliostro arcára.

- Kétségbe vonja? - folytatta Cagliostro. - Nos, hát, ugyanazt a hölgyet, kit Versailles kertjeiben a királynénak hittek, nem lehetne most is a királynénak adni ki? Nem lehetne-e felhasználni arra, hogy elterelje a figyelmet az igazi királynéről?

- Gróf, csengetnek, - mondotta Gilbert.

- Baj is az? Hiszen tudjuk, hogy Charny gróf az érkező, ő is meghallhatja és hasznára fordíthatja, amit önnek tanácsolok. Kerüljön beljebb, kedves gróf!

Charny, mikor idegen embert látott Gilbertnél, habozva állt meg a küszöbön.

- Oly tanácsot adok Gilbert doktornak, gróf ur, - folytatta Cagliostro rendületlenül - melyet meghallgathat ön is. Ez időszert veszedelmessé válhatnak a drága utikészletek, a nehéz utikocsi és a nagyon is szembeötlő álruhák. Nem mondhatom sem Gilbert doktornak, sem önnek azt, hogy: »Szerencsés utat!« hanem azt vagyok kénytelen mondani, hogy: »Isten óvja önöket!«

Barátságosan nyújtotta kezét a doktornak, meghajolt udvariasan a gróf előtt és kiment.

- Ki ez? - kérdezte Charny és utána nézett.

- Egy barátom, - felelte Gilbert - tud mindent, de szavát adta, hogy nem árul el bennünket.

- Kinek hívják?

- Zannone bárónak.

- Nem ismerem a nevét, de az arcát, mintha láttam volna. Megvan az utlevél, doktor?

- Itt van, gróf.

Charny átvette az utlevelet, átolvasta gyorsan és egy pillanatra megfeledkezett a világ minden bajáról.

HATVANNYOLCADIK FEJEZET

Junius 20-ikának estéje

Nem ok nélkül bizalmatlankodtak az udvarnál Rochereulné asszonyban. Bár szolgálata tizenegyedikén megszűnt, mégis talált ürügyet, hogy visszatérjen a kastélyba, s ekkor észrevette, hogy a királyné ékszerdobozai ugyan helyükön vannak, de a gyémántok már nincsenek bennük. A királyné a fodrászára bízta az ékszert, meghagyva neki, hogy huszadikán este, egy órával felséges urnője előtt, keljen utra Choiseul ural, a Pont-de-Sommevelében elhelyezett első csapatosztag parancsnokával. Lehet, hogy ostobaság volt, fodrászt vinni magával, de utközben ki fészülte volna a királynét? És mit tudhatta Mária Antoinette, hogy talál utközben is épp oly ügyes fészülőművészt, mint Leonard?

Ennek az volt a következménye, hogy Rochereulné, ki gyanította, hogy az elutazás idejét hétfőre, huszadikán este tizenegy órára tüzték ki, nemcsak kedvesét, Gouvion urat, hanem Bailly urat is értesítette a dologról. Kedvese, Gouvion, bajtársi összejövetel ürügyével összecsőditette a nemzetőrség tizenkét tisztjét, ötöt vagy hatot közülök őrnök állított különböző ajtók elé, ő maga pedig azt a feladatot vállalta, hogy öt tisztjával Villequier ur lakásának ajtait tartja szemmel, mert Villequier urat megkülönböztetett figyelmébe ajánlották.

A Coq-Héron-utca 9. számú házban Andrée körülbelül ugyanakkor sógorával, Charny Izidorral beszélgetett.

- Hálás vagyok önnek, - mondotta a grófné - hogy átadja bátyjának üdvözlését, de azt hiszem, férjem személyesen is elbucsuzhatott volna tőlem.

- Bizonyára nem volt lehetséges, asszonyom, - felelte Izidor.

Andrée szemére tette a kezét.

- Vicomte, - mondotta - teljes szivemből kérem, feleljen őszintén. Veszedelmekkel jár-e a gróf útja?

- Ki mondhatná meg mostanság, - felelte Izidor kitérően - hol van veszedelem, hol nincs? Ha György bátyámtól halála előtt való este azt kérdezte volna valaki, hogy veszedelemben forog-e, bizonyára azt felelte volna, hogy nem. És reggelre halva feküdt a királyné ajtaja előtt. Olyan időket élünk, mikor egészen váratlanul kerülünk szembe a veszedelemmel, a halállal.

Andrée elsápadt.

- Tehát halálos veszedelemben forog? - kérdezte.

- Nem mondtam, asszonyom.

- Nem mondotta, de gondolja.

- Azt gondolom, asszonyom, hogy ha volna még számára valami mondanivalója, jól tenné, ha tudtára adná, mielőtt elutazik.

- Jól van, vicomte. Várjon öt percig.

Bement szobájába. Izidor türelmetlenül nézett az órájára, mert már negyed tizet mutatott, s fél tizre a király a Tuilériákba várta. De a grófné néhány perc múlva már kijött s lepecsételt levelet tartott a kezében.

- Vicomte, - mondotta - becsületére bízom ezt a levelet.

Izidor át akarta venni.

- Hallgasson reám, - folytatta Andrée, még mindig kezében tartva levelét - ha bátyja szerencsésen végezte utazását, akkor csak tiszteletem, hűségem és engedelmességem biztosítását adja át neki. Ha megsebesül, kérje, hogy adja tudtomra és engedje meg, hogy hozzá jöhessek, akkor én nyomban utra kelek. Ha sebesülése halálos, - és alig bírta tovább mondani - akkor adja át neki ezt a levelet. Ha már nem volna képes elolvasni, akkor olvassa fel neki, amit irtam. Adja becsületszavát, hogy lelkiismeretesen végzi el mindazt, amit mondtam.

Izidor, mikor megjelent a Tuilériákban, az előszobában két fiatal nemessel találkozott, kiknek egyikét sem ismerte. De nyilván ugyanaz a cél hozta őket oda, amely őt, mert futáröltözetben voltak, mint Izidor. Egyébként nem igen érték reá, hogy kölcsönös magyarázatokkal szolgálnak egymásnak, mert a király nem váratott magára.

Bemutatta egymásnak a három urat.

- Mindegyikük tudja, - mondotta - hogy miről van szó. Nem tévedtem, mikor önökre esett választásom. Tudják, mily felelősséget vállaltak magukra. Kezőkbe teszem sorsomat és kedveim sorsát. Minden készen áll a menekülésre. Nincs más teendőjük, mint hogy elsegítsenek innen ma este. Nem hagyhatjuk el együtt a palotát. A Saint-Niclaise-utca sarkán találkozunk. Ott vár bennünket Charny ur egy bérkocsival. Önnek, vicomte, a királynéra lesz gondja, neve, mig szökésünk tart, Menyhért lesz. Önnek, Malden ur, Erzsébet hercegnő és madame Royale gondját kell viselnie és a neve Jean. Ön, Valory ur, a trónörökös és Tourzelnet fogja kísérni. Françoisnak fogják szólítani. Ne felejtsek el nevüket és várják be itt további parancsainkat.

Eközben Choiseul ur Artois-utcai lakásában várakozott. Kijelentette, hogy nem lehet huszadikának estéjénél tovább várni. Ha addig nem kap hirt, akkor huszonegyedikén kora hajnalban egymaga utazik el és Dunbe Stenayba, Montmédybe vezeti vissza a csapatokat. Várta az udvar parancsait, s minthogy este kilenc óra volt, már nem remélt nagyon. Ekkor megjelent nála Leonard, a királyné fodrásza és megvitte neki a felséges asszony parancsait. Leonardnak, ki Mária Antoinette gyémántjait rejtegette magánál, az volt az utasítása, hogy a herceggel együtt induljon utnak.

A herceg felvette kabrioletjébe a fodrászt és vágatva indultak el. Kocsijuk észrevétlenül robogott el öt ember előtt, kiknek csoportja bizonyára nem ment volna oly egykedvűen tovább, ha tudja, ki ül a kocsiban. Ez az öt ember Danton, Desmoulins, Chénier, Fréron és Legendre, a jakobinusok voltak.

- Mily csöndes ma este a város, - mondotta Desmoulins - egyetlenegy őrjáráttal sem találkozunk.

- Nem pusztá véletlen, - felelte Fréron. - Szabadon tartják az utat a királynak.

- Hogyan? szabadon tartják az utat a királynak? - kérdezte Danton.

- No igen, a király ma éjjel elutazik, - mondotta Fréron.

- Tréfának vegyem? - kérdezte Legendre.

- Névtelen levélben adták tudtomra, olvassák! - mondotta s előmutatott nekik egy papírlapot. Az volt írva reá: »Fréron polgártársnak ezennel tudtul adják, hogy Capet ur, az osztrák nő és gyermekeik ma este el fogják hagyni Párist. Bouillé, Metz zsarnoka, a határon várja őket.«

- Capet ur! - kiáltotta Desmoulins. - Jó név. Mától fogva mindig így fogom nevezni XVI. Lajost.

- XVI. Lajos nem Capet, hanem Bourbon, - jegyezte meg Chénier.

- Ki tudja azt? Csak az oly pedáns ember, mint te, - tette hozzá Desmoulins.

- Mindenekelőtt azt szeretném tudni, - mondotta Danton, hogy a királyi pereputty ma éjszaka csakugyan kereket old-e?

- Hiszen itt vagyunk a Tuilériák előtt, meggyőződhetünk a magunk szemével, - mondotta Desmoulins. - De nézzétek, itt jön Lafayette, ki jelen akar lenni a királyi család lefekvésénél; szolgálatunk ezzel véget ér, az övé most kezdődik. Jó éjszakát, uraim, ki tart velem? - mondotta Danton.

- Én, - felelte Legendre.

S a csoport két részre oszlott és eltűnt a sötéttségben.

HATVANKILENCEDIK FEJEZET

Az elutazás

Este 11 órakor Lafayettet és hadsegédét kihallgatáson fogadta a király, a királyné és Erzsébet hercegnő. Ugyanekkor a trónörökös és madame Royale, kikről azt mondták, hogy már lefeküdtek, uti ruhába bujtatták, a trónörökös szoknyácskába, ami sehogy sem tetszett neki. Mária Antoinette kikocsizott a Boulognei erdőbe és este 8 órakor tért haza. Lafayette tudakolta, hogyan sikerült a séta, és azt a tanácsot adta neki, hogy ne maradjon ki oly soká, mert megárhathat neki az esti köd.

- Esti köd júniusban? - mondotta a királyné. - Szeretném tudni, honnan vennék ködöt, hogy elleplezhessem vele szökésünket. Mert hiszen egyre azt rebesgetik, hogy meg akarunk szökni?

- Mindenesetre, asszonyom, sokkal inkább, mint valaha, - felelte a tábornok - sőt úgy mondták nekem, hogy ma este lesz az elutazás. Holott ő felsége a király megfogadta a nemzetgyűlésnek, hogy nem hagyja el Párist.

A királyné elpirult, más tárgyra fordították át a beszélgetést. Féltizenkettőkor aztán Lafayette kísérijével együtt eltávozott.

Hadsegédeknek egyike a palotában maradt. A tábornok a városházára ment.

A felségek szokás szerint levetkeztették magukat, aztán elküldöttek cselédségüket. A királyné és madame Elisabeth kölcsönösen segítettek egymásnak s magukra vettek uti ruhájukat. Mikor végeztek vele, megjelent a király szürke frakkban, rövid nadrágban, szürke harisnyában és csatos cipőben. Az örök hozzá voltak szokva ilyképpen öltözködött ember megjelenéséhez.

A királyné boudoirjából, hol a további rendelkezést várták, előszólították most és madame Royale szobájába, vezették a három futárt. Június 11-ike óta a királynét, leányát abba a szobába költöztették, melyben addig Villequier ur lakott. Villequier ur kivándorolt az országból. Szobájának rendkívül kedvező fekvése volt. Könnyűszerrel lehetett azon át elhagyni a palotát, mert senki sem tudta, hogy a királynak kulcsai vannak hozzá; általánosan azt hitték, hogy még lakatlan, az örök pedig hozzá voltak szokva, hogy éjfél tájban sokan mennek ki a palotából, mert olyankor távoztak el azok az udvari cselédek, kik a palotán kívül laktak.

Charny Izidornak az volt a megbízatása, hogy siessen előre és legyen reá gondja, hogy minden állomáson befogásra készen álljanak a lovak. Malden és Valory azt az utasítást kapták, hogy üljenek ki a bakra és borraivalóval biztassák a kocsisokat a friss hajtásra. Kiszámították, hogy valamennyire gyors hajtással tizenhárom óra alatt Chalonsba érkehetnek. Ugy volt, hogy Charny Olivér gróf, jól felfegyverkezve, magában a kocsiban fog helyet foglalni. A futárokat is ellátták pisztollyal.

A gyertyákat eloltották. Sötétben tapogatództak végig Villequier ur lakásán. Az óra tizenkettőt ütött, mikor madame Royale szobájából a szomszédos üres szobába léptek. Hosszu keresgélés után - mert napközben, hogy gyanút ne keltsenek, soha sem jártak ebben a szobában - a király végre megtalálta az ajtót. Mikor éppen a zárba akarta tolni a kulcsot, kívülről neszt és lépteket hallottak. Tourzelné, ki gyakran járt éjnek idején a folyosókon, úgy, hogy megjelenése semmikor sem tűnhetett fel, ajánlkozott, hogy kimegy és megnézi, miféle zaj az. Azzal a felvilágosítással jött vissza, hogy Lafayettenek egyik hadsegédét látta egy csomó tiszttel a folyosón.

Most már nem mehettek ki azon az ajtón. Más kijárót kellett keresniök. Madame Elisabeth visszaosont a hercegnő szobájába és meggyújtott egy viaszkgyertyát. Találtak egy másik ajtót, mely egy kis melléklépcsőre nyílt. Azon lejutottak a félemeletnek abba a kis szobájába, hol Villequier ur inasa lakott. Onnan a folyosón át egy hátsó lépcsőre jutottak. De ott zárva volt az ajtó. A király szerencsét próbált valamennyi kulcsával, de egyik sem illett a zárba. Charny vicomte viadázskéssel akarta feltörni a zárat, de a vas nem engedett.

A király kezébe vette a viaszkgyertyát, felment hálósobájába és onnan a titkos lépcsőn műhelyébe, leakasztott egy csomó tolvajkulcsot és visszatért vele. Többel próbált szerencsét, míg végre talált egyet, mely szerencsésen megfordult a zárban. Valamennyien megkönnyebbülten lélegzettek fel. XVI. Lajos büszkeséggel telve fordult Mária Antoinettehez:

- Nos, asszonyom, mit szól hozzá? - kérdezte.

- Mindenesetre nem is oly rossz dolog lakatosnak lenni, - felelte a királyné kacagva - csak közben nem szabad elfelejteni azt, hogy az ember király.

Erzsébet hercegnő elsőnek hagyta el a palotát a kis hercegnővel. Husz lépéssel hátrább követte Tourzelné a trónörökösrel. Kettőjük közt ment Malden ur. A gyermekek átsuhantak a fénysávon, melyet a kapu fölött égő lámpa vetett és az udvarba léptek. Az őr ügyet sem vetett reájuk.

Mikor a lovarda tér ajtajához értek, a felső alá járó őr megállt.

- Néni, - sugta a kis hercegnő - el vagyunk veszve, a katona megismer bennünket.

- Hiába minden, tovább kell mennünk, - felelte Erzsébet hercegnő - mert csak akkor vagyunk igazán elveszve, ha megállunk.

Továbbmentek. Mikor már csak néhány lépésnyire voltak az ajtótól, a katona hátat fordított nekik és zavartalanul engedte őket tovább. Vajjon tudta-e, mily magasrangu szökevényeket bocsát el maga mellett? A hercegnők azt hitték, hogy tudta, és áldották magukban ismeretlen megmentőjüket.

Künn Charny már türelmetlenül várt.

- Istenem, - mondotta - végre jönnek? Hol vannak a felségek?

- Utánunk jönnek, - felelte Erzsébet hercegnő.

- Jöjjenek utánam, - mondotta Charny és sietve kísérté őket ahhoz a kocsihoz, mely a Saint-Nicaise-utca sarkán várt. A bérkocsi mellett egy kisebb fiáker állt.

- Ugy látszik, van már fuvarod, pajtás, - mondotta a fiákeros a kocsisnak öltözött Charnyhoz.

- Láthatod pajtásom, - felelte Charny és Maldenhez fordulva, sugva mondotta: - Fogadja meg ezt a fiákert és menjen rajta a szent Márton-kapuhoz. Könnyű lesz megismernie azt a kocsit, mely ott vár reánk.

Malden felszállt a fiákerre.

- No, most már neked is van fuvarod, - mondotta a kocsisnak. - Szaporán az operához.

- De hiszen már éjszaka van, - jegyezte meg a kocsis, ki cselédembernek nézte utasát s azt hitte róla, hogy uráért akar menni a színházba.

- Jól van, jól, csak induljunk, - mondotta Malden.

A kocsis nem bánta; mert akkoriban megesett némelykor, hogy a szolgák épp akkora borra-valót adtak, mint uraságaik. Pattintott az ostorával és a kocsi utnak eredt.

Mindjárt azután kilépett a rácsoskapun egy szürke frakkos, szürke harisnyás ember, kezét olyanformán tartva zsebében, mint valami irnok, ki dolgát végezve, hazafelé indul. A király volt. Valory ur követte nyomon. Csak erről a kísérijéről ismert reá Charny.

- Jöjjön, sire, - sugta a királynak. - És a királyné?

- Utánunk jön az ön öccsével.

- Helyes. Valory ur, menjen a legrövidebb uton a szent Márton-kapuhoz. Én a leghosszabb uton megyek. A kocsiban találkozunk.

Valory ur utnak eredt.

Várták a királynét. Nehéz fél órájuk mult el. Charny odáig volt aggodalmában. Vissza akart menni a palotába, de a király megragadta karját, és nem engedte. A trónörökös sirva szólitotta anyját. Madame Elisabeth és Tourzelné sehogy sem tudták megnyugtatni. Mindnyájuk rettegeése tetőpontjáig ért, mikor látták, hogy Lafayette tábornok fáklyásokkal kísért fogata a Lovarda-tér felé vágat.

Miért maradt oda oly sokáig a királyné és Charny Izidor? A királyné azt mondotta, hogy jól hallotta, mikor Olivér azt mondotta neki, hogy a Szajna partján találkoznak. Ezért választotta a három udvaron át vivő utat. Keskeny, láncsal elzárt átjárók vittek egyik udvarból a másikba. Az örök nem tartóztatták fel őket. Ki is gyanította volna a királynét abban a komornának öltözött nőben, ki egy szolgálka karján vezetettve, átugrált a láncokon? Leértek a folyó partjára, de ott nem találtak kocsit.

- Akkor mégis a Saint-Nicaise-utcán vártak, - mondta Izidor s vissza akart fordulni. De a királyné a Quai Royal és a hid felé vonta magával.

- Odaát a másik parton, - mondotta.

De odaát sem volt kocsi. Vissza kellett térniök, és ekkor a királyné végre Izidorra bizta a vezetést. Az visszatért vele a Lovarda-térre. Mikor áthaladtak azon, egy kocsi robogott feléjük s a világosság végigvetődött a tág térségen. Izidor a kapu boltive alá lépett a királynéval. Ugyanabban a pillanatban elrobogott mellettük Lafayette tábornok kocsija. A fáklyák világosságánál látták, hogy ő ül benne. Izidor a legsötétebb sarokba akarta vonni a királynét. De az félretolta, közvetlenül a kocsi mellé toppant, kis botjával, melyet az akkori szokás szerint tartott kezében, a kerekerekre vágott és így szólt halkán:

- Tömlöctartó, most már nem vagyok hatalmadban.

- Asszonyom, - sugta Izidor ijedten - mit cselekszik?

- Bosszut állok, - felelte a királyné.

A kocsi elrobogott. Vigan és boldogan, mint a gyermek folytatta utját a királyné.

HETVENEDIK FEJEZET

Etikettkérdés

A királyné tiz lépést sem tett még, tul a rácsos kapun, mikor egy kék kocsisköponyeget viselő, viaszkosvászón-kalapos ember görcsösen megragadta a karját s egy kocsihoz vezette, mely a Saint-Nicaise-utca sarkán állt.

Charny gróf volt, a kocsiban pedig fél óránál hosszabb idő óta várt az egész királyi család.

Azt hitték, hogy ijednek és kimerültnék fogják látni a királynét, de Mária Antoinettenek általános csodálkozásra kitünő kedve volt. Nem gondolt már a veszedelemre, melyben forgott, nem gondolt arra a rettenetesre, melyet miatta álltak ki a többiek, nem gondolt az elvesztegetett időre - az a botütés, melyet Lafayette kocsijának kerekére mért, oly mély elégtétellel töltötte el, mintha magát a tábornokot ütötte volna meg.

A bérkocsitól tiz lépésnyire egy szolga tartott féken egy lovat. A gróf intett öccsének, Izidor a nyeregbe pattant és elvágtatott. Előrelovagolt Bondyba, hogy megrendelje a váltáshoz való lovakat.

- Szálljon be, asszonyom, - sürgette Olivér - nincs perc vesztegetni való.

A királyné beszállt. Benn öten ültek már: a király, madame Elisabeth, madame Royale, Tourzelné és a trónörökös. A herceget Mária Antoinette ölébe vette, a király melléje ült, a többi három a hátsó ülésen foglalt helyet. Charny betette az ajtót, felkapott a bakra és óvatosságból néhány kevésbbé élénk utcába fordult.

A szent Márton-kapunál volt az utikocsi, Malden és Valory állt kinyitott ajtaja mellett. A menekülők sietve szálltak ki a bérkocsiból és átszálltak a nagy uti kocsiba, hol kényelmesebben fértek el. Malden hátul foglalta el helyét. Valory Charnyval együtt a bakra szállt. A négy ló csakhamar vágatásnak indult.

Éppen negyedkettő volt. Egy óra múlva megérkeztek Bondyba. A pihent lovak felszerszámozva vártak az istálló előtt. Az országút másik oldalán egy postalovakkal befogott kabriolet állt; két komorna ült benn, mindketten a királyi gyermekek udvartartásához tartoztak. Remélték, hogy Bondyban bérelhetnek kocsit; de az egyetlen járművet, melyet egyáltalában kaphattak, gazdája nem akarta másképp odaadni, mint örök áron, és élve a jó alkalommal 1000 frankot kért érte. A komornák mit tehettek mást, belementek az alkuba. Örülve a jó üzleten, a derék ember a postaházban ült s evett, ivott, mikor előjárt a király kocsija.

Charny leugrott a bakról. Megállapodtak, hogy Olivér itt Bondyban elfoglalja Tourzelné helyét, Tourzelnét pedig visszaküldik Párisba. A nevelőnőnek mindaddig nem szóltak erről semmit. Csak most hallotta a királytól. Ámde Tourzelné nem csak hű szolgája volt urának, hanem buzgón ragaszkodott a legszigorubb etiketthez is. Kijelentette, hogy kötelességéhez képest nem szabad egy pillanatra sem elhagynia »Franciaország gyermekeit«, ha csak kifejezetten a király nem parancsolja meg neki. De ily parancsot, hite szerint, a király nem adhat neki; következésképpen maradni fog.

Mária Antoinette türelmét vesztette. Mint királyné, biztossága érdekében kívánta, hogy Charny üljön a kocsiba, mint nő, szerelemből vágyott Charny társaságára.

- Kedves Tourzelné, - mondotta a nevelőnőnek - ön beteges, nagyon is messzire ment már feláldozó engedelmességével. Tehát maradjon egyelőre itt, hiszen bármikor utánunk jöhet.

- Asszonyom, - felelte Tourzelné, - ha a felséges király parancsolja, kiszállok bárhol a nyílt országuton is - de csakis ő felségének kifejezett parancsára teszem meg.

- Hallotta, sire? - e szavakkal fordult Mária Antoinette XVI. Lajoshoz.

De a király nem akart határozni ily fontos kérdésben; kibuvóhoz folyamodott.

- Charny ur, nem maradhatna mégis a bakon?

- Amint felséged parancsolja, - felelte Olivér. - De kocsisruhám nagyon is szerényen mutat ily előkelő uti kocsin, egyenruhámban pedig négy hónap óta majdnem minden nap láttak ezen az országuton és mindjárt reámismernének.

- Jöjjön be a kocsiba, gróf ur, - mondotta a királyné - a dauphint majd ölembe veszem, Erzsébet hercegnő pedig majd leányomat veszi ölébe. Kissé szorosan fogunk ülni, de azért elférünk.

- Lehetetlenség, asszonyom! - kiáltotta a király. - Jusson eszébe, kilencven mérföldes utat kell megtennünk. Nem foglalhatná el öccsének helyét, Charny ur, s nem lovagolhatna, előre ön, megrendelni a lovakat?

- Amint felséged parancsolja, - felelte a gróf - de ezt is csak egyenruhában tehetném, akkor pedig feltűnést keltenék.

- Nem, nem! - kiáltotta ismét Mária Antoinette - gróf, nem szabad elhagynia bennünket!

- Megfelel az én óhajomásnak is asszonyom, - felelte Charny - de csak egy módot tudnék reá. Futárként lovagolok felséged kocsija mellett, évégből mindenesetre vissza kell mennem még egyszer Párisba, hogy átöltözhessem. Felsőgeitek addig folytatják útjukat, de mielőtt Chalonsba érkeznének, már utolérem a kocsit, és addig nem forognak semmi veszélyben.

- Ha nincs más mód, akkor igyekezzék, - határozta el a királyné. - Most pedig folytassuk utunkat!

Diadalmasan ült le ismét Tourzelné s a kocsi a kabriolettel együtt, vágatva indult el.

Vitatkozás közben egyébként megfélemedeztek, róla, hogy Charny vicomtenak s Valory és Malden uraknak kiadják a pisztolyokat, melyek a kocsiládájában voltak.

HETVENEGYEDIK FEJEZET

Az országut

Reggel három óra tájban megvirradt. Meauxban ismét lovat váltottak. A magukkal vitt elemőzsiából megreggeliztek a kocsiban. Minthogy nem volt sem késük, sem villájuk, a király elkérte Malden urtól a vadászkését és azzal szelte fel a pecsenyét.

Eközben Mária Antoinette kinézett a kocsiból, hogy nem jön-e még Charny ur.

- Mire gondol, asszonyom? - dohogott a király tele szájjal.

- Lafayette urra, hogyan érezheti az magát ebben a pillanatban? Éjszaka még nem fedezhették fel szökésünket, mert akkor üldözőbe vettek volna és már utol is érték volna bennünket.

Reggel nyolc órakor egy magaslatra értek. Az országut mindkét oldalán a reggeli napsütés fényében fürdő szép erdőség terült el.

- Jean, - kiáltotta a király Malden urnak, - állítsa meg a kocsit. Gyalog szeretnék felmenni a magaslatra. A kocsinak úgy is lépésben kell mozognia. A gyermekeknek és a hölgyeknek jól fog esni egy kis gyalogséta.

A kocsiban csak Tourzelné maradt, aki nem jól érezte magát; a többiek csakhamar elszéledtek az ut egész szélességében. A trónörökös pillangót kergetett, Erzsébet hercegnő elfogadta bátyjának karját, a királyné egyedül ment. Az emberek valamennyijöket egy földesur családtagjainak tarthatták volna, kik visszatérnek a családi kastélyba, hogy nyugodtan élhessenek ott, de semmiesetre sem tartották volna a francia királyi párnak, mely éppen szökik az országból.

A királyné hirtelen megállt. Az országuton, porfelhőbe burkolva, egy lovas közeledett vágtatva.

- Ez Charny gróf, - mondotta. - Mindjárt meghalljuk, hogyan állnak a dolgok Párisban.

Valamennyien körülnéztek, csak a trónörökös kergetett még mindig egy pillangót. Mit bánta a gondtalan gyermek a Párisból érkező híreket?

A kocsi felért a magaslatra, mikor a lovas utolérte. Charny zöld kabátot, acélcsatos széles karimájú kalapot, bőrnadrágot és térdig érő csizmát viselt. Arca tüzelt a gyors lovaglástól. Mindannyian köréje sereglettek, ő leszállt lováról és állta a kérdések ostromát.

- Minden jól megy, felség, - jelentette Olivér a királynak. - Hajnali két órakor még semmit sem tudtak a szökésről.

Elmondotta, mily nyugalom uralkodott a Tuilériákban; még Lafayette hadsegéde és barátai sem voltak a palotában, annyira fölöslegesnek tartottak minden óvatosságot.

A társaság most visszatért a kocsiba és Charny az első kocsi mellett lovagolt. A legközelebbi állomáson az előfogatok már készen álltak, de nem volt hátasló Olivér számára, mert hiszen Izidor öccse nem tudott róla semmit, hogy a grófnak szüksége van paripára.

A kocsi mindjárt elindult ismét. Olivérnek kis ideig még várnia kellett. Mikor aztán lóra ülhetett, az ut legközelebbi kanyarodójánál már utolérte a menekülőket. Utközben elszakadt egy istráng, nem mehettek tovább. De minthogy ellátták magukat kisegítő készlettel, az elszakadt istráng helyett előkerült mindjárt egy új; a pótlás mindenestre kellemetlen késedelmet okozott. Fél óra veszett kárba, pedig drága volt minden pillanat.

Délután két órakor az utasok elérték Chalonst. Mig a lovakat váltották, a király egy pillanatra kinézett a kocsi ablakán. A kíváncsiak közt, kik körülfogták a kocsit, volt két ember is, ki figyelmesen nézte az utasokat. Egyikük csakhamar eltűnt, a másik közelebb lépett.

- Sire, - mondotta halkán - ne mutatkozzék így, mert akkor elveszett. - Aztán odakiáltotta a postaszolgáknak:

- Előre, előre! harminc sou borra valóért gyorsabban kell hajtani. - És maga segített a lovak felszerszámozásában. A postamester volt.

Végre elindultak; de alig, hogy a lovak nekirugaszkodtak, kettő elbukott közülük. Ostor-csapásokkal lábra állították őket; a következő pillanatban a másik kettő bukott el.

- Istenem, - kiáltotta Charny a postamesternek - miféle lovakat adott nekünk?

- A legjobbkat, melyek az istállómban voltak, - felelte a postamester.

A lovak belekeveredtek az istrángba és időbe telt, míg rendet teremthettek.

Eközben az a másik kíváncsi ember a község házára futott és jelentette a polgármesternek, hogy a király szökésben van és éppen most vált lovakat a postaállomáson. El kell fogni családjával együtt.

A polgármester, szerencsére, nem volt buzgó köztársasági. Kijelentette, hogy tévedés lehet a dologban; semmiesetre sem tehet meg ily felelősségteljes lépést anélkül, hogy személyesen ne győződjék meg a valóságról. Mikor pedig felöltözködött és a feljelentővel együtt az állomásra érkezett, a kocsi már elment. De a lovak balesete miatt megint drága pillanatok mentek veszendőbe. Aggódás szállta meg az utasokat. Az egymásután elbukó lovak eszébe juttatták a királynénak a maguktól elalvó viaszkgyertyákat.

De már túl voltak a város kapuján, könnyebben lélekzettek fel.

- Hála Istennek, megmenekültünk!

Ekkor, egy erdő szélén, egy ember lép elő s odaugrik a kocsi ajtajához:

- Rosszul csinálták, nem mennek innen tovább! - kiáltja és eltűnik.

A királyné szinte megdermedt rémületében, de hiszen már csak négy mérföldnyire vannak Pont-de-Sommevellettől, ott pedig Choiseul ur várja őket negyven huszárával. Hány óra van? Délután három óra! Több mint négy órát vesztek ezen az úton.

HETVENKETTEDIK FEJEZET

A végzet

Eközben Choiseul ur Leonard fodrásszal együtt megérkezett Pont-de-Sommevellebe. Ott találta azt a negyven főből álló huszárosztagot, mellyel a királyi családot várták. De a végzet itt is beavatkozott a játékba. Éppen akkor viszály támadt Elbocusnénak, az ottani földbirtokosok egyikének gazdatisztje és a földmivelők közt, kik nem fizették meg a haszonbért, s azt hitték, azért rendelték oda azt a negyven huszárt, hogy kényszereszközökkel hajtsák be az esedékes fizetnivalókat.

Falusiak és polgárok csődültek össze; számuk percről-percre nőtt, és Choiseul ur nem kételkedhetett ez emberek ellenséges szándékaikban. Ha tettelegességre kerül a sor, kénytelen visszavonulni embereivel.

Váratlanul újabb bonyodalom is támadt. Meg akarva nyugtatni az embereket, kijelentette, hogy a katonák azért vannak ott, mert pénzszállítmányt várnak, mely utban van Metz felé. Valaki ekkor azt felelte hangosan a tömegből, hogy dehogy várnak pénzküldeményt, hanem a királyi családot várják, mely mult éjszaka megszökött a Tuilériákból.

Ezek a szavak nagy zavart idéztek elő. Choiseul ur nem tudta, mitévő legyen. Ha ott marad, megerősítik azt a gyanút, mely anélkül is nagyon könnyen talált hitelre az izgatott tömegben. Ha visszavonul, megszegi ígéretét, hogy itt várja be a szökevényeket. Ha minden az előre megállapított terv szerint történt volna, meg kellett volna már érkeznie az utikocsinak is. Végre még is legjobbnak tartotta, visszavonulni embereivel, mert míg ő itt marad, a nép sem mozdul helyéből, tehát nem látott jobb módot, mint szabaddá tenni az utat.

Nagy nyugodtsággal fordult a postamesterhez.

- Pénzküldeményünknek rég itt kellett volna már lennie, - mondotta fennhangon. - Vajjon az utóbbi napokban vittek át többször itt eféle küldeményeket?

- Igen, csak ma reggel is egy postakocsi ment át két csendőr kíséretében s annak is százezer tallért kellett Metzbe szállítania, - felelte a postamester.

- Oh, akkor értek mindent, - kiáltotta Choiseul ur. - A miniszter több kisebb küldeményre osztotta fel a nagy szállítmányt. Akkor fölösleges tovább is itt várnunk. Lóra, legények!

A legénység mindjárt nyeregbe ült.

- Előre, indulj! - vezényelte Choiseul. - Négyes rendek - lépésben!

Mikor a helységeen túl megtettek egy darab utat, mellékutra tértek, megkerülni Saint-Ménèhouldot, hol állítólag épp oly nagy izgalom uralkodott, mint Pont-de-Sommevelleben. De Charny Izidor most megérkezett a pont-de-sommevellei postahivatalba, kérdezősködött, hogy nem láttak-e a helységben huszárokat, s megtudta, hogy negyven huszár az imént indult el lépésben. Megrendelte a váltáshoz szükséges lovakat és utána száguldott Choiseul huszárjainak. De azok, mint tudjuk, rövid utat téve a helységeen túl, mellékutra tértek s Izidor ilyképpen már nem találta meg őket.

Izidor után alig tiz perccel érkezett meg a királyi kocsi. De az ut szabad volt; a népsokaság széteszlott. Csakhogy az érkezők nem látták sem Choiseul herceget, sem huszárjait. A király ezt aggasztónak tartotta és kinézett a kocsiból.

- Az Isten szerelmére, sire, - sugta Charny Olivér, ki a kocsi mellett állt - ne mutatkozzék így. Majd érdeklődöm.

Öt perc múlva visszatért és jelentette, hogy mi történt. A hintó és kísérete folytatta útját. Olivér most is a kocsi mellett lovagolt.

Eközben Charny Izidor nem győzte csodálni, hogy nem lát egyetlenegy huszárt sem az országúton, pedig egy mérföldnyi messzeségig ellátott rajta. Megérkezett Saint-Ménèhouldba és látta, hogy ott nemzetőröket vezényeltek ki. A városban nagy mozgalmasság uralkodott. Dobpergést hallott. Nem törődött vele sokat, hanem a vásártérre lovagolt.

Az egyik háznak nyitott ablakában Dandoins márki állt. Izidor nem ismerte s minthogy a márki okvetlenül felismerhette benne a futárt s mégsem szólította meg, tovább lovagolt. A postaház előtt egy fiatalember állt, kinek álla alatt összeérő fekete pofaszakálla és Titusz-haja a forradalmárra vallott.

Izidor nem tudta, kihez forduljon.

- Mit kíván, uram? - kérdezte a pofaszakállas fiatalember.

- Beszélni akarok a postamesterrel, - felelte Izidor.

- Az éppen nincs itt, de én Drouet Jean Baptiste, a fia vagyok... Mondja meg, ha olyat kíván, amit én is megtehetek.

- Három pár lóra van szükségem két kocsi elé, meg hátszlóra egy futárnak.

Drouet biccentett a fejével, bement, az udvarba és hangosan megismételte a megrendelést. Ugyanabban a pillanatban érkezett oda Dandoins márki és megszólította Izidort.

- Uram, - kérdezte - ugy-e bár, a királynak rendeli meg a lovakat?

- Mindenesetre. De hol maradt ön és hol maradtak az emberei?

- Nem kaptunk hiradást, - felelte a márki. - Egyébként a nép fenyegetően viselkedik. Fel akarják izgatni és pártjukra akarják csábítani embereimet.

- A király kocsija minden pillanatban megérkezhetik, - mondotta Izidor. - Nézzen utána, mit lehet tenni. Mindenesetre fedezze a felségek hátát - de csitt, figyelnek bennünket, ez az ember talán meg is hallotta már, hogy mit beszéltünk egymással. Menjen ön embereihez és kövessen el mindent, hogy fenntartsa köztük a fegyelmet.

Dandoins elment. Mindjárt azután a postaház elé érkezett a királyi utikocsi. Dandoins megfordult s egy szökéssel ott termett, köszönteni a királyt. XVI. Lajos arca eközben többször megjelent az ablak mögött. Drouet Jean Baptiste kíváncsian oldalgott oda s kémlelő pillantásokat vetett a kocsi belsejébe. Látta már a királyt Párisban a Mars-mezőn s úgy vélte, hogy reáismert. De meg akarva bizonyosodni dolgában, elővett a zsebéből egy bankópénzt s a királynak rajtalevő képét összehasonlította azzal az arccal, melyet a kocsi ablakában látott. Most aztán már nem kételkedett tovább: az utas senki más, mint a király.

Izidor figyelemmel kísérte Drouetet és átlovagolt Olivérhez.

- A királyt felismerték, - sugta gyorsan a fülébe. - El innen, nincs vesztegetni való pillanat. És ne vedd le a szemedet arról a feketeszakállas emberről. A postamester fia. Drouet Jean Baptistenak hívják.

- Jól van, vigyázok reá, - felelte Olivér. - Te pedig siess!

Izidor elvágtatott, megrendelni Clermontban a sorra következő előfogatokat. Néhány perccel utána elindult az utikocsi is.

Olivér élesen szemmel kísérte Drouetet; a postamester fia néhány halk szót mondott a lovászáinak, egyébként pedig nem mozdult helyéből.

Charny odalépett hozzá:

- Nem rendeltek hátsólovat a futárnak? - kérdezte tőle.
- De rendeltek, csak hogy már nincs lovam, - felelte Drouet.
- Hogyan, hogy nincs? Hiszen itt áll egy, - mondotta Olivér.
- Saját lovam az. Magamnak van szükségem rá.
- Nem engedné át nekem? Bármily árat megfizetek érte.
- Fontos és halaszthatatlan ügyet kell elintéznem.

Charny nem ostromolta tovább kéréseivel, mert nem akart gyanút kelteni. De szerencsére ott állt még Dandoins márki, mert utána nézett a király kocsijának.

Olivér odalépett hozzá.

- Csitt, - mondotta neki halkan. - Én vagyok, Charny gróf... nem kapok lovat, engedjen át egyet dragonyosainak lovaiból... sietnem kell a király kocsija után.
- Gróf, - felelte Dandoins - adok önnek egyet a saját lovaimból.

De a márki szállása - szerencsétlenségre - ötszáz lépésnyire volt a vásártérrel s elmúlt negyed óra, mire a lovat megnyergelték. Még végére sem jutottak ennek a munkának, mikor vad lárma riadt fel a vásártéren. Charny világosan hallotta ezeket a kiáltásokat: »A király! A királyné!«

Kisietett. Azt mondotta, vezessék utána a lovat a vásártérre, aztán elsietett. Mikor a vásártérre ért, éppen hallotta még, mikor a postamester fia hangosan kiáltotta: - Abban a kocsiban, mely éppen most indult el innen, a király ül a családjával. - Így szólva, lóra pattant és elvágtatott.

Charny a lováért kiáltott. Futva ment vissza Dandoinshoz. Ott találta már a polgármestert a hatóság néhány hivatalnokával, kik felszólították a dragonyosokat, hogy térjenek vissza kaszárnyájukba, mert nyolc óra van.

Végre elővezették lovát.

- Hogy vagyunk? Hogy vagyunk? - kiáltotta a márki, míg Charny nyeregbe ült.
- Felismerték a királyt! - fakadt ki a gróf. - Drouet már utban van Clermont felé. Minden az ön lovának gyorsaságától függ. Jól fut?
- Mint a szél.
- Utol kell érnem, hogy lelőhessem!

Azzal megsarkantyuzta lovát és elvágtatott.

- Lelőhesse? - kiáltotta utána Dandoins. - Megálljon! Megálljon! Hiszen elfelejtettem megtölteni a pisztolyokat.

De Charny már nem hallotta.

Dandoins nem küldötte dragonyosait a kaszárnyába, hanem lóra ültette őket. De az országuton oly sűrű néptömeg csődült össze, hogy lehetetlen volt előrejutniok. Az embersokaságban nagyon sok volt a fegyveres nemzetőr is. Összezsapni ezekkel, kárára lehetett volna a király érdekének. Tehát a márki jobbnak látta, az alkudozás útjára térni. Megkérdezte az emberektől, hogy mire vélje ezt a népcsoportot? Hogy mi a kívánságuk? Miért viselkednek oly fenyegetően?

Ezzel csak időt akart nyerni, mert a király eközben Clermontba érkezik, ott pedig Damas gróf várja már száznegyven dragonyossal. Ha lett volna neki is annyi lovasa, mégis szerencsét próbált volna. De mit tegyen harminc emberével ily népsokasággal szemben?

HETVENHARMADIK FEJEZET

Végzet

Eközben a király kocsija, melyet Charny Izidor előzött meg, vágatva közeledett Clermont-hoz.

Alkonyodott már; az óra nyolcat ütött, mikor a kocsi behatolt az argonnei erdőbe és féltíz óra volt, mikor Clermontba érkezett. Oly gyorsan tette meg útját, hogy Charny Izidor már csak kétszáz lépéssel járt előtte.

Mária Antoinette sehogy sem örült ennek, mert Charny Olivér a nagy gyorsaság miatt még mindig nem érhetette utol a fogatot.

A városon innen Izidort, futárruhájáról felismerve, megszólította Damas gróf:

- Ön a király futárja?

- És ön Damas gróf? - kiáltotta vissza Izidor.

- Az vagyok.

- Én pedig a futár. A király minden pillanatban megérkezhetik. Szedje össze embereit és várja meg.

- Vicomte ur, - felelte Damas - ha embereim felismerik a királyt, nem állhatok jól semmiről. Csak azt ígértem meg önnek, hogy megszállom az országutat, mikor a kocsi elrobogott.

- Tegye meg, amit megtehet! - kiáltotta Izidor. - De itt jön a kocsi, sietnem kell!

Kezével egy sötét tömegre mutatott, mely lódobogás közben és szikrákat csiholva közeledett hozzájuk a kocsin. De mire Izidor felpattanhatott volna új lovára, a kocsi odaérkezett s a királyné magához szólította a vicomteot. Izidor a kocsinak egyik, Damas gróf a másik oldalra ment. Utánuk néhány perc alatt nagy néptömeg tódult a postaház elé.

- Miért nincsenek itt a dragonyosai? - kérdezte a király a gróftól, mikor az bemutatkozott.

- Felsőged teljes öt órával megkészt, - felelte a gróf. - Századom négy óra óta nyeregben volt. A városban nyugtalanság támadt. Kénytelen voltam embereimet szállásukra küldeni, másképp félreverték volna a harangokat. De egy trombitást ott tartottam a lakásomon, hogy bármikor jelt adhassak az indulásra. Felsőgeitek láthatják, hogy minden rendben van, az út szabad.

- Helyes, - mondotta a király. - Ha tovább mentem, fuvassa meg a kürtöt, ültesse lóra századát és negyven mérföldnyi távolban kövesse vele kocsimat.

Közben a királyné Izidorról beszélt. - Sire, - e szavakkal fordult most férjéhez - hallgassa meg, mit mond nekem Charny ur. A st.-ménèhouldi postamester fia felismerte önt. A vicomte látta, mikor összehasonlította arcát egy bankjegyen levő arcképével. Fel is hívta erre Charny gróf figyelmét; a gróf ezért ott maradt. Hátunk mögött bizonyára valami kellemetlenség történik, mert a gróf még mindig nem ért utol bennünket.

- Ha felismertek bennünket, akkor sietnünk kell, - mondotta a király. - Izidor vicomte, vágasson előre!

A vicomte lóra pattant, odakiáltotta a postáslegényeknek: - Varennesbe! - s a következő pillanatban elvágatott.

A pihent lovakat néhány perc alatt befogták és a kocsi tovább robogott.

Clermont utcáin vad zavar uralkodott. A házakból összecsisódult a nép. Damas gróf a templomhoz sietett és ajtaja elé állt, hogy ne huzhassák félre a harangokat. Azt remélte, hogy megérkezik Dandoins márki is harminc dragonyosával; úgy gondolta, ezzel a megerősítéssel nagyobb nyomatékka léphet közbe. De egy altiszt jelentette, hogy Dandoins márki éppen most üzeni egy parancsörtsztével, hogy St.-Ménèhouldban erőszakkal visszatartják s nem jöhet. Mindjárt azután a huszáraival Varennesben álló Rohrig parancsnok küldöncét jelentették. Ott is türelmetlenek már s nem tudják, mitévők legyenek; de Varennesben, mint a küldönc jelentette, egyelőre még nincs baj. A küldönc az országuton találkozott a menekülők két kocsijával. De megállás nélkül vágatott el mellettük, hogy pontosan és lehetőleg gyorsan tehessen eleget megbízatásának. Damas most szállására ment, megadatta a kürtjelet, hogy legényei üljenek lóra s készült követni a királyt.

A menekülők most Clermont és Varennes közt jártak. A város tulsó végén akarták felváltani a lovakat s hogy oda juthassanak, át kellett menniök a vámörök tornyával örzött hidon. Abban a házban, hol a pihent lovak voltak, az ifju Bouillé gróf és Raigecourt ur várta jöttüket. A fiatal Rohrig századost nem avatták be a titokba; az abban a hitben volt, hogy csakugyan pénzszállitmány-kiséretről van szó.

A megbeszélés értelmében Charny Olivér grófnak kellett volna átkalauzolni a kocsit Varennes utcáin, melyeket kitünően ismert. Két hétig tartózkodott Varennesben s ismert minden utcát, minden zugot, minden helyet, hol akadályra bukkanhattak volna. De Charny Olivér nem volt ott. Az utnak éppen ezen a veszedelmes pontján nem volt jelen. Távollétét nem magyarázhatták mással, mint hogy valami szerencsétlenség érte. A király nagyon nyugtalankodott. Mint-hogy teljesen Olivérra bizta magát, nem vitte magával Varennes térképét sem. A királyné a legrosszabbtól féltette a szeretett grófot és alig tartóztathatta vissza könnyeit.

Az éjszaka oly sötét volt, hogy ismert helyen is könnyű volt eltévedni, hát még egy ismeretlen város szük utcáiban! Ugy volt, hogy Izidor Varennesben bevárja bátyját, ki aztán felváltotta volna, hogy utat mutasson. De Izidor maga is nagyon aggódott bátyjáért. Már csak abban bizakodott, hogy Bouillé és Raigecourt a király elé lovagol és már Varennesen innen hozzá csatlakozik. - Hiszen ök már napok óta vannak a városban és, ha szüksége fordul, átvehetik a vezetést. Izidor, mikor a magaslat aljához ért és megpillantotta fenn Varennes első kivilágított ablakait, megállt, s előbb halkán, aztán hangosan kiáltotta el a két ur nevét, mert azt remélte, hogy ott találja őket.

Nem kapott választ; tehát elhatározta, hogy bevárja a királyt.

A kocsi robogva közeledett. A király és a királyné megkérdezte Izidortól, hogy mit tud bátyjáról.

- Még mindig nincs itt, - felelte a vicomte. - Ugy lehet, szerencsétlenség érte annak a nyomorult Drouetnek üldözése közben.

- Ismeri valaki önök közül Varennest?

- Nem, egyik ur sem tájékozódhatott a városban.

- Sire, - inditványozta Izidor - itt minden csendes. Ha felséged vár tiz percig, bemegyek lova-mon a városba és megpróbálom, megtalálom-e Bouillé-t és Raigecourtot, vagy hogy legalább megtudhatom azt, hol találjuk a pihent lovakat. Tudja-e még felséged a nevét annak a fogadónak, hol az előfogatok várnak?

- Nem, a király elfelejtette. - De menjen be, vicomte, a városba, - mondotta. - Mindenesetre menjen be.

Izidor elvágatott az alsóváros felé és csakhamar eltűnt az első házak sorai közt.

HETVENEGYEDIK FEJEZET

Jean Baptiste Drouet

Eközben a kíséret világosságot pillantott meg a legközelebbi házak egyikében. Malden ur odament és bezörgetett a kapun.

A kaput kinyitották. A királyné kiszállt a kocsiból, elfogadta Malden karját és a ház felé tartott. De a kaput ekkor már be akarták csapni. Malden odaugrott és hamar a kapu részébe dugta lábát.

Körülbelül ötven éves ember bujt elő hálóköntösben, papucsban s nagy mértékben csodálkozni látszott, hogy valaki erőszakkal akar behatolni a házába.

- Mit keresnek itt? - kérdezte.

- Csak azt akarjuk megtudni, merre visz az ut Stenayba, - felelte Malden.

A királyné melléje lépett s az ajtóból kieső fény megvilágította arcát. A ház ura meglátta és meghökkent.

- De hátha veszedelmes volna, megmutatni önöknek az utat... - hebegte.

- Bizonyára nem fogja hátráltatni önt abban, hogy megtegye azt a szolgálatot egy hölgynek, ki arra kéri, - felelte Malden.

- A hölgyet ismerem, - mondotta a ház ura - a királyné.

Mária Antoinette visszahátrált.

- Mielőtt még bármit tennénk, - mondotta kísérfőjének - jelentse a királynak, hogy felismertek.

Malden a kocsához sietett.

- Jöjjön ide az az ember, - mondotta a király.

Az az ember nagyot sóhajtott, levetette a papucsát és mezitláb ment oda.

- Kicsoda ön? - kérdezte tőle a király.

- Prefontaine lovas őrnagy, a Szent Lajosrend lovagja vagyok, sire.

- Mint őrnagy és mint rendjellel kitüntetett lovag két ízben esküdött ön nekem hűséget, - mondotta a király - tehát kötelessége, segíteni rajtam.

- Mindenesetre, - hebegte az őrnagy - de felségednek sietnie kell... ha meglát valaki...

A királyné türelmetlenül toppantott a lábával. A király tovább kérdezte:

- Nem hallotta-e, hogy egy fogadóban pihent lovak várnak reám?

- De hallottam, a »Nagy királyhoz« címzett fogadóban.

- Köszönöm. Most már visszamehet. Nem látta senki, nincs mitől tartania.

Felsegítette feleségét a kocsiba és odakiáltotta a kocsisnak:

- Előre! A »Nagy király«-hoz, ott várnak az előfogatok!

De ugyanabban a pillanatban egy lovasnak kísértetszerű alakja pattant ki az erdőből és reáivalt a kocsivezetőkre:

- Állj! Egy lépéssel se tovább!

- Miért ne? - kérdezték csodálkozva a postáslegények.

- A királyt viszitek... a király szökik... megtiltom a nemzet nevében, hogy tovább hajtsatok!

A postáslegények egymásra néztek:

- A királyt visszük?

XVI. Lajos kinézett a kocsiból.

- Kicsoda ön? - förmedt rá a lovagra. - Mi jogositja önt arra, hogy itt parancsokat osztogasson?

- Községes polgár vagyok, - felelte az ismeretlen - de a népet képviselem itt és a törvény nevében beszélek! Drouet Jean Baptiste, a st.-ménèhouldi postamester fia vagyok. A kocsisok ismernek.

- Gazember! - kiáltotta a két tiszt és vadászkésüket villogtatva ugrottak le a bakról. De mire utolérték volna, Drouet megsarkantyuzta lovát és eltűnt.

- Charny! Charny! - sikoltotta a királyné. - Oh, mi lett belőle?

Visszaroskadt a kocsiba, mintha most már mindegy volna neki, bármi történik.

Igen, mi lett Charnyból? Dandoins márkí lova kitűnő paripa volt, de Drouet nagyon előtte járt. Tudta, hogy üldözik, s a legnagyobb sietségre unszolta gebéjét. A gróf mindjobban közeledett hozzá. Drouet minden pillanatban hátranézett és látta, hogy pillanatról-pillanatra fogy köztük a távolság. Nem félt a haláltól, de kár lett volna, ha elszalasztja a jó alkalmat, hogy hírnévre tehessen szert.

Két mérföldes út volt még előtte Clermontig, de nem remélhette, hogy elérné a várost, mielőtt utoléri. Mégis továbbvágatott, lova engedelmeskedett biztató kiáltásainak és vágatott minden erejéből.

Mikor már csak negyedóránnyira volt Clermonttól, Charnyt csak kétszáz lépés választotta el tőle. Drouet tudta, hogy Varennesben nincs posta; tehát azt gyanította, hogy a királyi kocsi Verdun felé vette útját. Már felhagyott a reménnyel, hogy utolérheti a szökevényeket. Ekkor Clermont felől postáslegények közeledtek hozzá lovon. Drouet megismerte őket, ugyanazok voltak, kik a királyt elvitték St.-Ménèhouldból.

- Ugy-e, Verdunbe? - kiáltotta nekik.

- Mit, Verdunbe? - ismételték meg szavát, mert nem értették meg.

- Dehogy, - kiáltották utána. - Varennesbe!

Varennesbe? Drouet majd' hogy fel nem kiáltott örömeiben. Hiszen akkor még van remény. Mert ha a király Verdun felé vette volna útját, akkor Drouet kénytelen lett volna azon az országúton maradni, mely St.-Ménèhouldból egyenes irányban Verdunbe visz. De Varennesbe az út Clermontból hegyes szögben kanyarodik le az országutról. Ismerte a környéket s elég volt, arra a mellékútra térnie, mely balkéz felől az argonnei erdőbe visz. Remélte, hogy az erdő sötétjében megszabadulhat üldözőjétől.

Nem tudta, hogy Charny épp úgy ismeri a környéket, mint ő. S még mielőtt elérte volna az erdőt, hallotta, hogy utána kiáltják:

- Állj!

Drouet lovának sörényére hajolt és tovább vágatott. Ha eléri az erdőt, megmenekül!

Charny előkapott egy pisztolyt a nyeregkapából és elhuzta a ravaszát. Csattanás. Csak a kova vetett szikrát. Dühösen vágta a pisztolyt Drouet után és előrántotta a másikat. Csattanás. Az sem volt megtöltve.

Mily végzetesség! De utóléri a nyomorultat - hiszen megfojthatja a puszta kezével. Ekkor... nagy árok... a ló megbotlik és előrebukik... Olivér nagy ivben röpül ki a nyeregből. De mindjárt azután talpraugrik és lábrasegíti a lovat is. Fel a nyeregbe és újra tovább!

De Drouet eltűnt az erdő vak sötétjében.

Igy esett aztán, hogy Drouet kiért az országutra és megállást parancsolhatott a nemzet nevében a királynak. És ennek a névnek most már nagyobb nyomatéka volt, mint XVI. Lajos nevének.

Mindjárt ezután visszatért Izidor. Megerősítette, amit már hallottak Préfontainetól is. Bouillé és Raigecourt a »Nagy király«-ban vár. Izidor csodálkozott, hogy az utasokat a legnagyobb ijedelem közepette találja.

- Mi történt? - kérdezte.

- Nem találkozott egy magányos lovassal? - kérdezte Malden.

- De találkoztam, éppen most.

- Megismerte őt?

- Nem.

- Drouet volt.

- Drouet! - kiáltotta Izidor. - Akkor a bátyám meghalt!

A királyné felsikoltott és két kezébe rejtette arcát.

HETVENÖTÖDIK FEJEZET

A varennesi hid tornya

Egy pillanatig ki nem mondható levertség vett erőt a szörnyű veszedelemmel fenyegetett szerencsétleneken. Izidor szedte össze magát leghamarább.

- Sire! - mondotta - akár meghalt bátyám, akár él, most ne gondoljunk reá, hanem gondoljunk felségeitekre! Ne veszttegessünk egy pillanatot se; a postáslegények tudják, hol van a »Nagy király«-hoz címzett vendégfogadó. Vágtatva, a vendégfogadó felé!

De a postáslegények nem mozdultak, mert Drouet ur megtiltotta nekik.

- Micsoda, a király parancsol, és ti egy Drouetnek engedelmeskedtek? - rivalt reájuk Izidor. Azok azt felelték:

- Mi a nemzetnek engedelmeskedünk.

A vicomte galléron ragadta az egyiket. Malden pedig a másikat; kihuzták mindketten a vadászkeszüket, s ledöfték volna őket, ha a királyné reájuk nem parancsol, hogy tegyék félre a fegyverüket. Aztán a postáslegényekhez fordult:

- Barátaim, itt van mindjárt huszonöt louisdour, melyen megosztozkodhatnak, azonkívül ötszáz frank nyugdíj mindegyiküknek, ha megmentik a királyt.

Akár azért, mert megijedtek a két fiatal lovag támadásától, akár azért, mert csábította őket a királyné ajánlata - a postáslegények elindították lovaikat.

A kocsi a legnagyobb sietséggel robogott lefelé a lejtőn, mely az alsóvárosba visz. De annál a boltozatnál, mely a vámőrök tornyát tartja és átíveli a hidat, látták, hogy a kapu félszárnya be van hajtva.

Kinyitották a kapu másik szárnyát... Ekkor látták, hogy néhány szekér zárja el a hidat.

- Ide, urak! - kiáltotta Izidor s leugrott lováról, félretolni a szekereket.

Ebben a pillanatban hallatszott fel az első dobpergés s a félrevert harangok első megkondulása.

Drouet sietett.

Két szekeret már félreállítottak az utból. Most a harmadikra került a sor - de hátulról ugyan- ebben a pillanatban puskacsövek villantak meg Izidor háta mögött.

- Állj! Egy lépéssel se tovább, mert halál fiai vagytok! - kiáltotta egy hang.

- Uraim, - mondotta a király a kíséreihez és kihajolt a kocsiból. - Megtiltom önöknek, hogy erőszakot alkalmazzanak.

Izidor és Malden visszaléptek.

- Mit akarnak tőlünk? - kérdezte a király.

A kocsiban ülő nők felsikoltottak ijedtükben; mert most hátulról is mutatkoztak emberek s néhány fegyver jelentkezett az ablakok előtt. Valaki célbavette a királynét, Izidor látta és félreütötte a puskát.

- Tüzelj! Tüzelj! - kiáltották többen.

A fegyveres emberek egyike engedelmeskedett; de lövése szerencsére csütörtököt mondott.

Mária Antoinette megragadta Charny karját.

- De engedje meg, felség, hogy elkergessem ezt a csőcseléket! - kiáltotta Izidor.

- Nem, vicomte, semmi vérontást! - felelte a királyné.

- Még egyszer kérdem, emberek, - szólalt meg újra a király - mit akarnak tőlünk?

- Látni akarjuk az utleveleket, - hallatszott a válasz.

- Helyesen van, hívják ide a hatóságot, majd megmutatjuk utleveleinket.

Ekkor megjelent két egyenruhás ember; az egyik Sausse községi bíró volt, a másik Hannonet, a nemzetőrség parancsnoka. Mögöttük a polgárőrségnek vagy husz embere mutatkozott.

- Uraim! - kiáltotta a király a két hivatalos embernek - kész vagyok kíséretemmel együtt reábizni magamat önökre, de védjenek meg bennünket ez emberek erőszakosságától.

- Lábhoz a fegyvert! - parancsolta Hannonet.

- Bocsánatot kérünk, - mondotta a bíró - úgy hallatszik, XVI. Lajos ő felsége szökésben van, és nekünk kötelességünk megállapítani, igaz-e.

- Ha igaz és ha a király ül ebben a kocsiban, - kiáltotta Izidor - akkor kötelességük lábához borulni; ha pedig magánember ül benne, akkor miért tartóztatják fel?

- Uram, - felelte a bíró és XVI. Lajoshoz fordult - önhöz szólok. Sziveskedjék felelni kérdéssemre.

- Ha utleveleink rendben vannak, el fog-e bocsátani bennünket akadálytalanul? - kérdezte a király.

- Mindenesetre, - felelte a bíró.

- Kérem, bárónő, - fordult a király Tourzelnéhez - mutassa elő az utlevelét.

Tourzelné keresgélt a tarsolyaiban, de nem találta az írást.

- Tessék, - mondotta a bíró - nincs utlevele.

- Dehogy nincs, uraim, - avatkozott a királyné a beszélgetésbe. - Korff báróné csak nem tudja, hova tette.

A körülállók hangos gunyakacaja válaszolt szavaira.

- Postáslegények! - kiáltotta Sausse bíró - hajtsatok a házam elé; az urak és hölgyek majd kiszállnak a kocsiból és tisztába hozunk mindent! Előre! Nemzetőrök, kísérjék a kocsit!

A felszólítás sokkal parancsolóbb volt, semhogy ellene lehetett volna szegülni. Hiába is lett volna megkísérteni.

A vészharang még egyre rikoltott, a dobok peregtek, a kocsit körülvevő sokaság nőttön-nőtt.

- Oh, Damas, Damas! - gondolta a király. - Bár jönne már, míg abba az átkozott házba nem visznek bennünket!

A királyné csak Charnyra gondolt s igyekezett elfojtani könnyeit.

De megérkeztek a bíró háza elé, anélkül, hogy jött volna Damas vagy csak híré is hallották volna. Mert Damas gróf nem jöhetett. Mikor éppen el akart indulni embereivel, eléje álltak a hatóság emberei és felszólították, hogy maradjon a városban. Mint katona, ki parancsot kapott s kitől a fegyelem megköveteli, hogy eleget tegyen annak a parancsnak, mosolygott amaz emberek követelésén, felmutatta parancsát és kijelentette, hogy el fog indulni. Nem tudott semmit Drouet szándékairól; meg volt győződve, hogy a király már megmenekült, mert azt

hitte, hogy a felkelés nem terjedt túl Clermonton, melyet a menekülők mindenesetre már hátuk mögött hagytak. Óvatosság kedvéért mégis követni akarta az utikocsit s ennek következtében mindenekelőtt a szállásmesterét küldötte utána.

De a szállásmester ott, ahol az út az országútból Varennes felé ágazik el, helytelen irányba, tudniillik Verdun irányába tért el. Mert ezen a végzetteljes éjjelen balul történt minden.

Damas, mikor végre összegyűjtötte embereit s el akarta hagyni a várost, kénytelen volt azt a tapasztalást tenni, hogy katonái megtagadják az engedelmességet. A nép felbujtotta őket. A községi hivatalnokok odakiáltották nekik:

- Dragonyosok, a parancsnoktok áruló, vágóhidra akar vinni benneteket! De ti jó hazafiak vagytok! Éljenek a dragonyosok!

A nemzetőrség és a nép egy lélekkel kiáltotta:

- Éljen a nemzet!

Damas így kiáltott:

- Előre, indulj!

De nem követte senki. A katonák leszálltak lovaikról és a néphez csatlakoztak.

- Uraim, - szólt Damas a tisztjeihez - embereink elárulják a királyt - önök nemes emberek - aki szereti ő felségét, velem tart!

Megsarkantyuzta lovát és elvágatott. Négy tiszt és vagy hat dragonyos követte. Utánuk röpítettek néhány golyót, de nem találtak senkit.

Igy történt aztán, hogy Damas gróf nem védhette meg dragonyosaival a királyt s hogy XVI. Lajos kénytelen volt engedelmeskedni Sausse községi birónak.

HETVENHATODIK FEJEZET

Sausse ur háza

Sausse ur polgári foglalkozására nézve szatócs volt. Boltja mögött volt a hálósobája s a boltból lépcső vitt fel a ház első emeletére, mely két lakószobából állt.

A biróné, csak félig öltözötten, éppen akkor lépett a hálósobából a boltba, mikor bevezették oda a királyt, a királynét, »Franciaország gyermekeit«, Erzsébet királyi hercegnőt és Tourzel-nét: az emberek százai jöttek velük és álltak meg künn a ház előtt.

- Az a hölgy, ki a kocsi urnőjének mondja magát, - mondotta Sausse - adja át az utlevelet. Haladéktalanul viszem a község házára és megvizsgálattatom.

Mária Antoinette a király egy intésére elővette a magánál tartott utlevelet és átadta a birónak. Az zsebetette az írást és elindult vele a község háza felé.

Ott már összegyülekeztek a városi tanács tagjai s nagy élénkség uralkodott, mert köztük volt Drouet is. Valamennyien tudták már, hogy az utasok Sausse házában vannak. A kíváncsiság mély hallgatásával fogadták a szatócsot. Az átadta az utlevelet a polgármesternek.

- Uraim, - jelentette ki a polgármester, mikor szemügyre vette az írást - az utlevél rendben van. Rajta van a király aláírása.

Minden kéz az írásért nyult. De Drouet megelőzte őket és magához ragadta.

- Hogyne, - mondotta - de hol van rajta a nemzetgyűlés aláírása?

- Tessék, - mondotta valaki, ki mellette állt - itt irták alá a bizottság tagjai.

- De hol van a nemzetgyűlés elnökének aláírása? - kérdezte ismét Drouet. - Egyébként, - folytatta - nem is az aláírásokról van itt szó. Ezek az utasok nem Korff orosz báróné a gyermekeivel és cselédségével, hanem valóság szerint a király, a királyné, a dauphin, madame Royale, Erzsébet királyi hercegnő, egy udvarhölgy és három futár - szóval a királyi család. Megengedik-e, hogy megszökhessenek Franciaországból?

A kérdés világos volt, de oly kis város hivatalnokainak nehéz volt felelni rá. Kezdték tanakodni, mire a községi bíró türelmét veszítette és hazament házába. Ott Saussené asszony saját szobájába akarta vezetni az utasokat, székekkel kínálta meg őket és hideg husételt tált eléjük az asztalra; de az utasok nem fogadtak el semmit. Ott maradtak a boltban és lázas feszültséggel várták a szatócs visszajöttét. Sausse végre utat tört magának az embersokaságon át, mely sűrű tömegben állt az ajtaja előtt.

- Hogy' vagyunk az utlevéllel? - kiáltotta eléje a király.

- A községi tanács még foglalkozik vele, - felelte Sausse.

- Hogyan? Kétségbevonják érvényességét?

- Azt vonják kétségbe, hogy csakugyan Korffné illetné meg; és az a híresztelés terjedt el a városban, hogy csakugyan a királyt és családját volna szerencsénk falaink közt tisztelni.

XVI. Lajos nem tudta, mit feleljen, de aztán gyors elhatározással így szólt:

- No, igen, uram, én vagyok a király, ez itt a királyné, ezek a gyermekeim. Kérem, fogadjon bennünket azzal a tisztelettel, melyet a franciák mindig megóvtak királyaikkal szemben.

Az ajtó nyitva maradt s a király szavait nemcsak a boltban, hanem az utcán is hallották.

XVI. Lajos méltóságteljesen beszélt, de szerencsétlenségre egyáltalában nem felelt meg ennek a méltóságnak a rajta levő szürke frakk, a barkent mellénye, nadrágja, szürke harisnyája és kisméretű parókája. Hogyan is lehetett volna ily közönséges mezben képzelni el Franciaország királyát!

A királyné megérezte, milyen hatást tett külsejével a király a künn ólálkodó tömegre és elpirult szégyenletében.

- Fogadjuk el, amivel Saussenné asszony megkinált bennünket, és menjünk fel az első emeletre, - mondotta hirtelen.

Sausse égő gyertyát vett a kezébe s a lépcsőre sietett, megmutatni az utat felséges vendégeinek.

A hír, hogy csakugyan a király érkezett Varennesbe s hogy ő maga tette ezt a vallomást, villámgyorsan terjedt szét a város utcáin. A tömegből valaki futva ment fel a városházára.

- Uraim, - mondotta - azok az utasok, kik Sausse urnál vannak, csakugyan a király és a királyi család. Éppen most hallottam magának a királynak szájából.

- Nos, uraim, - kiáltotta Drouet - mit mondtam?

Hogyan történhetett mégis, hogy Bouillé és Raigecourt nem siettek a szorult helyzetben levő király segítségére? A két tiszt este kilenc óra tájban tért vissza a »Nagy királyhoz« címzett fogadóba, de előbb még körülnéztek embereik közt, hogy rendben van-e minden. Ekkor megállt egy kocsi és bejelentette magát egy ember, ki Leonard udvari fodrásznak mondotta magát és meghallgattatását kérte. Bebocsátották s ő közölte velük, hogy a király mindenesetre lemondott utjának folytatásáról, mert Clermontban minden visszájára fordult; a dragonosok megtagadták az engedelmisséget parancsnokuknak; ő maga csak a legnagyobb bajjal juthatott ide.

Mig Leonard igyekezett lovakat szerezni magának, Bouillé és Raigecourt végiglovagoltak a városon s egy darabig az országútra is kimentek Clermont felé; de nem látták, hírét sem hallották az utikocsinak, s minthogy a király nyolc órát késett, csakugyan hinni kezdték, hogy már nem is jön. Visszatértek a fogadóba, üzenetet küldöttek Damas grófnak, s minthogy már éjfél volt, ruházatosan az ágyra vetették magukat.

Fél egy óra tájban félrehuzott harangok zugása és dobpergés ébresztette fel őket. Felugrottak és kinéztek az ablakon. Az egész város megmozdult. Puskával, karddal és pisztollyal fel-fegyverzett emberek futkostak az utcáikon. Mikor el akarták hagyni a fogadót, megtudták, hogy a királyt feltartóztatták és a községi bíró házába vitték.

Mit tegyenek? Próbálják meg kiszabadítani a királyt, vagy pedig siessenek Bouillé márkihoz, kit mindenesetre meg fognak találni Stenayban? Stenay nyolc mérföldnyire volt Varennestől, két óra alatt odaérhettek és egy kis hadtestet vezethettek Varennesbe. Ezt tartották leghelyesebbnek, elhagyták helyeiket és vágatva indultak Stenay felé. Így aztán a király nem kapta meg ezt a segítséget sem, melyre biztosan számított.

HETVENHETEDIK FEJEZET

A kétségbeesés tanácsa

Choiseul herceg, az első őrség parancsnoka, melyet Pont-de-Sommevelle közelében helyeztek el, meg akarva kerülni St-Pont-Ménèhouldot, embereivel mellékuton Clermont felé menetelt, és így nem érhetette utol Charny Izidor, ki mögötte lovagolt. Choiseul azt hitte, hogy a királyt feltartóztatta valami előre nem látott eset; de ha nem úgy történt, akkor a királynak St.-Ménèhouldban kellett találnia Dandoinst és dragonyosait, Clermontban pedig Damast még nagyobb csapat osztagával. Arról persze nem is álmodott, hogy St.-Ménèhouldban visszatarították Dandoinst, Clermontban pedig Damasnak majdnem egymagában kellett elmenekülnie. Choiseul mellékuton ugyanabba az argonnei erdőbe jutott, melynek egy másik helyén játszódtott le Charny és Drouet hajszája. A csendes éjszakában mindenfelől félrevert harangok szavát lehetett hallani.

A kalauz, kit egyik faluból vittek magukkal, eltévedett, és Choiseul nem bolygathatta, szándékosan-e, vagy szándéktalanul. A huszárok többször kénytelenek voltak leszállni a nyeregből és kantárszáron vezetni fel lovaikat a nagy meredélyeken. Akárhányszor oly keskeny volt az ut, hogy ketten sem lovagolhattak egymás mellett.

Végre fél egy órakor, mikor Bouillé és Raigecourt éppen utnak indultak Stenay felé, Choiseul az alsóvárosba érkezett. A hidnál eltorlaszolták utját. Nemzetőrök két kis ágyut szegeztek reá és csapatára.

Itt tudta meg azt is, hogy a királyt feltartóztatták. Ugyanabban a pillanatban érkezett meg Damas gróf azzal a néhány emberrel, ki még kitartott mellette. Choiseul habozás nélkül elhatározta, hogy mentőkísérletet tesz és benyargalt az emberektől hemzsegő utcába.

Damas és a katonák nyomában voltak. Nem törődve a vad kiáltozással, mely körülombolta őket, előnyomultak a vásártérre. Ott látták a király kocsiját, melyet a nemzetőrök serege őrzött. De a nép fenyegető magatartása aggályosnak tüntette fel Choiseul herceg előtt azt a gondolatot, hogy harcba elegyedjék. Damas gróf elmondotta neki, hogy állnak a dolgok Clermontban, és tartani lehetett tőle, hogy Varennesben sem más a hangulat. Az a nem nagy számu ember, kit Damas hozzávezérelt, nem volt számottevő megerősítés. Choiseul tehát elhatározta, hogy a kaszárnýába lovagol és segítségül hívja az ott levő katonaságot.

De csak két embert talált ott, akit az istálló őrizetére hagytak hátra; a többiek engedtek a polgárok rábeszélésének s bementek, jól tölteni estéjüket, a városba. Így hát Choiseul kénytelen volt beérni azzal a negyven emberrel, ki rendelkezésére állt. Kilovagolt a vásártérre, elszántan kergette szét az embereket és őrséget állított az elé a ház elé, melyben a királyi család tartózkodott.

Oda éppen akkor vitte a városi hatóság küldöttsége azt a jelentést, hogy a város képviselői úgy hallják, hogy ő felsége látogatásának tisztessége érte őket, és alázatosan kérték a király parancsait.

XVI. Lajos azt felelte, hogy állítsák elő kocsiját és engedjék továbbutazni.

Mielőtt a küldöttség felelhetett volna, lenn a téren megjelentek Choiseul huszárjai. A királyné látta, hogy a lovasok kardot rántva hatolnak át a tömegen.

- Megmenekültünk, - kiáltotta.

Künn éktelen lármá keletkezett, fegyverek csattogása hallatszott, aztán hirtelen kinyílt az ajtó és Choiseul megjelent. Mögötte feltűnt Damas gróf sápadt, de elszánt arca. A községi hivatalnokok ijedten vonultak félre.

Ebben a pillanatban nagy rendetlenség látszott a szobában. Az asztalon tányérok, poharak és tálak voltak szanaszét. A király és a királyné állva hallgatták meg, amit a küldöttség mondott nekik; madame Elisabeth és madame royale kihajolt az ablakon; a trónörökös az ágyon feküdt és aludt; Tourzelné fejét két kezére támasztva ült mellette. Háta mögött álltak Brunier és Neuville komornák, Malden, Valory és Izidor halálosan kimerülve roskadtak székre.

A királyné nyomban Choiseulhoz lépett.

- Áh, Isten hozta, herceg!

- Gondolom, későn, felség? - hebegte Choiseul.

- Oh, de ha elég embert hoz magával, akkor még helyre lehet hozni a mulasztást, - felelte a királyné.

- Sajnos, majdnem egyedül jövünk, asszonyom, - jelentette. - Dandoinst Ménèhouldban tartóztatják vissza, Damast cserben hagyták emberei. De miért nincs itt Bouillé és Raigecourt?

- Még nem láttam őket, - mondotta a király, hozzájuk lépve. - Mit tegyünk?

- Meg kell mentenünk felségedet - jelentette Damas - adja ki parancsait.

- Sire, azt hiszem, már csak a következő mód lehetséges, - mondotta Choiseul. - Negyven huszárom közül heten átadják lovaikat. Az egyikre felséged ül és ölébe veszi a trónörökösöt. A többire a királyné Erzsébet hercegnő, madame royale és ez a három hölgy száll fel. Mi közrefogjuk a királyi családot és átvágjuk magunkat a népen. De ennek most mindjárt meg kell történnie - fél óra múlva már a huszárok is másképp gondolkozhatnak a dologról és átcsaphatnak ellenfeleinkhez.

A király tétován nézett a földre.

- Igen, úgy látszik, a menekülésnek ez az egyetlen módja, - mondotta. - De ki kezekedik, arról, hogy az emberek százaival való küzdelemben nem éri-e golyó a királynét, vagy gyermekeimet?

- Arról természetesen, senki sem kezekedhetik, - felelte Choiseul vállát vonva.

- Nos, akkor lemondunk minden efféle erőszakos módról. Inkább várjunk nyugodtan, - mondotta ki XVI. Lajos a határozatot.

Mária Antoinette türelmetlenül sóhajtott fel. Félrevonult s néhány szót sugott Charny Izidornak. Az felállt és kiment.

- Nézze, Choiseul, - folytatta a király - a községi hivatalnokoknak nincs semmi ellenvetésük továbbutazásom ellen, csak azt akarják, hogy várjam be a virradatot. Ugy hallottam, Bouillé és Raigecourt Stenayba lovagolt, hogy segítségül hozza onnan az ott állomásozó egész legénységet. Fél egy órakor indultak utnak. Most fél három. Öt, vagy hat órakor Bouillé márki személyesen itt lehet, akkor aztán veszedelem és erőszak nélkül hagyhatjuk el Varennest.

A hercegnek nem volt semmi ellenvetése e kijelentések ellen; de a királyné nem látszott helyeselni a király beszédét. Mikor Choiseul a véleményét kérte, Mária Antoinette vállát vont és így felelt:

- Itt ő felsége, a király parancsol; én csak engedelmeskedni tartozom.

Choiseul biccentett fejével és visszalépett. Aztán odaintette magához Valoryt, Maldent, Damast és azokat a tiszteket, kik Damassal együtt jöttek Clermontból. Egészben tizen voltak.

- Uraim, - mondotta gyorsan - őszintén el vannak-e szánva, hogy kockára vetik életüket a királyért? Akkor hallgassanak reám. A helyzet még nem reménytelen, de készülni kell mindenre. Ha Bouillé nagyobb csapattömeggel vonul fel, itt harcra kerül a sor. Megpróbálják majd, elvinni innen a királyt, mielőtt Bouillé idáig juthat, s akkor a mi dolgunk, hogy szembe szálljunk a rohammal. Minden körülmények közt ellen kell állnunk, míg Bouillé ideérkezik. Még a legtüzesebb harcban is alig esik el több közülünk, mint percenkint egy, tehát tíz percig védhetjük a királyi családot, és annyi elég lesz.

A férfiak némán szorították meg egymás kezét, Choiseul aztán a következőképpen osztotta szét őket: Charny Izidor, kit minden pillanatban visszavártak, Maldennel és Valoryval az ablakokat fogja védeni. Choiseul a lépcsőt és a földszinten levő boltot vállalta magára. Damasnak és a hozzá hiven maradt tiszteknek a kaput kellett tartaniok.

HETVENNYOLCADIK FEJEZET

Szegény Katalin

Mikor ezek a rendelkezések megtörténtek, a községnek egy második küldöttsége jelentette be magát és a király nyomban fogadta a küldötteket. Ugyanakkor megjelent Izidor, néhány szót sugott a királyné fülébe és újra eltűnt. Mária Antoinette elsápadt és megfogódzott az ágyba, melyre most madame royale is lefeküdt a trónörökös mellé...

- Sire, - szólalt meg Hannonet - szerencsésnek vallanók magunkat, ha teljesíthetnők azt a parancsot, melyet felségedtől kaptunk, de az új alkotmány egyik cikkelye megtiltja az uralkodónak az országból való elmenekülést és minden hű alattvalónak, hogy ebben segítségére legyen. Tehát a községtanács elhatározta, hogy futárt küld Párisba és kérdést intéz a nemzetgyűléshez, mielőtt megengedi felségednek a továbbutazást.

A király letörölte homlokáról a veritéket, Mária Antoinette a halovány ajkába harapott; Erzsébet hercegnő ég felé emelte ájtatos szemét.

- Hogyan? - kiáltotta a király. - Nem szabad már nekem oda menni, ahova akarok? Hiszen akkor nagyobb rabszolga vagyok, mint legegyszerűbb alattvalóm! Erőszak, itt tartóztatni engem, de nem vagyok úgy elhagyatva, mint önök hiszik. Vannak itt még hű tisztjeim és katonáim.

Choiseul egy pillantást vetett a királynéra, s minthogy úgy vélte, jól magyarázza néma válaszában értelmét, eltávozott.

- Sire, - fordult Mária Antoinette a királyhoz - kockára kell vetni életünket. Becsületünk mindennek fölötte áll.

Ugy látszott, mintha XVI. Lajos nem is hallaná; még mindig Hannonet urat nézte.

- És ha nem engedelmességek felségednek, mi történik akkor? - kérdezte Hannonet.

- Akkor erőszakkal erőszakot állítunk szembe, és ön lesz a felelős azért a vérért, melyet itt ontanak.

Hannonet vállát vont.

- Jól van, - felelte - vegye maga mellé a negyven huszáriját, én pedig a nemzetőrséget helyezem készenlétbe.

Kiment. A felségek megdöbbenve néztek egymásra. Talán még sem vitték volna a végletekig, ha Saussené egyszerre a műveletlen nő nyersségével Mária Antoinettehez nem fordul.

- Ugy-e bár, - mondotta - ön a királyné?

Mária Antoinette hátat fordított neki, sértette a rövid kérdés.

- Ugy van, - felelte - legalább egy óra előtt még, azt hittem, hogy az vagyok.

- No hát, ha királyné, akkor elvégre huszonnégy milliót kap érte, hogy az. Miért akar kockára vetni oly állást, melyért oly jól megfizetik?

- Oh sire, - kiáltotta Mária Antoinette felháborodva - mindent, csak ily gunyt nem!

Odalépett az ágyhoz, karjára vette az alvó trónörökös és az ablakhoz sietve így szólt:

- Sire, megmutatjuk magunkat a népnek. Jöjjön! Hadd lássuk, csakugyan egészen elhagyott-e már bennünket az Isten.

A király követte. A legszörnyűbb izgalom képe tárult fel szemük előtt. Choiseul ur huszárjai elvegyültek a nép között, már megnyerték őket a nemzetnek, s ők csak nézték, hogyan vezetik el lovaikat. Csak páran ültek még nyeregben és úgy látszott, engedelmeskednek az ezredesnek, ki beszélt velük. Charny Izidor vadászkését markolva állt a tóduláson kívül, mintha várna valakit. Ekkor felharsant a százhangú kiáltás:

- A király! A királyné!

Csakugyan mindketten megjelentek a nyitott ablakban. A királyné a trónörököszt tartotta karján.

Ha XVI. Lajos királyi ruhában, jogarral és karddal mutatkozik, ha azon a hatalmas hangon szólal meg, mely a népnek még mindig olyan volt, mint az Isten hangja, akkor talán még tett volna hatást a sokaságra. De a reggel szürke félhomályában, a fáradalmas és izgató utazástól eltorzítva, szolgaruhában, hajporozatlan, rossz parókában, felpuffadt arccal, három nap óta borovátlanul, petyhüdt, kifejezéstelen vonásokkal! És ebben az elhatározó pillanatban nem volt mit mondania. Csak azt hallották, hogy hebegve mondja:

- Uraim... gyermekeim!

Ennyi volt az egész, de a királyságnak úgy ellenségei, mint barátai többet vártak ennél. Choiseul ur mégis elkiáltotta:

- Éljen a király!

És oly nagy volt még az Ur felkentjének varázsa, hogy többen a népből megismételték: »Éljen a király!« De a polgárőrség parancsnoka sietett azt kiáltani: - Éljen a nemzet! - s ezt a kiáltást már viharosan visszhangoztatták.

Mária Antoinette mélyen felháborodott. Hiszen ez nyílt lázadás! Kihajolt az ablakon és hangosan kiáltotta ki:

- Nyomorult csöcselék!

Szavait megértették és szájról-szájra adták. Most már fenyegetések hallatszottak.

Choiseul herceg átlátta, hogy tétovázásnak nincs tovább helye. Utoljára szólította fel huszárjait, hogy maradjanak hívek királyukhoz. De ekkor, a városházáról jövet, megjelent egy fegyveres csapattal Drouet.

- Micsoda, - kiáltotta, Choiseulhoz tartva - el akarja szöktetni a királyt? Én pedig azt mondom önnek, nem kerül élve a kezeibe!

Choiseul kivont karddal közeledett hozzá. De a nemzetőrség parancsnoka elállta útját.

- Ha még egyet lép, leszurom! - rivalt Choiseulre.

De ügyet sem vetve semmi fenyegetésre, Izidor most a sokaságba lovagolt. Ráismert Drouet-ra.

- Vissza! - kiáltotta - ez az áruló az enyém!

De mielőtt elérte volna Drouetet, eldőrdült két lövés. Egy pisztolygolyó a kulcsontját érte, egy puskagolyó a mellét ütötte át. Szétvetette a karját és így kiáltott:

- Szegény Katalin!

Aztán lebukott a lóról.

A királyné iszonyodva sikoltott fel. Majdnem leejtette a trónörököszt s hátra tántorult, nem látva már azt a másik lovast, ki kantárszárát eleresztve Dun felől vágatott az embersokaságba.

A királyné után a király is visszalépett és bezárta az ablakot. Odalenn most már még többen kiáltották:

- Éljen a nemzet!

Mária Antoinette egy székre roskadt és kezeibe rejtette arcát. Mint egykor Charny György, most Izidor is holtan esett a lábához.

De az ajtó előtt egyszerre nagy zaj támadt s kénytelen volt kinyitni szemét. Sápadtan és egész véresen öccsének utolsó ölelésétől, Charny Olivér állt a küszöbön.

HETVENKILENCEDIK FEJEZET

Charny

A szoba tele volt nemzetőrökkel és idegenekkel, kiket a kíváncsiság csődített oda.

A királynét ez tartózkodóvá tette első mozdulataiban; eléje akart volna sietni Charnynak, szeretne volna letörölni róla a vért zsebkendőjével, szeretett volna néhány vigasztaló szót mondani neki, mely szivből fakad és szivhez szól; de nem tehetett mást, csak felállt székéről, feléje nyújtotta karját és rebegve mondotta:

- Olivér!...

Az komoran és nyugodtan intett a jelenlevő idegeneknek és szelid, de határozott hangon mondotta:

- Bocsássanak meg, uraim, beszélnem kell ő felségeikkel.

A nemzetőrök azt felelték, hogy ellenkezőleg, azért vannak ott, hogy megakadályozzák a királynak és a királynénak minden idegennel való érintkezését. Charny összeráncolta homlokát, kigombolta felső kabátját és kezét pisztolyaira tette.

- Mondottam önöknek, hogy beszélnem kell ő felségeikkel, - ismételte meg hidegen. Nyugodtságával és elszántságával bátorságot öntött Damasba és Valoryba, kik már egészen elcsüggedtek.

A szoba egy szempillantás alatt kiürült. Olivér ekkor a királynéhoz fordult.

- Asszonyom, - mondotta - hetven huszárom van a város kapuja előtt, s azt hiszem, számíthatok rájuk. Mit parancsol nekem?

- Mindenekelőtt mondja meg, Charny, mi történt önnel? - felelte a királyné. - Minthogy nem láttuk, azt hittük, meghalt.

- A halál, fájdalom, előbb öcsémet szemelte ki áldozatul, - felelte Olivér keserűen. - De, - mondotta halkabban - reám is rámkerül a sor.

- Charny, Charny! - mondotta a királyné - kérdezem, mi történt önnel? Miért tűnt el hirtelen?

Olivér gyors szavakkal mondotta el, hogyan vette üldözőbe Drouetet, hogyan bukott le lováról.

- Aztán eltévedtem az erdő sötétségében, - folytatta - s mikor reggeledett, Gèvesben voltam Varennes és Dun között. Azt reméltem, hogy már átjutottak Varennesen, azért elhatároztam, hogy Dun irányába folytatom utamat. Dun előtt találkoztam Deslonnal; még nem tudott semmit; csak azt látta, hogy elvágattak előtte Bouillé és Raigecourt. De nem mondottak neki semmit. Hű nemes embernek ismertem Deslont és elmondottam neki mindent. Mindjárt kész volt, követni a huszáraival. Most itt vagyunk. Legjobban szerettünk volna leverni mindent; de nagy tulerő állt szemben velünk. Egyedül vágattam ide és várom felségeitek parancsait.

Mária Antoinette újra megszoritotta Charny kezét.

- Hallotta, sire, - mondotta a királynak. - Itt van Charny ur.

A király nem felelt semmit.

- Sire, - sürgette a királyné - nincs idő vesztegetni való. Nagyon is soká tétováztunk. A gróf hetven emberével várja parancsait, nem hallja?

XVI. Lajos a fejét rázta.

- Sire, az Isten szerelmére, - kiáltotta a királyné - adja ki parancsait!

- Parancsaimat? - mondotta utána a király. - Nem parancsolhatok, fogoly vagyok. Tegyük, amit akarnak és tudnak.

- Jól van, mást nem kívánunk, - felelte a királyné. - Charny, korlátlan felhatalmazása van. De most már semmi késlekedés, nyomatékkal járni el - másképp elvesztünk!

- Jól van, asszonyom, - felelte Olivér. - Sietve megbeszélem a dolgot ezekkel az urakkal, s amit elhatározzunk, nyomban végre is hajtjuk.

Belépett Choiseul s átadott Charnynak egy véres zsebkendőbe csavart néhány írást. A gróf eltalálta, kitől erednek, és ajkához szorította a vérfoltos zsebkendőt.

- Uraim, - mondotta bajtársaihoz fordulva - meg akarok tenni még egy végső kísérletet. Segítenek benne?

- Készek vagyunk feláldozni életünket, - felelték mindannyian.

- Hiszik-e, hogy előteremthetnek még egy tucatnyi embert?

- Hiszen már magunk is kilencen vagyunk.

- Akkor figyeljenek! Visszavágtatok a hetven huszáromhoz és előnyomulok velük a torlaszok ellen. Támadják önök hátba a lázadókat. Egyesülten átvágjuk magunkat és erőszakkal visszük ki a városból a királyt.

A fiatalemberek minden válasz helyet kezüket adták a grófnak. Charny aztán a királynéhez fordult és így szólt hozzá:

- Asszonyom, egy óra múlva vagy szabad lesz felséged, vagy nem élek!

Meghajolt és ki akart menni; ekkor belépett a szobába egy negyven-negyvenkét éves sötét-képű ember. Porlepte ruhája elárulta, hogy ő is messziről jött nagy sietséggel. Övében néhány pisztoly s egy kard villogott.

Mikor megpillantotta a királyi párt, megkönnyebbülten lélekzett fel. A kielégült bosszu mosolygása futott át arcán. Már az ajtóból előrenyújtotta karját s így kiáltott:

- A nemzetgyűlés nevében letartóztatom önöket. Mindnyájan foglyaim!

Choiseul előrántotta pisztolyát s le akarta lőni a vakmerőt, de a királyné megragadta karját s így szólt hozzá halkán:

- Ne siettesse romlásunkat, uram; okosság, mindezzel időt nyerünk, és Bouillé ur már nem lehet messze.

- Igen, igaza van, asszonyom, - felelte Choiseul és visszarejtette pisztolyát.

Mária Antoinette egy pillantást vetett Charnyra. Ugy vette észre, mintha Olivér nem akarná észrevéttetni magát az idegennel, mert a szoba legsötétebb zugába vonult vissza. De a királyné, ki ismerte őt, azt gondolta magában, hogy abban a pillanatban, mikor szüksége fordul, kilép abból a homályból.

NYOLCVANADIK FEJEZET

Több egy ellenséggel

A Choiseullel való jelenet elmúlt anélkül, hogy a nemzetgyűlés nevében beszélő észrevenni látszott volna, hogy halálos veszedelemből menekült. De arra a szóra, hogy foglyai m, felállt a király.

- Foglyai! A nemzetgyűlés nevében foglyai! Mit akar azzal mondani? Nem értem önt.

- Pedig nagyon egyszerű, és könnyű megérteni, - felelte az idegen. - Megesküdött, hogy nem hagyja el Franciaországot, de megszegte szavát és a nemzet árulója lett. A nemzet ezért, mint árulót, fogságba veti.

- Asszonyom, - sugta Choiseul a királynénak - ha nem tartóztat vissza, megkimélhette volna magát ettől a sértéstől.

- Nem baj, - felelte a királyné - majd bosszút állunk.

Charny megérintette a királyné karját.

- Hadd beszéljen és tegyen az az ember, amit akar, velem lesz dolga, - mondotta halkán.

A király csodálkozva nézett a sötét arcú emberre, ki oly határozottan lépett fel ellene, és csodálkozásához némi kíváncsiság vegyült; mert úgy rémlett neki, nem most látja először azt az embert..

- De mit akar tőlem? Beszéljen! - mondotta.

- Felség, azt akarom, hogy se ön, se a királyi család ne tegyen több lépést az ország határa felé.

- Bizonyára a fegyveresek ezreivel jött, hogy visszatartóztasson bennünket.

- Nem, egyedül vagyok, vagyis jobban mondva ketten vagyunk: Romeuf, Lafayette tábornok hadsegéde, meg én, ki egyszerű falusi ember vagyok, sire.

- Mutassa elő a nemzetgyűlés határozatát, - mondotta a király.

- Társamnál van.

A királyné, Choiseul ur, Damas ur és a többiek csodálkozva néztek egymásra; sohasem látták másképp a népet, mint elnyomva, vagy dühöngve, kegyelmet kérve, vagy gyilkolva, most látták először nyugodtan, szilárdan, karját keresztbe fonva, erejét érezve és jogait hangoztatva.

- Hol van a társa? - kérdezte XVI. Lajos.

- Éppen itt jön, - felelte az idegen.

Fiatalkor ember lépett be, a parancsörtszt egyenruhájában, szintén porlepetten. Romeuf, Lafayette hadsegéde volt.

XVI. Lajos siető léptekkel közeledett hozzá és kiragadta kezéből azt a papírlapot, melyet kezében tartott. Mikor elolvasta, így kiáltott:

- Nincs többé francia király! - és feleségéhez fordulva így szólt: - Hallotta, madame. A nemzetgyűlés megparancsolja a belügyminiszternek, hogy tartóztassanak le mindenkit, ki el akarja hagyni az országot és akadályozza meg minden ingóság, fegyver, hadiszer, arany és ezüstpénz, kocsi és ló kivitelét. Különösen pedig akadályozza meg a királynak, családjának és teljes kíséretének menekülését.

Mária Antoinette kábultan hallgatta. Kinyújtotta kezét.

- Adja ide, - rebegte, mintha saját szemével akarna meggyőződést szerezni. Mikor pedig elolvasta, ami az írásban állt, körülnézett és így kiáltott:

- Ki merészkedett ily rendeletet adni ki és írni alá?

- A nemzetgyűlés elnöke, - felelte a király keserűen. - Nemes ember, Beauharnais márki.

Mária Antoinette még egy pillantást vetett az írásra, aztán összegyűrte remegő kezével és a földre dobta.

A szomszéd szobában vad lárma keletkezett. A nemzetőrök olyan mozdulatot tettek, mintha be akarnának törni. Romeuf reájuk rivalt; de az idegen dörgő hangon kiáltotta:

- Gyalázzák a nemzetgyűlést, becsmérlik a népet! Ide barátaim!

Ki tudja, hogy végződik az elkeseredett összeütközés, ha e pillanatban nem lép előre Charny és karon nem ragadja az idegent.

- Előbb egy szavam van önhez, Billot ur! - mondotta.

Billot - mert ő volt - csodálkozva nézett a grófra, aztán halálosan elszánva félig kihuzta kardját hüvelyéből, de aztán mindjárt vissza is lökte.

- Helyes, nekem is van mit mondanom önnek, Charny ur, - mondotta. - Bocsássatok át, barátaim - folytatta az ajtóhoz tartva - és viselkedjete nyugodtan.

Charny eközben odasugta a királynénak:

- Romeuf hű felségedhez. Igyekezzék javára fordítani jelenlétét.

Ez annál könnyebb volt a királynénak, mert Charny, mikor a külső szobába ért, megint bezárta az ajtót, s az ajtóhoz támaszkodva, megakadályozott mindenkit, még Billotot is, hogy beléphessen a királynéhoz.

A nép embere és a nemes ur kis ideig némán néztek egymásra. Aztán megszólalt a paraszt:

- Gróf ur beszélni akart velem. Hallgatom.

- Hogyan van az, Billot, hogy a bosszu eszközeként találom itt? - kérdezte Charny. - Mindig a király hű alattvalójának ismertem.

- Az is voltam, gróf ur, és ép úgy engedelmes szolgája voltam önnek is, de most már nem vagyok az. Valamint önnek is meg vannak az okai - melyekre nem vagyok kíváncsi - hogy megőrizze hűségét a királyhoz, azonképpen nekem is meg vannak az okaim ellenkező magamtartására. Mindig becsületes, lelkiismeretes embernek ismert s be kell vallania magában, hogy amikor erre az ellenkező magamtartására léptem, okvetlenül számot vettem lelkiismeretemmel.

- Nem régen még egészen másképp beszélt, - felelte Charny.

- Igen, gróf ur, rövid idővel ezelőtt még jó hazafi voltam és szerettem a királyt és hazámat. De megértem, hogy Gilbert doktort fogságba vetették, hogy engem magamat is üldözőbe vettek és házamat királyi megbizottak kutatták át, hogy királyi lovasok aggodat, asszonyokat és gyermekeket gázoltak le - ez kissé másképp hangolt a királlyal szemben. Aztán hozzájárult mindehhez még öccsének, az ifju Izidor urnak esete...

- Mi baja volt öccsémnek? - kérdezte Charny megütközve.

- Nekem tulajdonképpen semmi, hanem a leányomnak, - felelte Billot kerülgetés nélkül. - Igen, gróf ur. Közeledett Katalin leányomhoz, magába háborította, nem tekintette főuri méltóságán alul levőnek, hogy kimutassa iránta szerelmét, azon az uton-módon, ahogy az arisztokrata urak oly szívesen cselekszik - szóval megbecstelenítette, meggyalázta - őt és házam becsületét. Tudtam, hogy a királyi család mellé kísérőnek szemelték ki, reméltem, hogy itt találom - de kimenekült karmaimból...

Charny lehajtotta fejét.

- Meghalt, - mondotta.

- Meghalt? - kiáltotta Billot. - Akkor van még igazság az égben!

Olivér végighuzta kezét a homlokán, mintha teljességgel nem értené mindazt, amit hallott.

- De... - mondotta halkan - de... hogyan van, hogy mint a nemzetgyűlés küldötte éppen ön...?

- Otthon voltam s a munkámat végeztem, - felelte a parasztember. - Hallottam ugyan hébe-korba, hogy a király menekülni akar, sőt, hogy meg is szökött. Egyszer úgy mondták, hogy Rouenbe, máskor meg, hogy máshová. De nem hittem el. Hiszen a magam szemével láttam, hogy a király a Marsmezőn háromezrezer polgár előtt letette az esküt, hogy nem fogja elhagyni az országot. Lehetséges volna-e, hogy a király kevésbé tartsa szentnek az esküt, mint minden más ember? Szóval, nem hittem a szökevényről elterjedt híresztelésekben. Ekkor tegnapelőtt Meauxban jártam a postamesternél, gabonát akartam eladni. Láttam ott egy nagy utikocsit és felismertem benne a királyt meg a királynét. Nem kételkedhettem. Közvetlen közelből láttam őket, mikor Versaillesből Párisba mentek. Aközben, hogy befogták a lovakat, egészen nyugodtan szemügyre vehettem őket. Hallottam, mikor a kísérők egyike odakiáltotta a postáslegényeknek: »Chalonsba!« Ez a hang ismerősnek tűnt fel előttem, jobban odanéztem és felismertem öccsét, Katalinom csábitóját, a fiatal Izidor urat, ki gyermekkorában oly sokszor játszadozott nálunk a tanya udvarán. Éppen akkor vágatott el lován - utána akartam vetni magam - de mire lóra kaphattam volna, már oly előnyt szerzett előttem, hogy nem érhettem volna utól. Elfojtottam személyes haragomat és csak a királyra és a hazára gondoltam. A király menekül? Akkor nem vesztegethettem az időt. Tíz mérföldnyi utat kellett megtennem Párisig, és hajnali három óra volt. Jó lovon két óra alatt odaérhettem. A postamestertől, a nélkül, hogy beavattam volna szándékomba, elkértem legjobb lovát, és vágatva mentem a fővárosba. Éppen jókor érkeztem meg. A királyi család menekülését észrevették, de nem tudták, hogy mely uton menekülnek. Lafayette elküldte tudakozódni Romeufot Valenciennesbe. De közben én már megfordultam a városházán és közöltem Baillyval a megfigyelésemet. Romeufot történetesen feltartóztatták a város kapujánál, s minthogy közben a király utirányát illetőleg eloszlott minden kétség, Romeuf lemondhatott valenciennesi utjáról. Haladéktalanul intézkedtek, hogy Chalonsba menjen, engem pedig megbíztak, hogy tartsak vele. Én magam azon kívül azt a megbízást kaptam még a nemzetgyűléstől, hogy tartsam szemmel Romeuf urat és egyszerűen lőjem le, ha olyan szándékát árulná el, hogy előmozdítja a király továbbutazását. Most már tud mindent, gróf ur, s azt hiszem, hogy nincs többé mit mondanunk egymásnak.

Charny intett neki, megfordult és visszament a szobába, ahol a menekülőket hagyta. A királyné magához intette és sugva mondotta neki:

- Romeuf ur a mienk.

- Szerencse! - mondotta halkan Charny. - A másiktól nincs mit remélnünk.

- És mit tegyünk?

- Időt kell nyernünk, míg Bouillé megérkezik.

- Ő is eljön?

- Igen, én megyek érte.

- Olivér, Olivér az utak tele vannak néppel... nem fogják átengedni... meg fogják ölni...

De Olivér egy ablakhoz sietett, mely nyitva volt, leugrott a kertbe, s a következő pillanatban átvette magát a kert falán.

NYOLCVANEGYEDIK FEJEZET

Kétségbeesés

Este kilenc órakor Bouillé márki, fiától és Raigecourt urtól értesítette, elindult Stenayból. Tele volt bizalommal, hogy sikerülni fog, megszabadítani a királyt. Számítása szerint közben már a csapatok nem jelentéktelen tömege gyűlt a király köré, s az uralkodó bizonyára már csak a Bouillé vezetése alatt álló főseregre vár, hogy döntő csapásra szánja el magát.

De hogy ez a számítása nem vált be, csakhamar megtudta Rohrig hadnagytól, kit Damas gróf küldött hozzá s ki részletes jelentést tett neki a történetekről. Bouillé márki nyomban megtette intézkedéseit, futárokat küldött a Stenay és Dun közt elhelyezett osztagokhoz és megparancsolta valamennyinek, hogy haladéktalanul nyomuljon előre Varennes felé. Fiát Montmédybe küldötte, hogy segítségül hívja az ott táborozó nassauai gyalogezredet is.

Mindenesetre beletelt fél óra, míg a Stenayban levő ezred indulásra készen állhatott, végre a sereg elindulhatott Dun felé. Az országut mentén levő minden faluban kongott a vészharang; mindenütt összesereglett a nép; ellenséges földön nyomultak előre. Némi távolból puskaropogást véltek hallani. Grange-au-Bois közelében egy lovas vágatott feléjük és már messziről intett nekik. Nem volt kalap a fején. Charny gróf volt.

- Hamar! Sietve! a király segítségére! - kiáltotta.

- Igen, a király segítségére! Éljen a király! - kiáltották katonák és tisztek lelkesedve.

Charny csatlakozott az ezredhez és néhány szóval elmondotta, mint állnak a dolgok.

Találkoztak Deslonnal, kit hetven huszárával a nemzetőrségnek egy csapata tartóztatott fel. Rövid idő alatt szabaddá tették az utat és továbbhaladtak Varennes felé. De a várost oly erősen eltorlaszolta találták, hogy elhatározták, hogy megkerülik és oldalról nyomulnak be.

Csak balfelől volt lehetséges. Ott volt ugyan a folyó, de Charny biztosította Bouillét, hogy a víz nem mély. Elsőnek ugratott bele, tisztek és legénység követték példáját. A hideg fürdő felüdítette a katonákat, és tiz perc alatt az egész ezred átkelt a tulsó partra. Most aztán vágatva robogtak át a réteken.

De egyszerre - egy új akadály - egy mély csatorna, melyre Charny már nem is gondolt. Mihaszna? Át kell menni azon is.

Olivér előbb maga próbálkozott. Uszva vágott át lova a keskeny csatorna medrén, de a tulsó part meredek töltés volt, melyen a ló sehol sem vethetett lábat. Hiába igyekezett felkapaszkodni, mindig csak visszazuhant a vízbe. A grófnak be kellett látnia, hogy azt, amire telivér lova nem képes, nem lehet elvárni a közönséges katonalovaktól sem. Itt tehát megbukott a kísérlet, hogy segítséget vigyenek a királynak és a királynénak. Elvesztek, és számukra már csak egy maradt hátra: velük együtt halni meg.

Charny beledőfte kardját az agyagpartba, megkapaszkodott belé, sorsára bizta lovát és maga felmászott a töltésen.

A tisztek és a katonák csak nézték, a tulsó partról. Bouillé márki és fia sirtak fájdalmukban. A tisztek sötéten nézték.

A márkinak eddig egész katonai pályáján kívánsága szerint történt minden, úgy, hogy közmondásszerű volt a hadseregben: »Szerencsés, mint Bouillé!« Most kétségbeesetten tördelte kezét és keserűen kiáltotta: - Most mondják, hogy szerencsés vagyok!

- Legyen nyugodt, tábornok, - kiáltotta vissza Charny. - Bizonyságot fogok tenni róla, hogy elkövetett mindent, ami ember erejéből telik, és ha én tanusítom, el fogják hinni. Isten önnel!

Iszappal borítva, csuronvizesen, kardjától megfosztva sietett Olivér át a réteken és csakhamar eltűnt a fák csoportjai közt.

Billot mikor visszament a szobába, éppen látta még, hogy Charny kiugrott az ablakon, melyet aztán Damas zárt be utána. Egy pillanatig nem tudta, mit is gondoljon a dologról; de aztán eltalálta, hogy Charny ezen az uton akar kijutni a városból és segítséget hívni. Azzal a megnyugvással, hogy az nem sikerül neki, Billot gondolta, hadd meneküljön.

- Nos, - fordult Romeufhoz - indulhatunk Páris felé?

Romeuf csakugyan megigérte a királynénak, hogy semlegesen fog viselkedni.

- Ő felsége kis ideig még várni akar, - felelte Romeuf. - Mult éjszaka nem pihent senki; valamennyien nagyon ki vannak merülve.

- Tudhatja, Romeuf ur, - felelte Billot - hogy a kimerültség csak ürügy. Az igazi ok az a reményük, hogy Bouillé még el fog jönni. Tehát haladéktalanul indulnunk kell Páris felé, és ha a felségek nem jönnek a maguk jószántából, akkor erőszakkal vitetjük őket a kocsiba.

- Nyomorult! - kiáltotta Damas és kardját kirántva rohant Billotnak, de az egész nyugodtan nézte és karját keresztbe fonva várt. Tíz nemzetőr toppant a gróf elé és mellének szegezte fegyverét. Billot tudta, hogy nem kell a kezét sem megmozdítania.

- Jól van! - kiáltotta közbe a király. - Fogasson. Visszamegyünk.

- Befogtak! - mondotta Billot. - A kocsi künn áll az ajtó előtt.

A király kinézett az ablakon. Csakugyan úgy volt. A nagy riadalomban nem hallották a kocsi-zörgést.

- Felség, - fordult Choiseul a királynéhez - mit parancsol, hogy mit tegyünk? Inkább meghalunk, semhogy tovább nézzük mindezt.

- Hiszi-e, hogy Charny megmenekült? - sugta a királyné.

- Oh, mindenesetre.

- Akkor megyünk, de ön és barátai maradjanak mellettünk.

- Ugy van, - mondotta a király Choiseulre és a többi tisztre mutatva - ezek az urak fognak kísérni bennünket. Nem indulok addig, míg nem adják oda nekik a lovaikat.

- Azt nem tagadhatjuk meg tőlük, - jegyezte meg Romeuf, Billotra nézve.

- Azt a parancsot kaptam, hogy vigyem vissza a királyt és a királynét, - felelte Billot. - Ezek az urak tehetnek amit akarnak, nincs közöm hozzájuk.

- Akkor elővezettetem lovaikat, - mondotta Romeuf és olyan mozdulatot tett, mintha ki akarna menni, de Choiseul elállta útját.

- Nem szabad elhagynia a felségeket, - mondotta. - Megbizása bizonyos hatalmat kölcsönöz önnek a nép fölött, s ön becsületével felelős érte, hogy az utasoknak hajaszála se görbüljön meg.

Romeuf habozva állt meg.

- Jól van, akkor megyek én, - mondotta Billot - de ön engedelmességgel tartozik nekem.

- Oh, legyen nyugodt, polgártárs, - kacagtak a nemzetőrök - lesz gondunk reá.

Billot kiment. Nem is kellett körülnéznie. Azok az emberek annyira el voltak keseredve, hogy erőszakot alkalmaztak volna bárki ellen, aki ellenszegülni próbált volna. Az egyik nemzetőr az ablakhoz ment s most azt kiáltotta:

- A lovak itt vannak! Előre!

A király előrement. A királyné Choiseul karjára támaszkodva követte. Damas gróf Erzsébet királyi hercegnőt kísérte; Tourzelné a két gyermeket fogta kézen és utánuk ment a hivek kis seregbe. Romeuf ur, ki, mint a nemzetgyűlés megbízottja, sérthetetlen volt, lekísérte őket a kocsizhoz. Mikor becsapták a kocsi ajtaját, Valory és Malden megint felszállt a bakra; a többi ur nyeregbe vetette magát.

A néptömeg tompa hallgatással és csöndesen ujjongva nézte a jelenetet.

- Kifejezetten megparancsolom, - mondotta XVI. Lajos - hogy Montmédybe vigyenek. Postások, előre!

De egy hang ezt kiáltotta:

- Párisba megyünk!

Mély csend következett, Billot kardjával mutatott irányt a kocsisoknak. Azok engedelmesskedtek, s a kocsi elindult.

- Tanunak szólitom mindannyiokat, - mondotta a király - mily erőszakot alkalmaznak ellenem.

A menekülő király visszatérése megkezdődött. Határtalanul lassabb volt, mint az odautazása; mert kíséretének volt gondja reá, hogy a kocsi mindig lépést tartson vele, s ez a kíséret férfiak, asszonyok és gyermekek vad sokaságából állt, melyből a kaszák, szénászvillák, kardok és cséphadarók erdeje meredt az égnek. E tömeg közepette, mely nem fért el az országuton és elárasztotta a szomszédos földek és kaszálók egy részét is, az előredöcögő nagy utikocsi és utána a kabriolet olyan volt, mint a vészes hullámokon hányatott hajó és a vontatókötélen utánakötött csónak.

Időről-időre magasabbra csapott a hullámok zugása; szitkok és fenyegetések hallatszottak. A rémesen felmeredező fegyverek zörögve és összezsorrenve mozdultak meg. Ugy látszott, mintha az ár el akarná nyelni a hajótörötteket.

Megérkeztek Clermontba és a szörnyű kíséret még mindig nem fogyott. Ha néhányan elmaradoztak, mindenfelől új pótlás érkezett helyettük.

A királyi család a nemzetgyűlés határozata értelmében sérthetetlen volt; de Maldent és Valoryt, a két nemes urat, kik a szolgák helyét foglalták el, minden pillanatban halálos fenyegetések kísérték. Néha-néha fejök fölé emelkedett a halál valóságos jelképe, egy kasza, néha-néha szuronyt szegeztek a mellöknek.

Egyszerre csak láttak kalap nélkül, fegyvertelenül, csuronvizesen, feldult arccal odalépni egy embert s beköszönni a kocsiban ülőknek. Az az ember aztán felszállt a két szolgához, és helyet foglalt kettőjük között. A királyné felkiáltott örömében és fájdalomban. Charnyra ismert benne.

Billot is felismerte. »A vakmerő!« gondolta magában. »De örülök, hogy nem történt baja«.

Délután két óra tájban St.-Ménèhouldba értek. Az álmatlan éjszakák, melyeket a foglyok átéltek, és a legutóbbi órák izgalmai most megtették utóhatásukat mindenkire. A trónörökös heves láz ragadta meg; de a nép nem irgalmazott. A pihenőt, melyet a beteg gyermek miatt kértek, megtagadták; Billot kénytelen volt elrendelni, hogy menjenek megállás nélkül tovább.

St.-Ménèhouldban példátlan lelkesedés fogadta Drouetet; de a szerencsétlen király és a még mindig büszke királyné nem vették tudomásul még ezt a figyelmeztető jelet sem; az ujjongásban ők vak gyűlöletet s a fellelkesült hazafiakban bűnös lázítókat láttak. A király magán-kívül volt; Mária Antoinette reszketett haragjában és bosszuszomjában; Erzsébet hercegnő összekulcsolta kezét és imádkozott.

NYOLCVANKETTEDIK FEJEZET

A fájdalom utja

A király, mikor menekülni indult, azt remélte, hogy hűnek találja a tartományokat. Azt hitte, csak Párisban van megmérgezve a nép lelke. S most látnia kellett, hogy a tartományokban nemcsak, hogy nem segítették, hanem még durvábban bántak vele, mint Párisban. És ha jelen lehetett volna mindenütt, ahol most elfogatásának híre ment, még rosszabb tapasztalásokat tett volna.

A népet mindenütt vad izgalom fogta el. És azokról a helyekről, melyek az országut közelében voltak, tömegesen csődültek ki az emberek, hogy lássák, hogyan vonul tovább a menet.

De a király el volt fáradva; egy pillantást sem vetett ki a kocsiból; kicsiny hija volt, hogy el nem aludt. A királyné nem akart látni semmit; nem is láthatott semmit, mert a düh könnyei vakították szemét. Csak madame royale, az ifju, szőke hercegnő nézett nyugodtan és keményen a népsokaságba.

Végre kielégült a csőcselék vérszomjassága is. Mikor elhagyták St.-Ménèhouldot, mellén a Szent Lajos-rend szalagjával, egyenruhás lovas közeledett a királyi kocsához, levette kalapját, benézett a kocsi ablakán és »felség«-nek mondotta köszöntve a benne ülőket.

Ezt a köszöntést pedig: a nép nem akarta, többé hallani. Nem érzett már tiszteletet e cím iránt; és csakhamar szitkokban tört ki a nemes urral szemben.

- Lovag ur, - mondotta az érkezőnek a király - meg vagyunk hatva hűségének és tiszteletének ezektől a tanubizonyosságaitól; de itt nem segíthet rajtunk, csak romlásba dönti magát. Kérem, távozzék el!

- Sire, életem a királyomé, - felelte a nemes - és az lesz életem legszebb napja, melyen meghalhatok királyomért.

A kocsi körül állók hallották ezeket a szavakat és vad gunnyal kiáltottak fel:

- Menjen innen, menjen innen! - kiáltotta a király a nemesnek. - Emberek, bocsássátok át Dampierre urat!

Eleinte utat engedtek, de mindjárt azután vad csődület vette körül a lovast. Hiszen csak áldozatra vártak, s mikor szájról-szájra mentek azok a szavak, melyeket a lovas a király kocsijánál mondott, véres gunnyal jelentették ki, hogy kívánsága könnyen teljesülhet. Öklök emelkedtek föl fenyegetően; Dampierre megsarkantyuzta lovát, úgy hogy az állat felágaskodott és lecsapott patáival az emberek fejére. Ekkor többen kantárszáron ragadták a paripát. Eldördült egy lövés. Dampierre előkapta pisztolyát a nyeregkapából és vaktában a tömegbe lőtt. Ekkor úgy tűnt fel, mintha lavina zugna át az őszhaju nemesen. Egy szempillantás alatt letépték az öreg embert a nyeregből; kiabáló, örvénylő, vonagló embergomoly hömpölygött néhány pillanatig azon a helyen, ahol eltűnt, aztán lándzsavégen őszhaju véres fej emelkedett magasra az összevisszaság fölött.

A királyi kocsiból az iszonyat kiáltása hallatszott ki.

- Gyilkosok! Kannibálok! - ordította Charny.

- Legyen csendben gróf ur, - kiáltotta Billot, mert nem kezeskedhetem semmiről.

- Torkig vagyok az étellel, - felelte Olivér. - Mi rosszabb történhetik velem, mint az öcsém-mel.

- Ő megérdemelte, - felelte a parasztember - ön nem.

Charny olyan mozdulatot tett, mintha le akart volna ugrani a bakról; Malden és Valory visszatartóztatták, mert másképp beleesett volna a szuronyok fokába, melyek már felemelkedtek hozzá.

- Emberek! - kiáltotta Billot dörgő hangján. - Megtiltom, hogy ennek az embernek meggörbítések a hajaszálát is, bármit cselekedjék. Megesküdtem a feleségének, hogy épségben viszem haza.

Mária Antoinette hallotta ezeket a szavakat. Ugy érezte, mintha tört döftek volna szívébe. »A feleségének?« ismételte meg magában »a feleségének? Miért?«

Billot maga sem mondhatta meg. Mert csak éppen eszébe jutott, hogy ily hadicsellel éljen, mert azt hitte, ilyképpen még legtöbbször meg abban a tömegben, mely nagyjából felelősen emberekkel állott.

Az idő későre járt, mikor a menet elérte Chalons. Futárokat küldtek előre, hogy rendbehozzák a gondnoki lakást. Az udvar tele volt nemzetőrökkel és kíváncsi polgárokkal; és ki kellett küldeni az embereket, hogy helyet csinálhassanak a királyi családnak.

A király elsőnek szállt ki a kocsiból, utána következett a királyné a dauphinnal karján, Erzsébet hercegnő a király leányával és végül Tourzelné. Mikor XVI. Lajos a gondnoki épület lépcsőjére tette lábát, eldőlt egy lövés és a golyó közvetlenül a király füle mellett fűtyült el. Gyilkosságot akartak-e elkövetni, vagy csak gondatlanság történt? Sohasem lehetett megállapítani.

- Mily vigyázatlanság! - mondotta a király hangosan. - Még is csak jó volna vigyázni, hogy ne süljön el a fegyver. Mily könnyen megesik a szerencsétlenség!

De a fogadtatás Chalonsban barátságosabb volt, mint ez után a halálos üdvözlés után várni lehetett volna. Az első emelet egyik szobájában terített asztal várta a királyi családot. A hálószobákat szép tisztán rendezték be; sőt még a cselédséget is rendes szállás várta.

A foglyok csodálkozva néztek egymásra.

Charny Maldenhez és Valoryhoz csatlakozott és kivette magának azt a jogot, hogy most a királyi család szolgájaként viselkedjék. Remélte, hogy ilyképpen a királyné közelében marad és szükség esetében mindjárt rendelkezésre állhat. Mária Antoinette megértette, hogy mire gondol; de reá sem nézett; sem szóval, sem pillantással nem köszönte meg feláldozását. Mióta Billot azt mondotta, hogy kezeskedett feleségének szemben az életéért, ellenséges indulattal viseltetett iránta.

Charny nem gyanította, hogy mi történik a királyné szívében; mert nem tudta, hogy a királyné hallotta azokat a szavakat. Új remény ébredt benne. Chalonsban sok jómódu polgár, nyugdíjas, nemes és tökepező lakott; azt hitte, hogy van ott még királyhűség.

Ugy látszott, nem is csalódott ebben, mert míg a királyi vendégek asztalnál ültek, belépett a ház ura, ki a városnak bírája volt, meghajolt a királyné előtt és így szólt:

- Asszonyom, Chalons fiatal leányai azt a kegyet kérik, hogy virágot adhassanak át felségének.

Mária Antoinette előbb a leányára, aztán a királyra vetett csodálkozó pillantást.

- Virágot? - mondotta.

- Asszonyom, - mondotta a bíró - ha rosszul választottuk meg az időt, vagy merésznek tűnik fel kérésünk, nem fogom felengedni a leányokat.

- Ellenkezőleg, - felelte Mária Antoinette. - Vezesse fel őket.

A bíró kiment. Néhány perc múlva tizenkét fiatal leány lépett be. A város legszebb leányai voltak.

- Jertek csak közelebb, gyermekek! - kiáltotta nekik a királyné és eléjük tárta karját...

A legnagyobb leány csinos beszédet gondolt ki, s most el akarta mondani; de a fogadtatás, melyben a királyné részesítette őket, oly mélyen meghatotta a szegény gyermeket, hogy sirva fakadt és csak ennyit mondhatott:

- Oh, felség, - mily szerencsétlenség...!

Mária Antoinette átvette a virágbokrévét és megcsókolta a leányt.

Eközben Charny lehajolt a királyhoz és sugva mondotta:

- Sire előnyösen lehetne kihasználni azt a kedvező hangulatot, mely ebben a városban uralkodik. Kérem felségedet adjon egy órai szabadságot. Meg fogom látni, hogyan állnak a dolgok, aztán jelentést teszek felségednek.

- Menjen, gróf, - helyeselte XVI. Lajos - de legyen óvatos. Vigasztalhatatlan volnék, ha szerencsétlenség érné. Két öccse már elesett érettem.

- Sire, életem, mint testvéreim élete is, az öné, - felelte Olivér.

Kisietett. A királynak nem kellett volna Györgyre és Izidorra emlékeztetnie. Olivér belső zsebében tartotta még azokat a vérfoltos írásokat, melyeket a legutóbb elesett Charny adatott át az életbenmaradottnak. Elhatározta magában, hogy elolvassa, mihelyt szabad pillanata lesz, és lelkiismeretesen teljesíti öccsének minden abban kifejezett kívánságát.

A leányok mögött a szülők is mutatkoztak, bátortalanul, tiszteletteljesen, attól a kívánságtól hatva át, hogy üdvözölhessék a szerencsétlen uralkodópárt. Tekintélyes polgárok és öreg nemesek voltak.

XVI. Lajos felállt, és Mária Antoinette legszelidebb hangján mondotta:

- Csak jöjjenek be!

A foglyok azt hitték, hogy álmodnak; úgy tűnt fel nekik, mintha más világba jutottak volna. Csak az imént látták Dampierre ur fejét egy dárda hegyén. Most pedig alázattal meghajló alakok álltak előttük.

Charny fél óra múlva visszatért. A királyné látta elmenni és látta visszajönni; de arcának semmi kifejezésével nem árulta el, hogy érdeklődik azok iránt a lépések iránt, melyeket tenni szükségesnek látott.

Charny a királyhoz lépett és halkán mondotta:

- Minden jól megy, felség. A chalonsi nemzetőrség kész, holnap Montmédybe kísérni felségeiteket. Fejezze ki felséged holnap reggel azt a kívánságát, hogy misét akar hallgatni. Nem tagadhatják meg felségedtől, mert Urnap lesz. Mikor ki fog jönni a templomból és kocsijába lép, adja ki újra a parancsot, hogy Montmédybe akar menni.

- Jól van, gróf, - felelte a király. - Köszönöm. Ha holnapig minden úgy marad, követni fogjuk tanácsát. De most pihenjen le a többi urral együtt. Nagyobb szüksége van a pihenésre, mint nekünk magunknak.

Kiki a hálósobájába vonult. Csak az ajtó előtt álló őr emlékeztette a felségeket arra, hogy fogolyként őrzik őket; de az őr tiszteletgett.

Eközben Billot és Drouet észrevette, hogy a hangulat Chalonsban nem kedvez szándékaiknak. A környékbeli falvak népe kíváncsiságból a városba özönlött, de mikor látta a királyt,

hazatért, hogy otthon vehessen részt az urnapi körmenetben. Az a nagy néptömeg, mely Varennesből jött oda, szintén jelentékenyen megcsökkent. Ennek következtében komolyan lehetett tartani tőle, hogy siker koronázna minden oly merész kísérletet, mellyel ki akarnák szabadítani a királyt. Billot gyors elhatározással éjnek idején lóra vetette magát és Reimsbe vágatott, Drouet pedig Vitry-le-Français-ba lovagolt.

Charny lelkiismeretesen maradt őrhelyén; nem kerülte el éberségét e különböző mozdulatok egyike sem. Kiszámította magában, hogy Billot legfeljebb néhány száz emberre számíthat. Chalons királyhű polgárai közt legalább ép oly számú ember akadt. Több katonatiszt buzgón támogatta toborzó munkájában és reggel hat órára a birói lak udvarán összesereglettek a királypártiak és polgárok legmegbízhatóbb emberei.

Reggel hét órakor a király felkelt és kifejezte azt a kívánságát, hogy misére viteti magát. Keresték Billot-t, keresték Drouetet, hogy közöljék velük ezt a kívánságot, de nem találták egyiköket sem. Charny sietve ment a királyhoz és megmondotta neki, hogy az ellenség két vezető embere nincs Chalonsban. XVI. Lajos örült, de Charny, rosszat gyanítva, a fejét rázta.

Eközben minden kedvezni látszott. Az utcákon hemzsegett a nép, melynek őszinte részvételében nem lehetett kételkedni. Bár nagy volt a tömeg, mindaddig, míg a hálósobák ablakai ki nem nyíltak, nem volt semmi lárma, semmi kiabálás, mely megzavarta volna a királyi utasok pihenését. Mikor aztán Mária Antoinette megjelent a nép előtt, hangos üdvriadal támadt és a szerencsétlen királyi család először hallotta ismét, hogy:

- Éljen a király! Éljen a királyné!

A templom tornyában megszólaltak a harangok. Charny megkopogtatta a király ajtaját.

- Jól van, - mondotta XVI. Lajos - készen vagyok.

A kocsi ott állt az ajtó előtt. A királyi család helyet foglalt benne. Nem hallatszott most gunyolódó kiáltás a sokaságból; sokan tódultak oda, hogy egy pillantást, egy kegyes szót kaphassanak vagy éppen, hogy megcsókolhassák egy ruha szegélyét.

Ellenkezés nélkül hajtattott a kocsis a templom elé. Ott Charny, ki semmitől sem félt annyira, mint az újabb idővesztéstől, megüzente a papnak, hogy a mise nem tarthat negyed óránál tovább.

A mise csakugyan nem tartott tovább egy perccel sem; a királyi család visszatért kocsijába, s mikor a kíséret is elfoglalta helyét, XVI. Lajos így szólt hangosan:

- Uraim, tegnap erőszakot alkalmaztak ellenem Varennesben. Montmédybe akartam menni, de kényszerítettek, hogy idejőjtek, hogy kiszolgáltathassanak a fővárosban levő lázadóknak; tegnap lázadók vettek körül, ma hű barátok közt vagyok. Tehát megismétlem parancsomat, melynek tegnap megtagadták az engedelmességet: Montmédybe!

- Montmédybe! - ismételte meg Charny.

- Montmédybe! - kiáltotta a chalonsi nemzetőrség.

Billot kísérete nem mert ellenvetéssel élni, mert látta, hogy kisebbségben van. A kocsi elindult abban az irányban, melyből tegnap érkezett.

Charny ujjongott - sajnos korán. Alig, hogy kiértek a városból, az országuton zivajgt hallottak, mely mind jobban és mind hangosabban közeledett hozzájuk.

Olivér elsápadt és Malden karjára tette kezét.

- Minden elveszett! - kiáltotta.

- Hogyan? - mondotta Malden és Valory.

- Meg fogják látni! - mondotta Charny.

Néhány perc múlva nagy nemzetőrsereget láttak közeledni dobpergés és zászló lobogása közben Montmédy felől a kocsihoz. Élén Billot és, Drouet haladt. Az osztagok, melyeknek egyikét Reimsből, másikat Vitry-le-Françaisból hozták, nem sokkal Chalons előtt egyesültek.

A kocsi nem mehetett tovább. XVI. Lajos kinézett és kérdezte, hogy mi történik. Csakhamar megértette.

- Sire, - mondotta Charny - parancsolja, és megszalasztjuk őket.

De a király szomorúan rázta fejét.

- Elég vér folyt érettem, vér, melyet keservesen siratok. Nem akarom, hogy még egy cseppet is kiontsanak. Visszatérni!

Charny leugrott a bakról, gyeplőn ragadta a hámoslovakat és visszafordította a kocsit.

- Uraim! - kiáltotta - visszafordulni, ő felsége kívánja!

NYOLCVANHARMADIK FEJEZET

A fájdalom utja

A királyi kocsi szomoruan indult el Páris útján. Az a két sötétarcu ember tartotta szemmel, mely visszafordulásra kényszerítette, mikor Charny Epernay és Dormans közt magas üléséről meglátott egy kocsit, mely négy postalovával sebesen közeledett Páris felől.

Charny mindjárt kitalálta, hogy ez a kocsi komoly hirt, vagy fontos személyiséget hoz.

Az érkező kocsi megállt és három ember szállt ki belőle. Kettőjüket az utasok nem ismerték, de a harmadiknak nevét Mária Antoinette megsugta férjének:

- Latour-Maubourg ur!

- Lafayette jobb keze, - mondotta halkan a király - számunkra ez sem jelent semmi jót.

A három jövevény közeledett és köszöntötte a királyi párt. Latour-Maubourg ur Pétionnak és Barnavenak, a nemzetgyűlés tagjainak mutatta be két társát.

Pétion mindjárt megszólalt:

- Azért küldöttek ide bennünket, hogy kísérjük és megvédjük önöket. Igyekezni fogunk gondoskodni arról, hogy a nép haragja ne szolgáltatson önkényesen igazságot. Kérem, szoruljanak össze, hogy jusson hely nekünk.

Mária Antoinette megsemmisítő pillantással felelt erre a vakmerőségre.

Latour-Maubourg ur régi udvaronc volt.

- Ő felségeik amugy is nagyon szorosan ülnek, - mondotta. - Én a másik kocsiba megyek.

- Amint akarja, - felelte Pétion. - Engem a királyi kocsiban illet meg helyem. Én beszálllok.

És csakugyan be is szállt. A hátsó ülésen ült a király, a királyné és Erzsébet királyi hercegnő. Pétion egymás után vette szemügyre őket.

- Asszonyom, - e szavakkal fordult a királyi hercegnőhöz - engem, mint a nép képviselőjét, ezen az ülésen illet meg a hely. Kérem, álljon fel és üljön a szemközti ülésre.

- Még is sok! - kiáltotta Mária Antoinette.

- Uram! - rivalt a király a képviselőre. Az pedig egész nyugodtan felelte:

- A mellett maradunk. Asszonyom, álljon, fel és engedje át helyét nekem.

A szelidlelkű Erzsébet intett a királynak, hogy őrizze meg nyugalma, és felállt.

Eközben Latour-Maubourg a másik kocsiban sokkal nagyobb udvariassággal kért helyet a két komornától, mint aminőt Pétion a királyi kocsiban szükségesnek tartott. Barnave még künn állt.

- No, nem jön? - kiáltotta neki Pétion.

- Hova üljek? - mondotta amaz.

- Talán az én helyemet kívánja? - kérdezte Mária Antoinette gunyosan.

- Oh, nem, - felelte Barnave kikelve magából - elég jó nekem egy hely a szemközti ülésen is.

Erzsébet hercegnő magához vonta a király leányát; a királyné ölébe vette a trónörökös és Barnave a királynéval szemben foglalt helyet.

- Indulás! - adta ki a parancsot Pétion, kérdést sem téve előbb a királyhoz.

Ez a Pétion, kit Villeneuve-nek is hívtak, harminckét éves, zömök, szőke, viruló külsejű ember volt. Meggyőződésből állt a köztársaság pártján, egyike volt azoknak, kik nagyon jól tudták, mit akarnak, és rendületlenül ragaszkodtak elhatározásukhoz. Ügyvéd volt szülővárosában, Chartresben; 1789 óta ezt a várost képviselte a nemzetgyűlésben. Később Páris polgármestere lett s ebben a minőségében sokkal nagyobb mértékben nyerte meg a nép kegyét, mint egy Bailly, vagy egy Lafayette. Barátai az »erényes Jérôme«-nak hívták, ő meg Desmoulins Kamill köztársasági pártiak voltak már akkor, mikor rajtuk kívül még senki sem volt republikánus Franciaországban.

Barnave Péter József Mária Orenobleből származott. Nem volt még harminc éves sem. Mirabeauval vívott parlamenti harca közismertté tette. Olyan volt még, mint egy fiatal gyermek, szép kék szeme volt, de az orra tömpe, a szája nagy. Hangja rikácsolt. Majdnem ficsur módjára ruházkodott és egész magatartása nagy öntudatosságra vallott. Volt benne bizonyos hidegség és dőlyf, de közelebbi ismeretség után kedvezőbb hatást tett az emberekre. Egyelőre még az alkotmányos királysági elvét vallotta magáénak.

Mikor elfoglalta helyét, XVI. Lajos reánézett és így szólt:

- Uraim mindenekelőtt kijelentem, hogy nem volt szándékomban elhagyni Franciaországot.

Barnave vizsgozta pillantását.

- Igaz ez, sire? - felelte. - Ez a kijelentés megmentené Franciaországot.

Szavai közben egy pillantást vetett a királynéra, ki a kocsi egyik sarkába támaszkodott és vizsgálódva nézte. A vidéki ember, kit a forradalom örvénye és hullámai vetettek hirtelen a fölszínre, érezte magán a királyi nő vizsga pillantásait. Mirabeau egykori politikai vetélytársa mindenben a volt ellenfél utódának és örökösének játszotta ki magát. Tudta, hogy Mirabeau-nak része volt a királyné különös bizalmában és a becsvágyó Barnave ezen a ponton most ép annyit akart elérni, mint Mirabeau, kinek titkos kihallgatásait a büszke uralkodónővel szemben elért nagy sikerének fújták fel.

Mária Antoinette biztos pillantásával eltalálta ezeket a gondolatokat és kedvét lelte abban a nyugtalanságban, melybe mustráló pillantásával a fiatal képviselőt ejtette. Barnave nem merte megszólítani a királynét. Várt, hogy hátha lesz hozzá szava. Öntudatos lénye az alázat és engedelmesség látható jeleit árulta el. Pillantásában, mikor a királynéra nézett, volt valami kérő kifejezés. Nyilvánvalóan vágyódott az alkalomra, hogy kifejezze hódolatát a fenséges asszonynak.

A véletlen kedvezett neki. Egy papi ember közeledett a kocsihoz, ég felé emelte könnybeborult szemét s esdeklő karjait és így kiáltott:

- Isten óvja meg felségedet!

A csöcselék már jó ideje nem talált alkalmat, hogy dühbe guruljon, mióta agyonütötte a szent Lajos-rend öreg lovagját, kinek fejét még mindig ott hordozták egy lándzsa hegyén. A sokaság most őrvongó kiáltással vetette magát a papra.

- Uram! - kiáltotta Mária Antoinette a fiatal képviselőnek - nem látja, hogy mi történik itt?

Barnave kinézett az ablakon.

- Nyomorultak! - kiáltotta és oly heves mozdulatot tett, hogy az ajtó kinyílt ő pedig kiesett volna, ha Erzsébet hercegnő meg nem fogja a kabátja szárnyánál fogva. - Franciák vagytok-e, vagy fenevadak?

A nép meghátrált, a pap megmenekült. Felállt és így szólt Barnavehoz:

- Jót cselekedett, fiatal ember - egy aggastyán imádkozni fog önért.

Keresztet vetett magára és elment. Barnave pedig nyugodtan ült vissza helyére, mintha semmi sem volna, megmenteni egy ember életét.

- Köszönöm, - mondotta a királyné.

Ezek a szavak villamos ütésként érték a fiatal képviselőt.

Mária Antoinette régiebben bizonyára szebb volt, de sohasem volt oly megindító, oly bájos, mint legmélyebb szerencsétlenségének ezekben a napjaiban. Nem volt már a büszke, megközelíthetetlen uralkodónő, anya volt, ölében tartotta a szőkefürtű szép trónörököst, ő maga pedig a szenvedés töviskoszoruját viselte szőke haján, melyet már ezüstsálak tarkítottak.

Barnave reánézett és mélyen megindult, láttára valóban királyi alakjának. Ekkor történt, hogy Pétien kissé játszadozott a dauphin hajfürtjeivel. A fiu ezen felháborodott és indulatosan huzódott félre. Eközben lecsuszott anyja öléből és Barnave térdei közé esett. Mária Antoinette sietve akarta visszahuzni magához, de a fiu a következő pillanatban már a fiatal képviselő térdén ült és így kiáltott:

- Engedd, mama, jó helyem van itt.

Barnave magához ölelte karjával. A trónörökös kezdett bizalmasan játszadozni Barnave kezelőgombjaival és észrevette, hogy felírás van rajtuk. Jobban odanézett és olvasta: »Szabadság, vagy halál!« Mit jelent ez? - kérdezte.

- Megmondom neked, kis fiu, - felelte Pétion szokott nyers modorában - a franciák megfogadták, hogy nem ismernek többé urat maguk felett. Érted már...

- Pétion! - kiáltotta Barnave szemrehányó hangon.

- Miattam magyarázhatod másképp, - mondotta Pétion nyugodtan.

Barnave hallgatott. Egy nappal azelőtt még nagyon szépnek tartotta azt a kezelő gombján olvasható írást. Most kegyetlennek és kérhetetlennek tűnt fel előtte. Minthogy nem mondhatott semmit, megfogta a trónörökös kezét és tiszteletteljesen az ajkához emelte.

A kocsi továbbrobogott a tomboló, rivalgó sokaság közt; az a nyolc ember, ki belsejében ült, ebben a pillanatban nem sejtette, hogy hatot közülük a halálba visz.

Megérkeztek Dormansba.

Ott egyáltalában nem készültek semmivel az utasok fogadására. A kocsi egy fogadó előtt állt meg. Mikor kiszálltak, Charny, szokása szerint, segíteni akart, de Mária Antoinette intett neki, hogy maradjon távol.

Charny engedelmeskedett, nem értve meg, hogy miért történik.

Közben Pétion, ki elsőnek szállt ki, bement a fogadóba, megkérdezni, hogy kaphatnak-e szállást.

Nem tartotta szükségesnek, hogy újra kijöjjön, hanem a pincérrel üzent ki.

Barnave zavarodottan állt. Nagyon szerette volna, de nem merte karját ajánlani a királynénak. Elsőnek XVI. Lajos szállt ki a bennmaradottak közül, utána a királyné. Ki akarta adatni magának, a trónörököst, de a gyermek így kiáltott:

- Nem, Barnave barátomnál maradok!

Mária Antoinette mosolyogva intett.

Barnave előrebocsátotta Erzsébet hercegnőt és a király leányát és csak azután szállt ki maga, karján a trónörökösrel.

Utoljára került elő Tourzelné; ki akarta ragadni a trónörökös egy képviselő méltatlan kezéből, de a királyné titkos jeladással utasította rendre arisztokratikus felbuzdulásáért.

Férjének karjára támaszkodva ment fel Mária Antoinette a lépcsőn. Az első emeleten megállt, de a pincér odaszólt:

- Csak feljebb! Itt az étterem van, meg a nemzetgyűlés képviselő urainak szállása.

Barnave ki volt kelve magából. Tehát Pétion maga számára foglalta le az elsőemeleti szobákat, a felségeknek pedig a padlásszobákat rendelte lakásul. Nem tudott mit mondani, csak letette a trónörökös és megszállt maradt hátra.

De az utasok azok után, amiket átéltek, szerencsére halálosan fáradtak voltak, úgy, hogy nem haboztak, oly kényelemmel helyezkedni el a szegényes helyiségekben, amilyennel csak lehetett. Vittek nekik ennivalót, aztán éppen le akartak pihenni, mikor Barnave a pincér útján felajánlotta a felségeknek saját szobáját.

XVI. Lajos és Mária Antoinette kérdő pillantást vetettek egymásra. Visszautasítsák-e az egyiknek udvariasságát csak azért, hogy megbüntessék a másikat az udvariatságáért? Ugy látszott, a király erre gondol, de a trónörökös eldöntötte a kérdést azzal, hogy mindjárt kiszaladt, kiáltva:

- Hol van az én Barnave barátom?

A királyné nyomon követte a dauphinet, a király nyomon követte a királynét. A fiatal képviselő nem volt ott, valószínűleg ki akart térni a felségek köszönete elől.

A szoba akkora volt, mint egy táncterem és bőségesen szolgált hellyel mindnyájuknak. Barnave viaszgyertyákat tétetett a fényesre tisztított gyertyatartókba és virágtokkal töltötte meg a vázákat; az ablakok félig nyitva voltak, de a függönyöket összehúzták, hogy megvédjék a vendégeket a tolakodó pillantásoktól. Ez nagy figyelmességre vallott. Kellemesen érintette Mária Antoinette finom érzékét, de a királyné önkénytelenül arra gondolt, hogy néhány év előtt még bizonyára Charny Olivér gondoskodott volna számára mindenről.

Olivér most nem volt nála. De nem ő adta-e értésére kívánságát, hogy vonuljon vissza? Csoda-e, hogy élt az alkalommal s egyszer magára is gondolt, holott napokon át csak neki és családjának élt? Nem vesztette el második öccsét is? Bizonyára kár volna sajnálni tőle néhány szabad pillanatot, hogy megsirathassa a szeretett halottat.

Az utolsó időben, mikor Izidor közbenjáró volt közte és Andrée közt, ez a második öccse különösen kedves volt Olivérnek, őszintén megsiratta és mélyen fájlalta, hogy nem beszélhetett vele még egyszer Andrééről. Hogy hogyan történt a grófnénál tett utolsó látogatása, mit felelt neki Andrée férjének köszöntésére, minderről nem kérdezhetette ki többé Izidort. De - hogyan is feledhetett meg róla? Hiszen Izidor levelet küldött neki.

Olivér magánál hordotta az irást, melyet öccsének vére nedvesített meg.

Először volt most egyedül Izidor halála óta. Először engedhette át magát zavartalanul fájdalomnak. Leült egy asztalhoz, meggyújtotta a rézgyertyatartóban lévő gyertyát és elővette a vérfojtós irásokat.

Kezébe vette az első levelet. Billot Katalin írta a halottnak. Olivér rég sejtette már, hogy szerelmi viszony van a két fiatal teremtmény között, de csak Billot apó szavai erősítették meg gyanújában. Most pedig megtudta ebből a levélből, hogy Katalin egy gyermek anyja, és minden sorából, minden szavából a legmeghatóbb, legbensőségesebb szerelem, a leggyöngédebb

érzés szólt. Ezután nem neheztelhetett sem öccsére, hogy bűnbe esett vele, sem reá, hogy odaadta magát neki.

Volt ott egy második, egy harmadik levél, valamennyi tele ugyanazzal a bensőséges érzelmmel, ugyanazokkal az aggodalmakkal és terveikkel, ugyanazzal a fájdalommal és ugyanazzal a megbánással.

De aztán sorra került egy levél, melynek cimirása megdöbbenetete - mert Andrée kezeírását ismerte fel rajta. És neki szólt! Izidor pecsétjével lezárt levélke függött ezen az íráson. Charny levette róla és kibontotta. Bizonyára magyarázatokkal, vagy rendelkezésekkel szolgál e levél felől, melyet el kell olvasnia, mielőtt felbontaná a levelet..

A levélkét Izidor írta ceruzával. - Ugy lehet, valami csapszékben az alatt a rövid idő alatt, míg lóváltás közben ott tartózkodhatott. És Charny olvasta:

»Ez a levél nem nekem, hanem bátyámnak, Charny Olivér grófnak szól: felesége, Charny grófné írta. Ha szerencsétlenség érne, felkérem azt, ki megtalálja ezt az írást, juttassa el Charny Olivér grófhhoz, vagy juttassa vissza Charny grófnéhez.

A grófné a következő utasítással adta át nekem ezt a levelet:

Ha a gróf szerencsésen viszi végbe azt, amire vállalkozott, akkor ez a levél a grófnénak visszaadandó.

Ha megsebesül, kérdezzék meg tőle, megengedi-e feleségének, hogy elmeheessen hozzá.

Ha sebesülése halálos, úgy, hogy már nem olvashatja el maga a levelet, olvassák fel neki, hogy halála előtt megtudja a benne levő titkot.

Gondjaira bízom a szegény Billot Katalint, ki Ville-d'Avray faluban lakik.

C h a r n y I z i d o r«.

Olivér meredten nézett meghalt öccsének soraira és patakként omlott a könny szeméből. Végre aztán eszébe jutott a másik levél. Kezébe vette, sokáig nézte mély elfogódottsággal, s reászoritotta ajkát papirosára. Aztán még egyszer elolvasta azokat az utasításokat, melyeket Andrée adott az utra megbizottjának.

Ezek szerint, mondotta magában, nincs jogom felbontani ezt a levelet. Igaz, hogy nem végeztem szerencsével megbízásomat, de nem is sebesültem meg. Nem szabad elolvasnom.

És nem is olvasta el. De mikor a nappal szürkülni kezdett, még mindig ott ült annál az asztalnál, ábrándosan nyugtatta pillantását feleségének kézvonásain, és a papir nedves volt könnyeitől. Ekkor zaj hallatszott fel alulról. Odalenn készültek az indulásra. Malden Charny grófért kiáltott.

- Itt vagyok! - felelte Olivér. Zsebébe rejtette az Izidortól kapott írásokat. Sietve mártotta meg fejét a mosdótálban, felüdíteni magát, aztán lesietett.

A lépcsőn Barnaveval találkozott, ki éppen a királyné parancsait kérdeztette.

A két férfi köszöntötte egymást, de mikor Olivér maga jelentette be magát a királynéhez, az irigység villáma cikázott fel a népképviselő szemében. Ha tudta volna, hogy Charny csak feleségének levelére gondol, melyet szíve fölé rejtett, nem kellett volna mint vetélytársától tartania tőle.

Utközben Erzsébet hercegnőn, ki egész éjjel nem aludt, oly mély fáradtság vett erőt, hogy csak úgy támolyogva ment helyére. A király felállt és saját sarokhelyét ajánlotta fel neki a hátsó ülésen. Pétion nem zavarta benne. Egyáltalában eszébe sem jutott, hogy maga álljon fel és átadja helyét.

Barnave elpirult bosszuságában.

Meauxban rövid pihenőt tartottak a püspöki palota előtt. Barnave karján a királyné körüljárt az ősrégi épületben. Az egyik szobában feltűnt neki egy női arckép, melynek ez volt az aláírása: »Madame Henriette«.

A királyné megijedt, mikor ezt a nevet olvasta. Barnave eltalálta gondolatait és sietve mondotta:

- Ez nem I. Károly angol király szerencsétlen felesége, hanem lányának arcképe. Ez a madame Henriette a szívtelen Orleansi Fülöp felesége volt. Én ugyan jobban szeretném, ha a másíknak arcképe volna.

- Miért? - kérdezte Mária Antoinette.

- Azért, mert csak kevesen tudnak jó tanácsot adni, de leginkább mégis azok, kiknek ajkát lezárta a halál.

- Hogyan? Mit tanácsolhatna nekem I. Károly özvegye? - kérdezte a királyné.

- Ha felséged megengedi, megkísérlem, megmondani. »Oh testvérem«, így szólna, »nem látja-e mennyi hasonlóság van kettőnk sorsa között? Én Franciaországból jöttem Angliába, mint ahogy ön Ausztriából Franciaországba. Idegen voltam a britek szemében, mint ahogy ön is idegen a franciák szemében. Jó tanácsokat kellett volna adnom félrevezetett férjemnek, de rossz tanácsokat adtam neki. Szorosabbra kellett volna fűznöm a köteléket közte és népe között, de háborura ingereltem. Azt ajánlottam neki, hogy vonuljon az irekkel London ellen, Franciaországba mentem, idegen zsoldosokért; végre...«

Barnave elhallgatott, megrázta fejét és így szólt:

- De miért folytassam? A véres dráma régi, épp ugy ismeri, mint én.

- Akkor magam mondom meg, mit mondana nekem tovább e királyné arcképe, - egészítette ki az előbbi szavakat Mária Antoinette. »Végre«, így folytatná, »a skótok elárulták és kiszolgáltatták a királyt. Mikor aztán menekülni akart Franciaországba, elfogták. Egy szabómester fogta el, egy mészáros vetette börtönbe, egy sörfőző volt az elnöke a bíróságnak, mely ki-mondotta a hallatlan ítéletet, és - hogy teljes legyen a gyalázat, - egy álarcos bakó leütötte a fejét.« Oh, uram, nagyon jól tudom én mindazt. És tudom azt is, hogy nekünk is van itt egy olyan sörfőzőnk, csak hogy azt nem Cromwellnek, hanem Santerrenek hívják, van nekünk is egy oly mészárosunk, Legendrennek mondja magát, és van egész csomó álarcos hóhérunk, kiket nem ismerek névszerint, mint például azt a közönséges parasztot és annak a postamesternek a fiát. De én azt felelném annak az özvegy királynénak: Tisztelt Asszonyom, ön történelmi előadást tart nekem, pedig én tanácsát akarnám hallani.

- Oh, felség, ha kész volna megfogadni egy tanácsot, megkaphatná azt nemcsak halottaktól, hanem élöktől is, - felelte Barnave.

- Mindegy, holtaktól-e, vagy élöktől, a fő, hogy jó legyen, - felelte Mária Antoinette.

- Felség, holtak és élők csak ezt az egy tanácsot adhatják önnek: kedveltesse meg magát a néppel.

- A népkegy ingatag... ön maga...

- Ha a nép kedvel engem, mennyivel könnyebben kedveltethetné meg magát ön, asszonyom! De ön félreismerte a francia nép szellemét. Én magam csak azért igyekeztem részt venni felségeiteknek ebben a visszahozatalában, hogy megmondhassam ezt önnek. Hányszor nem készültem már, felajánlani felségednek életemet, odaadni felségedért a véretem!

- Csitt, - vágott szavába a királyné - valaki jön. Más alkalommal folytathatjuk majd. Kész vagyok meghallgatni és követni tanácsát.

A királynét az asztalhoz kérték. XVI. Lajos Pétionnal való beszélgetése után nagyon izgatottan jelent meg.

- Uraim, - mondotta a tiszteknek - ebéd után beszélnem kell önökkel. Akkor majd jöjjenek be velem a szobámba.

A király sokat evett, bár a fogások nem értek sokat. Erzsébet hercegnőnek nem volt étvágya. A királyné csak két hig tojást fogadott el. A dauphin, mint aznap már nem először, számócát kért. Az országuton látta, hogy a paraszt gyerekek az erdőben szedett számócát eszik. De egy trónörökös nem mehet eprezni, mikor kedve volna reá. Most pedig ráadásul azt kellett hallania, hogy nem kaphat számócát.

A királyné körülnézett, hívni akarta Charnyt s őt küldeni ki az erdőbe eperért. Ekkor belépett Barnave s egy tál számócát hozott a kezében.

- Bocsássanak meg felségeitek, - mondotta - hogy bejelentés nélkül jövök. De a trónörökös ő fensége ma ismételve kért friss gyümölcsöt; a püspök asztalán láttam ezt a gyümölcsöt s ime, itt hozom. Kegyeskedjenek elfogadni felségeitek!

Charny az asztalhoz lépett, de a királyné most már így szólt hozzá:

- Köszönöm, gróf ur. Barnave ur éppen most hozza nekünk, amit kívánunk. Nincs már szükségem önre.

Charny meghajolt és, szót sem szólva, ment vissza helyére.

- Köszönöm, Barnave barátom! - kiáltotta a kis herceg elragadtatva.

- Barnave ur, - mondotta a király - az ebédünk ugyan nem sokat ér, de örülnénk, ha velünk tartana.

- Sire, - felelte Barnave mélyen meghajolva - felséged meghívása parancs. Kegyeskedjék helyet jelölni meg számomra.

- Foglaljon helyet a királyné és a trónörökös közt, - mondotta XVI. Lajos.

Barnave örömtől mámorosan foglalt helyet. Charny a féltékenység minden érzelme nélkül nézte. Sajnálta a szegény molypillét, mely a királyi gyertyafény körül röpköd, hogy megperzselje rajta szárnyát.

Ebéd után Charny, Valory és Malden nyomon követték a királyt szobájába. XVI. Lajos közölte velük, hogy Pétion kijelentette neki, hogy Párison át való utjuk közben sem ő, sem Barnave, sem Latour-Maubourg nem kezeskedhetnek kísérőinek életéért. Pétion tehát azt az ajánlatot tette, hogy nemzetőr-egyenruhát szerez annak a három urnak és éjszakán át megszökteti őket a püspöki palotából.

A három tiszt egybehangzóan visszautasította azt az ajánlatot, hogy hagyják el a királyi családot.

- Életünket, - felelte Charny - felségeiteknek szenteltük. Könnyebb lesz meghalunk felségeitekért, mint elszakadnunk tőlük. Egyetlen hiveik vagyunk, s erre büszkék vagyunk. Résztessenek bennünket abban a kegyben, hogy halálunkig hivek maradhassunk felségeitekhez.

- Elfogadjuk nagylelkü felhívását, - mondotta Mária Antoinette - de mondja meg, hogy abban az esetben, ha Párison át vivő utunk közben meghalnak - vannak-e hozzátartozóik, kiket gondjainkba ajánlanának. Leghívebb szolgálóink hátramaradottjaiért meg fogunk tenni mindent, ami erőnkől telik.

Malden ur anyját, a beteges, öreg hölgyet ajánlotta, ki Blois közelében lévő birtokán lakott; Valory ur a nővérét, aki árva leány és egy soissons-i kolostorban élt.

Mária Antoinette kérdő pillantást vetett Olivérre.

- Oh, tudom, - mondotta - ön, gróf ur senkit sem ajánlhat pártfogásunkba, szülei meghaltak már, két öccse érettségéig esett el.

- De egyikök, felség, - felelte Charny - hátrahagyta kedvesét gyermekével, egy falusi leányt, ki nem várhat bocsánatot szüleitől. Ezt a szegény leányt, Billot Katalint és gyermekét ajánlom felséged gondviselésébe. Ville-d'Avrayban fogják őket megtalálni.

Az a feltevés, hogy Charny életét vesztheti az örvendő csócselék között, tulrém volt Mária Antoinettere nézve. Kiesett kezéből az a jegyzőkönyvecske, melybe feljegyezte a gondjaiba ajánlottak nevét és halk sikollyal roskadt vissza székére. De gyorsan összeszedte magát. A három tiszt visszalépett és távozni készült s a királyné így szólt:

- Uraim, remélem nem mennek ki a nélkül, hogy meg ne csókolnák kezem.

Malden és Valory lehajoltak Mária Antoinette ujjai hegyére. Charny harmadiknak lépett elő. Reszketve várta a királyné ezt a csókot, mert ezért nyújtotta kezét a másik kettőnek. De Charny alig, hogy megérintette ajkával azt a kezét. Sőhajtva bocsátotta el a királyné. Láta, hogy örökre elvesztette.

Öt nappal azelőtt hagyta oda Páris a király uti kocsija s ezen a mai napon kellett ismét visszatérnie a fővárosba. Mily feneketlen örvény nyílt meg e rövid időköz alatt!

Most újra nagy embertömeg kezdett sereglenni a kocsi köré. A környék valamennyi falvából özönével tódultak elő a kíváncsiak. A nemzetőrök nem tudták többé elzárni az országútra torkolló mellékutakat. Mindenfelől kisebb patakok szakadtak a nagy folyamba, mely oly szorosan vette körül a kocsikat, hogy már csak lépésben juthattak előre. Rendkívüli forróság volt; úgy rémlett, mintha forró kemencéből áradt volna a levegő. A kocsiban ülők borzasztóan szenvedtek, mert biztosság okáért zárva kellett tartani az ablakokat.

Csodák csodája, hogy Charny és társai még mindig életben voltak. Barnave jobbról és balról deszkát helyeztetett el az ülések mellé és egy-egy nemzetőrt ültetett melléjük, hogy megvédjék a tiszteiket minden támadástól. Azok megtettek minden tőlük telhetőt, kértek, rimázkodtak, parancsot osztottak a nemzetgyűlés nevében, de hangjuk csakhamar elenyészett abban a szörnyű zivajban, mely ostromolta a kocsit.

Több, mint kétezer emberből álló elővéd járt a kocsik előtt, több mint négyezer főnyi utóvéd sorakozott utánuk. Két oldalról nem kevésbé népes sokaság hullámszerűen és nőtt pillanatról-pillanatra.

Igy haladtak lépésről-lépésre abban a rémes hőségben, majdnem áthatolhatatlan porfelhő közepette. Mária Antoinette ájuláshoz volt közel. XVI. Lajos egy pohár bort kért. Egy hang a tömegből azt felelte, hogy ecetbe és epébe mártott szivacsot adjanak neki; de ezt az indítványt szerencsére nem fogadta meg senki.

A menet La-Villettebe ért. Egy óránál tovább tartott, míg a tömegek átjutottak a házak két sora közt, mely az országutat szegélyezte. A fehér falaknak ebben a szorosságban, mely visszaverte a nap tüztét, a hőség kétszeresen éreztette hatását.

Mikor a Saint-Martin-utcahoz közeledtek, elhatározták, hogy kerülőutat tesznek a boulevardokon és az Elyséei-mezőkön át. Ez három órával hosszabbította meg a gyötrelmeket; de az utasok nem bánták: mert a Saint-Martin-utca rossz hírben állt Berthier meggyilkolása óta.

A város kapujánál a gránátosok erős készenléte várta és fogta közre a kocsikat. Az Elyséi-mezőkön hemzsegett a nép, de félelmetes és fenyegető hallgatás lebegett fölötte. Gyásznapi volt az - gyász a Bourbon család meghalt uralkodójáért és Franciaország ötszáz éves királyságáért. Az utikocsi a halottas kocsi volt, mely sirjához vitte a királyságot.

Csak mikor a kocsit egészen körülvette az embersokaság, csak akkor tört meg a tompa ígézet, mely viharfelhőként függött a levegőben, és mennydörgés módjára dördült végig az ezer hangú kiáltás:

- Éljen a nemzet!

Egy óra múlva a XV. Lajos-téren voltak. A király észrevette, hogy bekötötték őse szobrának szemét. Minden óvatossági rendszabály és minden előre meghirdetett tilalom mellett sem sikerült teljesen megóvni az uralkodópárt a becsmérésektől. A sokaság néha-néha áttörte a katonák sorfalát és ekkor Mária Antoinette rémes, visszaszító arcokba nézett, melyek tajtékzottak dühökben s kikeltek magukból a hőség miatt: rémalakokat, melyek az emberiség sőpredékéhez tartoztak s most előtolakodtak a napfényre, mert idejük elérkezett.

A Pont Tournantnál a nemzetgyűlés husz képviselője várta a kocsit. Ott állt Lafayette tábornok is.

- Oh, Lafayette ur, - kiáltotta a királyné, mikor megpillantotta - mentse meg kísérőinket!

Ez a kiáltás nem volt felesleges, mert Charny, Malden és Valory a legnagyobb veszedelemben forgott. Hajótörötteket soha ennél szilajabb tenger nem zugott körül. El akarta nyelni őket, és senki sem tudhatta, hogy elérnek-e a Tuilériákig, mely menekvésük révpartja volt.

A kocsi végre a nagy terasz előtt megállt.

- Oh, uraim! - fordult a királyné ezuttal Pétionhoz és Barnavehoz - mentsék meg kísérőimet!

- Van valaki ez urak között, akit különösebben ajánl figyelmembe? - kérdezte Barnave.

A királyné erősen szemébe nézett és azt felelte: - Nincs.

Az a tíz perc, mely ezután következett, bizonyára életének leggyötrelmesebb időpontja volt, nem véve ki azt sem, mikor a vérpad felé tartott. Mária Antoinette nem félt a haláltól, de azt hitte, a nép meg fogja ragadni és bántalmazni fogja. De mielőtt lezárta volna szemét, melyet már környékezett az ájulás, úgy vélte, felismeri azt a titokzatos, borzasztó embert, ki mindig csak valami nagy szerencsétlenség hirhozójaként szokott megjelenni előtte: azt az embert, ki egyszer Taverney kastélyban félrevonta előtte a jövődő fátylát, kit október 6-án a Versailles-ből Párisba vivő uton látott.

A királyné felsikoltott. Erős karok ragadták meg és átvitték a dühöngő csőcselék ordításai közben.

Még egyszer kinyitotta szemét - ekkor látta, hogy a három tisztet leráncigálják az utikocsiról. Látta Olivért sápadtan és szépnek, mint mindig, a vértanu fénylő pillantásával és megvető mosollyal küzdve ugyanegy pillanatban két ember ellen.

A néptömeg pedig darabokra akarta tépni Charnyt, Maldent és Valoryt, Drouetet és Billot-t pedig diadalmenetben hordotta körül.

NYOLCVANNEGYPEDIK FEJEZET

Titok

Mikor a királyné magához tért, hálósobájában volt, a Tuilériákban.

Misery asszony és madame Campan, a két legkedvesebb komornája, mellette volt.

Első szavával azt kérdezte, hogy hol van a trónörökös. A dauphin szobájában van; ágyában fekszik és Tourzelné, a nevelőnője és Brunyer asszony, a komornája örökdió rajta.

A királyné nem elégedett meg ezzel a megnyugtatóssal; mindjárt felemelkedett és azon rendetlenül, amint volt, fiának lakosztályába sietett.

A gyermek nagyon félt és sokat sirt, de megnyugtatták és most aludt. Csak könnyű megrázókódások zavarták álmát.

A királyné sokáig maradt ágyánál és könnybelábadt szemmel nézte. Aztán visszatért szobájába és csak ekkor vette észre, hogy mily rendetlenségben van. Ruhája gyűrődött, szaggyal volt és portól volt szennyes. Megparancsolta, hogy más ruhát hozzanak neki, és készítsenek fürdőt számára.

Barnave már két ízben érdeklődött hogyléte felől. Madame Campan nagyot nézett, mikor Mária Antoinette azt felelte erre a jelentésre, hogy fejezzék ki előtte köszönetét szives érdeklődésért.

Aztán Malden és Valory felől kérdezősködött. Hozzá akarta tenni még Charny nevét is, de az a szó sehogy sem akart kimenni ajkán.

Mig a királyné a fürdőben volt, XVI. Lajos sült csirkét adott magának, hogy végre megint valami jó falatokhoz is juthasson. A királynénak a fürdőszobába vitték a kért híreket.

Charny gróf, mondták neki, megegyezett barátaival, hogy leugranak a kocsi bakjáról, mihelyt a kocsi megáll a Tuilériák előtt. Különböző irányban a tömeg közé akartak rontani s mind a hárman remélték, hogy ilyképpen elterelik a nép dühét a királyi párról, úgy, hogy a királyi család talán baj és megaláztatás nélkül juthat be a palotába. Csakugyan végre is hajtották vakmerő elhatározásukat. A terasz előtt leugrottak és már ugrásuk erejével több embert rántottak magukkal a földre.

Maldent csakhamar több ember ragadta meg és nem engedte tovább.

- Rajta, üssetek, gyilkos gazemberek! - kiáltotta.

Lesujtott reá egy szekerce, de egy puskacső, melyet gyorsan odatoltak, felfogta a csapást és Malden csak a nyakára kapott könnyű sebbel menekült. Talpra szökött és a népsokaságba vetette magát. Néhány tiszt visszarántotta és a nemzetőrök közé szorította, kik aztán közrefogták. Malden reáismert Lafayettere és odakiáltotta neki, hogy bizza sorsára és csak a királyi családot védje.

E szavakkal újra a tömeg közé rontott. Néhány katona Lafayette parancsára utánvetette magát és nagy bajjal megint a lépcsőfeljárt felé taszigálta. Több sebből vérezve ért oda Malden; de a tömeg bizonyára még ott is elfogta és széttepte volna, ha a nemzetőrség egyik tisztje meg nem ragadja a gallérjánál fogva.

- Polgárok! - kiáltotta a tiszt az őrvongóknak - ily arisztokrata szörnyeteget nem szabad csak amolyan egyszerű halállal küldeni a másvilágra. Különleges halálnemet kell kitalálni ennek a fajzatnak. Engedjétek át nekem! Ide hozzám, gézuguz, én számolok le majd veled!

Felráncigálta magával a lépcsőfokokon és eltűnt vele a palotában. Ott aztán így szólt Maldenhez:

- Megmenekült. Bocsásson meg a cselért, melyhez kénytelen voltam folyamodni. Másképp nem szabadithattam ki e fenevadak karmai közül.

Hasonló volt az eset Valoryval is. Mikor fején már két sebéből vérzett, Pétion ragadta el a csöcseléktől. Charnyt Barnave mentette meg hasonlóképen.

A királyné elsápadt, mikor ezeket hallotta. Vajjon hol lehet Charny?

A palotában nem látta senki. Megmentői talán a lakására vitték. Éppen erre gondolt a királyné maga is, s ez a gondolat szinte még fájóbban érintette, mint ha Charny halálát jelentették volna neki.

- Hamar, öltöztessen fel, Campan! - parancsolta - meg kell tudnom, mi lett a grófból.

Ekkor belépett Misery asszony és jelentette, hogy Charny gróf ő felsége előszobájában vár és rövid beszélgetésre kéri a királynét.

Mária Antoinette szobájába sietett és azonnal bebocsátotta magához Olivért. Charny is arra használta az időt, hogy megtisztította magát a szörnyű utazás nyomaitól, és szép, elegáns volt, mint mindig. A királyné szinte el sem akarta hinni, hogy ez az ember az, kit egy órával azelőtt még a háborgó tömegben látott.

- Oh, gróf, - kiáltotta - hallom, hogy Barnavenak köszönheti megmentését. - Igaz-e? Ezért is annak az embernek vagyok hálára kötelezve?

- Igaz, felség.

- Lakására vitte önt?

- Igen, asszonyom, tudniillik a manzárd-szobába, a palotában lévő szállásomra.

Mária Antoinette megkönnyebbülten sóhajtott fel.

- Köszönöm, gróf, - mondotta, - hogy jelentkezett nálam. Bizonyára nem is hitte, mennyire aggódtam miatta.

- Bizonyára nem, de kérem, vegye tekintetbe felséged, hogy a grófné is aggódhatik miattam, és...

- Hogyan, gróf? - kiáltotta Mária Antoinette - csakugyan nem tett még eleget ennek a kötelességének?

- Felséged elfelejti, - felelte Olivér, - hogy szavamat adtam, hogy engedelme nélkül nem látogatom meg a grófnét!

- Ah, és ezt az engedelmet kéri most tőlem?

- Ezt.

- Máskülönben, ugy-e bár, engedelem nélkül látogatná meg?

- Felséged igaztalan hozzám, - felelte Olivér. - Nem én vagyok a hibás, hogy még életben vagyok, hogy nem vesztettem életemet ezen az uton ép úgy, mint Izidor öcsém, vagy Dampierre lovag. Felséged tudja, hogy még a palota lépcsője előtt is kerestem a halált. Ha az a szerencse ért volna, hogy átvezethetem felségedet a határon, a számkivetésben maradtam volna és talán életem végéig sem láttam volna viszont a grófnét. De minthogy ismét Párisban vagyok, kiméletlenség volna tőlem, hiradás nélkül hagyni azt a nőt, ki elvégre nevemet viseli. Öcsém, kivel hirt adhattam volna neki, nincs többé. Egyébként vagy Barnave ur tévedt, vagy

pedig felséged tegnap még maga is azt a felfogást vallotta, hogy értesítenem kell a grófnét visszajöttömről.

- Bizonyára nagyon szereti, mert másképp nem okozna nekem ily fájdalmat, - felelte a királyné.

- Felséged hat évvel ezelőtt feleségül jelölte ki nekem Taverny Andrée kisasszonyt, - felelte Olivér. - A dolog váratlanul ért, mert mást szerettem, de Isten azt a mást nagyon magasra helyezte, számomra az a más utolérhetetlen volt. Kezem ez alatt a hat év alatt kétszer sem érintette meg feleségem kezét, tizszer is alig beszéltem vele. Életem annak a másik szerelemnek volt szentelve; e szerelem és ama feladatok közben, melyekkel a király bizalma tisztelt meg, oly gyorsan mult az idő, hogy észre sem vettem, mióta hitvesem már Andrée. Ő most oly szerencsétlen volt, hogy felkeltette felséged visszatetszését és magányos életet él. Zugolódás nélkül türi ezt a számkivetést, mert nem vágyódik, mint más asszonyok, szerelemre; de a legegyszerűbb figyelem, sőt a közönséges illedelem semmibevevését bizonyára még is rossznéven venné tőlem...

- Oh, máskor nem aggódott úgy miatta, - felelte Mária Antoinette, és egy gyanu villant át hirtelen agyán. - Ismerje csak be, hogy, ugy-e irt önnek?

- Átadott Izidor öcsémnek egy nevemre szóló levelet, - felelte Charny.

- És mit irt önnek? - kérdezte tovább mohón a királyné.

- Nem mondhatom meg felségednek, még nem olvastam el azt a levelet.

- Nem olvasta el? - mondotta a királyné, és keserű kétség érzett ki hangjából. - Nem olvasta el? Vajjon miért nem?

- A levelet csak abban az esetben kellett volna átadni, vagy felolvasni nekem, ha halálos sebet kapok. Meghalt öcsémnél találták. Izidor rövid írást csatolt a levélhez, arra jegyezte fel azt a megbizást, melyet a grófnétől kapott. Kérhetem-e fenségedtől azt a kegyet, hogy vegye ezt tudomásul?

Átadta a királynénak Izidor sorait. Mária Antoinette reszkető kézzel vette át tőle.

Időközben úgy besötétedett, hogy már nem lehetett olvasni semmit. A királyné csengetett és gyertyát hozatott be. A rövid szünet közben hallani lehetett a szoba csendjében remegő lélekzetvételét és szívének dobbanásait.

A komornyik behozott két karosgyertyatartót. Mária Antoinette azonnal a kandallóhoz lépett Izidor írásával. Mikor ezeket a szavakat olvasta: »hogy halála előtt megtudja a benne levő titkot...«, felpillantott.

- Még mindig tagadja? - kiáltotta.

- Mit, fenség?

- Hogy szereti önt?

- Szeret? Ő? Istenem! - kiáltotta Charny. - Nem, lehetetlen!

- Miért lehetetlen? Hiszen szerette önt egy királyné is!

- De a grófné megmondotta volna nekem az alatt a hat év alatt...

- Oh nem, nem vétette észre magán, - felelte Mária Antoinette gunnyal - mert tudta, hogy elvégre nem lehet az ön hitvese.

Olivér hátrált egy lépéssel és básmészul nézett a királynéra.

Ugy látszott, mintha Mária Antoinette gyönyörködni akart volna fájdalmában.

- Tudja, hogy közte és ön között egy titok lappang, mely az ön részéről okvetlenül semmivé tenne minden szerelmet. Tudja, hogy csak férjének megvetése érne, ha elárulná azt a titkot.

- Megvetése? - hebegte Charny. - Asszonyom, vagy sokat, vagy nagyon keveset mondott... kénytelen vagyok magyarázatát kérni...

- Hova gondol, gróf? - felelte Mária Antoinette gőgösen. - Tőlem, a királynétől kér magyarázatot?

- Ugy van, asszonyom! - felelte Charny.

Az ajtó hirtelen kinyílt.

- Mi baj? - kérdezte a királyné ingerülten.

- Bocsánat, felség, - mondotta a komornyik - Gilbert doktor... felséged úgy parancsolta, hogy bocsássam be, bármikor jöjjön... Gilbert doktor azt a kegyet kéri, hogy üdvözölhesse felségedet.

- Gilbert doktor? - kiáltotta Mária Antoinette ujjongva. - Jöjjön be!

Aztán ismét Olivérhez fordult:

- Magyarázatot kér? Gilbert doktor megadhatja önnek! - mondotta ridegen.

A doktor belépett és meghallotta ez utóbbi szavakat. Mária Antoinette odadobta Olivérnek az öccse irását és vissza akart vonulni öltözőjébe, de Charny megragadta kezét és ott tartóztatta.

- Felség, - mondotta - ennek a magyarázatnak felséged jelenlétében kell megtörténnie.

- Gróf ur, - kiáltotta a királyné - úgy látszik elfelejti, ki vagyok!

- Hálátlan barátnő ön és rágalommal illeti barátnőjét, - felelte Olivér. - Féltekenységében megsérti a feleségét annak az embernek, ki a legutóbbi három nap alatt huszszor vetette kockára önért az életét. Az ön jelenlétében kell igazságot szolgáltatni az elrágalmazottnak. Tehát maradjon!

- Jól van, legyen úgy, - felelte a királyné fanyar mosollyal. - Gilbert ur, hallotta, mit kíván öntől Charny gróf!

- Doktor ur, - tette hozzá Olivér - hallja, mit parancsol a királyné!

Gilbert előlépett és mély fájdalommal teli pillantást vetett Mária Antoinetre.

- Oh asszonyom, asszonyom! - kiáltotta szemrehányó hangon.

De rövid hallgatás után összeszedte magát és így szólt:

- Gróf ur, az, amit mondanom kell önnek, egy férfi gyalázata és egy nő dicsősége. Egy fiatal gyerek, ki alig hogy felcseperedett, bűnös szenvedélyre gyult Taverney André bárókisasszony iránt. Nem tisztelte tisztaságát, szépségét és ártatlanságát. Egyszer ájultan találta és visszaélt helyzetével. Így esett meg, hogy a fiatal leány anyává lett és csak azután viselhette a hitves nevét. Taverney Andrée angyal volt - Charny grófné vértanu.

Charny megtörölte homlokát.

- Köszönöm, doktor, - mondotta, és a királynéhez fordulva, hozzátette:

- Asszonyom, nem tudtam, hogy Taverney kisasszonyt ily szerencsétlenség érte. Nem tudtam, hogy Charny grófné ennyire mehetett becsületérzésében. Ha tudtam volna, az alatt a hat év alatt rég lábához borultam volna és úgy imádtam volna, mint megérdemli.

S meghajolt az elámult királyné előtt és elment anélkül, hogy az egy mozdulattal is merte volna visszatartani. Charny csak azt a fájdalmas kiáltást hallotta, mely kitört a királynéból, mikor bezárult mögötte az ajtó.

Mária Antoinette megértette, hogy a féltékenység ördöge erre az ajtóra is felírta azt, ami a pokol kapuján áll:

*L a s c i a t e o g n i s p e r a n z a.*⁹

---

⁹ Hagyjatok fel minden reménnyel.

NYOLCVANÖTÖDIK FEJEZET

Date lilia

Mély aggodalomban élt e három nap alatt Andrée.

Gyanította, miről van szó, a királyi család szökéséről. Ha sikerül a terv, akkor a gróf az uralkodó iránt való hűségéből száműzetésbe megy, megosztani uralkodójának sorsát. Ha nem sikerül, akkor, Olivér bátorságát tekintve, bizonyosra lehet venni, hogy utolsó pillanatáig kitart és szembe száll minden akadállyal.

Az Izidor távozása után következő napon megtudta, hogy az egész királyi család odahagyta a Tuilériákat.

Két napig minden hallgatott. Nem érkezett Párisba semmi hír.

Végre a harmadik nap reggelén elterjedt a híresztelés, hogy a királyt Verannesben felismerték és feltartóztatták. Senki sem tudott pontosabban a dologról semmit.

Andrée, mint a franciák közül akárhányan, nem is ismerte a nevét annak a kis városnak - soha nem hallotta még említeni sem, és nem mondhatta volna meg, az ország melyik táján van. Végre keresni kezdte egy térképen és csak hosszú keresgélés után találta meg Stenay, Verdun és Châlons közt...

Az emberek lassan-lassan megtudták aztán a részleteket is, aztán közhirré ment, hogy valaki a király kíséretéből, az egyik Charny, a Varennesi küzdelemben életét vesztette. Hogy a vicomte volt-e, vagy a gróf, nem mondhatta meg senki, és Andrée nem tudhatta, Izidor-e, vagy Olivér az áldozat.

Az alatt a két nap alatt, míg ez a kérdés eldőlt, Andrée a legnagyobb lelki aggodalomban élt. Végre hire ment, hogy szombaton, 26-án, a királyi család visszaérkezik Párisba, s hogy a legutóbbi éjszakát már Meauxban töltötte.

Tehát a menet már déltájban megérkezhetett. Tizenegykor a grófné mélyen lefátyolozva a város kapujához ment és ott várt délután háromig. De minthogy a kocsik sora nem a Saint-Martin-utcán át vette útját, hiába várt. Utóbb hire ment, hogy a király az Elyséi-mezők kapujához megy. Andréének gyalog kellett odamennie, mert a nagy tolongásban nem akadt kocsis, ki kocsijával és lovával a nép közé mert volna hajtani.

Andrée az Elyséi-mezőkön át ment a kapuhoz és elég jókor érkezett is oda.

Megint várt három gyötrelmes órán át. Végre feltűnt a menet. Andrée első pillantásával Olivért ismerte meg a bakon. Felkiáltott örömeiben, de ugyanabban a pillanatban közvetlenül a háta mögött egy másik kiáltás hallatszott. Megfordult s egy fiatal nőt látott, ki a legmélyebb fájdalommal kapott a szeméhez.

Bizonyára érdeklődött volna e leány iránt, ha azok a hangos szitkok, melyeket a tömeg a bakon ülő három tisztre szórt, nem terelte volna ismét minden figyelmét Olivérre. Lépést tartott az emberáradattal. Huszszor is forgott abban a veszélyben, hogy agyonnyomják. De makacsul állt helyt, s végre kellő közepére jutott annak az embertömegnek, mely a Tuilériák előtt a nagy terasz lépcsőfokain torlódott össze.

Andrée pillantása Olivér sápadt, eltorzult arcán függött. Szeretett volna kiáltani neki. Remélte, hogy kitartó, merő pillantása reá fogja irányítani szemét; de nem! Bizonyára csak arra gondolt, hogy megvédje vetélytársnőjét. Oh, ha tudta volna, hogy szíve fölött hordja levelét!

Ekkor látta, hogy Charny az embertömegbe ugrik és eltűnik a sokaságban. Hallotta azt a kiáltást, mellyel az őrjöngő tömeg reávetette magát arra a három emberre, kiknek vérére három óra óta szomjuhozott. Andrée már kiáltani sem tudott. A rémület összeszorította torkát; csak szétvetette karjait és ájultan roskadt össze.

Valami hidegséget érzett, s az magához térítette.

Egy nő szajnavizbe mártott zsebkendőt szorított a homlokára. Andrée felpillantott és reáismert arra a leányra, ki a királyi kocsi megérkeztének pillanatában ugyanakkor kiáltott fel, mikor ő.

- Meghaltak? - ezek voltak az első szavak, melyeket Andrée kimondhatott.

A másik nő mindjárt megértette, hogy arra a három férfira gondolt, kiknek élete oly nagy veszedelemben forgott a Tuilériák előtt.

- Nem, - felelte - mind a három megmenekült.

- Hála Istennek! Hol vannak?

- Valószínűleg a palotában.

Andrée megköszönte felvilágosítását, aztán utnak indult a Tuilériák felé.

A torlódás kissé enyhült. Andrée minden nehézség nélkül jutott el a lovarda-térig és a hercegek udvaráig. A kapus ismerte és megmondta neki, amit tudni kívánt. Igen, a grófnak nem esett baja. Éppen most van a királynénál.

Megnyugtatta ment haza Andrée. Imazsámolyán térdelve, forrón mondott köszönetet Istennek.

Ekkor kinyílt ajtaja. Belépett komornája és kereste a grófnét. A leány mögött feltűnt egy férfi alakja.

- Charny gróf, - jelentette a komorna.

Andrée fel akart szökni, de nem volt ereje hozzá - s Olivér már előtte állt.

A komorna visszavonult. Magukra maradtak.

- Hallottam, asszonyom, - szólalt meg Olivér - hogy éppen most érkezett haza. Ne nehezteljen reám, hogy nyomon követtem.

- Szívesen látom, gróf, - felelte Andrée. - Annyira aggódtam, hogy elmentem hazulról, megtudni, mi történt. Előbb a Szent Márton-kapunál voltam, aztán az Elyséei-mezők kapujánál. Ott láttam... - szava elhalt - a királyt... a királyi... családot... és önt. Aztán a Tuilériák kertjébe siettem... Oh, borzasztó volt.

- Igen, szörnyű tolongás volt, - mondotta Charny. - Bizonyára közel volt hozzá, hogy agyonnyomják.

- Oh nem, rólam nem beszélek, - felelte Andrée. - Végre hallottam, hogy megmenekült és hazajöttem. Most pedig imádkoztam.

- Foglalja imádságába, grófné a szegény öcsémet is - mondotta Charny halkán.

- Meghalt? - hebegte Andrée.

- Elesett, ép úgy, mint György, ugyanoly kötelességének teljesítése közben. De nem mulasztotta el, teljesíteni azt a megbízást, melyet kegyedtől kapott.

Andrée felegyenesedett és aggódó pillantást vetett férjére.

- Néhány levelet találtak elhalt öcsémnél s köztük az ön levelét is, - folytatta Charny.

- És elolvasta, gróf? - kérdezte Andrée, arcához szorítva kezét.

- Nem, hiszen csak akkor lett volna szabad, ha halálosan sebesülök meg, és láthatja, hogy épségben tértem vissza. Itt van a levél, felbontatlanul, úgy, mint öcsém kezére bízta.

- Gróf, - mondotta Andrée, átvéve a levelet - az, amit most tesz, vagy nagyon szép, vagy nagyon kegyetlen öntől.

Charny megragadta kezét. Andrée oly mozdulatot tett, mintha ki akarna szabadulni, de Charny nem bocsátotta el. - Kérem, asszonyom! - suttogta.

Ekkor Andrée átengedte neki reszkető kezét, csak azt nem tudta, hogy merre nézzon.

- Andrée...

Első ízben történt, hogy kiejtette nevét.

Kimondhatatlan gyönyör érzése ejtette hatalmába a grófnét. Balkezét féktelenül dobogó szívére szorította.

- Andrée, bocsánatot kell kérnem öntől! - mondotta Olivér.

- Bocsánatot? - mondotta halkan Andrée. - Tőlem? Miért?

- Hat éve már hogy a legdurvábban hanyagoltam el.

- Felpanaszoltam valaha?

- Nem, grófné, mert angyal!

Andrée elfordult, a két szeme megtelt könnyel.

- Andrée sir? - kiáltotta Charny.

- Bocsásson meg, de nem vagyok hozzászokva, hogy így beszéljen velem! Oh Istenem!.

Egy székre roskadt és eltakarta arcát mind a két kezével. Mikor felpillantott, Olivér előtte térdelt.

- Gróf! ön... a lábam előtt? - kiáltotta.

- Hiszen mondtam, Andrée, hogy bocsánatot kell kérnem öntől, - felelte Charny. - A kezét!

Andrée újra odanyújtotta kezét, de oly mozdulattal, mintha meg akarna hátrálni.

- Mire véljem? - hebegte.

- Arra, hogy szeretem, Andrée!

Andrée felszökött.

- Szeret! - kiáltotta. - Nem lehet!

Charnyra nézett, s Olivér sötét, nagy szemepárja még többet mondott neki, mint szavai.

- Istenem, Istenem! - sóhajtott. - Van-e a világon boldogtalanabb teremtés, mint én?

- Andrée, - mondotta Olivér szeliden - ha nem szerethet, legalább ne gyűlöljön.

- Hogy én... gyűlölném önt? - kiáltotta, Andrée. - Oh, hogyan is mondhatja!

- De ha nem gyűlölet és nem is szerelem, melyet irántam érez, akkor mi más az, Andrée?

- Szerelem nem lehet és nem is szabad lennie, mert nem szabad szeretnem, - felelte Andrée.

- Nem szabad? És miért nem? Mikor én teljes szívemből szeretem?

- Oh, - kiáltotta Andrée, kezét tördelve, - nem mondhatom meg, nem szabad megmondanom!

- De ha máshonnan már megtudtam volna, ami mondani valója van számomra, Andrée? - felelte Charny. - Ha már tudnám, amit nem mondhat meg s amit nem szabad nekem megmondania? És ha az a szerencsétlenség csak még méltóbbnak, tiszteletet érdemlőbbnek tüntetné fel szememben, ha éppen az a szörnyű titok birt volna mindenekfölött arra, hogy megmondjam, hogy szeretem?

- Oh gróf, ha úgy volna, akkor ön volna a legnemesebb, legnagytlekűbb ember a világon!

- Szeretem, Andrée, - ismételte Charny - szeretem!

- Oh, Istenem! - kiáltotta Andrée, égne emelve kezét - van-e még oly nagy boldogság, mint az enyém?

- De mondja már, Andrée, hogy ön is szeret! - esdekelt Charny.

- Oh nem, nem tehetem, nem szabad megtennem, - ismételte Andrée. - De olvassa el ezt a levelet, melyet csak halálos ágyán lett volna szabad átadni önnek.

Visszaadta a levelet. Charny felbontotta, de mikor elolvasta első sorait, Andréehez sietett, karjaiba zárta és így szólt:

- Attól a naptól fogva, mikor először láttál! Hat év óta! Oh, angyal vagy! Szerethetlek-e valaha úgy, mint megérdemled, jóvátehetem-e valaha, amit szenvedtél miattam?

- Istenem, - mondotta Andrée halkan - ha álom ez, engedd, hogy soha se ébredjek fel, vagy hogy meghaljak, mikor felébredek...

-&-